

В. В. Казлова

На скрытых лѣсу

В. В. Казлова

На скрыжаваннях лёсу

Зборнік прац

Мінск
«Выдавецкі цэнтр БДУ»
2009

УДК 821.161.3.09
ББК 83.3(4Бел)
К14

Рэкамендавана
Вучоным саветам філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
24 чэрвеня 2008 г., пратакол № 7

Рэцэнзенты:
член-карэспандэнт НАН Беларусі,
доктар філалагічных навук *С. С. Лаўшук*;
кандыдат філалагічных навук *М. В. Куграшова*

Казлова, В. В.

К14 На скрыжаваннях лёсу : зб. прац / В. В. Казлова. — Мінск :
Выд. цэнтр БДУ, 2009. — 255 с. : іл.
ISBN 978-985-476-734-5.

Зборнік навуковых прац аднаго са старэйшых выкладчыкаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта заслужанага работніка вышэйшай школы Вольгі Васільеўны Казловай прысвечаны ідэйна-эстэтычным асаблівасцям развіцця роднай літаратуры. Характарыстыка агульнага мастацкага стану беларускай літаратуры XX стагоддзя спалучаецца з аналізам канкрэтных твораў і ўспамінамі аўтара.

Выданне разлічана на шырокае кола чытачоў — вучняў і настаўнікаў сярэдніх школ, навучэнцаў ліцэяў, гімназій і педагагічных вучылішч, студэнтаў і выкладчыкаў ВНУ, а таксама ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй беларускай літаратуры.

УДК 821.161.3.09
ББК 83.3(4Бел)

ISBN 978-985-476-734-5

© Казлова В. В., 2009

© Афармленне. РУП «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2009

СЛОВА ДА ЧЫТАЧА

Усе матэрыялы, што склалі гэтую кнігу, выношваліся і пісаліся не адразу. Перад вамі плён навукова-педагагічнай, літаратуразнаўчай і публіцыстычнай працы аўтара на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў. Час той, пачынаючы з другой паловы 40-х гг. XX ст., быў супярэчлівым, але ні для кога не прайшоў бяследна. Сціраць жа сёння адзнакі гэтага часу — значыць у нечым галоўным здраджваць свайму мінуламу. Публікацыі ў гэтай кнізе нясуць у сабе выразны адбітак часу, нават цэлай эпохі, і правіць, выкрэсліваць нічога не хацелася, нават калі сёння многае па-іншаму ўспрымаецца і ацэньваецца, думаецца і бачыцца.

У кожным чалавечым лёсе існуюць часам нябачна, але даволі адчувальна тыя жывыя ніці, якія спалучаюць у адно цэлае розныя часы і якія становяцца лёсавызначальнымі. На такіх скрыжаваннях майго лёсу мне пашчасціла сустрэцца з рознымі людзьмі: тымі, хто прайшоў франтамі Вялікай Айчыннай вайны, партызанамі, змагарамі падполля, пісьменнікамі, грамадскімі дзеячамі, настаўнікамі, рупліўцамі на ніве нацыянальнай асветы і культуры, проста шчырымі і душэўнымі людзьмі, якія назаўсёды пакінулі след у маім сэрцы і дазволілі мне як даследчыку глыбей спазнаць ідэйна-эстэтычныя вартасці нацыянальнай літаратуры. Усім ім — нізкі паклон.

У аснове кнігі — свет роднай літаратуры, яе сувязь з жыццём, з самымі значнымі падзеямі ў лёсе народным, уласныя ўспаміны, вопыт жыцця далёкага і блзкага, артыкулы пра пісьменнікаў-класікаў беларускай літаратуры і тых аўтараў, якія фарміруюць сваёй працай сучасны літаратурны працэс, развагі пра дыялектыку жыццёвай і мастацкай праўды, праблемы грамадзянскасці і адказнасці літаратуры перад часам. Спадзяюся, што мой сціплы ўклад у беларускае літаратуразнаўства будзе садзейнічаць больш дасканалому веданню лепшых твораў беларускай літаратуры, дапаможа фарміраванню грамадзян-

скага вобліку маладога пакалення, бо менавіта літаратура здольна непасрэдна ўводзіць чалавека ў духоўную і маральную атмасферу сённяшняга грамадства, падказваць правільную этычную і сацыяльную арыентацыю.

Творчай працы на карысць беларускай літаратуры і культуры заўсёды дапамагалі родныя і блізкія людзі: мой бацька, Васіль Іванавіч Казлоў, маці Ефрасіння Яфімаўна, спадарожнік жыцця на працягу амаль шасцідзiesiąці гадоў Валянцін Міхайлавіч, якога нядаўна з намі не стала, сястра Тамара Міхайлаўна, сын Васіль. У іх я заўсёды знаходзіла заўсёднае духоўнае апірышча і сапраўдную падтрымку.

Кніга гэта не магла б адбыцца без шчырай і зацікаўленай падтрымкі сяброў і калег па кафедры беларускай літаратуры і культуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якому аддадзена больш за шэсцьдзiesiąт гадоў жыцця. Ім таксама — словы ўдзячнасці і глыбокай павагі.

Заслужаны работнік вышэйшай школы
Вольга Казлова

Раздзел I

У АГНІ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ

Поспехі сацыялістычнага будаўніцтва першай у свеце дзяржавы Саветаў рабочых і сялян Янка Купала звязваў з задачамі ўмацавання яе магутнасці і абароназдольнасці. У сваёй даваеннай творчасці шэраг вершаў («Слава табе, Армія!..», «Чырвонай Арміі паходы», «Выпраўляла маці сына», «Як у госці сын прыехаў», «Сыны», «Партызаны», «Старыя акопы», «Японскім самураям» і інш.) паэт прысвяціў Савецкай Арміі, характарызуючы яе ролю ў абароне заваёў Кастрычніка, гуманістычную місію ў захаванні міру на зямлі.

Так, у вершы «Чырвонай Арміі паходы» ў форме лірычнай споведзі Янка Купала выклаў гісторыю барацьбы беларускага народа за сваю свабоду і незалежнасць, абгрунтаваў нараджэнне Чырвонай Арміі як гістарычную місію, выкліканую воляй усіх народаў Расіі. У вершы «Выпраўляла маці сына» паэт падкрэсліў думку, што самая першая місія Савецкай Арміі — абарона новай, сацыялістычнай бацькаўшчыны. «Вартаваць ты будзеш межы Краіны Саветаў... // Служыць будзеш ты Саветам, справе пралетарскай», — з гонарам гаворыць маці, выпраўляючы сына на службу ў армію.

Служба ў радах Савецкай Арміі — гэта не толькі грамадзянскі абавязак, але і справа высокага гонару і народнага даверу. Паэт вызначае духоўнае багацце і маральна-палітычнае аблічча байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі. Свае пачуцці ён выказаў у вершы «А мы сабе сеем і сеем...», дзе пісаў: «Стаіць наша страж на граніцах, // — Вартуе ад чорнай напасці // І нашы загоны з пшаніцай, І наша вялікае шчасце». У вершы «Пад чырвонай зоркай» пясняр шчырым бацькоўскім клопам папярэджваў савецкіх пагранічнікаў, «што там — за пагранічнымі слупамі — за войнаў будучых п'юць подла барышы».

«Як чалавек яснага розуму і вялікай душы, як вялікі талент, як лепшы з лепшых сыноў народа, як вялікі грамадзянін Янка Купала бачыў і адчуваў працэс гісторыі. Узброены гістарычнай практыкай свайго народа, ён адчуваў, што Беларусі суджана яшчэ перажыць новае выпрабаванне», — адзначаў К. Чорны [6, 23]. А сам Я. Купала пісаў: «Пакрыецца славай наша пагранічка, калі к абароне партыя пакліча».

У 1935 г. Янка Купала з групай савецкіх пісьменнікаў наведаў Чэхаславакію. Іх шлях туды ляжаў праз Германію. Уражлівая душа паэта зрэагавала нават на знешнія адзнакі фашызму ў гэтай краіне. Паэт убачыў атрады штурмавікоў, што маршыравалі на плошчах гарадоў, пачуў ваенныя маршы, прасякнутыя ідэямі пакарэння ўсяго свету. У гутарцы з пісьменніцай Ганнай Караваевай ён з трывогай сказаў: «Страшная чорная банда захапіла ўладу ў цэнтры Еўропы... Калі своечасова не пераступіць ёй дарогі, калі не спыніць гэтага разбою сярод белага дня — будзе кроў і агонь... Рэкі крывы і агню!» [3, 258].

22 чэрвеня 1941 г. полымя Другой сусветнай вайны ахапіла заходнія граніцы нашай дзяржавы. Гэта страшная падзея насцігла Янку Купалу ў Каўнасе, дзе ён знаходзіўся па запрашэнні літоўскіх сяброў-пісьменнікаў. Праз агонь вайны ляжаў яго шлях у Беларусь. Мінск сустрэў паэта жахамі бамбёжкі, артылерыйскіх абстрэлаў, пажарышчамі. Усё, што выпала на долю нашых народаў у Вялікую Айчынную вайну, зведаў і Янка Купала: горыч раставання з зямлёй, дзе нарадзіўся, смерць блізкіх і родных, трагедыю варожых бамбёжак, пажары і знішчэнні. Але «як ні цяжка бывае на душы, а творчая думка і пачуццё мацнейшыя за боль сэрца!..» [3, 266].

Журналіст Барыс Емяльянаў успамінае, што як толькі Купала пасля страшнай дарогі пад бамбёжкай і абстрэлам апынуўся ў Маскве, ён пазваніў і папрасіў тэрміновай сустрэчы, а ў час гутаркі паведаміў: «Народ узнімаць трэба. Ён сам узнімецца, але ў гэты гарацы час усе людзі, якім народ верыў, павінны быць разам з ім. Купала зараз маўчаць не можа... Да цябе просьба: пісаць мне зараз і цяжка і няма дзе. Я буду гаварыць, а ты запішы. Так проста і будзем звяртацца да народа: «Стане Беларусь магілай для немцаў. Захацеў, пракляты, нашай зямлі, прымусім грызці зямлю, няхай удавіцца нашай зямлёю і накрыецца ёю...» [1, 294—295]. Так распачаў сваю новую творчую старонку Янка Купала. Яго творы аб вайне з'явіліся ў перыядычным друку ў першыя ж дні, калі Савецкая Армія вяла цяжкія абарончыя баі, калі вораг спускашаў акупіраваныя гарады і вёскі і крывавамі лапамі цягнуўся да Масквы. Творы Купалы змяшчаліся на старонках газет «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Красный флот», «Савецкая Беларусь», «За свабодную Беларусь», «Партизанская дубінка», «Раздавім фашыстскую гадзіну», а таксама ў зборніках «Беларускім партызанам», выходзілі асобным выданнем у брашуры «Народ-мсцівец».

Янка Купала напружана працаваў і як паэт, і як публіцыст. У вершах «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Паўстаў народ», «Зноў будзем шчасце мець і волю», у артыкулах «Узнялася Беларусь», «Германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», «Народная вай-

на», «Прывітанне беларускаму слову», «Беларускі народ не пойдзе ў рабства», «Вышэй сцяг барацьбы за свабоду і незалежнасць» паэт-грамадзянін ставіў мэтай хутчэйшую мабілізацыю і загартоўку ўсіх нашых сіл для барацьбы з фашысцкімі ордамі. Кіруючыся гэтым клопатам, Купала звяртаўся ў першую чаргу да выкрыцця аблічча нямецкага фашызму, яго ідэалогіі.

Так, у вершах «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Зноў будзем шчасце мець і волю» прамом Янкі Купалы быў намалёваны тыповы псіхалагічны партрэт фашызму з рысамі «вырадка-драпежніка», якога свет не бачыў, — «прысяжнага вешацеля», драпежнага звера, страшылішча, якое «пасцель сабе і трон свой жудасны хаўтурны з касцей і чэрапаў пастроіў чалавечых».

Для раскрыцця антычалавечага вобліку фашызму паэт скарыстоўвае народныя ідыёмы, характарыстыкі і азначэнні: «звер звяроў», «сыты быў людскім ён жырам»; эпітэты-прастамоўі, блізкія да вульгарызмаў: «Гітлер-ліхадзей», «людоед», «кат», «фюрэр прускі, трупаед, грабежнік», а фашысты — «людарэзы», «род сабачы», «зброд смярдзячы». Псіхалагічнай дакладнасці ў характарыстыцы фашыстаў Янка Купала дасягае праз паказ іх дзейнасці. Так, у артыкуле «Кліч да беларускага народа» ён піша: «...фашысцкія зграі ўварваліся ў нашу зямлю і топчуцца па ёй. Яны выпягваюць з нашага народа жылы, яны сеюць агонь і смерць, яны кідаюць у агонь нашых дзяцей і адбіраюць жыццё ў матак» [4, 129].

Гнеўным пафасам напоўнены заклік Купалы да помсты: «За няволю, за кайданы рэжце гітлераў паганых, каб не ўскрэслі век яны», «Кроў за кроў, а смерць — за смерць», «Вока — за вока, зуб — за зуб!..» Апафеозам творчасці Купалы ваеннага часу гучыць гуманістычная ідэя аб міры і шчасці людзей на зямлі: «Клічу вас я на пабеду, // Хай вам шчасцем свецяць дні... // Ваша чыстая дарога да свабоды давядзе». У купалаўскіх закліках адбіваюцца мужнасць і аптымізм і тыя гістарычныя задачы, якія павінен быў вырашыць савецкі народ у Вялікай Айчыннай вайне.

Купала папярэджаў, на што нацэліўся нямецкі фашызм: «Лютые Гітлер ашалелы // Яму ў Германіі зацесна, // Яму пад ногі дай свет цэлы, // Хай гіне ў муках свет балесных» («Зноў будзем шчасце мець і волю»). Народны пясняр даў красамоўную характарыстыку фашысцкага маршу па Еўропе. «Аграбіўшы, пусціў з жабрацкай Польшчу, // Чэхаславакію, як ястраб, раскляваў на часці, // На Францыю грабеж свой зверскі растапоршчыў, // І сонечную Грэцыю ў цемру запрапасціў. // Нарвежскія крывёй нарвежскай зліў фіёрды, // Як лігу, Бельгію й Галандыю абчысіў. // Ё ярымо запрог харватаў мірных, сербаў гордых.

// Ёсё для сваёй разбойніцкай, грабежніцкай карысці» («Грабежнік»). Беларускі паэт папярэджаў народы свету аб фашысцкай чуме, якая распаўзлася па Еўропе і пагражала іншым кантынентам. Купала з пазіцыі сацыялістычнага інтэрнацыяналізму яркім пяром мастака-рэаліста малюе трагедыю народаў Еўропы. «Чэхаславакію, як ястраб, раскляваў на часці». Глыбокага сэнсу ў раскрыцці акупацыі Францыі дасягае паэт праз мастацкае ўвасабленне нямецкага фашызму ў вобліку казачнай пачвары, якая замаруджаным наступам заціснула ў свае шчупальцы свабоду гэтай краіны. Беларускі пясняр выказвае ўласціваю савецкім народам гуманістычную заклапочанасць пра выратаванне ад фашызму ўсіх працоўных свету.

Янка Купала гарача і надзвычай аператыўна адгукаўся на ўсе факты гераічнага змагання беларускага народа на акупіраванай ворагам тэрыторыі. Так, 11 ліпеня 1941 г. у газеце «Известия» (№ 162) быў змешчаны яго артыкул «Узнялася Беларусь» аб магутным партызанскім руху, які разгарнуўся ў яго родным куце, усенароднай барацьбе з акупантамі. «Вартую сустрэчу падрыхтавала Беларусь фашысцкім варварам у кожным сваім сяле, у кожным сваім лесе... У занятых ворагам раёнах ствараюцца партызанскія атрады — конныя і пешыя. Вока — за вока, зуб — за зуб адкажам фашыстам, не дадзім ім ні адпачынку, ні тэрміну. Паляццяць у паветра масты, склады і абызны... Пакуль будзе жывы хоць адзін беларус, не будзе на беларускай зямлі спакою фашысцкім захопнікам, горкае іх будзе жыццё — з кожнага дрэва, з кожнага яра будзе сачыць за імі зоркае партызанскае вока» [2, 92].

18 ліпеня ў газеце «Правда» змешчаны артыкул Янкі Купалы «Германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа». У ім паэт-патрыёт піша: «Лясы і пералескі Беларусі апрачаюцца штыхамі, па непрыкметных сцяжынках прабіраюцца ў тыл ворага партызаны, спальваючы масты, пераразаючы правады, падрываюць ніткі чыгунак» [4, 97].

У артыкуле «Партызанскі ўдар» («Красный флот», 1941, 10 кастрычніка) Янка Купала дае разгорнуты матэрыял аб партызанскім руху на Беларусі. Ён прыводзіць прыклады гераічнай барацьбы савецкіх патрыётаў: сям'і Шаўцовых, якія ахвяравалі сваім жыццём за справу народную, партызанскай разведчыцы з Палесся Марыі, піянераў Яўгена Жыхінскага і Паўла Скрайко, сабраўшых для Савецкай Арміі каштоўныя звесткі ў тыле ворага. Письменнік расказвае пра камандзіра атрада «Чырвоны Кастрычнік» Фёдара Іларыёнавіча Паўлоўскага і камісара Ціхана Піменавіча Бумажкова, якія разам са сваімі баявымі сябрамі ўтварылі засаду і ў жорсткім баі падбілі бутэлькамі з гаручай сумессю 18 нямецкіх танкаў, спынілі рух нямецкіх войск на стратэгіч-

ным напрамку. За гэту аперацыю абодва былі ўдасцены высокага звання Герояў Савецкага Саюза.

У брашуры «Народ — мсцівец» (выдавецтва НК БССР, 1941) Купала піша аб дзейнасці партызан Валодзі Кіркаўца, Валянціны Герасімавай, Ганны Шубенкі. У жніўні 1941 г. газета «Красная звезда» змясціла артыкул Янкі Купалы «Народная вайна», у якім пісьменнік раскажаў аб прыкладах гераізму беларускага народа ў тыле ворага.

У артыкулах Янкі Купалы аб партызанскім руху на Беларусі вызначаны ўсенародны характар вайны, паказаны масавы гераізм, трываласць тылу і маральная стойкасць партызан як рашаючыя фактары, якія забяспечылі перамогу нашага народа над германскім фашызмам.

Бацькоўскія парады, патрыятычныя звароты-заклікі былі блізкія і родныя кожнаму беларусу, яны актыўна ўплывалі на свядомасць, гартавалі мужнасць народа. «Ні каплі вады, ні крошкі хлеба! Калі вораг сарве яблык, што паспеў у нашым садзе, ён разарвецца ў яго руках гранатай...» Слова, воля паэта знаходзілі водгук у народзе, становіліся канкрэтнымі справамі, аб чым сведчыць наступнае пісьмо: «Дарагі таварыш Купала! Лістоўку Вашу атрымалі. Будзьце ўпэўнены... <...> 3 катані народа адна расплата — смерць. <...> Ёсць у нас у атрадзе хлопчык Міхась. <...> Узяў ён з сабою дзве старыя гранаты, абразца 1933 г. ... Ноччу прабраўся ў хутарскі сад і прывязаў адну гранату кальцом да чаранка самага прыгожага яблыка. <...> нейкі немец з нашыхукамі доўга хадзіў па сцэжках, адзін яблык сарве, надкусіць, кіне. Яблыкі яшчэ не спелыя былі. Урэшце выглядзеў чырвоны яблык, над якім Міхась папрацаваў. Падышоў, сарваў... Цяпер таго немца памінай як звалі... Вось і выйшла Ваша праўда: «Калі захочуць яны сарваць яблык у нашым садзе, яблык абвернецца гранатай і разарвецца ў іх руках» [4, 121—122].

Камандзір Мінскага партызанскага злучэння, першы сакратар падпольнага абласнога камітэта партыі, Герой Савецкага Саюза Васіль Іванавіч Казлоў у сваіх успамінах раскажаў аб тым, што вершы, публіцыстычныя творы Янкі Купалы, адрасаваныя насельніцтву часова акупіраваных тэрыторый, партызанам і падпольшчыкам, адыгралі выключную ролю ў яднанні партызанскіх сіл, у развіцці партызанскага руху, ва ўсведамленні самімі партызанамі іх укладу ў агульную барацьбу нашага народа з фашызмам. Янка Купала, адзначаў В. І. Казлоў, успрымаўся як народны ваяка, што стаяў на чале ўсіх народных мсціўцаў. Радкі яго твораў выкарыстоўваліся ў якасці дэвіза, былі пашпартам пры пераходзе з адной баявой зоны ў другую, былі патрэбны людзям, як хлеб, як вада.

Партызанскі рух на Беларусі Янка Купала разглядаў як састаўную частку агульнай барацьбы народаў нашай краіны з германскім фашыз-

мам, як сілу, падпарадкаваную дзейнасці Савецкай Арміі: «Доблесная Чырвоная Армія наўекі заваявала любоў беларускага народа. У нямецкім тыле агнём і мячом беларусы памагаюць Чырвонай Арміі», — пісаў Купала. У артыкуле «Зямля гарыць пад нагамі фашыстаў», змешчаным 5 верасня 1945 г. ў газеце «За честь Родины», ён падкрэсліваў думку аб тым, што наша сіла ў адзінстве арміі і народа, у маналітнай дружбе паміж народамі рускім і беларускім, што любоў беларускага народа да сваёй роднай арміі непарушна. Купала абгрунтаваў гэтыя вывады на вялікім фактычным матэрыяле. Ён сваімі вачыма бачыў народнае апалчэнне, выратаваных з акружэння мясцовым насельніцтвам байцоў і камандзіраў, паўсядзённую дапамогу рэгулярнаму войску.

Паэзія і публіцыстыка Янкі Купалы ваеннай пары сведчыць аб тым, што ён увесь час жыў напружанымі клопатамі пісьменніка-інтэрнацыяналіста: «Заўсёды мы ішлі разам з рускімі народамі, заўсёды перамагалі разам. Доўгія вякі прайшлі ад бітвы пад Грунвальдам да нашых дзён, доўгія вякі сумеснай барацьбы і вялікай замацаванай крывёй дружбы» [4, 101]. У вершы «Паўстаў народ» паэт з вялікай верай у перамогу гаворыць: «Знай, на чале народ вялікі рускі ў зброі // Ідзе на ворага з мільёнамі народаў». Інтэрнацыянальная салідарнасць нашых народаў, адзначае паэт, правярана ў цяжкіх выпрабаваннях: «Ты ніколі не парываў сувязі з тваімі роднымі вялікімі братамі — рускімі і ўкраінскімі народамі, і гэта ў самыя цяжкія моманты тваёй гісторыі заўсёды давала табе сілу і ратавала цябе ад чужацкай навалы» [4, 128].

Пакуты, якія прынёс у наш край чужынец, ужо зведалі народы акупіраваных дзяржаў Еўропы, свет пільна сачыў за гераічнымі бітвамі нашай арміі з фашысцкімі ордамі. Паэт высока ацэньваў уклад славянскіх народаў у набліжэнне перамогі над фашызмам. У артыкуле «Вышэй сцяг барацьбы за свабоду і незалежнасць» пісьменнік пісаў: «Вялікай радасцю напаўняецца наша беларускае сэрца, калі мы чуем, што і палякі, і чэхі, і сербы з кожным днём усё больш грозна падымаюцца на барацьбу з агульным нашым ворагам — гітлерызмам» [5, 925]. У артыкуле «Узнялася Беларусь» Купала з пачуццём інтэрнацыянальнай годнасці звяртаецца да сваіх родных братоў: «Агляніцеся па баках, беларусы! Шырыцца і расце ў роднай па крыві Югаславіі сакаліны партызанскі рух». У гэтых словах гучыць радасць яднання славянскіх сіл, гонар за поспехі народнай барацьбы ў Югаславіі, упэўненасць у хуткім разгроме ворага.

Янка Купала неаднаразова падкрэсліваў думку, што толькі агульнымі намаганнямі мы наблізім хутчэй час перамогі, што ў агні барацьбы загартоўваецца славянскае адзінства. «У грозны час выпрабавання славянскія народы дружна падымаюцца на барацьбу з агульным во-

рагам, аб'яднаўшыся ў адну вялікую сям'ю, у якой ніхто не прэтэндуе на першынства і главенства... Агульнымі сіламі даб'емся поўнага разгрому фашызму» [5, 925].

Інтэрнацыянальная салідарнасць народаў СССР выхавана партыяй Леніна, яна з'яўляецца заваёвай Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. «Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя дала нам волю і права быць гаспадарамі на сваёй роднай зямлі. Мы сталі «людзьмі звацца». Савецкая ўлада, партыя Леніна далі беларускаму народу ўсё, чаго ён жадаў, аб чым марыў стагоддзямі... Упершыню ў гісторыі Беларусі атрымала сваю дзяржаўнасць» [4, 129].

Дзяржаўнасць дала магчымасць, адзначае пясняр, выявіць высокую грамадзянскую годнасць, духоўнае багацце, шырокі інтэлектуальны свет беларускага народа — тое, што «народ вялікі і магутны... народ гераічны... тое, што яго «лепшыя сыны... героі заўсёды былі з ясным розумам і вялікай душой» [5, 926]. У значнай меры гэтыя словы адносяцца і да самога паэта. У яго асобе ўсе бачылі сына беларускага народа, сына з ясным розумам і вялікай душой.

У творах Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны назіраецца далейшае развіццё характэрных для яго стылю мастацкіх асаблівасцей. Паэт шырока карыстаецца прыёмам адухаўлення з'яў прыроды. Вобразы родных беларускіх краявідаў пад пяром мастака набылі пластычнасць дзякуючы метафарычнасці і адухаўленню. «Лясы і пералескі Беларусі апранаюцца штыхамі... У нашай барацьбе з заклітым ворагам ваюе кожны дом, кожнае дрэва, кожны ўзгорак. Каменні ўзняваюцца, каб паразіць ворага, рэкі выходзяць з берагоў, каб патпіць яго, зямля расчыняецца, каб паглынуць яго». Непаўторны купалаўскі лірызм гучыць у пяшчотных бацькоўскіх зваротах: «Жыві ў сваёй сіле і славе, беларускі народ!» — у аптымістычных перакананнях і вывадах: «Зноў будзем шчасце мець і волю», «шчаслівых перамог, свабодны мой народзе». Лірызмам напоўнены замалёўкі даваенага вобліку Беларусі: «Огромных успехов добилась Белоруссия за годы Советской власти. Выросли новые города, новые заводы и фабрики. С полей навсегда исчезли узкие межи, на осушенных топях буйно зацвели колхозные луга, появились университеты, институты, техникумы, школы. Трудящиеся Белоруссии навсегда расквитались с нуждой и зажили культурной и зажиточной жизнью.

Белорусскому народу есть что защищать» [4, 98—99].

Лірычнае гучанне, патрыятычная ўзнёсласць, аўтарская эмацыянальнасць дасягаюцца за кошт пералічэння ратных подзвігаў нашага народа ва ўсе перыяды яго гісторыі. «Наша зямля ўкрыта курганамі і магіламі тых, хто калі-небудзь імкнуўся заўладаць ёю і падняволіць

сабе наш народ. Ад Оршы і да Брэста, ад Мінска і да Гродна, ад Пінска і да Магілёва — усюды, усюды дзірванеюць магілы няпрошаных чужынцаў, якія ішлі сюды як заваёўнікі, а леглі ў магілы парыць зямлю яе баязлівыя жулікі і злодзеі.

Па Нёмане і Сожы, па Дняпры і Бярозе, па Дзвіне і Прыпяці, на прыгожым нашым Палессі, на ўрадлівай Случчыне, на азёрнай Полаччыне, на Магілёўшчыне, на Міншчыне, на Навагрудчыне, на Піншчыне — усюды мы маем сляды таго, як клалі свае дурныя голавы ўсе тыя, каму не давала спакою думка ўладаць намі і нашай зямлёй... На вякі вечныя яны асуджаны гніць у магілах, а наш народ, расправіўшыся з імі, жыў і мацнеў з стагоддзя ў стагоддзе, і жыла, квітнела і красавала родная зямля ва ўсім сваім беларускім харакце» [4, 128].

Паэт-трыбун утварае шэраг устойлівых словазлучэнняў, якія з цягам часу пачалі ўспрымацца як фразеалагізмы: «германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа»; «захопленая зямля — гэта яшчэ зямля не заваяваная»; «круцячы, свет пройдзеш, але назад не вернешся» і інш. Сваю душу і сэрца, усяго сябе Купала аддаў змаганню з ненавісным ворагам.

Лёс твораў Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны незвычайны. Вядомы літоўскі паэт А. Венцлава ў сваіх успамінах пісаў: «У першыя ж тыдні вайны ў маскоўскіх газетах з'явіліся гарачыя, поўныя нянавісці да фашысцкіх катаў артыкулы Янкі Купалы. Памятаю, як Саламея Нерыс, прачытаўшы артыкул Янкі Купалы «Нямецкі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», адразу ж пераклала яго на літоўскую мову і аднесла на радыё, каб перадаць у акупіраваную фашысцкімі катамі Літву. Паэтэса была захопленая і глыбока ўзрушаная словамі вялікага патрыёта і паэта.

Нас, літоўскіх паэтаў, глыбока ўсхваляваў верш Янкі Купалы «Беларускім партызанам» [2, 281].

Пісьменніца Ганна Караваява пры сустрэчы з Купалам (чэрвень, 1942 г.) паведаміла, што яго верш «Беларускім партызанам» набыў шырокую вядомасць, яна чула яго ў артыстычным выкананні, чула ў шпіталі з вуснаў байцоў. Пакладзены на музыку кампазітарам Анатолем Багатыровым, купалаўскі верш стаў гімнам беларускіх партызан. Народнага мастака СССР Заіра Азгура творы Купалы натхнілі ў час вайны на стварэнне серыі скульптурных партрэтаў партызан (бацькі Міная, дзеда Талаша, Міхаіла Сільніцкага і інш.). Народны мастак СССР Міхаіл Савіцкі таксама звярнуўся да творчай спадчыны Купалы, стварыўшы для музея шэраг палотнаў.

Творы Янкі Купалы перыяду Вялікай Айчыннай вайны нясуць чытачу веліч і боль свяшчэннай справядлівай бітвы савецкага народа за сва-

боду і незалежнасць першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы, выхоўваюць новыя пакаленні ў духу савецкага патрыятызму і сацыялістычнага інтэрнацыяналізму, у духу свяшчэннай гатоўнасці да абароны заваёў Вялікага Кастрычніка, заклікаюць берагчы мір на нашай планеце.

Літаратура

1. Емяльянаў Б. Наш Янка // Такі ён быў: Успаміны пра Я. Купалу. Мінск, 1975.
2. Венцлава А. Заўсёды жывы // Такі ён быў: Успаміны пра Я. Купалу. Мінск, 1975.
3. Каравая Г. Вялікі сын Беларусі // Такі ён быў: Успаміны пра Я. Купалу. Мінск, 1975.
4. Купала Я. Публіцыстыка. Мінск, 1972.
5. Купала Я. Выбраныя творы. Мінск, 1952.
6. Чорны К. Вялікае жыццё // Такі ён быў: Успаміны пра Я. Купалу. Мінск, 1975.

ПРЫРОДА ЛІРЫЧНЫХ АДСТУПЛЕННЯЎ У ТРЫЛОГІ Я. КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

У літаратурнай скарбніцы ўсіх народаў свету ёсць творы, якія не ведаюць старасці. У беларускай літаратуры да ліку такіх кніг належыць трылогія Якуба Коласа «На ростанях». У ёй з вялікім майстэрствам адлюстравана жыццё шырокіх працоўных мас і інтэлігенцыі напярэдадні і ў час рэвалюцыі 1905—1907 гг., паказана іх роля ў рэвалюцыйнай барацьбе, раскрыты тыя магутныя дэмакратычныя сілы, якія імкнуліся разарваць ланцугі няволі, здабыць свабоду і шчасце. Асноўную ўвагу пісьменнік адводзіць вызначэнню працэсу росту сацыяльна-палітычнай свядомасці і рэвалюцыйнай актыўнасці сялянства і дэмакратычнай інтэлігенцыі. Трылогія «На ростанях» захапляе нас сваім ідэйным зместам, тэматычным багаццем, але і выключнай паэтычнасцю, мастацкай дасканаласцю.

Гістарычна важную сацыяльную праблему Якуб Колас вырашае ўсім комплексам вобразна-выяўленчых сродкаў. Сярод іх немалаважную ролю выконваюць у творы лірычныя адступленні. Іх мастацкая функцыя разнастайная. Пісьменнік выкарыстоўвае лірычныя адступленні для ўсебаковага выяўлення рыс характару і светапогляду галоўнага героя — Андрэя Лабановіча, вытлумачэння пытанняў філасофскага парадку, глыбейшага асэнсавання сутнасці падзей першай рускай рэвалюцыі.

Для трылогіі лірычныя адступленні з'яўляюцца характэрным мастацкім сродкам, пры дапамозе якога Колас раскрывае глыбокі псіхалагічны змест вобраза маладога нявопытнага настаўніка Лабановіча. Письменнік знаёміць нас з яго думкамі і настроем, якія ўзнікалі ў выніку аналізу пытанняў грамадска-палітычнага характару. Андрэй Лабановіч пасля семінарыі ўбачыў сябе самастойным чалавекам, уздыхнуў на поўныя грудзі свежае паветра жыцця і адчуў, што на Палессі перад ім разгортваюцца шырокія прасторы для грамадскай дзейнасці.

Адразу ж пасля прыезду ў вёску Цельшына юнак узяўся за работу. Яго пачалі хваляваць не толькі школьныя справы, але і сацыяльна-палітычныя праблемы беларускай вёскі. Ён адразу адчуў, што набытыя ім у семінарыі веды — вельмі абмежаваныя, блытаныя, непрыдатныя для той дзейнасці, якая яго вабіць. Настаўніка ўзрушыла таксама, што сярод прадстаўнікоў мясцовай улады і інтэлігенцыі ён не сустрэў аднадумцаў.

Ідэятызм вясковага жыцця, безнадзейная адсталасць людзей, абавязак якіх — клапаціцца пра сялян, выклікаюць у маладога настаўніка хваляючы роздум аб вытоках, каранях зла, аб шляхах-дарогах барацьбы за новы грамадскі парадак. Каб чытач здолеў разабрацца ў складаным псіхалагічным стане героя, убачыў не толькі дрэннае, але і добрае, што ёсць на Палессі, Колас вельмі трапна выкарыстоўвае лірычнае адступленне, якое з'яўляецца не чым іншым, як рэзанансам той буры, якая разгулялася ў душы Лабановіча. «Ёсць штось незвычайна прыгожае ў гэтых прывольных старасвецкіх шляхах Беларусі. Шырока і размашыста праягаюць яны ад вёскі да вёскі, ад мястэчак да гарадоў, злучаючы паветы, губерні і цэлыя краіны.

Колькі хараства і чароўнага прывабу ў сініх іх далях! Колькі новых малюнкаў, свежых матываў і таемных здарэнняў абяцаюць яны вачам і сэрцу падарожнага! З якой незвычайнай сілай парываюць яны да сябе і як моцна дакранаюцца да струн душы» [1, 77].

Зачын лірычнага адступлення як бы нагадвае паэтычны маналог героя. Перад намі паўстае вобраз разважлівага, удумлівага юнака з пільным позірмам, добрым сэрцам, паэтычнай душой, вобраз чалавека багатай фантазіі, які ў звычайным — старасвецкіх шляхах — бачыць незвычайныя малюнкi, фарбы, чуе непаўторныя галасы. Вобраз дарог — любімы вобраз паэзіі і прозы Коласа. Дарогі — сімвал прастору для дзейнасці чалавека, яго надзеі на лепшае будучае, на хваляючыя сустрэчы і адкрыцці. Колас працягвае лірычнае адступленне: «Якая ж сіла заложана ў гэтых прасторах неабнімных родных шляхоў і якую ўладу маюць яны над табою, неспакойны, вечна заклапочаны падарожны? Ці не гэта, нікім не выказаная казка іх, якая складалася доўгімі

вякамі і запісвалася агнявымі літарамі людское крыўды ў сэрцах мільёнаў падарожных, што ішлі і ехалі па гэтых шляхах і думалі свае думкі? Ці не ён, гэты летапіс часоў, так глыбока западае ў тваю душу, каб адбіцца ў ёй, знайсці свой пэўны вобраз і форму і грознаю маланкаю жажнуць цёмную ноч няволі, што звісла над краем? А можа, гэта таемная і страшная бясконцасць блукання па свеце, дзе трудна вызначыць пачатак і канец, сімваламі якой з'яўляюцца гэтыя шляхі, авяяе душу тваю невыразным хваляваннем і кліча яе зліцца з бяскрайнасцю зямлі? Ці то — няясны адбітак вечнага нездавальнення людскога, таемны покліч да шукання іншых форм жыцця, несвядомае імкненне да лепшае долі? Ці то — парыванне души разбіць нейкія граніцы і вырвацца на бязмежныя прасторы яшчэ нідзе неіснуючай волі?» [1, 78].

Прыведзены лірычны маналог па сваім змесце і форме надзвычай эмацыянальны. Заклік да волі з'яўляецца яго лейтматывам.

Думкі аўтара аб яшчэ неразгаданых таямніцах, аб волі, бязмежных прасторах, бясконцых формах жыцця падводзяць і героя да высновы, што «жыццё само па сабе ёсць радасць, вялікае шчасце, бяспечны дар...»

У лірычным маналогу паглыбляецца асвятленне тых сацыяльна-палітычных і філасофскіх пытанняў, якія ў аднолькавай меры цікавяць як Лабановіча, так і аўтара. Гэта роздум аб шчасці і горы людскім, аб узаемаадносінах паміж людзьмі, аб формах матэрыі і яе руху. Патаемныя думкі настаўніка пісьменнік выяўляе не шляхам іх апісання, а ў экспрэсіўнай, яркай форме паэтычнага маналога. Аўтар пільна сочыць за сваім героем і далёка не абыякава ставіцца як да яго паводзін, учынкаў, так і да думак. Але настаўнік — не двойнік аўтара. Пісьменнік увесь час захоўвае інтэрвал, які ён вытрымлівае паміж сабой і героем. Ідучы побач з ім, ён у той жа час як бы спыняе сябе, што адчуваецца і ў лірычным адступленні: «Эх, шляхі, родныя шляхі! Хто перакажа нам вашы казкі, разгадае думкі, назбіраныя і напісаныя часамі на камлях вашых прысад?» [1, 78], альбо дае поўную волю свайму герою адыходзіць на пэўны час ад яго.

У трылогіі нямала лірычных уставак, якія нагадваюць аўтарскі каментарый да разваг Лабановіча. Так, неаднаразова Лабановіч звяртаецца ў думках да таго, што ні адна з існуючых рэлігійных тэорый не зрабіла людзей шчаслівымі. Герой любуецца з ваколіцы вёскі Выганы контурамі Пінска, і яго позірк заўсёды запываецца на гмахх манастыра. Думку настаўніка як бы працягвае аўтар, і выкладзена яна ў форме лірычнай устаўкі, якая звязвае далёкае мінулае з сучаснасцю: «Многа прайшло часу, многа людскіх пакаленняў сышло з арэны жыцця, а гэтая махіна стаіць і стаіць, і доўга яшчэ будзе стаяць, каб быць свед-

кам новага змагання за новы парадак жыцця, дзе на першым плане будуць рэальныя інтарэсы людзей» [1, 348].

Веру ў творчыя магчымасці чалавека пісьменнік нібы перадае свайму герою, які прыйдзе да адзінства поглядаў з аўтарам праз шматлікія пошукі, блуканні, цяжкасці і выпрабаванні. Колас у лірычных адступленнях паглыбляе тэыя філасофскія пытанні, якія ў аднолькавай меры цікавяць як героя твора, так і аўтара. «Чалавек, — як адзначае Ю. С. Пшыркоў, — цікавіць пісьменніка сваёй веліччу, бязмежнасцю праяўлення свайго светлага розуму, імкненнем рассунуць свае далягляды, каб пазнаць непазнанае, раскрыць тайну невядомага, настойлівымі імкненнямі заваяваць перамогу над магутнымі сіламі прыроды» [2, 215].

Гэтыя пытанні хваляюць і Лабановіча. Ён марыць аб такім жыццёвым шляху, каб пакінуць след на зямлі. Гэта мара становіцца зместам працоўнай і грамадскай дзейнасці героя. Але не так проста юнаку адразу знайсці правільны шлях. Нам вядомы шматлікія добрыя справы Лабановіча, накіраваныя на разумнае служэнне народу: лекцыі-гутаркі з бацькамі, старэйшымі братамі і сёстрамі вучняў аб карысці навукі для чалавека, планы-пражэкты аб асушцы мікуціцкіх балот і паляпшэнні ўрадлівасці сялянскай зямлі, задушэўныя гутаркі з Калем, Бязручкамі і іншымі вяскоўцамі аб сацыяльных парадаках у царска-памешчыцкай дзяржаве. Лабановіч не быў узброены неабходнымі палітычнымі ведамі, і доўгі час сам вобмацкам шукаў шлях, які мог вывесці народ на вольныя прасторы.

Душэўныя згрызоты Лабановіча, неадступныя думкі і пастаяннае імкненне героя да карыснай, разумнай дзейнасці вельмі часта ўдакладняюцца, «прасвятляюцца» пейзажнымі малюнкамі ці лірычнымі адступленнямі.

Так, пасля вакацый настаўнік пакідае вёску Мікуцічы, родных, блізкіх і сяброў. Гутаркі з дзядзькам Марцінам, думкі аб асушцы грэблі, дыскусіі з сябрамі і калегамі адкрылі яму вочы і прымусілі зірнуць на свет неяк па-новаму. Ён адчуў, што сваю грамадскую работу пачаў, як кажуць у народзе, не з таго канца. Душэўная трывога героя, яго згрызоты з гэтай прычыны ў творы не паказваюцца: мы знаёмімся з імі дзякуючы лірычнаму голасу аўтара, які як бы падбадзёрвае настаўніка, выказвае веру ў яго сілы і здольнасці: «Канчалася лета. На лугах ужо расціралася зялёнымі аксамітамі пяшчотна-кволая атава. Парыжэлі стагі. Збіраліся ў вырай буслы. Агорнутыя сіняватаю смугою, журботна пазіралі далечы і ніклі ў святле жнівеньскага сонца.

Пачалі раз'язджацца з летніх вакацый настаўнікі.

— Пажыў, брат, і годзе: збірайся на сваё седала! — У гэтым голасе восені чуваць нейкі смутак, а, здаецца, так нядаўна яшчэ гучаў другі

голас, радасны, свежы голас вясны: — Разгарні крылле, рушы з месца, ляці на прастор, жыві, як толькі ты здолен жыць» [1, 247—248].

Шэраг лірычных адступленняў трылогіі «На ростанях» цесна звязаны як з вобразам аўтара, так і з вобразам героя. У іх выразна выяўляюцца погляды і пачуцці, уласцівыя абодвум. Лірычныя адступленні, асабліва першых дзвюх частак, сведчаць аб тым, што аўтар душой і сэрцам з маладым настаўнікам. Усё, што блізка, дорага Лабановічу, з'яўляецца святам і для яго. Так, аўтар, як і галоўны герой твора, неаднаразова выказвае сваё захапленне прыгажосцю прыроды. Яе гармонія, прыволле выклікаюць аднолькавыя пачуцці радасці, жаданне ўбачыць падобную прыгажосць у грамадстве. Герой і аўтар імкнуча да вялікай радасці на зямлі, яны хочуць быць сведкамі адкрыцця яе прыгожых таямніц, што будуць служыць людзям.

У ролі лірычных адступленняў часта выступаюць пейзажныя малюнкi алегарычнага характару, якія вобразнымі фарбамі, гукавым рытмам, кампазіцыйнай пабудовай садзейнічаюць актыўнаму ўспрымання канкрэтных гістарычных падзей, глыбей раскрываюць іх змест.

Так, Колас не абмяжоўваецца мастацкім увасабленнем першай рускай рэвалюцыі толькі праз паказ удзелу ў ёй тых ці іншых герояў. Ён дае і ўласныя тлумачэнні барацьбы дэмакратычных сіл з рэакцыяй. Увасобленыя яны ў замалёўках-алегорыях. Пры выкарыстанні іх пісьменнік як бы рассоўвае рамкі сюжэта і яшчэ раз засяроджвае ўвагу на пытаннях, звязаных з асноўнай праблемай твора. Прыкладам можа служыць пейзажны малюнак завірухі: «Пад вечар таго ж дня, ужо на змярканні, стаў пашубліваць вецер. Пасыпаў дробненькі, гусценькі сняжок. Бялявыя зімовыя хмары нізка навіслі над змярцвелаю зямлёю. Вецер крапчэў. І неба і зямля зліліся ў суцэльным віхры снежнага пылу і цемрадзі. Разгулялася завіруха. На ўсе галасы гула за вокнамі бязладная музыка. І трэба было моцна ўслухоўвацца ў яе, каб адрозніць паасобныя гукі, з якіх яна складалася. Аголеныя дрэвы шумелі глуха, надрыўна. Шалёна біліся аб сцены аканіцы, сумотна скуголілі завескі, на якіх яны трымаліся. З царкоўнай вежы слаба даносіўся прыглушаны голас званоў. Званар-вецер біў языкамі званоў аб іх край, і гэты звон, здавалася, падаваў вестку пра нейкую бяду, пра нейкае вялікае гора. Бура налятала парывамі, як дзікі звер, які вырваўся на волю з жалезнае клеткі, усім цяжарам налягала на стрэхі будынін, з шумам ганяючы па іх патокі снегу. Пад яе напорам рыпелі кроквы і глуха стагналі сцены. А за вугламі хат, у цесных завулках стаяў свіст і галёканне, нібы нехта магутны, страшны і няўмольны ішоў па зямлі і прыводзіў у рух усе яе струны. А якую жалосную, несканчоную песню выводзіў комін! У тон гэтай песні барабанілі юшкі, зрываючыся са свайго месца, а няшчыльна прыладжаныя дзверцы каля іх далучалі свае мно-

гагалосыя свісты. Нешта жудаснае, жалобнае чулася ў гэтай песні, як бы то быў плач над дарагім нябожчыкам.

Па кім жа галосіць віхура? Можа, па тым усенародным выбуху гневу і абурэння супроць царскага самаўладства, памешчыцкага гнёту, выбуху, які заліваюць зараў кроўю паўстаўшых пры дапамозе карных экспедыцый, шыбеніц, расстрэлаў, узаконеных царом і «святою» царквою?» [1, 387].

Тут мы знаходзім шэраг алегарычных вобразаў, якія ўвасабляюць пэўныя сацыяльныя сілы.

Так, бура з'яўляецца ўвасабленнем дэмакратычных сіл рэвалюцыі, якія прывялі ў рух усю дзяржаву. Іх сіла параўноўваецца з сілаю дзікага зверу, «які вырываўся на волю з жалезнай клеткі».

Бязладная музыка, свіст, галёканне ўвасабляюць жорсткі трыумф рэакцыі. Эмацыянальнаму ўспрымання падзей садзейнічае адухатварэнне такіх паняццяў, як «плач», «свіст», «галёканне». Мелодыю агоненых дрэў, аканіц, званаў царкоўнай вежы пісьменнік выкарыстоўвае для ўвасаблення настрою шматлікіх сацыяльных груп у той момант, калі рэакцыя апамяталася і падняла галаву. Малаверы і лібералы скуголілі, голас ахвяр даносіўся глуха, надрыўна. Голас жа званаў гаварыў аб тым, што ідэя свабоды жыве і знішчыць яе нельга, бо нельга знішчыць увесь народ.

Пісьменнік праяўляе вялікае майстэрства ў «музычным» афармленні гэтага пейзажнага малюнка. Ён не адразу, а паступова напаўняе яго гукавымі хвалямі і тым самым як бы падрыхтоўвае чытача для неабходнага эмацыянальна-псіхалагічнага ўспрымання ўнутранага лірычнага адступлення.

Так, у самым пачатку аўтар падае малюнак буры ў спакойнай апавядальнай танальнасці, зазначыўшы: «...стаў пашумліваць вецер. Пасыпаў дробненькі, гусценькі сняжок». Затым у гукавую мелодыю малюнка як бы «ўрываюцца» новыя акорды, якія ўвесь час нарастаюць, дасягаючы высокага драматычнага гучання. Напісана гэта лірычнае адступленне на адным дыханні. Але аўтар не вытрымаў яго ў алегарычным стылі ад пачатку і да канца. Прыродаапісальная карціна заканчваецца разгорнутай рэмаркай, у якой пісьменнік канкрэтна выказвае свае адносіны да рэвалюцыі, яе герояў і ворагаў.

Лірычныя адступленні падобнага характару сведчаць аб тым, што пісьменнік выкарыстоўвае іх для таго, каб пластычна, выразна глыбока, з усімі адценнямі драматызму перадаць каларыт часу, падзей, адчуванняў героя.

У трылогіі мы сустракаем і такога роду лірычныя адступленні, якія як бы выконваюць ролю сціслага плана да пэўнай часткі твора. У але-

гарычнай форме аўтар знаёміць з ідэйным зместам часткі, вельмі выразна выказвае свае адносіны да таго, аб чым гутарка будзе ісці або аб чым ужо была.

Прыкладам можа служыць лірычны ўступ, якім пачынаецца другая кніжка трылогіі «У глыбі Палесся» — «На прастор, на шырокі прастор». У пейзажнай замалёўцы алегарычнага характару пісьменнік «перадае рэвалюцыйныя віхры ў краіне, непазбежнае набліжэнне вялікай сацыяльнай буры, здольнай ускалыхнуць ад краю да краю народныя масы, выявіць іх магутныя і невычэрпныя сілы, накіраваць супраць прыгнятальнікаў» [3, 172].

Характэрнай адзнакай такіх уступаў з'яўляецца тое, што яны маюць сваю пастаянную вобразную сістэму. Так, рэвалюцыя заўсёды ўвасабляецца ў вобразе буры, народныя сілы і іх гнеў — у вобразе навальніцы, прастор — алегарычнае ўвасабленне свабоды і шчасця народа. Лірычны ўступ таксама сведчыць аб блізкасці пачуццяў і лірычнага героя, і Лабановіча. Запаветная мара Лабановіча — перабудова жыцця на новых асновах. Лірычны герой таксама з пачуццём гордасці і радасці вітае надыходзячую буру: «ласка і гнеў, ціша і бура! Я вітаю вас, калі вы прыходзіце ў сваім часе, калі выконваеце вы адвечную волю жыцця» [1, 182].

У трылогію ўключаны шэраг лірычных пейзажных адступленняў, у якіх Колас высвятляе погляд на ролю пісьменніка ў жыцці грамадства, выяўляе свае пачуцці, што нарадзіліся ў выніку вялікіх перамен жыцця, выкліканых перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі. Мы даведваемся з лірычных адступленняў аб тым, што дзівосная прыгажосць з'яў прыроды натхняе Коласа на творчую працу. Жыццё з усімі яго праявамі з'яўляецца для пісьменніка таксама крыніцай творчага натхнення. Паўсядзённым жаданнем Коласа з'яўляецца жаданне «цалкам зліцца з гэтым адноўленым жыццём і поўнымі грудзмі піць яго асалоду»: «Ачысцілася ад снегу зямля, прашумелі ручаі і рэкі ды зноў увайшлі ў свае берагі. Новай, пахучай траўкаю зазелянелі дарогі і сцежкі ў полі. Памаладзелі гаі і лясы. Тысячы рознагалосых птушак напоўнілі паветра свістам, шчэбетам і спевамі. Вакол гаманіла адноўленае, маладое жыццё. Новае і кожны раз няяснае і чароўнае пачуццё прастору і волі абуджала людзям сэрцы. Хацелася цалкам зліцца з гэтым адноўленым жыццём і поўнымі грудзмі піць яго асалоду» [1, 406].

У апошняй частцы трылогіі вобразы лірычнага героя і Лабановіча зліваюцца, яднаюцца ў значна большай ступені, чым у дзвюх папярэдніх аповесцях. Іншы раз нам проста цяжка адрозніць, убачыць паміж імі якую-небудзь розніцу: «Колісь, яшчэ ў дні юнацтва, мяне зачароўвалі прасторы зямлі з іх шматлікімі гаманкімі дарогамі, шырокімі

і вузкімі, роўнымі і крывымі, наабапал якіх сям-там вынікалі купчастыя ліпы, стромкія таполі або старыя кучаравыя хвоі. Мяне вабілі неакрэсленыя далечы, маўклівыя і мудрыя ў сваёй задуменнасці, з іх узгоркамі, далінамі і крыніцамі, з тонкімі палоскамі лясоў на небасхіле, дзе зямля нібы сходзіцца з небам. І ўсё гэта прыкрывалася празрыстаю заслонаю сіняватай смугі. Што хаваецца за заслонаю сінечы-смугі? Якія праявы, якія людзі сустрэнуцца мне на шляху вандравання? Праз якія абшары зямлі пройдуць пуцявінкі і куды яны прывядуць?

Нічога цікавейшага на свеце не было тады для мяне, як прыўзняць заслону сінечы і зазірнуць за яе рубяжы. Там, думалася, я знайду ўсе адказы на пытанні, пазнаю таямніцы жыцця. Жыццё ж такое складанае і так многа ў ім нечаканасцей, крутых паваротак, што неспакушанаму юнаку цяжка было разабрацца ва ўсіх разнастайных праявах і ацаніць іх так, як яны таго заслугоўвалі. Вось чаму так радасна было ісці ўсё далей і далей, каб зведаць невядамае, убачыць нябачанае» [1, 521].

Або: «Многа дарог, нікім не злічаных, снуецца па зямлі, многа дарог у жыцці, па якіх блукаюць людзі, каб знайсці тое, што лічаць яны сваім шчасцем. Ды не для ўсіх расчынены гэтыя дарогі: іх трэба заваяваць — для сябе і для гарапашнага людю» [1, 435].

У лірычных адступленнях-споведзях, якія змешчаны ў апошніх раздзелах трылогіі, выразна адчуваецца імкненне аўтара шчыра пагутарыць з чытачом аб сваім творы, раскрыць некаторыя таямніцы творчай гісторыі трылогіі, выказаць свае пачуцці да герояў і мясцін роднага краю, якія апісаны ў ёй: «Быць можа, шмат каму з вас, дарагія сябры, нецікава запыняцца такі доўгі час на падарожжах Лабановіча і разглядаць разам з ім тыя малюнкi і тыя мясціны, што даўно прыгледзеліся вашым вачам, бо гэта ўжо старадаўнія дарогі і не новыя малюнкi. Калі б сягоння давалося мне яшчэ раз прайсціся па іх, дык я і не пазнаў бы ні тых дарог, ні мясцін, ні малюнкаў, што разгортваліся перад вачамі паўвека таму назад. Усё карэнным чынам змянілася, адышло ў прошласць і захавалася толькі ў памяці, як успаміны аб далёкіх днях юнацтва. Мне ж так прыемна ўспомніць і хоць у мыслях перажыць іх яшчэ раз.

А мінулае і цяперашняе моцна злучаны паміж сабою» [3, 529].

З гэтага лірычнага адступлення перад намі паўстае чалавек, які багата пабачыў на сваім веку, відаць, нямала паспеў зрабіць, і ў словах яго не сум аб пражытых гадах, а хутчэй радасць з прычыны тых вялікіх спраў, якія ажыццявіў народ наш за гады Савецкай улады, надаўшы краю непазнавальнае аблічча. Успамін аб гадах юнацтва прыносіць аўтару задавальненне, перад ім не проста непаўторная маладосць, а гады пошукаў, знаходак, адкрыццяў, незабыўных сустрэч.

Юнак марыў аб разумным служэнні народу, шукаў шляхоў да яго светлай будучыні і знайшоў іх. Ідэі, якія ўзніклі ў мінулыя часы, здзейснены сёння: «Амаль паўвеку прайшло з таго часу, калі мае «валачобнікі», а з імі і я, хадзілі ў Панямонь з велікоднымі візітамі і павіншаваннямі. Шмат каго з тых людзей, аб якіх расказваецца тут, ужо няма на свеце. І калі я сягоння трываю іх памяць, то мне робіцца сумна: быць можа, не так сказаў пра іх, як гэта было ў сапраўднасці, часамі, можа, недарэчы пасмяяўся або не ў меру зганьбіў каго. Яны не напішуць мне і не прыйдуць да мяне, каб сказаць: «Ты адступіў ад праўды, бо мы не такія, як ты нас паказваеш». Калі б яны былі жывыя, дык мы паразумеліся б і прыйшлі да згоды. А так я магу толькі сказаць: «Прабачце! Я ж хацеў і хачу аднаго — праўды» [1, 596].

Гэтыя радкі гучаць як споведзь перад чытачом і тымі людзьмі-прататыпамі, біяграфіі якіх паслужылі фактычным матэрыялам для твора. Мы знаходзім у лірычным адступленні багаты матэрыял для характарыстыкі грамадзянскага партрэта пісьменніка, які ўсё жыццё імкнуўся адлюстроўваць толькі праўду. Але як сціплы і мудры чалавек ён не выключае, што мог у паасобных выпадках і памыліцца.

У лірычных адступленнях апошняй кнігі Колас амаль пазбягае алегрычнай формы выказвання думак. З дня напісання першых частак прайшло шмат часу. Пісьменнік разам са сваім народам пазнаў радасць вольнай працы, шчаслівейшага жыцця. Тыя таямніцы, якія раней вабілі яго, доўгі час заставаліся загадкамі, цяпер у многім разгаданы. Жыццёва вопытны пісьменнік убачыў новыя далі, яго пачалі вабіць новыя гарызонты. Пачуцці і ўражанні, якія напоўнілі душу і розум пісьменніка, выразна праяўляюцца ў лірычных адступленнях: «Добра быць аднаму ў дарозе, асабліва тады, калі надвор'е спрыяе табе, а на сэрцы спакойна і нішто не абцяжарвае твае душы, нішто не замянае думаць аб чым хочаш, або даваць поўную волю самым дзівосным і далёкім ад сапраўднага марам. Ідзеш сабе і радуешся, што жывеш на свеце, радуешся, што ў цябе ёсць вочы, каб аглядаць прасторы і малюнкi зямлі, і вушы, каб слухаць разнастайныя гукі, несціханую музыку жыцця. Радуешся небу і сонцу, кучаравым хмарам, лагоднаму ветру і людзям, што сустракаюцца на шляху» [1, 435].

Пісьменнік не толькі вельмі задушэўна і шчыра расказвае аб пройдзеным шляху, але і з вялікім пачуццём радасці адзначае, што ён адчувае прыліў новых сіл, якія чэрпае з зямлі і якія вядуць яго на новыя дарогі і да новых вяршынь.

Ён выказвае свае пачуцці, выкліканыя свабодою творчасці, калі «нішто не замянае думаць, аб чым хочаш», а думае пісьменнік заўсёды толькі аб шчасці чалавека працы, аб славе народаў Савецкай краіны, аб магутнасці і няспынным росце Савецкай дзяржавы.

Ён нястомны ў працы і барацьбе за светлае шчасце ўсіх людзей на зямлі: «Многа дарог перамералі мае ногі. Розныя людзі сустракаліся ў маім вандроўніцтве. Шмат хто стаўся мне блізкім і дарагім, і шмат каго з іх сягоння я не далічаюся. І сам я прытаміўся за гэты час і ўсё болей і мацней адчуваю спрадвечную і непераможную сілу прыцягнення зямлі. Але шумяць і гамоняць несупынныя хвалі жыцця, і ўсё тыя ж шырокія, яшчэ болей прывабныя далечы разгортваюцца перад вачамі.

Новыя прасторныя дарогі расчыніліся перад нашымі народамі. І не гасне нястомнае жаданне зірнуць за заслону заўтрашніх дзён.

Будзьце ж вы светлыя і радасныя, наступныя дні людства!» [1, 521—522].

У прыведзеным урыўку ўспамін аб пражытых гадах авеяны ледзь прыкметным элегічным сумам. Ноткі суму знікаюць, калі аўтар звяртаецца не да мінулага, а да сучаснага. Яго позірк, як заўсёды, накіраваны ў будучыню: «Але шумяць і гамоняць несупынныя хвалі жыцця, і ўсё тыя ж шырокія, яшчэ болей прывабныя далечы разгортваюцца перад вачамі». Мы адчуваем, што перад намі вялікі патрыёт сваёй Радзімы, які ўяўляе сабе карціну заўтрашняга дня, яшчэ больш прыгожага і прывабнага. Унутраны свет аўтара, яго настрой вельмі выразна выяўляецца ў заключных радках: «Новыя прасторы дарогі расчыніліся перад нашымі народамі. І не гасне нястомнае жаданне зірнуць за заслону заўтрашніх дзён».

Назіранні над роляй некаторых лірычных адступленняў у трылогіі «На ростанях» дазваляюць умоўна падзяліць іх на некалькі груп у залежнасці ад таго, якую мастацкую функцыю яны выконваюць. Якуб Колас карыстаецца лірычнымі адступленнямі як сродкам тыпізацыі, пры дапамозе якога паглыбляе характарыстыку галоўнага героя твора — Андрэя Лабановіча. Ён раскрывае духоўны свет героя, яго ўражанні, выкліканыя непасрэдным сутыкненнем з усімі праявамі грамадскага і палітычнага жыцця ў краіне пад час рэвалюцыі 1905 г. Лірычныя адступленні садзейнічаюць вызначэнню эвалюцыі светапогляду Лабановіча, раскрываюць псіхалогію героя.

Другая група лірычных адступленняў пралівае святло на вобраз аўтара твора. Колас у лірычных адступленнях выказвае свае адносіны да герояў і іх прататыпаў, вызначае свае эстэтычныя погляды і патрабаванні. Лірычныя адступленні насычаны патрыятычнымі пачуццямі пісьменніка-грамадзяніна, вялікага барацьбіта за шчасце людзей на зямлі.

У трылогіі ёсць шэраг лірычных адступленняў, у якасці якіх аўтар выкарыстоўвае пейзажныя замалёўкі алегарычнага зместу. Яны са-

дзеінічаюць эмацыянальнаму ўспрыманню пэўных падзей, выконваюць функцыю сцісллага плана да пэўнай часткі або раздзела трылогіі, садзейнічаюць раскрыццю ідэі твора. Лірычныя адступленні трылогіі сведчаць аб вялікім мастацкім майстэрстве празаіка Якуба Коласа, аб яго шматгранных творчых інтарэсах.

Літаратура

1. Колас Я. Збор твораў: У 12 т. Мінск, 1961—1964. Т. 9.
2. Пшыркоў Ю. С. Беларуская савецкая проза. Мінск, 1960.
3. Пшыркоў Ю. С. Трылогія Якуба Коласа «На ростанях». Мінск, 1956.

ДРУЖБА, ЗАГАРТАВАНАЯ Ё ГАРНІЛЕ ВАЙНЫ І КУЗНІ МІРНАЙ ПРАЦЫ

Якуб Колас прыйшоў у сям'ю майго бацькі Казлова Васіля Іванавіча ў пачатку 30-х гг. XX ст. з нагоды выхаду з друку аповесці «Дрыгва». Час вызначаўся шматлікімі гістарычнымі падзеямі, палітычнай, сацыяльнай, эканамічнай перабудовай, прадыхтаванай Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыяй 1917 г.

Культурна-масавае хваля абудзіла нацыянальна-патрыятычныя пачуцці жыхароў усіх рэгіёнаў, адрозніла духоўныя багацці працоўнага люду. Духоўнае разняволенне выклікала да жыцця шматлікія народныя калектывы мастацкай творчасці. Старобіншчына (сучасная Салігоршчына) адгукнулася гуртамі мастацкай самадзейнасці. Мне, піянерцы вясковай школы, пашчасціла ўлетку 1938 г. папасці ў акруговы слупкі летнік моладзі, які размясціўся ў былым панскім маёнтку мястэчка Грозава. Усё было дзіўна: вялізныя спальныя пакоі, сталоўка пад адкрытым небам на паветры пад навесам, доўгія дашчатыя сталы і лаўкі, прымацаваныя да слупоў, укапаных у зямлю. На франтоне палаца ўмацаваны два вялізныя партрэты незнаёмых мне людзей, потым даведалася, што гэта Гікала і Чарвякоў. На дагледжанай пляцоўцы на высокім слупе красаваўся вялікі чырвоны сцяг, які падымалі кожную раніцу ганарова абраныя лагернікі.

Летнік быў адкрыты па рашэнні акруговага камітэта партыі пры велізарнай шэфскай падтрымцы вайскоўцаў. Традыцыі заклаў камандзір кавалерыйскага палка Георгій Канстанцінавіч Жукаў. Кожны выхадны камандзіры Чырвонай Арміі наязджалі ў лагер і арганізавалі розныя спартыўныя спаборніцтвы (плаванне, валејбол, бег, стральбу), праводзілі вайсковыя патрыятычныя гульні «чырвоных» і «сініх», стваралі камісіі па прыёмцы ведаў на атрыманне значкоў ГТО

(«готов к труду и обороне»), ГСО («готов к санитарной обороне»). Знак варашылаўскага стралка нагадваў сваім аздабленнем сучасны ордэн Чырвонага Сцяга. Атрымаць яго было надзвычай складана. Трэба было выбіць з дробнакалібернай вінтоўкі пэўную колькасць ачкоў. Ініцыятывы вайскоўцаў па вывучэнні ў летніках тэхнікі, ваеннай абароны былі прадыхаваны заклікам партыі «Аваладаем тэхнікай», як адзначаў Г. К. Жукаў у сваёй вядомай кнізе «Воспоминания и размышления». Мяне асабліва ўражвалі і захаплялі самадзейныя канцэрты, праграмы, якія я адкладвала ў сваёй памяці. У родную школу прывезла любоў да паэзіі — да паэзіі ўвогуле і асабліва да творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Міхася Чарота.

У школе разам з сяброўкамі пачала ствараць танцавальны гурток, сцэнарыі прыдумвала на сюжэты народных песен. Выступалі мы на інтэрнацыянальных святах, камсамольскіх вечарынках, калгасных дажынках у вёсках Чыжэвічы, Мяцевічы, Сяльцо, Кулакі, Забродскія, Чапляі і інш. Нашу саматужную танцавальную фантазію насельніцтва прымала на «ўра». Сельскі савет і дырэкцыя Чыжэвіцкай школы адзначыла арганізатара гэтага гуртка прэміяй — творам Якуба Коласа «Дрыгва», якая ў маёй працоўнай біяграфіі набыла сімвалічна-знакавае значэнне. Такім шляхам аповесць «Дрыгва» прыйшла ў хату дырэктара Старобінскай машына-трактарнай станцыі Казлова Васіля Іванавіча і атрымала ганаровае месцажыхарства не толькі ў яго сям'і, але і ў дружным працоўным калектыве механізатараў. Бацькі захапляліся гераічнымі ўчынкамі партызан, спачувалі выпрабаванням кахання Аўгінні.

У Старобінскай пагранічнай працоўнай штодзёншчыне героі коласаўскай «Дрыгвы» ўмацоўвалі рамантычны пафас барацьбы з парушальнікамі дзяржаўнай граніцы з Польшчай.

У Вялікую Айчынную вайну адбылося непасрэднае знаёмства В. І. Казлова з прататыпам дзеда Талаша Васілём Ісакавічам Талашом, удзельнікам партызанскага руху на Палессі часу Грамадзянскай вайны. Якуб Колас у архівах Акадэміі навук БССР натрапіў на біяграфічны матэрыял В. І. Талаша, які і паклаў у аснову сюжэта аповесці.

Назва твора «Дрыгва» ўтрымлівае глыбокі філасофскі змест. Дрыгва — неад'емная, непаўторная частка космасу беларускага Палесся. Яна даступна і падушадна толькі носьбітам высокіх грамадзянска-патрыятычных памкненняў, што пацвердзіла разгортванне на яе прасторах партызанскіх дзеянняў у час Вялікай Айчыннай вайны. Шляхі В. І. Казлова і Якуба Коласа перакрываюцца ў космасе партызанскіх абшараў Палесся.

Па рашэнні ЦК КП(б)Б у пачатку Вялікай Айчыннай вайны Казлоў узначаліў групу падпольнага абласнога камітэта партыі, у якую ўвайшлі

сакратары абкома І. А. Бельскі, І. Д. Варвашэня, А. Ф. Брагін, Р. Н. Мачульскі, А. Г. Бондар, А. С. Сцяпанав. Абапіраючыся на ініцыятыву народных мас, Казлоў фарміраваў групы народнага гневу, аператыўныя атрады, затым брыгады, якія выраслі ў шматтысячныя злучэнні і павялі на тэрыторыі Беларусі ўсенародную барацьбу з нямецка-фашысцкімі акупантамі. Казлоў — Герой Савецкага Саюза, генерал-маёр, сакратар Мінскага абкома КП(б)Б — узначаліў Мінскае злучэнне. Пасеянае на Палессі ў 20-я гг. XX ст. В. І. Талашом і яго папленнікамі партызанскае зерне свабоды і незалежнасці ў час Вялікай Айчыннай вайны ўзнялося сцяною помсты і гневу працоўных мас ва ўсіх рэгіёнах Беларусі. Пошукі шляхоў і сродкаў абароны айчыны ад фашысцкай навалы прывялі Васіля Ісакавіча Талаша ў Мінскае партызанскае злучэнне. Вопыт удзельніка партызанскага руху 20-х гг., аўтарытэт 90-гадовага ваярамсціўца Талаша быў выкарыстаны з вялікай аддачай. Калі з першага партызанскага аэрадрома на востраве Зыслаў у дрыгвяністых абшарах Любаншчыны наладзілі паветраную сувязь, Талаш быў адкамандзіраваны ў партызанскі беларускі штаб, які размяшчаўся ў Падмаскоўі (станцыя Сходня). Казлоў быў таксама выкліканы Цэнтральным партызанскім штабам (ЦПШ) у Маскву на тэрміновую справаздачу аб развіцці і выніках партызанскай барацьбы на Беларусі. У гэтых штабах і перакрываўся шляхі народных герояў — Казлова і Талаша. Задача перадаімі была пастаўлена адна — набліжаць Дзень Перамогі, а сродкі і шляхі ім належала выкарыстаць розныя. Казлоў рашаў планы сумесных каардынацыйных дзеянняў партызан і Савецкай Арміі ў вызваленні тэрыторыі Беларусі ад акупантаў, займаўся праблемамі папаўнення атрадаў зброяй і падрыўнымі сродкамі, медыцынскімі матэрыяламі.

Талаш з групай партызан, якія далечвалі раны ў маскоўскіх шпіталах, выступаў перад рабочымі абарончых заводаў, на прадпрыемствах з расповедам аб ліхадзействе акупантаў на Беларусі, аб умовах жыцця насельніцтва і сіле ўсенароднай партызанскай барацьбы з ворагам. Талаш выдатна выконваў ролю народнага глшатая. Казлоў паклапаціўся перад урадам СССР аб аднаўленні Талашу дубліката ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга, якім ён быў адзначаны ў 1928 г. за сваю геаічную дзейнасць (у час вайны па даносу паліцэйскіх з хованкі дзеда Талаша ордэн забралі немцы).

Прадпісанне каменданцкага часу ваеннай пары з наступленнем змроку ў Маскве спыняла мурашнік руху насельніцтва і вайскоўцаў. Пасля тлумнага дня Васіль Ісакавіч у накінутым на плечы хатнім кашушку выходзіў з № 301 гасцініцы «Масква» ў прасторны хол трэцяга паверха, займаў месца «на канапе», уладкоўваўся за паліраваны стол, клаў на яго сярэдзіну шапку-аблавушку, на якой замест кукарды кра-

саваўся папярэчны чырвоны каснічок — партызанская адзнака. Талаш збіраў за свой круглы стол слухачоў, якія спадзяваліся атрымаць ад прамоўцы звесткі пра землякоў-беларусаў, распытвалі пра партызанскія аперацыі, цікавіліся асаблівасцямі дзейнасці падпольшчыкаў.

У Маскве перакрываўся шляхі Казлова, Якуба Коласа і Талаша. Письменник у пачатку 1943 дабраўся з Ташкента да сталіцы для рашэння творчых і асабістых спраў. Мне пашчасціла быць сведкаю сустрэч Коласа з прататыпамі яго твораў — партызанамі Васілём Талашом, Мінаем Шмыровым (Бацькам Мінаем), Іванам Варвашэнем. Дзякуючы клопатам П. А. Абрасімава, памочніка начальніка Цэнтральнага партызанскага штаба П. К. Панамарэнкі, у гасцініцы «Масква» быў арганізаваны запіс кінахронікі дакументальнай сустрэчы Якуба Коласа і Васіля Талаша. Я ўдзячна лёсу, што ў час вайны ўзбагацілася фактычным матэрыялам сустрэчы пісьменніка з прататыпамі яго твораў. Колас і Талаш наведаль нас у гасцінічным нумары. Маці мая Ефрасіння Яфімаўна ў задушэўных зямляцкіх гутарках падрабязна распытвала пра жыццё бабкі Насты, Аўгінні, Мартына Рыля, герояў апавесці «Дрыгва».

У час працы на кафедры беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта пачуты матэрыял я выкарыстоўвала пры тлумачэнні шляхоў тыпізацыі герояў Якубам Коласам.

Братэрства і ўзаемасувязь Казлова, Талаша і Коласа, народжаныя ў час Вялікай Айчыннай вайны, не парываліся. У 1944 г., пасля вызвалення ад акупантаў горада Гомеля, адбылася сесія Вярхоўнага Савета БССР, на якой Колас быў абраны намеснікам старшыні Вярхоўнага Савета. Пакручастымі партызанскімі сцэжкамі Казлоў дабраўся да Гомеля і браў удзел у рабоце сесіі. У сваім выступленні перад дэпутатамі ён пазнаёміў з ключавымі баявымі партызанскімі аперацыямі, іх ролю ў падрыхтоўцы вайсковай аперацыі «Баграціён» па вызваленні тэрыторыі Беларусі, паведаміў шматлікія факты генацыду беларускага насельніцтва нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Колас падрабязна распытваў Казлова пра лагер Азарычы, пазней матэрыялы яго аповедаў былі выкарыстаны ў публіцыстычных артыкулах пісьменніка.

Пасля вызвалення 3 ліпеня 1944 г. Мінска ад нямецка-фашысцкіх акупантаў В. І. Казлоў, сакратар гаркома і абласнога камітэта КП(б)Б, неаднаразова сустракаўся з Коласам для сумеснага вырашэння пытанняў аднаўлення народнай гаспадаркі, стварэння ўмоў працы Акадэміі навук БССР, адкрыцця школ, адбудовы памяшканняў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Якубу Коласу непасрэдна з вуснаў арганізатараўкіраўнікоў партызанскага руху хацелася пачуць больш звестак аб гэтай форме барацьбы. 19 мая 1946 г. ён адзначыў у сваім дзённіку: «19 мая... Злажыў анкету, каб сабраць матэрыял аб партызанах. Шмат чаго не ве-

даю з таго, як ваявалі, як жылі партызаны, якая дарога вяла людзей у партызаны. Заяздажаў да Казлова, пагутарылі. Потым быў у Соцункевіча. Сустрэў гарачы водгук. Мысль аб рабоце над кнігай пра партызанскі рух на Беларусі і вабіць і палохае. Яшчэ не склаў карэктурку самой кнігі, але аб'ём яе павінен быць вялікім, а характар мастацкага афармлення павінен адпавядаць велічнасці самой партызанскай вайны».

У 1948 г. В. І. Казлоў быў абраны старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета рэспублікі. Шляхі дзяржаўнай дзейнасці Казлова і Коласа яшчэ шчыльней перапляліся. Яны працавалі ў адной дзяржаўнай звязцы: пры распрацоўцы праектаў дзяржаўных законаў, падрыхтоўцы пасяджэнняў Прэзідыума Вярхоўнага Савета, выпрацоўцы пастаноў сесій Казлоў абапіраўся на жыццёвы вопыт, філасофскую мудрасць і прадбачлівасць народнага песняра Якуба Коласа. У 1946 г. прайшлі выбары ў Вярхоўны Савет СССР і БССР. Дэпутатамі былі абраны лепшыя сыны і дачкі нашага краю, прадстаўнікі літаратуры і мастацтва. Якуб Колас працаваў у рэспубліканскай выбарчай камісіі, якую ўзначальваў Васіль Іванавіч Казлоў. Іх высокая патрабавальнасць да мясцовых камісій, уважлівасць да насельніцтва, апаленага вайной, унутраная зладжанасць прынеслі вялікі поспех гэтай адказнай дзяржаўнай кампаніі. З часу вайны Казлоў разам з Коласам актыўна працавалі ў славянскім камітэце Саюза ССР, які ўзначальваў генерал-лейтэнант Гундараў. Яны ўнеслі прыкметную лепту ў развіццё і ўмацаванне інтэрнацыянальнага славянскага адзінства, развіццё гэтага руху для разгрому фашысцкіх орд у Еўропе.

Кніжка В. І. Казлова «Людзі асабага складу» (літаратурны запіс Аляксея Кулакоўскага) была першай ластаўкай мемуарнага жанру важака партызанскага руху Беларусі часу Вялікай Айчыннай вайны. Якуб Колас натхніў Васіля Іванавіча на напісанне гэтага твора, дапамог распрацаваць план кнігі. Яна атрымала шматлікія станоўчыя водгукі і рэцэнзіі. Для перакладу твора на рускую мову Колас параіў Казлова звярнуцца да вядомага перакладчыка Яўгена Мазалькова, паслугамі якога сам карыстаўся. Канстанцін Міхайлавіч быў адным з шаноўных гасцей на вячэры, наладжанай сям'ёй Казловых для беларускіх пісьмнікаў з нагоды выхаду кнігі «Людзі асабага складу». Казлоў уручаў дзяржаўную ўзнагароду Талашу — Партызанскі медаль першай ступені. Якуб Колас святкаваў у 1952 г. сваё 75-годдзе. Будучы намеснікам старшыні Вярхоўнага Савета СССР, Казлоў на ўрачыстым пасяджэнні ўручыў юбіляру ордэн Леніна.

У час сумеснай працы з Коласам у Вярхоўным Савеце Казлоў добра арыентаваўся ў цяжкіх пасляваенных умовах жыцця пісьмнікаў, рознымі шляхамі імкнуўся на дзяржаўным узроўні рашаць іх прабле-

мы. Так, Казлоў прыняў рашэнне незакончаны будынак адпачынку Вярхоўнага Савета ў Каралішчавічах перадаць Саюзу пісьменнікаў БССР. Ён неаднаразова хадайнічаў перад Міністэрствам аховы здароўя СССР аб вылучэнні пучэвак на адраўленне беларускіх пісьменнікаў ва ўрадавых санаторыях Падмаскоўя. Колас меў мажлівасць неаднаразова паправіць здароўе ў санаторыі «Барвіха».

З далёка няпоўнага пераліку фактычнага матэрыялу пераконваемся ў тым, што дружба, народжаная ў дні векапомных, не перарывалася ў дні мірнага будаўніцтва, набывала новыя сілы, якія абодвума сынамі роднай Беларусі былі прысвечаны росквіту роднага краю, умацаванню яго незалежнасці, шчасцю яго народа.

ЭПІСТАЛЯРНАЯ СПАДЧЫНА ЯКУБА КОЛАСА ПЕРЫЯДУ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Беларускае літаратуразнаўства можа ганарыцца навуковымі працоўкамі, прысвечанымі жыццю і творчасці класікаў нацыянальнай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Нашчадкі ўдзячныя Я. Ф. Карскаму, М. І. Гарэцкаму і іншым за першыя біяграфічныя і літаратуразнаўчыя матэрыялы, прысвечаныя Якубу Коласу: Даваеннае літаратуразнаўства не мела выданняў манаграфічнага характару пра жыццё і творчую працу класікаў беларускай літаратуры.

Пасля выгнання нямецка-фашысцкіх акупантаў з нашай зямлі беларускія вучоныя, пісьменнікі пачалі адраджаць і засяваць сваю літаратурную ніўку. У першую чаргу паклапаціліся пра ўвекавечанне памяці Янкі Купалы і далейшую распрацоўку творчасці Якуба Коласа. Былі створаны падручнікі па гісторыі беларускай літаратуры для школ, у якіх аўтары падалі слушныя біяграфічныя нататкі пра Я. Купалу і Я. Коласа.

Вучоныя АН БССР Л. І. Фіглоўская, В. В. Барысенка, М. Н. Барсток, А. А. Семяновіч, Ю. С. Пшыркоў прыступілі да распрацоўкі асобных праблем спадчыны Якуба Коласа. Свежы подых жыццяпісу Коласа прынесла манаграфія Ю. С. Пшыркова «Жыццё і творчасць Якуба Коласа» (1951). На рускай мове выйшлі манаграфіі Я. Мазалькова, прысвечаныя Я. Купалу і Я. Коласу. Адзначаныя работы пашырылі біяграфічны гарызонт пісьменніка-грамадзяніна Якуба Коласа.

Новай хваляй распрацоўкі спадчыны і жыццяпісу Народнага песняра Якуба Коласа сталі зборнікі літаратуразнаўчых артыкулаў, успамінаў, тэзісы навуковых канферэнцый. На гэтых працах быў закла-

дзены фундамент і збудаваны «Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа» М. І. Мушынскага.

Напрацаваны матэрыял скарыстоўваецца новымі пакаленнямі навукоўцаў-коласаўцаў. Самастойныя дыпломныя працы выхаванцаў універсітэтаў рэспублікі сведчаць аб тым, што надышоў час папоўніць скарбонку. Тое, што ўчора было звыклым, сёння набывае гістарычную каштоўнасць. З гэтых пазіцый хочацца падзяліцца назіраннямі са шматгадовага збору матэрыялаў, прысвечаных Якубу Коласу.

У памяці майго пакалення назаўсёды застануцца векапомныя падзеі Вялікай Айчыннай вайны.

Фашысцкая навала была бязлітаснай для насельніцтва Беларусі ўсіх узростаў. Яна праглынула кожнага чацвёртага. У цяжкія гады плячо да пляча Янка Купала і Якуб Колас ішлі дарогамі вайны разам са сваім народам.

Улетку 1942 г. заўчасна загінуў Янка Купала. Вестка аб яго смерці, як зімовы гром, калатнула беларусаў, як землятрус, адгукнулася ў памяці народаў усёй савецкай дзяржавы.

Страшнае паведамленне дайшло да Ташкента, дзе пасля другой эвакуацыі ваеннага часу Колас з сям'ёю знайшоў часовы прытулак. На пахаванні сябра і паплечніка па аб'ектыўных прычынах ён не быў — чыгуначная паездка да Масквы займала дзесяць сутак, а паветраная адсутнічала — ішла вайна. Колас паслаў спачуванне Уладзіславе Францаўне Луцэвіч і чакаў ад пісьменнікаў падрабязных звестак пра Купалу. Свае думкі, спачуванні, развагі ўвасобіў у вершы «Над магілаю друга. Памяці Янкі Купалы». У творы паэт выказаў усенародную скруху з прычыны страты свайго песняра. Абавязковым рэфрэнам кожнай страфы «не забудзе цябе край» падкрэсліў ідэйны змест твора. У вершы спалучаецца рытміка дзвюх мелодый: гімна і рэквіема. Гімн гучыць у радках клятвы песняру:

Пакончыўшы з дзікай ардою,
З варожаю цемрай і злом,
Мы ўспомнім усёй грамадою
Цябе за жалобным сталом.

.....
Успомнім як лепшага сына,
Адаўшага дар песняра
Народу і роднай краіне,
Дар яркі, як золак-зара.

Колас у лісце з Ташкента Міхасю Лынькову ад 11.VII.1942 распавядае аб сваіх асабістых клопатах, а таксама ўкладзе рускіх пісьменні-

каў і славуных вучоных па ўвекавечанні памяці Янкі Купалы — вечары, прысвечаным юбілейнаму дню нараджэння народнага песняра. «Мы ад Акадэміі навук у дзень яго нараджэння 7 ліпеня наладзілі вечар. ...Вечар прайшоў надзвычай шчыра, цёпла. Уступнае слова сказаў Ліпатаў. Мая тэма — «Янка Купала і яго паэзія». За мною выступіў прафесар Бродскі — «Творчасць Янкі Купалы». Даклад быў бліскучым. Пасля Бродскага выступаў прафесар Піксанаў — «Янка Купала і Максім Горкі». Гарадзецкі зрабіў надзвычай цікавы даклад — «Купала і народная творчасць». Апошняя выступіла Эдзі Агняцвет... У. Ф. паслаў пісьмо і свой верш памяці Я. Купалы, арыгінал і пераклад С. Гарадзецкага».

Ліст Якуба Коласа — яскравае сведчанне патрыятычнага адзінства беларускіх і рускіх дзеячаў культуры, сведчанне глыбокай прафесійнай распрацоўкі спадчыны беларускіх класікаў. Аб вялікай павазе народаў СССР да дзеячаў нацыянальнай культуры гавораць шматлікія факты з эпістальнай спадчыны Якуба Коласа.

Узімку 1942 г. Колас сабраўся ў цяжкое для часу вайны падарожжа з Ташкента ў Маскву. Пасажырскія цягнікі саступалі дарогу франтавым эшалонам і цягнуліся вельмі марудна. Для паездкі ў сталіцу неабходна было дабіцца спецпропуска, раздабыць білет на цягнік, з харчовых картак «эканоміць» сабойку. Аб уражаннях у дарозе Якуб Колас піша жонцы Марыі Дзмітрыеўне: «У нашым вагоне вельмі сімпатычны народ. Тут многа вайскоўцаў, сярод іх два палкоўнікі, мае землякі. Яны не раз былі ў Мінску. Ёсць аб чым пагаварыць з імі... Учора мяне запрасілі ў адно купэ пачытаць свае вершы. Да мяне ставяцца вельмі ўважна, і я тут у пашане».

У другім лісце з паездкі ў Маскву мы даведваемся пра гаспадарчыя клопаты Коласа ваеннай пары, пра ўмовы жыцця і вынослівасць народа ў імя перамогі над ворагам.

6.ІІ.1942 г. Колас піша Марыі Дзмітрыеўне: «Уже десятые сутки я в дороге, милая Маруся. Я здоров, провизия ещё есть... В дороге варил манку. Каши давно съедены. Рисовая скисла. Горячая пища также не проходит мимо меня. Мой кожух сыграл свою роль в дороге — ночью накрываюсь им, и мне тепло. По-прежнему люди ко мне внимательны» (Я. Колас. Збор твораў).

У Маскве пісьменнік сустрэўся з М. Лыньковым, П. Броўкам, А. Кучарам, К. Крапівой, М. Танкам. Колас пасяліўся ў гасцініцы «Масква». Як і ва ўсёй краіне, тут дзейнічала картачная сістэма харчавання. Дзякуючы клопам начальніка цэнтральнага партызанскага штаба, сакратара ЦК КП(б) Беларусі П. К. Панамарэнкі на Арбацкай вуліцы, якая была штодзённай урадавай трасай Сталіна, была адчынена сталоўка

для беларусаў, камандзіраваных з фронту, партызанскіх зон, вайсковых заводаў. Яна зрабілася сапраўдным беларускім зямляцтвам.

У Маскве Колас адразу трапіў у вялікі кругаварот розных спраў (пісьменніцкія, выдавецкія, грамадскія, урадавыя, гаспадарчыя і інш.).

Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны сын Я. Коласа Юрка прыехаў з-пад Беластока на вайсковыя стралковыя спаборніцтвы ў Мінск. Тут яго застала вайна. У першы дзень вайны ён атрымаў ад камендатуры назначэнне ў часць, забег дамоў, ішла бамбёжка, бацькоў ён не застаў. Прыслаў некалькі вестачак з фронту, і пасля жорсткіх баёў пад Гжацкам змоўк. Апошняе пісьмо было атрымана 21 верасня 1941 г.

У вайну дзейнічала на ўсесаюзным радыё перадача «Пісьмы з фронту і на фронт». Якуб Колас імкнуўся адшукаць сляды сына. Ён звярнуўся ў эфіры да ўсіх воінаў-франтавікоў з прамоваю і вершам.

28.ІІ.1942 г. «Милый, родной мой сын Юрка!

Восемь месяцев прошло с тех пор, как расстались мы с тобой, мой родной. ...Я никогда не забуду и того письма, которое ты прислал мне из своей части... Ты писал: «Вот уже две недели, как я нахожусь в непрерывных боях. За это время я свыкся с войной. И не одну фашистскую голову расшибла моя батарея, голову подлых убийц, сжёгших наши города и расстреливающих мирное население. Это — наша месть, и мстит мы будем жёстко». Мы знаем, какое тяжёлое, но в то же время и почетное испытание выпало на долю бойцов нашей Красной Армии, которая не дрогнула перед нашествием орд фашистского хищника. ...Придёт светлый день нашей победы... Перед Красной Армией, рядовым бойцом которой являешься ты, милый сын Юрка, преклонится всё человечество, весь прогрессивный мир, ибо она совершает и совершит величайший подвиг» (Я. Колас. Збор твораў).

У заключэнне Колас прачытаў верш «Голас зямлі», які з'яўляецца ўзорам публіцыстычна-лірычнага твора, — верш-зварот прарака-вешчуна да сыноў зямлі беларускай, якую закаваны ў сталь фашысцкі капіт імкнецца ператварыць у папялішча:

Я чую голас несціханы:
Зямля мая мяне заве
І кроіць сэрца мне на раны,
Звініць, як звон касы ў траве.

Голас зямлі напоўнены сімвалічным папераджальным звонам касы, якая ачысціць гоні ад варожай погані і пустазелля. Пачуцці бацькоўскай радасці выклікае ў пазта поступ сыноў-ваяроў:

Шумяць гняўліва твае пушчы,
Трасуцца помстаю бары,

і глыбокай веры:

І дзень твой хмуры змрок расплюшчыць —
Ёсць у цябе багатыры.

Рытміка, строфіка, усе паэтычныя сродкі верша падпарадкаваны пафасу твора — вера ў немінучую Перамогу над ворагам.

Хвалючыя бацькоўскія пачуцці да роднага сына Якуб Колас неаднаразова выказваў у лістах да сяброў-пісьменнікаў. У лісце да Міхася Лынькова ад 3.12.1942 г. ён пісаў: «Пра свайго Юрку не ведаю нічога. Часам заплачу ціхенька па-старэчаму, ідучы адзін па вуліцы або лежачы ў бяссонныя часы. Няма яго, відаць, жывога...»

Зразумець Коласа-бацьку, зазірнуць у яго душу дапаможа верш «Бацьку Мінаю».

Сродкі інфармацыі паведамлілі свету пра трагедыю камандзіра першай беларускай брыгады Героя Савецкага Саюза Міная Філіпавіча Шмырова (бацькі Міная). Акупанты ў студзені 1942 г. здзейснілі страшэнную акцыю: знішчылі заложнікаў — дзяцей Міная: дачок Лізу (14 год), Зіну (7 год), сыноў Сяргея (10 год), Міхаіла (4 гады), сястру камандзіра Ганну, а калі адчулі, што гэтых ахвяр мала, то знішчылі і маці Міная Філіпавіча Алену Пятроўну, сястру Акуліну, цешчу Ганну Маркаўну.

Гэта жахлівая вестка была пакладзена ў аснову верша. У пісьме ад 29.VIII.1942 г. Лынькову Якуб Колас паведамляе, што «вельмі цікавай была твая сустрэча з бацькам Мінаем. Верш Куляшова, прысвечаны Мінаю, я чытаў. А ў мяне к гэтаму часу быў таксама напісаны верш «Бацьку Мінаю»... Я рад, што мой верш сыходзіцца з тваім апісаннем бацькі Міная».

Колас у сваім творы падаў агульначалавечае асэнсаванне трагедыі і подзвігу народнага мсціўцы, вялікага сына народа, бацькі. Колас канцэнтруе ўвагу адначасова на вобразе бацькі і на вобразе партызанскага камандзіра: «Нявінных дзяцей тваіх родных // Згубіў люты кат... // Астаўся адзін ты, нябожа, // Без дзетак, сястры».

Бацька Мінай увасабляў «наш край» і ўвабраў ён у свой воблік самыя характэрныя рысы ўсяго народа — «прываблівы, мудры і скромны, // стойкі, як дуб». Перад варожай навалай «не ўмлеў»: «...Пазнала нямецкая скура, // Што значыць твой гнеў, // Удар твой раптоўны і цвёрды».

Асацыятыўным параўнаннем Міная з багатыром-дубам, «што над Нёмнам // Узносіць свой чуб», паэт падкрэсліў эпічную прыгажосць Міная — сына беларускага народа.

У творы арганічна спалучаюцца элегічныя матывы, пачуцці, выкліканыя трагедыяй сям'і Міная, з баладным пафасам.

Верш заканчваецца апафеозным зваротам-паклонам герою народа-змагара: «жывы наш Мінай. // Разгорнем рамёны мы шырай // І вы-звалім край».

Твор Коласа мае вялікую гістарычную падсветку: у аснову сюжэта пакладзены гістарычны факт, вызначана геаграфічнае месца дзеяння — Беларусь, адлюстраваны агульнапрызнаны яе магутны партызанскі рух.

У час наведвання Масквы ў пачатку 1943 г. Коласу пашчасціла пабачыць Мінаю, які знаходзіўся пры Цэнтральным партызанскім штабе. У лісце Марыі Дзмітрыеўне ад 15 лютага 1943 г. ён паведамляе: «Ну, вот я и в Москве. Ехал ровно 10 суток... Меня встретил Лыньков, Кандрат, Горев, Шемпель. Устроился в тот же вечер в гостинице «Москва» № 714... У Шемпеля организовали небольшой вечер. Радио сначала пропело много белорусских песен в исполнении Александровской... Среди нас был «бацька Мінай».

Прозвішчы прэзідэнта АН БССР К. В. Горава, вучонага сакратара прэзідыума АН В. І. Шэмпеля, пісьменнікаў М. Лынькова, К. Крапівы, народнай артысткі СССР Л. Александроўскай надаюць гэтаму лісту гістарычны адбітак часу, вызначаюць месца і ролю нацыянальнай інтэлігенцыі ў складаны час Вялікай Айчыннай вайны.

Гістарызм творчай спадчыны Коласа дзён векапомных можна праілюстраваць на прыкладзе сустрэчы з прататыпам яго даваеннага ўсе-народнага любімага твора «Дрыгва» — Васілём Ісакавічам Талашом, які па выкліку партызанскага штаба Беларусі з авіяпляцоўкі Мінскага партызанскага злучэння Героя Савецкага Саюза Васіля Іванавіча Казлова прыляцеў у Маскву. Размясцілі Талаша ў 301-м нумары прэстыжнага атэля «Масква». Па даручэнні П. К. Панамарэнкі служба кінахронікі ТАСС рыхтавала эпізод сустрэчы Якуба Коласа з літаратурным героем яго аповесці, удзельнікам партызанскага руху дзвюх войнаў, Талашом. Мне пашчасціла быць сведкаю гэтага эпізоду ў жыцці Народнага песняра.

Здымкі праходзілі ў гасцінічным нумары. Атэль «Масква» знаходзіўся побач з Крамлём і іншымі высокімі дзяржаўнымі ўстановамі. На пляцоўках даху былі размешчаны зенітныя ўстаноўкі, што абаранялі сталіцу ад варажых авіяналётаў.

Памочнік ЦПШ П. А. Абрасімаў дабіўся спецдазволу на работу ў атэль кінагрупы. Узначаліў яе малады рэжысёр і аператар Вайняровіч Іосіф Навумавіч. Грувасткая здымачная апаратура запоўніла хол трэцяга паверха і нагадвала франтавую камунікацыйную пляцоўку.

Талаш кансерватыўна ставіўся да парад і загадаў кінааператараў, не хацеў скідаць з плеч самаробны партызанскі кажушок, не мог спайна трымаць сябе за сціплым пачастункам ваеннага часу — гарба-

тай, прыгатаваным дзяжурнай паверха Антанінай Зотавай. Радасць сустрэчы з шаноўным чалавекам і любімым пісьменнікам адчувалася ва ўсіх яго жэстах, рэпліках і бляску вачэй.

Колас жа паводзіў сябе вельмі спакойна, стараўся заняць у гэтым эпізодзе другі план, вачыма шукаў некага сярод выпадковых назіральнікаў кіназдымак, а пасля заканчэння звярнуўся з пытаннем да натоўпу: «Ці ёсць тут мае землякі?» Высветлілася, што ёсць! Пазней ён наведваў нашу сям'ю, што знайшла свой часовы прытулак на гэтым жа паверсе. У час гутаркі пісьменніка з маёй маці я атрымала незабыўную магчымасць пабачыць і пачуць Якуба Коласа. Да драбніц запамніўся знешні выгляд пісьменніка, запалі ў душу некаторыя дэталі гутаркі. Якуб Колас быў апануты ў цёмнага колеру цывільны касцюм, з-пад пінжака віднелася цёплая сцёганка-камізэлька. Пазней з ліста пісьменніка да жонкі я даведалася, што ватнічак-паддзёвачку спецыяльна для халоднай лютаўскай паездкі ў Маскву пашыла Марыя Дзмітрыеўна. Тады здзівіла нас агульная элегантнасць знешняга выгляду хударлявага цывільнага чалавека, востры позірк і звычайны спакойны голас; адпрасаваны касцюм, наглянцаваны абутак вылучаў яго з натоўпу вайскоўцаў, запоўніўшых Маскву.

Як і ўсе даваенныя чытачы, мая маці Ефрасіння Яфімаўна зачытвалася аповесцю «Дрыгва», а ў вайну, калі атрымала магчымасць пагутарыць з жывым героем — дзедам Талашом, — закідвала яго шматлікімі пытаннямі па змесце твора. Мінуў час, і я ў сваёй працы са студэнтамі БДУ звярнулася да гэтага бясцэннага матэрыялу з жыцця Якуба Коласа і яго літаратурных прататыпаў.

Паездка Коласа з Ташкента ў Маскву адбілася ў яго эпістальнай спадчыне, дзённіку, фотаматэрыялах, скупых нататках тагачаснага друку, у сучасных літаратуразнаўчых працах.

Гістарычную падсветку мае эпістальны матэрыял, прысвечаны працоўнай дзейнасці акадэміка, віцэ-прэзідэнта Акадэміі навук БССР Якуба Коласа. У час вайны пад небам Узбекістана знайшлі спагадлівае месца працы пэўныя падраздзяленні АН СССР і частка супрацоўнікаў АН БССР. У Ташкенце Якуб Колас наладзіў і працягваў творчую дружбу з акадэмікам У. І. Пічэтам, першым рэктарам БДУ. Ён прымаў Коласа ў 20-я гг. на працу ва ўніверсітэт і арганізаваў першыя навуковыя канферэнцыі, прысвечаныя выхадзе ў свет новых твораў Я. Коласа. Па сведчанні сына Коласа Міхася Канстанцінавіча Міцкевіча і шматлікіх дэталей эпістальнага, дружба вучоных набыла новую сілу і мела вялікі плён у навуковай дзейнасці.

У сакавіку 1942 г. Колас удзельнічаў у рабоце сесіі АН БССР, што адбылася ў Казані. Там апошні раз ён пабачыўся з Янкам Купалам. У лісце

да Марыі Дзмітрыеўны 8.ІІІ.1942 г. Колас паведамляе: «За сталом у аднаго з нашых знаёмых сустрэўся з Янкам. Нічога асаблівага не гаварылі, не сварыліся і не дружылі. Ён вярнуў доўг...» Гэта спатканне пакуль што не знайшло водгуку ў літаратуразнаўстве. Час забірае ад нас яго сведак. У паведамленні Коласа словам цесна, а думкам раздольна...

3.ІІІ.1942 г. адбылася сесія Акадэміі навук СССР у Ташкенце, на якой Колас выступіў з дакладам «Векавая дружба беларускага і рускага народа і іх барацьба супраць нямецкай агрэсіі». У складаных умовах, выкліканых адсутнасцю ў бібліятэках Ташкента беларускіх матэрыялаў, рыхтавалася гэта мерапрыемства. Вялікую дапамогу і разгорнутую кансультацыю даў Канстанціну Міхайлавічу У. І. Пічэта, аб чым у лісце І. Ф. Клімаву ён і паведамляе: «Памог Пічэта У. І., узброй гістарычнымі фактамі. Але ж факты трэба было ўціснуць у нейкую лагічную сістэму, даць ім кірунак, сагрэць іх чалавечым пачуццём і ажывіць духам...»

Ліст пралівае святло на методыку даследчыцкай працы Коласа. Ён імкнуўся не толькі да дакладнасці навуковай канцэпцыі, але і да напўнення работы «жывым духам», «чалавечым пачуццём».

За непрацяглы ташкенцкі перыяд Якуб Колас напісаў шэраг артыкулаў для ўзбекскага перыядычнага друку, падрыхтаваў артыкул аб партызанскім руху на Беларусі, артыкул у зборнік да 25-й гадавіны Кастрычніка, уступны артыкул для аднатомніка Янкі Купалы, выступленне на Усеславянскім мітынг у Маскве, выступленне на вечары, прысвечаным Украіне, зрабіў матэрыял пра Беларусь па просьбе прэс-бюро Галоўнага палітычнага ўпраўлення Чырвонай Арміі і шэраг іншых. Звесткі гэтыя пачэрпнуты з эпістэлярыя Канстанціна Міхайлавіча.

У ташкенцкі перыяд вакол Коласа згрупавалася кагорта беларускай інтэлігенцыі: вучоныя і супрацоўнікі АН, пісьменнікі, артысты, выкладчыкі школ і вышэйшых навучальных устаноў. Колас наводзіў і будаваў масты ўзаемасувязі са шматнацыянальнай інтэлігенцыяй, што знайшла ў час вайны прытулак ва Узбекістане. Канстанцін Міхайлавіч з дзяржаўнай адказнасцю ставіўся да кадраў нацыянальнай інтэлігенцыі Беларусі. Аб гэтым таксама сведчыць яго эпістэлярная спадчына. Неаднаразова перад членамі ўрада БССР узнімаў пытанне аб утварэнні новай структуры працы Акадэміі навук, выкліканай патрабаваннямі ваеннага часу. Віцэ-прэзідэнт патрабаваў усе сілы «сабраць у кулак».

У лісце Ц. С. Гарбунову, сакратару ЦК КП(б) па ідэалогіі, Колас смела і крытычна ацаніў стан АН: «Наша Акадэмія існуе зараз толькі на паперы. Ні прэзідэнта, ні сакратара няма. Няшчасныя супрацоўнікі жывуць самапасам. ...Або Акадэмію трэба пераводзіць у другое месца, або тут павінен быць прэзідэнцкі сакратар. Проста душа баліць за страшэнны заняпад нашай установы».

Эпісталаярная спадчына значна пашырае біяграфічную і творчую прастору Якуба Коласа. Яна дае мажлівасць чытачу і даследчыку прасачыць шлях, які ён адолеў у грозную гадзіну вайны, даведацца пра лёс членаў сям'і, саратнікаў па пяры, сяброў. Эпісталаярый часу Другой сусветнай вайны сведчыць аб тым, што цэнтральнай тэмай творчасці пісьменніка была тэма Радзімы, а галоўным яе героем — воін Савецкай Арміі, партызан, магутны духам і воляю да перамогі — савецкі народ. Лісты Якуба Коласа працінае дзяржаўны клопат віцэ-прэзідэнта Акадэміі навук БССР аб ролі інтэлігенцыі ў набліжэнні дня Перамогі.

Час няўмольны і патрабуе ад коласазнаўцаў асаблівага клопату па зборы і захаванні ўсіх зярнятак яго біяграфіі і творчай спадчыны.

СПОВЕДЗЬ СЯБРУ (Якуб Колас — Янку Купалу)

У 1912 г. адбылася першая сустрэча сыноў беларускай зямлі Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча і Івана Дамінікавіча Луцэвіча. Прыватная падзея набыла ў гісторыі народа сімвалічнае значэнне: на небасхіле нацыянальнай культуры паядналіся нязгасныя зоркі — Якуб Колас і Янка Купала.

«...Трыццаць пяць гадоў, — адзначаў Якуб Колас, — ішлі мы рука ў руку дружна і згодна па шляху жыцця, дзялячы нашы радасці і нягоды...» Сяброўства з Купалам пакінула глыбокі след у творчасці Коласа. Нам вядомы яго вершы, апавяданні, публіцыстычныя артыкулы, навуковыя працы, прысвечаныя Івану Дамінікавічу. Вершы-споведзі Якуба Коласа, адрасаваныя Янку Купалу, умоўна можна вылучыць у дзве групы. Да першай аднясём творы, народжаныя юбілейнымі нагодамі: «Янку Купалу» (да 25-годдзя літаратурнай дзейнасці, 1930), «Янку Купалу» («Узышоў юнак калісьці», 1935). Другую групу твораў складаюць вершы-роздумы пра Купалаў і свой уласны лёс, водгукі на гістарычныя падзеі: «Адзначым факт» (1935), «Янку Купалу» («Я не ведаю, дружа мой Янка», 1935), «Янку Купалу» («Была непаўторная восень», 1937), «Над магілаю друга» (1942), «Топаль» (1945).

У вершах-прысвячэннях Якуб Колас паказаў Янку Купалу як волата духу нацыі, носьбіта яе духоўнага багацця, баяна праўды і свабодалюбства, які не баяўся «...у вочы крыважэрцам кінуць слова гневу цвёрда».

Выкарыстоўваючы біяграфічны калейдаскоп Янкі Купалы, яго сябра засяроджаў увагу на тыповых умовах жыцця ўсяго беларускага народа ў дакастрычніцкую пару. Лірычны герой верша Якуба Коласа

«Янку Купалу» (1930) нагадвае Гусляра. Ён выступае непасрэдным сведкам сацыяльна-палітычных падзей часу:

Была пара — марнелі нашы гоні
У холадзе жыццёвых непагод.
Ішоў за годам год,
Маўчаў, цяпеў народ,
Заціснуты, задушаны прыгнётам.
Была пара — знямела слова ў краі
Пад уціскам жандарскае нагі.

Лірычны герой Якуба Коласа засяроджвае ўвагу на дэталях побыту, якія выконваюць ролю мастацкіх абагульненняў, напоўненых глыбокім сацыяльным і палітычным зместам: «Карчма ж была — і школа і трыбуна».

Малюнкі мінулага ў вершах-прывячэннях выступаюць як экспазіцыя, панарама, на фоне якой паўстае юнак з «гуслямі-самаграямі». «Звінеў наш сум на гуслях-самаграях // Журыліся і плакалі іх струны». Працяг тэмы мы знаходзім у вершы «Янку Купалу» («Узышоў юнак калісьці», 1935):

Убіраў юнак у сэрца
З'яў тых сумныя акорды,
Каб у вочы крыважэрцам
Кінуць слова гневу цвёрда.
Клікаў ён народ свой к волі,
Сеяў зерні поўнай жменняй,
Каб добра яму даць болей,
А каб крыўды стала меней
І складаў ён песні-былі
Для раздум'я і для ўцехі
Тым, каго здавён тулілі
У хібарках цёмных стрэхі.

Якуб Колас першы стварыў паэтычны вобраз Янкі Купалы, вывеў яго ў сваіх творах як баяна, трыбуна, песняра. У кожнае з гэтых вызначэнняў ён уклаў глыбокі філасофскі сэнс і змест.

Кастрычніцкая рэвалюцыя прывяла ў рух усе тагачасныя сацыяльныя слаі. Вялікі ўплыў зрабіла яна на нацыянальную самасвядомасць народаў Расійскай імперыі. На Беларусі росту грамадзянскай актыўнасці, нацыянальнаму руху адраджэння актыўна спрыялі літаратурныя сілы, якія на пачатку XX ст. сваімі творамі прыцягнулі ўвагу дзеячаў іншых нацыянальных культур, засведчылі свету, што беларусы імкнуцца заняць «свой пачэсны пасад між народамі».

Дэмакратычны подых рэвалюцыі спрыяў нараджэнню вялікай плеяды маладых пісьменнікаў, дзеячаў нацыянальнай культуры. Групаваліся яны вакол аб'яднанняў «Маладняк», «Узвышша», а затым — і «Полымя». Узаемаадносіны паміж членамі аб'яднанняў былі неспакойнымі, погляды на літаратурную спадчыну і яе стваральнікаў — таксама складаныя. Заклік маладых «у рожкі са старымі» пралівае святло на стан развіцця беларускай літаратуры 20-х гг. У вершы Якуба Коласа «Янку Купалу» («Я не ведаю, дружа мой Янка», 1935) гэтыя падзеі знайшлі свой адгалосак. У гадавіну 30-годдзя літаратурнай дзейнасці Янкі Купалы Колас пасылае яму цёплую лірычную споведзь, якую пачынае ўспамінам: «Прамільгнулі гады, як маланка, у парнаскай пагоні». У вершы спалучаюцца эпіка, лірыка, гумар, сяброўскі жарт. Грамадзянскі пафас адчуваецца ў радках «Не зважай на блазнаў на бязвусых: // Зубаскальства іх — плесень»; «А ты, Янка, пішы, брат, і крышка, // Старасць тут недарэчы». Верай у творчыя здольнасці, маральны дух папличніка напоўнены радкі: «разгарні свае плечы», «юнаком ідзі ўтору, брацішка». Верш заканчваецца своеасаблівым тостам: «Дык няхай жа жывуць твае песні // У прыгожых узорах, // І мы вып'ем за гэта, хоць трэснем: // Хто не вып'е — той вораг».

Радасцю і гонарам за сябра па пярэ народжана Коласава страфа «Адзначым факт» (1935), прысвечаная паспяховаму візіту Я. Купалы да сяброў-пісьменнікаў у Прагу. Ён быў добра прыняты навуковай інтэлігенцыяй, землякамі, што жылі і працавалі ў Чэхіі.

Сярод вершаў 30-х гг. сустракаюцца і творы элегічнага гучання. Такі верш «Янку Купалу» («Была непаўторная восень»), які быў напісаны ў 1937 г., але надрукаваны толькі ў 1940-м. Паводле знешніх дэталяў яго можна аднесці да пейзажнай замалёўкі прыгожай пары года — восені, да якой Колас-пейзажыст звяртаўся неаднаразова ў розных жанрах. Калі ж уважліва ўгледзецца ў мастацкі вобраз восені ў гэтым творы, услухацца ў матыў яе песні, то можна вызначыць два планы пабудовы сюжэта — знешні і ўнутраны. Я. Колас пазначыў верш як экспромт і гэтым даў мажлівасць чытачу пашукаць рэальныя імпульсы гістарычных падзей, што нарадзілі паэтычныя радкі верша 1937 г. Я. Колас піша: «Хадзілі па лесе з табой мы, // Прыгадвалі розныя часы», «Зюкалі мірна, як старцы». Прастамоўнае «зюкалі» і параўнанне сяброў са старцамі зніжае вобраз Я. Купалы, які мы сустракалі ў папярэдніх творах (Гарацый, пясняр, баян). Цяжкія восенскія метафары («гнаў вецер», «чысціў сцежкі», «Дняпро... лязняк абмываў ніцы, браў вецер нас ў абоймы») выклікаюць у чытача не проста сумны, а цяжкі настрой. Калі ўзяць пад увагу год нараджэння верша — 1937-ы, — то можна зразумець другі план сюжэта. Наступ таталітарызму, уражанні

ад цяжкага фізічнага стану Купалы, інтрыгі ў пісьменніцкім асяроддзі паўплывалі на змест твора, які Я. Колас заканчвае радком «Прымі ж ад мяне, ад падворца, // Няскладны мой верш гэты ў дар».

Пасланні Я. Купалу прасякнуты філасофскім роздумам над гістарычным лёсам народа, над роляй асобы ў грамадстве, над шляхамі развіцця нацыянальнай культуры.

Чорная хмара Вялікай Айчыннай вайны навісла над родным краем Купалы і Коласа. Пасля эвакуацыі апынуліся яны далёка ад родных мясцін (Янка Купала — пад Казанню, Якуб Колас — у Ташкенце). 28 чэрвеня 1942 г. радыё паведаміла аб заўчаснай смерці народнага паэта Беларусі Янкі Купалы.

Пад уражаннем страшнай весткі Якуб Колас напісаў развітальнае слова брату, другу, сакалу, гусляру, баяну — верш «Над магілаю друга. Памяці Янкі Купалы». Кожная страфа ў ім заканчваецца рэфрэнам «не забудзе цябе край», які падкрэслівае асноўны змест твора, падагульненне аўтарскую думку. У вершы спалучаецца рытміка дзвюх мелодый: гімна і рэквіема. Гімн гучыць у радках клятвы песняру:

Пакончыўшы з дзікай ардою,
З варожаю цемрай і злом,
Мы ўспомнім усёй грамадою
Цябе за жалобным сталом...

.....
Успомнім як лепшага сына,
Адаўшага дар песняра
Народу і роднай краіне,
Дар яркі, як золак-зара.

Мелодыя рэквіема, рытміка народных галашэнняў напаўняе строфы развітання з сябрам:

І вось абарваліся ніці —
Сышоў ты на вечны спакой,
Буйнейшы наш колас у жыце,
Наш дуб лугавы над ракой.
Спі, гусляру, спачывай —
Не забудзе цябе край.

Якуб Колас у вершы «Над магілай друга» арганічна і прадумана скарыстоўвае рытміку рэфрэна заключных радкоў верша Янкі Купалы «На смерць Сцяпана Булата». Ідэяй Купалавага твора ён як бы апладніў задуму свайго. Сыны нацыі, змагары за народнае шчасце, такія як Сцяпан Булат, Янка Купала, не паміраюць, яны застаюцца жыць з народам назаўсёды.

Пасля выгнання фашысцкіх акупантаў з Мінска Канстанцін Міхайлавіч разам з сынамі Данілам і Міхасём вярнуўся ў родныя мясціны, дзе яго чакала страшная карціна спаленага горада. Папалішчы ад хат сустрэлі Якуба Коласа на яго роднай вуліцы. Ад сядзібы Янкі Купалы таксама застаўся толькі друг на папалішчы. Якуб Колас убачыў на котлішчы Івана Дамінікавіча абсечаную снарадамі, абпаленую, але жывую тапалю, пад якой у вольны час не адну гадзіну правялі сябры-пісьменнікі. Калейдаскопам паплылі шматлікія малюнкi-ўспаміны пра даваенны мірны час, пра творчы штаб беларускіх пісьменнікаў у Купалавай хаце, дзе каля сямейнага агенчыка Уладзіслава Францаўны і Івана Дамінікавіча ўсім хапала месца, святла і цеплыні. У выніку нарадзіўся верш «Топаль».

Азіраючыся на мінулае, Я. Колас бачыць доўгі шлях сяброўства, адчувае на вуснах слодыч і горыч радасцей і пакутаў, што выпалі на яго долю. Паэт страціў блізкага сябра, чалавека прыгожых зямных спраў і думак.

Каля купалавай пасады
Упёрся топаль у вароты.
І думаў Янка, як даць рады,
Каб не было яму згрызотаў.

Пад тапалёваю паветкай
Ляжалі градкі, ззялі ружы.
Расціў на клумбах Янка кветкі,
Пясняр наш дбалы і дасужы.

З успамінаў Я. Коласа мы даведваемся пра цікавыя біяграфічныя дэталі побыту Я. Купалы. З службовых вандраванняў па паўднёвых рэспубліках ён вяртаўся дамоў з саджанцамі прыгожых кветак, кустоў мясцовых гатункаў. Ружы ў Купалавым двары лашчылі сваёй прыгажосцю і водарам наведвальнікаў гасціннай хаты песняра.

Ад прыватнага факта Якуб Колас у вершы «Топаль» скіроўвае думку чытача да маштабных падзей Вялікай Айчыннай вайны. Адухоўлены вобраз Топалы паўстае сведкам гібелі кожнага чацвёртага жыхара Беларусі.

І Мінск, як труп, адны руіны,
Дзе ў мёртвых сценах вецер свішча.
І топаль, волат-сіраціна,
Стаіць на варце папалішча.

Верш заканчваецца клятваю «І песняра святое імя // Навекі ў сэрцы захаваем», у ім гучыць вялікая вера ў стваральныя здольнасці на-

рода і яго гуманістычныя ідэалы: «Ды горад мы з руін падымаем, // Успыхне радасць зноў над краем».

Верш «Топаль» — філасофскі роздум пра лёс нацыі, пра лёс асобы ў гісторыі народа, пра непераможнасць жыцця. Колас надаваў гэтаму твору вялікае значэнне, пра што сведчыць змяшчэнне яго аўтографу ў шматтомным выданні, у альбомах.

СЦЕЖКАМІ ПРАТАТЫПАЎ ТРЫЛОГІІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

Пры даследаванні творчасці народнага паэта Якуба Коласа невычэрпнай крыніцай з'яўляюцца пісьмовыя ўспаміны і асабістыя сустрэчы з прататыпамі герояў яго твораў.

Трылогія «На ростанях» перш чым заняла сваё пачэснае месца ў гісторыі беларускай мастацкай прозы, прайшла складаны шлях. Пасля выхаду ў свет аповесцей «У палескай глушы» (1923) і «У глыбі Палесся» (1927) вульгарна-сацыялагічная крытыка кінула цень на ідэйную накіраванасць твораў, перагарадзіўшы ім на доўгі час шлях да шырокага кола чытачоў і даследчыкаў. Яна ж паўплывала і на пошукі матэрыялаў, звязаных з роляю прататыпаў у творчай спадчыне Коласа. Адной з галоўных перашкодаў, што паўстала на шляху пошукаў прататыпаў трылогіі і яе аўтабіяграфізму, была ўсталяваная ў 1923 г. дзяржаўная граніца паміж СССР і Польшчай, якая да 1939 г. аддзяліла ад нас Піншчыну — сюжэтны рэгіён першых дзвюх частак твора.

У час святкавання 70-годдзя народнага песняра я наведала коласаўскія мясціны на Піншчыне ў вёсках Люсіна і Пінкавічы, дзе пасля заканчэння Нясвіжскай семінарыі ён працаваў настаўнікам (1902—1906 гг.). Там мне пашчасціла адшукаць вучняў і знаёмых Канстанціна Міхайлавіча, а сярод іх — прататыпаў трылогіі. Гутаркі з імі я стэнаграфічна запісала і цяпер, калі маю вопыт навуковай работы ў ВНУ, для мяне ў новым ідэйным святле паўсталі некаторыя «другарадныя» вобразы аповесцей. У першай аповесці мы знаёмімся з эпізадычнымі персанажамі — з сынам Якімам і бацькам Бязручкімі. Дзякуючы ім твор афарбоўваецца палітычнай настраёвасцю і сацыяльнай актыўнасцю палескага сялянства напярэдадні гістарычных падзей рэвалюцыі 1905 г. Сям'я Бязручак — суседзі Лабановіча, галоўнага героя трылогіі. Сын і бацька — частыя наведвальнікі «неафіцыйнага палітычнага гуртка», які ўтварыў настаўнік у сваёй школе. Разам з Аксёнам Калем яны абмяркоўваюць палітыку царскага ўрада, стаўленне памеш-

чыкаў і мясцовай адміністрацыі да народа, прыслухоўваюцца да тлумачэнняў Лабановіча.

Хаця Колас і не падае ў творы разгорнутых дыялогаў і маналогаў паміж героямі, але змест гутарак можна зразумець па выразу іх твараў, дзякуючы жэстам і дэталям знешніх паводзін. «Старому Бязручку было гадоў пяцьдзесят, а сыну яго Якіму ў гэтым годзе трэба было на прызыў ісці. Стары Бязручка называў сябе казаком — яго продкі былі казакамі на Украіне, а потым перабраліся на Палессе. Стары Бязручка болей маўчыць. У яго зубах увесь час люлька тырчыць. Можна гэтая люлька і ёсць прычына таму, што стары бярэ малую часць у правах. Затое ж твар яго вельмі выразна адбівае ўсе рухі яго мыслей і пачуццяў. Часамі ён вымае з рота люльку, сплёўвае і робіць кароценькую заўвагу. Звычайна ж больш гаворыць рукамі. Асабліва мнагазначна махае ён рукою, калі гаворка заходзіць аб цару. Тады ён падыме вочы на царскі партрэт, не вымаючы з зубаў люлькі, і махае на яго рукою, і гэты мах гаворыць вось што: «Карысці, брат, з цябе столькі ж, як з дзіркі, што ў мосце». Абодва Бязручкі людзі шчуплыя і белабрысыя. Калі стары Бязручка скупы на словы, то сын гаворыць і за сябе і за бацьку. У той час, калі гаворыць Яхім, бацька ўважліва слухае, але не глядзіць на сына. І трудна наогул сказаць, куды ён глядзіць. Здаецца, ён абмяркоўвае ўвесь час нейкую надзвычай складаную жыццёвую задачу, але ён усё чуе, не прапускае нічога».

Калі я адшукала прататыпа Якіма Фаму Бязручку, то была ўражаная не толькі адпаведнасцю прозвішча, але і яго партрэтным падабенствам з літаратурным героем. Белабрысы колер валасоў падсвечвалі яго рудыя вусы, а шчупласць фігуры паўставала ў незвычайнай рухавасці; не магу не адзначыць таксама артыстычнага майстэрства весці размову, не выпускаючы з вуснаў казінную ножку-люльку. Пры тыпалагічным аналізе літаратурнага вобраза з прататыпам пераконваешся, што пісьменнік захаваў у літаратурным вобразе не толькі знешнія рысы, але, галоўным чынам, духоўнае святло, эмацыянальныя асаблівасці характару, дакладную псіхалагічную рэакцыю селяніна-праўдашукальніка. У час размовы з Фамой Бязручкам па бляску вачэй, рухах цела, міміцы адчувалася яго ўнутраная напружанасць і адначасова радасць, што ім цікавяцца як героем твора славутага пісьменніка. З паляшускай хітрынкай у голасе ён выказваў сваё захапленне тонкай назіральнасцю, глыбокай памяццю і майстэрствам Коласа як празаіка. Здавалася, што Фама Бязручка імкнуўся знешнімі паводзінамі замацаваць сваё права бездакорнага носьбіта прататыпа.

Фама Бязручка прыпомніў цікавыя факты падрыхтоўкі сялянскага бунту на чале з мясцовым жыхаром Паўлам Калем. Ён раскажаў аб

тым, што Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч пільна сачыў за развіццём падзей, гутарыў з многімі аднавяскоўцамі, загадзя падрыхтаваў петыцыю, а калі адчуў час пік, прыняў у школе актывістаў бунту. Настаўнік у іх прысутнасці ўзяў з прыпечку чыгунок, паставіў на паперы ўверх дном, абвёў алоўкам кружок і прапанаваў подпісы ставіць не ў радок ці слупок, а па кругу, растлумачыўшы, што такія хітрыкі перашкодзяць паліцыі адшукаць зачыншчыкаў бунту.

Мікіта Козіч — вучань Міцкевіча — у сваіх успамінах таксама адзначаў, што петыцыю склаў настаўнік па просьбе грамады, затым яе паслалі пану Скірмунту і чакалі адказу больш за тыдзень. Затым падрыхтавалі рыбацкія снасці, нагрузілі падводы і адправіліся на панскае возера. Скірмунт не спаў у шапку, чакаў сігналу і выклікаў з горада казакоў, якія разагналі сялян, забралі снасці, улоў і арыштавалі Каля.

Фёдар Скрэбель — вучань Міцкевіча — у сваіх успамінах аб падзеях сялянскага бунту прывёў цікавыя факты салідарнасці вучняў з бацькамі-бунтарамі. Аўтарытэт Канстанціна Міхайлавіча і яго непасрэдны ўдзел у выступленнях сялян натхніў іх на бунтарскія паводзіны супраць новага настаўніка І. І. Дубіны, што прыехаў пасля звальнення Міцкевіча.

Факты бунту моладзі знайшлі мастацкае ўвасабленне ў трылогіі. Вуснамі казённага ляснічага Івана Пракопавіча пісьменнік распавядае аб забастоўках навучэнцаў рэальных вучылішчаў Пінска, якія патрабавалі палітычных свабод, звальнення школьнай адміністрацыі. Лабановіч у сваёй школе таксама быў сведкам «свавольства» вучняў, якія здымалі царскія партрэты і дамалёўвалі іх рознымі дэталямі.

Тыпалагічныя назіранні над літаратурнымі героямі і іх прататыпамі даюць багаты матэрыял для разгляду трылогіі «На ростанях» як сацыяльна-гістарычнага рамана.

Успаміны прататыпаў і вучняў Канстанціна Міхайлавіча сведчаць аб тым, што на злome гістарычных падзей часу (рэвалюцыі 1905 г.) ён душой, сэрцам і розумам быў разам са сваім народам.

Раздзел II

КЛАСІКІ І СУЧАСНІКІ

МІХАСЬ ЛЫНЬКОЎ (1899—1975)

Народны пісьменнік Беларусі Міхась Лынькоў вядомы ў гісторыі беларускай літаратуры XX ст. як выдатны майстар апавядання, стваральнік высокамастацкіх твораў для дзяцей. Ён належыць да таго пакалення, якое зведала ліхалецце трох войнаў: Першай сусветнай, грамадзянскай, Вялікай Айчыннай, што кожны раз залівалі нашу зямлю крывёю, слязамі, сеялі сіроцтва, калецтва, голад, холад і смерць.

Штыком і пяром мужна абараняў Міхась Лынькоў свабоду і незалежнасць сваёй радзімы, а ў мірныя дні плённа працаваў на ніве роднай літаратуры, нацыянальнай культуры, навукі, дзяржаўнага будаўніцтва.

Біяграфія. Міхась Ціханавіч Лынькоў нарадзіўся 30 лістапада 1899 г. у вёсцы Зазыбы Лёзненскага раёна Віцебскага павета ў сям'і чыгуначніка. Пасля заканчэння пачатковай школы (1911) і Рагачоўскага двухкласнага вучылішча (1913) будучы пісьменнік чатыры гады вучыцца ў Рагачоўскай настаўніцкай семінарыі. У лютым 1917 г., калі ў краіне актывізаваўся рэвалюцыйны рух, ён едзе настаўнічаць у Ліпініцкую земскую школу (цяперашні Буда-Кашалёўскі раён). Адначасова праводзіў значную грамадскую работу сярод насельніцтва навакольных вёсак, з вялікай надзеяй сустрэў Кастрычніцкую рэвалюцыю. У 1918 г., калі войскі кайзераўскай Германіі акупіравалі частку Беларусі, М. Лынькоў уступае ў партызанскі атрад і актыўна змагаецца з ворагам. Летам наступнага года мабілізуецца ў Чырвоную Армію і прымае ўдзел у разгроме польскіх акупантаў. За гады армейскай службы набыў значны жыццёвы вопыт. Пачаў пісаць вершы. Першы яго верш быў надрукаваны ў смаленскай газеце «Борьба» ў 1919 г.

Пасля дэмабілізацыі з арміі ў ліпені 1922 г. М. Лынькоў вяртаецца на радзіму і працуе настаўнікам у Сержанскай сямігадовай школе Рагачоўскага раёна. З вялікім натхненнем і юначым запалам удзельнічае ў грамадскім жыцці, пасылае допісы ў бабруйскую акруговую газету

«Камуніст», становіцца актыўным яе селькорам. 3 мая 1925 г. стала працуе ў рэдакцыі гэтай газеты, а ў 1927 г. прызначаецца яе галоўным рэдактарам. Тут і пачаў ён друкаваць свае першыя вершы, фельетоны, нарысы, апавяданні.

Праца на ніве журналістыкі адыграла важную ролю ў станаўленні пісьменніцкага таленту М. Лынькова, пра што ён піша ў сваёй аўтабіяграфіі: «Праца мая ў якасці рэдактара газеты, удзел у грамадскім жыцці, частыя наведванні фабрык, заводаў, вёсак пашыралі мой круггляд, давалі мне багаты запас назіранняў. Усё гэта дапамагала маёй пісьменніцкай дзейнасці».

У 1930 г. М. Лынькоў пераязджае ў Мінск, працуе ў Дзяржаўным выдавецтве БССР, затым рэдактарам часопіса «Полымя рэвалюцыі» (1933 — 1941) і старшынёй праўлення Саюза пісьменнікаў БССР (1938 — 1948). На гэтых адказных пасадах настойліва дамагаецца згуртаванасці сярод пісьменнікаў, клапаціцца аб росце маладых літаратараў.

У 1939 г. пісьменнік удзельнічае ў паходзе Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь, затым, у перыяд Вялікай Айчыннай вайны, рэдагуе фронтавую газету «За Савецкую Беларусь». Пасля вайны працяглы час працуе ў Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы Акадэміі навук БССР, з'яўляючыся яе членам-карэспандэнтам (з 1936 г.), а потым — акадэмікам (з 1953 г.).

Плэнную літаратурна-творчую работу М. Лынькоў спалучаў з актыўнай грамадскай і дзяржаўнай дзейнасцю; ён выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, неаднаразова ў складзе ўрадавай дэлегацыі рэспублікі ўдзельнічаў у рабоце Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

За вялікія заслугі ў развіцці беларускай літаратуры М. Лынькову было прысвоена ганаровае званне народнага пісьменніка БССР (1962), ён быў узнагароджаны ўрадавымі ордэнамі і медалямі. У 1968 г. яму была прысуджана Дзяржаўная прэмія БССР імя Якуба Коласа.

Ранні перыяд творчасці. Асноўны жанр творчасці М. Лынькова 20-х гг. — апавяданне. Ужо ў 1926 г. друкуюцца яго першыя апавяданні, якія адразу ж звярнулі на сябе ўвагу грамадскасці актуальнасцю тэматыкі, своеасаблівай мастацкай манерай пісьма. З іх і склаўся першы зборнік «Апавяданні» (1927). У 1929 г. выходзіць зборнік «Гой», у 1930 г. кніга апавяданняў «Андрэй Лятун».

Удзельнік грамадзянскай вайны М. Лынькоў значную ўвагу надае падзеям таго часу, пра што сведчаць апавяданні «Над Бугам», «Гой», «Маньчжур», «Крот» і інш. У іх малады пісьменнік, асэнсоўваючы тагачасныя падзеі, прыходзіць да вываду, што грамадзянская вайна была для яе ўдзельнікаў вельмі драматычным выпрабаваннем іх лёсу і светапогляду.

Падзеі, апісаныя ў апавяданні «Над Бугам» (1926), адбываюцца на Беларусі. Чырвоная Армія змагаецца з польскімі інтэрвентамі. Рашаючая бітва адбудзецца на рацэ Буг. Рыхтуюцца да гэтай бітвы і апаленыя агнём грамадзянскай вайны чырвонаармейцы Васька Шкетаў і Ванька Разанскі. Апошні пайшоў на вайну ад плуга, з беднай сялянскай гаспадаркі, ад сям'і. На Разаншчыне пакінуў жонку і чатырох малатак. Марыць хутчэй разбіць ворага, каб вярнуцца да мірнай працы: плуга, касы, сярпа. Толькі ў паўсядзённым працы Іван адчувае сябе чалавекам. Ён з горыччу гаворыць Шкетаву: «Бач, мазалі чэшуцца, ім працы падай».

Іван жадае сеяць збожжа, а не кулі. Яго вока лашчаць сенажаці і лугі, а не калючыя драты і акопы.

Псіхалагічны стан байца, якому давалося ачышчаць зямлю-карміцельку ад ворагаў-чужынцаў, пісьменнік раскрывае, выкарыстоўваючы трапныя мастацкія дэталі. Іван рыхтуецца да наступлення, умацоўвае гузікі на адзенні, «...шые старанна, аж пот выступае на лысіне, але ж і гузік цяпер не адарвеш паўротай салдат... Іван зноў корпаецца ў сваім мяшку, наводзіць парадак, складае да месца ніткі, кавалачак воску, агрызкі засаленай паперы, абмусолак аловачны, пудэлачак з-пад ваксы з іголкамі і сухарны мяшчок з цукрам, старанна зашыты, будучы падарунак жонцы».

Не страх, а клопат аб доме, сялянская практычнасць, надзея на перамогу кіруюць яго паводзінамі і думкамі. Перамога палка, які стаў для Разанскага салдацкай сям'ёю, была апошняй і самай вялікай радасцю. Ён адчуў, што адзін у полі не воін, існуе салдацкая дружба і салідарнасць. Свае перакананні Іван засведчыў радкамі апошняга пісьма, якое прадыхтаваў санітарцы Насці.

«...І пішу табе, дарагая мая супруга Алена, не палохайся ты... і шлю табе паклон з непераможнага палка нашага... І яшчэ табе паклон ад сырой зямлі. І жадаю табе шчасця і долі, а таксама і маім дарагім сынам. І яшчэ пішу табе, што я ўжо...»

З пачуццём сумлення выкананага абавязку развітваецца з жыццём разанскі хлебароб.

Да падобных перакананняў прыйшоў і другі герой апавядання Васька Шкетаў, хаця шлях станаўлення яго грамадзянскай свядомасці быў больш складаным, чым у Івана.

Васька Шкетаў — чалавек без біяграфіі. Ні бацькоў, ні родных, ні блізкіх ён не памятае і не ўспамінае, а калі ўспамінае, то толькі «каменні шэрыя... Слізкія сцены ліпучыя і пратухлы кут... А сэрца, яно, браце, пустое, і ніякай у ім радасці, ні агню ў ім, ні дыму, — усё копаць адна, беспрасветная копаць». Ён чалавек без пэўнага месца ў грамадстве.

Па характару Васька Шкетаў — асоба няўрымслівая, а па ўспрыманню навакольнага свету — рамантычная.

Служба ў арміі ставіць перад Васькам Шкетавым шмат розных пытанняў. Не проста зразумець, што яму, былому крымінальніку, а зараз байцу, даверана зброя, што з ім, як з роўным, паводзяць сябе байцы і камандзіры, што ён абараняе сваю Радзіму. Ад усведамлення гэтага вялікая радасць напаўняе яго істоту, радасць, якую ён імкнецца выказаць у гутарцы з Іванам Разанскім: «Ноч ты мая, ночанька блакітная... Каму што, а мне блакітная. Каму цемень, а мне — жысць ты мая, жысць ты мая размалінавая!.. Братка ты мой, братка родненькі. ...Чалавек я цяпер, а не абы-хто».

Такім чынам, герой здабыў самае галоўнае — годнасць чалавека і здабыў яе разам з іншымі ў змаганні за Радзіму. У дні барацьбы з ворагам расце яго свядомасць, абуджаюцца духоўныя сілы, новыя адносіны да жыцця. Нельга, безумоўна, сцвярджаць, што адбылося поўнае і канчатковае перараджэнне Шкетава. Адступленняў ад норм маралі і этыкі ў яго яшчэ нямала. Праўда, яны выкліканы цяжкімі ўмовамі часу. Калі, напрыклад, «блюда» з жыта, падабабакаў і «недзе скрадзеных чарніц суханых» у яго не атрымалася, ён «ідзе да вёскі пашукаць яек курыных». Але нават у гэтых «прыгодах» Ваські мы назіраем штосьці новае: тое, што здабудзе ў вёсцы, ён скарыстае не адзін, а падзеліць з таварышамі.

М. Лынькоў не ідэалізуе героя. Ён паказвае цяжкасці і перашкоды, якія сустракаліся на шляху фарміравання яго свядомасці, маралі і этыкі. У полымі вайны Васька Шкетаў вызваляўся ад іржы і накіпу змрочнага мінулага, паверыў у свае сілы. І яго апошнія перадсмяротныя словы — «Эх, позна, позна, і так рана, рана...» — успрымаюцца як крык душы чалавека, крык радасці і шчасця, якія спазнаў ён і якімі трэба было ахвяраваць у імя радасці і шчасця сяброў па зброі.

Героі апавядання «Гой» (1926) — камандзір Чырвонай Арміі Міхась, местачковы шавец Мотэль, сялянін Панкрат — прадстаўнікі розных нацыянальнасцей, але аднаго лёсу. У дарэвалюцыйны час яны былі бяспраўнымі, жылі бедна, ледзь зводзілі канцы з канцамі. Царызм рабіў усё, каб раз'яднаць людзей працы, пасеяць паміж імі нацыянальную варожасць. Шавец Мотэль пасля пагромаў, што ўчыняліся над яўрэйскім насельніцтвам, насцярожана, з вялікім недаверам ставіцца да рускіх, абвінавачвае іх у пакутах свайго народа. Апошнія падзеі адкрылі яму новы свет, далі мажлівасць пазнаць, хто яго ворагі, а хто сябры. Чырвонаармеец Міхась выратаваў ад смерці не толькі Мотэля і яго сям'ю, але і ўсё насельніцтва мястэчка. Стары Мотэль адчуў, што новая ўлада ўзяла пад сваю абарону ўсе народы і народнасці краіны, прызнала іх раўнапраўнымі.

У апавяданнях, прысвечаных падзеям грамадзянскай вайны, М. Лынькоў стварыў і іншыя тыповыя вобразы мужных і адданных народу асоб. Такімі з'яўляюцца камандзір роты Бадай (апавяданне «Квартармайстар Бадай»), які, крыху ачуняўшы пасля цяжкага ранення, разам з абознікамі нападае на польскі батальён і прымушае яго адступіць, малады воін-чырвонаармеец Васька, герой апавядання «Маладосць», здзяйсненне гераічны падзвіг і выратоўвае сваіх баявых таварышаў.

Вобразна апавядае пісьменнік пра сваіх герояў, салдат і камандзіраў. Ён скарыстоўвае трапныя мастацкія дэталі, ужывае насычаныя багатым зместам дыялогі і маналогі. Мова лынькоўскага героя, як правіла, з'яўляецца сродкам яго характарыстыкі як прадстаўніка пэўнага сацыяльнага асяроддзя.

Адносна мовы і стылю ранніх твораў М. Лынькова даследчык яго творчасці Д. Бугаёў сцвярджае, што малады прэзізік «пачаў свой творчы шлях з захаплення рамантычным стылем, рамантычнымі прыёмамі пісьма. Гэта прывяло яго да рытмізаванай прозы, да якой маладога пісьменніка схіляла ягонае поўнае захаплення рамантычнае ўспрымання новай рэчаіснасці, жаданне знайсці і ўславіць яе прыгажосць».

Апавяданні Лынькова звярнулі на сябе ўвагу і своеасаблівай кампазіцыйнай пабудовай. Пісьменнік не прытрымліваўся храналагічнай паслядоўнасці ў раскрыцці сюжэта. У большасці твораў ранняга перыяду завязка вынесена ў самы пачатак; падзеі сканцэнтраваны вакол дзейнасці галоўнага героя. Звычайна персанажы характарызуюцца праз успаміны галоўнага героя або апавядальніка.

У беларускай прозе М. Лынькоў з'яўляецца піянерам у распрацоўцы некаторых тэм, у стварэнні новых вобразаў. Так, напрыклад, у апавяданні «Андрэй Лятун» (1928) ён звярнуўся да адной з важнейшых тэм літаратуры — працы і яе ролі ў жыцці чалавека.

У апавяданні яна раскрываецца на вобразе машыніста Андрэя Сапуна. Усё яго свядомае жыццё прайшло на чыгунцы. Працаваць даводзілася ў цяжкіх умовах. З вялікай любоўю і цеплынёй малое аўтар вобраз машыніста кур'ерскіх цягнікоў, празванага за высокае майстэрства Летуном. Не адразу Андрэй стаў майстрам сваёй справы. Былі ў яго і памылкі (забыўся своечасова прасачыць за рамонтам пясочніц), недагледы (выпадак з Саўкам на чыгунцы), аварыі, хаця і не па яго віне. Не ўсё ўлічваў малады машыніст у сваёй практычнай дзейнасці. Была і рызыка, было і свавольства. Але ў жыцці ён кіраваўся высакароднай мэтай: працаваць прыгожа, з аганьком, каб была ад яго працы радасць, карысць людзям. З выключнай адказнасцю ставіцца Андрэй да даручанай справы, праяўляючы нярэдка асабістую мужнасць і гераізм. Калі

аднойчы на яго чыгуначны састаў напала група бандытаў, ён, ахвяруючы ўласным жыццём, выратаўвае людзей і цягнік.

У асобе Андрэя спалучаюцца справядлівасць, сумленнасць, вялікая любоў да людзей працы. Гэтыя рысы, напрыклад, заўважаюцца ў псіхалагічнай рэакцыі Андрэя на «сур'ёзную» гутарку-спрэчку вяртаўніка Антона і стрэлачніка Астапа Гаўрылавіча, кожны з якіх лічыць свой участак галоўным, а таксама ў адносінах да маладых рабочых, якім ён перадае свой багаты вопыт, веды, дзеліць з імі апошні кавалак хлеба. Маладыя рабочыя з вялікай павагай ставяцца да машыніста «кукушкі». Ён для іх і мудры чалавек, і старэйшы па прафесійнаму вопыту таварыш, шчыры сябра. Людзі цягнуцца да яго, як кветкі да святла.

Гады кладуць адбітак на знешні воблік Андрэя Сапуна, забіраюць сілы, і толькі пастаянная цяга да працы не пакідае яго. Ён адчувае, што «недалугай робіцца», але не думае пра адпачынак. Праца стала сэнсам і зместам яго жыцця. У творы выразна відаць паэтызацыя аўтарам не толькі самой працы чыгуначнікаў, але і іх звычайнага будзённага побыту.

«А за паравозам ціхая ноч, дзесьці там, каля штабелю шпал, стракоча цвыркун, над лініяй водар ад палыну і мазуты. І пахне яшчэ перагарам вугалю і газавым куравам. А там, дзе мігціць сваім вокам чарнакрылы ўначы семафор, блішчаць пад месяцам рэйкі-істужкі». Пры гэтым чыгунка выступае як асоба адухоўленая. Яна выклікае ў герояў твора пэўныя пачуцці, роздумы, асацыяцыі. Апрача таго, яна сімвалізуе рух, час, падзеі, характэрныя для жыцця краіны 20-х гг.

Вялікае месца ў творы займае вобраз апавядальніка, ён не проста расказвае пра свайго героя або паказвае яго, але і жыве з ім аднымі пачуццямі, спачувае яму, клапаціцца аб ім, нават па-сяброўску ўшчувае, трапна каменціруе яго паводзіны. Гэта своеасаблівы лірычны герой, які дапамагае вызначэнню аўтарскага аптымізму, яго светаадчування, лірычнай атмасферы твора.

Характэрнай стылявой асаблівасцю апавядання «Андрэй Лятун» з'яўляецца дабрадушны, мяккі гумар, які надае твору адпаведную лірычную афарбоўку. М. Лынькоў выкарыстоўвае гумар для вызначэння ўзаемаадносін паміж персанажамі, для характарыстыкі адносін героя да сваіх службовых абавязкаў, наогул, да працоўнай дзейнасці (дыскусіі аб тым, чыя служба на чыгунцы самая адказная). Тонкі гумар уласцівы знешне грубаватаму Андрэю Летуну. Для аўтара гэта сродак тыпізацыі і выяўлення індыўідуальных асаблівасцей характару машыніста, чалавека душэўнага, акуратнага, гаспадарлівага, майстра вострага слоўца. Дасціпны, жыццесцвярджальны гумар выкарыстоўвае пісьменнік нават для характарыстыкі гераічных учынкаў машыніста (выпадак з бандытамі). Гумарыстычнага гучання, адпаведнай

настраёвасці М. Лынькоў дасягае за кошт трапных параўнанняў, вобразнай сінанімікі, багатай метафарычнасці, выкарыстання высокага стылю ў характарыстыцы простых рэчаў і будзённых з’яў. Сакавіты народны гумар з’яўляецца мастацкім сродкам вызначэння адносін пісьменніка да сваіх герояў.

Творчасць 30-х гг. 30-я гг. у гісторыі развіцця савецкага грамадства вызначаюцца надзвычайнай складанасцю. Новая эканамічная палітыка 20-х гг. прывяла ў рух літаральна ўсе сацыяльныя слаі насельніцтва, пасеяўшы зерні шчырых надзей на сапраўднае здзяйсненне дэкрэтаў рэвалюцыі. Народная гаспадарка залечвала раны грамадзянскай вайны і пераходзіла да мірнага будаўніцтва. Драматычны пакутлівы шлях калектывізацыі выклікаў у людзей неадназначныя, супярэчлівыя погляды на гэты працэс.

Беларускія пісьменнікі імкнуліся адлюстроўваць у сваіх мастацкіх творах падзеі часу і лёс народа. «Літаратура 30-х гадоў пры ўсёй яе падпарадкаванасці афіцыйнай дагматыцы, устаноўкам таталітарнай дзяржавы, што вяло да панавання ілюстрацыйнасці, культўскага славааслоўя, нястрымнай лакіроўкі і іншых выдаткаў і страт, — гэта літаратура ўсё роўна застаецца па-свойму красамоўным дакументам часу, бо ён, час, і вызначыў такі, а не іншы яе характар».

У такім святле і неабходна разглядаць зборнікі М. Лынькова 30-х гг. «Саўка-агіцірнік» (1933), «На вялікай хвалі» (1934).

Пасада галоўнага рэдактара газеты «Камуніст» (1927—1930) забяспечвала М. Лынькову паўсядзённую сувязь з самымі разнастайнымі з’явамі рэчаіснасці. Рыхтуючы да друку матэрыялы па пытаннях эканомікі, навукі, асветы, нацыянальнай культуры, востра рэагуючы на падзеі часу, пісьменнік, зразумела, адчуваў культўскі ідэалагічны націск, бачыў зараджэнне камандных метадаў кіравання гаспадаркай і дзяржавай.

У апавяданні «Світка» М. Лынькоў раскажаў аб тыповых з’явах і падзеях на вёсцы ў пачатковы перыяд калектывізацыі, аб «вынаходках» такіх метадаў кіравання, аб псіхалагічных стрэсах, што перажывалі вясцоўцы ў гэты час. Герой апавядання — старшыня сельскага савета Сяргей Костка вырашыў за нядоімку забраць у сялян світкі, андаракі і розныя гаспадарчыя рэчы, спадзеючыся на хутчэйшае пагашэнне запазычанасці. Аднак турбавалі яго не толькі гэтыя клопаты. Ён думаў «аб гарачай вясне, аб вялікіх няз’езджаных межах. Не аб тых, што толькі на полі. Падаліся тыя. Шмат з іх зруйнаваліся. Але ёсць яны, межы, і другія. Ідуць, плывуць яны, межы жывыя, па дарогах, па днях святочных ад хат старых да згорбленых царковак, прасцілаюцца гэтыя межы... злыбядою старою, якая лезе на дыбкі з новым, упіраецца, праяўляе свой голас».

«На дыбкі з новым» кінулася на калгасную стайню за сваімі коньмі, падагрэтая застоллем, і грамада вяскоўцаў, учарашніх аднаасобнікаў, а сёння калгаснікаў. «Бузу» мясцовую пісьменнік падае ў іранічным плане, аднак падкрэслівае яе маральна-псіхалагічны аспект. «Раніцою гародамі па загуменню вялі ўпотайкі коней. Назад. У калгасную стайню. Пільнаваліся, каб не сустрэцца разам, цікавалі адзін за другім і, моўчкі прывязаўшы каня ў стайні, стараліся адысці неўзаметку, каб ад стайні далей, далей ад сораму ўчарашняга». Камічная замалёўка гэтай падзеі некалькі затушоўвае яе ўнутраную сацыяльна-палітычную сутнасць. Грамадзянская ж пазіцыя М. Лынькова вынікае з пазіцыі лірычнага героя: «Бруілася злосць. Расла. Спела. Выспявала і лопалася пухірамі... І кожная кропля крыўды ўздымалася хваляй, агалялася зіяючай ранай. І кружыла галовы». Падрабязна аналізуючы гэту драматычную калізію, прэзаік роздумам лірычнага героя дае ёй уласнае філасофскае вытлумачэнне.

Праўда тагачаснага вясковага жыцця праступае ў апісанні аўтарам справаздач з месцаў дзеяння. Факты «бузы» дакладна сведчаць аб тым, што сялянства не прымала бязглуздых рашэнняў мясцовых кіраўнікоў і голасна выказвала сваё абурэнне ім.

Аўтарская пазіцыя выразна выяўляецца ў выкрыцці фармалізму, бюракратызму, метадаў прыпісак, якія дзікім зямлем прарасталі ў розных сферах грамадства. Змест апавядання «Світка» сведчыць аб тым, што арганізацыя калгасаў распачалася на няўстойлівым сацыяльным грунце, пры адсутнасці разумных палітычных і гаспадарчых кадраў, што, безумоўна, паспрыяла зараджэнню культаўскага дыктату.

Кастрычніцкая рэвалюцыя дэкларавала пабудову грамадства свабоды, раўнапраўя і законнасці. Здзяйснення гэтых мэт дамагаецца ў сваім жыцці Саўка — герой апавядання Лынькова «Саўка-агіцірнік». Кожную сваю фразу, размову, дыскусію з аднавяскоўцамі ён, як правіла, заканчвае своеасаблівым рэфрэнам: «А мо дый наша праўда будзе». Мянушку «агіцірнік» Саўка атрымаў за няўрымслівую дапытлівасць, грамадзянскую смеласць, разважлівасць. «Гонар маю затое, чалавек я з правіламі». Назіраючы за падзяжом абагуленага калгаснага статка, знішчэннем сенажацей, ён не можа не абурацца страшэннай безгаспадарчасцю. «Без парадку сеюць, абы тыя гектары з плана збыць. А як яно пасеяна — аб гэтым клопату мала», — з горыччу канстатуе ён.

Грамадзянскі пафас, якім прасякнута прамова Саўкі на калгасным сходзе, спатрэбіўся пісьменніку не толькі для крытыкі лакальных хвароб адной гаспадаркі, але і для выкрыцця антынароднага, антыдзяржаўнага стылю кіравання, што набіраў сілу: безадказнае стаўленне да

справы, бюракратычна-фармалістычнае захапленне справаздачамі, агітатарскімі прамовамі, прыпіскамі.

М. Лынькоў у творах калгаснага цыкла 30-х гг. вёў рашучую барацьбу з праяўленьнямі безадказнасці і бюракратызму з боку кіраўнікоў рознага рангу, партыйных і дзяржаўных.

Людзі і час, адказнасць кожнага перад жыццём — такія арганічна звязаныя праблемы распрацоўваў Лынькоў у творах гэтага перыяду. На прыкладзе лёсу Амелькі Лапуцкі — героя апавядання «Салавей-разбойнік» — аўтар увасабляе думку аб тым, што чалавек — самая вялікая каштоўнасць дзяржавы. Аб яго умовах жыцця, духоўным росквіце, маральна-псіхалагічным стане павінны ў першую чаргу клапаціцца ўрад і ўсе яго структуры. Людзі самых розных біяграфій, светапогляду, інтарэсаў утваралі сацыяльнае асяроддзе. З надзеяй стаць чалавекам, працаваць на сябе, а не «на другіх мазалі націраць, чужыя засекі насыпаць хлебам» пайшоў у калгас Амелька. Вызначальнымі характарыстыкамі яго былі словы: арыштант, байструк, самасейка. Людзі не адзін раз балюча ранілі імі душу сіраты. Калі ж абраза паўтарылася ў новых абставінах, у новым гурце, Амелька з віламі кінуўся на абарону сваёй чалавечай годнасці, за што над ім быў утвораны жорсткі «справядлівы» таварыскі суд.

Кульмінацыя апавядання строга падпарадкавана яго ідэйнай скіраванасці: «шчасце грамадства, — значае аўтар, — заключаецца перш за ўсё ў шчасці людзей увогуле і кожнай асобы ў прыватнасці. А таму ўсе тыя, ад каго залежыць, павінны імкнуцца да таго, каб зрабіць чалавека шчаслівым».

У 1933 г. разам з групай беларускіх пісьменнікаў М. Лынькоў пабываў на будаўніцтве Беламорска-Балтыйскага канала. Пад уражаннем гэтай паездкі ім былі напісаны апавяданні «Баян», «На вялікай хвалі» і інш.

Жыццёвы шлях Андрэя Андрэевіча, атамана і завадатара вуркаганаў — галоўнага героя апавядання «Баян», — складаны. Турэмнае зняволенне ў яго чаргавалася з кароткім тэрмінам свабоды, якая «цяжка дыхала перагарам гарэлкі, чадам ашалелай весялосці...». Калі Васька Шкетаў з апавядання «Над Бугам» пазнаў сэнс жыцця ў абставінах вайны з інтэрвентамі, дык Андрэй Андрэевіч выбіўся з «віхлястых прызвычаеных сцежак» значна пазней. Ён быў асуджаны за шматлікія злачынствы і высланы на будаўніцтва канала. Дзякуючы чулым адносінам з боку начальніка будаўніцтва Пірына і іншых людзей Андрэй Андрэевіч паступова вызваляецца ад сваіх заган.

Шлях былога беспрытульнага, «мокрых дзел майстра» Сенькі Пішчыка (апавяданне «На высокай хвалі») быў такі ж складаны і цяжкі,

як і ў Андрэя Андрэевіча. Звязаўшы свой лёс з «блатным светам», ён трапляе на Салаўкі ў калонію для злачынцаў, а адтуль на будаўніцтва Беламорска-Балтыйскага канала. У яго «ў мінулым усяго-наўсяго дзесяць судзімасцей і пяць мокрых спраў... Адным словам, чалавек з ініцыятывай...», — з горкай іроніяй заўважае аўтар. Як і Андрэй Андрэевіч, ён пэўны час ігнаруе працу: «жысці рашайце, а лапаты не возьмем».

На будаўніцтва канала апынуліся і людзі, асуджаныя за сваё сацыяльнае мінулае, — былыя дзяржаўныя чыноўнікі, купцы, уладальнікі волжскіх рыбных промыслаў, прэстыжных рэстаранаў, прыватных паражных буфетаў, якія таксама мусілі мяняць свае прынцыпы жыцця, перавыхоўвацца.

У сучаснага чытача, які атрымаў багатую дакументальную інфармацыю аб трагічным лёсе будаўнікоў сумна вядомага канала, апавяданні М. Лынькова гэтага цыкла выклікаюць супярэчлівыя думкі і пачуцці. Письменник відавочна абыходзіў вострыя вуглы сучаснай яму рэчаіснасці, аб якіх, магчыма, і сам ведаў мала. Выхаванне чалавека грамадства 30-х гг. пададзена ў святле тагачаснай сацрэалістычнай канцэпцыі. Аднак сам зварот пісьменніка да вострых тэм у складаны гістарычны час заслгоўвае ўважлівага прачытання гэтых апавяданняў. Квінтэсенцыяй іх зместу з'яўляецца гуманістычны пафас аўтара, яго імкненне паказаць перамогу станоўчых пачаткаў у яго свядомасці і псіхалогіі.

Па свайму характару творчасць М. Лынькова глыбока гуманістычная. У кожным яго творы адчуваецца вялікая любоў аўтара да чалавека. Асабліва хваляваў пісьменніка лёс братоў-беларусаў у заходняй частцы Беларусі, што была пад уладай Польшчы. Ён уважліва сачыў за падзеямі за мяжой, з радасцю і надзеяй успрымаў звесткі аб тым, што на «крэсах усходніх» не ўціхае вызваленчая барацьба.

Калі ў верасні 1939 г. фашысцкая Германія пачала вайну з Польшчай, беларускаму і ўкраінскаму насельніцтву «крэсаў усходніх» пагражала фашысцкае рабства. Урад Савецкага Саюза ададаў сваім узброеным сілам загад перайсці дзяржаўную мяжу і ўзяць пад абарону насельніцтва Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. Міхась Лынькоў быў удзельнікам гэтага вызваленчага паходу. Першыя заходнебеларускія ўражанні пісьменніка выліліся ў артыкулы і нарысы. Затым ён стварае шэраг мастацкіх апавяданняў, якія ў самым пачатку 1940 г. выйшлі з друку асобным зборнікам «Сустрэчы». У творах гэтага зборніка («Сустрэчы», «Ядвісін дуб», «Капля малака», «Тры золты», «Тонкая сітуацыя», «Пра хлопчыка Яську», «Восеньскай ноччу») М. Лынькоў расказаў аб цяжкім і бяспраўным жыцці працоўных, іх змаганні супраць тагачаснага польскага рэжыму, аб сустрэчах родных братоў-беларусаў пасля доўгай і цяжкай разлукі.

Назvu зборніку даў адзін з яго лепшых твораў — апавяданне «Сустрэчы». Галоўным героем твора з'яўляецца член КПЗБ Захар Крымянец. За рэвалюцыйную дзейнасць ён быў асуджаны на пажыццёвае турэмнае зняволенне ў камеры-адзіночцы. Семнаццаць год прасядзеў за турэмнымі кратамі гэты сухарлявы, сівы, з арліным позіркам чалавек. Кожную новую раніцу ў каземаце пачынаў ён з песні, якую спяваў упаўголаса, але так, каб чулі тыя, хто сцеражэ крата, каб яны ведалі, што і сёння ён такі ж нязломны, як і семнаццаць год назад. Песня гэта — яго зброя, якую не адабраць, не знішчыць, бо яна належыць толькі яму. У апавяданні яна выступае ў якасці мастацкай дэталі, адным з выяўленчых сродкаў, пры дапамозе якіх пісьменнік раскрывае характар галоўнага героя твора. Красамоўнымі з'яўляюцца і іншыя мастацкія дэталі. Так, сцены камеры, у якой сядзіць Захар, запоўнены шматлікімі надпісамі, зробленымі алоўкам, вострымі прадметамі, нават крывёю. Вязень штодзень вывучае іх, даючы волю сваёй фантазіі. За кожным надпісам бачыць ён канкрэтнага чалавека, з якім салідарызуецца і справамі, і думкамі. Словы незнаёмага таварыша: «Памру, але не здамся ненавіснікам чалавечага роду!» — служылі Крымянцу пастаянным заклікам да супраціўлення. Як бачым, праз мастацкую дэталю — надпісы на турэмных сценах — аўтар падкрэсліў думку, што Захар Крымянец не змагар-адзіночка, а салдат шматлікай арміі народных барацьбітоў, якія можна пераносілі ўсе выпрабаванні.

Захар Крымянец выступае не толькі выпрабаваным змагаром за свабоду, але і чутым, клапатлівым чалавекам, пяшчотным бацькам. Пра гэта сведчаць яго адносіны да таварышаў па турэмнаму зняволенню, да сваіх і чужых дзяцей. Лёс яго родных дзяцей склаўся надзвычай трагічна. Сын памёр ад хваробы і голаду пасля таго, як бацьку пасадзілі за крата; дачка Вера не спужалася пагроз дэфензівы і разам з сябрамі прадоўжыла яго справу. Але ў хуткім часе і яна сама, цяжарная, апынулася за кратамі, а мужа яе закатавалі да смерці. Там, у турме, Вера зведала шчасце мацярынства. Ворагі спадзяваліся, што смерць дзіцяці паставіць яе на калені, аднак яны памыліліся. Духоўных сіл і маральнай стойкасці для страшнага выпрабавання ў яе хапіла, а фізічныя сілы пакінулі жанчыну.

Непаўторную радасць сустрэчы братаў, унутраную ўзрушанасць, шчасце вызвалення і агульны настрой, які авалодаў людзьмі, добра перадаў М. Лынькоў праз партрэтныя замалёўкі, псіхалагічныя характарыстыкі, народныя галашэнні. Глыбокім пачуццём гуманізму прасякнуты сцэны сустрэчы байцоў і камандзіраў Чырвонай Арміі з насельніцтвам Заходняй Беларусі, напрыклад, сустрэча чырвонаармейца з салдатам польскай арміі, што вяртаўся з нямецкага палону. Баец па-

клапаціўся аб тым, каб салдат не вярнуўся дадому з пустым ранцам. Ён па-брацку падзяліўся з ім сваім сціплым салдацкім пайком.

Для раскрыцця ідэі ў апавяданні «Сустрэчы» пісьменнік звяртаецца да лаканічных заўваг, штрыхоў, падрабязнасцей. У творы, напрыклад, няма разгорнутага паказу рэжыму, быту палітвязняў. І тым не менш мы пра гэта ведаем даволі шмат, і ведаем таму, што аўтар праз знешні выгляд вызваленых з казематаў людзей, праз паасобныя дэталі трапна падкрэсліў нечалавечыя ўмовы іх турэмнага жыцця. Вось, напрыклад, сцэна сустрэчы савецкіх воінаў з Захарам Крымянцом: «І людзі, якія пацямнеўшымі тварамі глядзелі на яго і пераглядваліся між сабою, сочачы за яго паводзінамі, раптам прасвятлелі неяк і кінуліся абнімаць яго, цалавалі яго ў шэрыя, зямлістыя шчокі, парослыя сівой барадой, паціскалі яго худыя і такія лёгкія і бяссільныя рукі». Знешні партрэт Гені, — «на яе схуднелым твары, жоўтым, васковым, на якім так недарэчна тлелі гарачыя плямы румянца», — дапамагае чытачу зразумець, што жанчыну падтачылі сухоты, якія набыла яна ў турме.

Значную ролю ў раскрыцці ідэйнага зместу твора адыгрываюць і пейзажныя замалёўкі. Пры гэтым пісьменнік не імкнецца зачараваць чытача прыгажосцю малюнка або непаўторнасцю гукаў, фарбаў. Пейзажы выконваюць своеасаблівую функцыю сімвалаў. Так, вобраз сонечнага промня, які прабіўся ў камеру Крымянца ў дзень, калі ён не мог зразумець, што робіцца за кратамі, сімвалізуе тыя падзеі, якія адбываліся на волі. Радасць сустрэчы і надыход новага дня ў жыцці працоўных Заходняй Беларусі сімвалізуе ў творы і карціна ўзыходу сонца перад спатканнем з савецкімі воінамі.

У апавяданні «Сустрэчы» пастаянна адчуваецца прысутнасць самага аўтара. Пра яго адносіны да падзей, да герояў мы даведваемся не толькі з таго, як ён паказвае іх, але і як асабіста ўспрымае і ацэньвае. Так, апісваючы апошнія гадзіны жыцця Гені, пісьменнік «падключаецца» да бездапаможнага ў гэтых абставінах Захара Крымянца і, як бы працягваючы яго думкі, з пачуццём глыбокага смутку гаворыць: «Памірал а няспраўджанае жыццё. Яно магло многа даць, яно мела так многа гаручай нянавісці і бязмежнай любові да людзей, яно магло рухаць наперад не толькі сваё жыццё, але і ўсё жыццё, жыццё ўсіх...». Падобныя аўтарскія маналогі надаюць твору адпаведную рамантычную афарбоўку, лірычную ўсхваляванасць.

Вялікае месца ў зборніку «Сустрэчы» адвёў Лынькоў паказу ўмоў жыцця працоўных «крэсаў усходніх», вызначэнню драпежніцкай палітыкі ўрада Польшчы ў адносінах да беларускага народа.

Жыхары вёскі Выгоды («Ядвісін дуб») «гоняць смалу на пана, рэжуць дровы на панскіх купцоў, лыка дзяруць, абады гнуць. Па дроб-

ных лесавых рачулках гоняць бяровенне вясной». Працоўных абавязкаў у сялян перад панам багата. Але што датычыцца грамадзянскіх і сацыяльна-палітычных правоў — іх няма. У засушлівы год, калі «ўся надзея была на панскі хлеб, на панскія заробкі», пан адмовіў выгодам нават у самых мізэрных заробках.

Аналітычны падыход да гістарычных падзей, выразная жыццёвая пазіцыя пісьменніка далі яму магчымасць стварыць у апавяданнях зборніка «Сустрэчы» тыповыя вобразы людзей свайго часу, даць ім адпаведную палітычную ацэнку (вобраз «пана-патрыёта» Юзэфа Жамбінскага з апавядання «Тры золты» і іншых апалагетаў рэжыму тагачаснай Польшчы).

У 30-я гг. М. Лынькоў піша таксама цікавыя і арыгінальныя творы для дзяцей, якія з'явіліся значным укладам у развіццё беларускай дзіцячай літаратуры. Гэта апавесці «Янка-парашутыст» (1935), «Пра смелага ваяку Мішку і яго слаўных таварышаў» (1935), «Міколка-паравоз» (1936). Апошняя ў 1975 г. экранізавана кінастудыяй «Беларусьфільм». Усе яны выяўляюць добрае веданне аўтарам дзіцячай псіхалогіі і выходзяць у юнага чытача патрыятызм, праўдзівасць, сумленнасць.

Творчасць перыяду Вялікай Айчыннай вайны. З самага пачатку Вялікай Айчыннай вайны пісьменнік-воін Міхась Лынькоў знаходзіўся на пярэднім краі барацьбы. Працуючы ў рэдакцыі франтавой газеты «За Советскую Беларусь», ён у цяжкіх ваенных умовах часта сустракаўся з воінамі і партызанамі, з людзьмі, якія вырваліся з фашысцкага палону. Як чалавека, сям'я якога засталася на акупіраванай ворагам тэрыторыі, яго вельмі хваляваў лёс нашых людзей у занятых акупантамі гарадах і вёсках, ён захапляўся гераічнай барацьбой партызан. З вялікім горам і мужнасцю ўспрымае М. Лынькоў вестку аб тым, што яго жонка і сын загінулі ад рукі ворага. Асабістае гора не зламала пісьменніка-патрыёта, разам з усім народам змагаўся ён з гітлераўскімі захопнікамі, выкарыстоўваючы для гэтага сваю надзейную зброю — мастацкае слова.

У час вайны ў выдавецтве «Савецкая Беларусь» асобным выданнем былі надрукаваны яго нарысы «Знішчальнікі эшалонаў» і «Двое». На старонках газет «Правда», «Известия», «За Советскую Беларусь» друкаваліся апавяданні, якія ў 1944 г. выйшлі асобнай кніжкай пад назвай «Астap». У іх Лынькоў адлюстравваў барацьбу народа Беларусі з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і паказаў чорныя справы фашыстаў і іх памагатых. Героі апавяданняў — звычайныя людзі. Гэта — ляснік Астap («Астap»), рабочыя Пётр і Алёшка («Салют»), калгасніца Аксіння («Пацалунак»), настаўнік Усціныч («Недапетыя песні»), хлоп-

чык Міколка («Васількі») і інш. У мірныя дні яны былі заняты сваімі справамі, клопатамі. Калі ж мірнае стваральнае жыццё парушылі няпрошаныя госці і вайна прыйшла ў родны край, яны вельмі хутка знайшлі сваё месца ў агульнай барацьбе народа з ворагам.

Тыповым прадстаўніком народных мсціўцаў з'яўляецца ляснік Астап — герой аднайменнага апавядання. У вобразе гэтага сціплага вясковага жыхара Лынькоў увасобіў гераізм і мужнасць нашага народа, яго духоўную веліч і маральную прыгажосць. Сціпла жыў і працаваў Астап да вайны. Клапаціўся, каб памнажаліся нашы лясныя багацці, радаваўся поспехам сына, нявесткі, аднавяскоўцаў. І вось чорнай хмай навісла над родным краем вайна. Усе, хто мог трымаць зброю, узялі яе ў рукі, каб ратаваць сваю зямлю ад фашысцкай навалы. Сыны Астапа таксама пайшлі ваяваць. Клопаты старэйшага ў вёсцы ляглі на яго плечы. Дзед Астап ніколі не пакідаў людзей у бядзе. Вельмі добра ведаючы лес, ён адкрыў яго таямніцы і сакрэты партызанам. Вясковае насельніцтва таксама знаходзіла ў лесе ратунак у час карных экспедыцый фашыстаў. Наведаўшы аднойчы вёску, Астап не знайшоў сваёй хаты, не сустрэлі яго ўнукі і нявестка. Яны згарэлі ў агні. Нібы маланка бліснула перад вачыма лесніка і на момант асвятліла тое, чым ён жыў. А жыў ён любоўю да людзей. Чуласць да аднавяскоўцаў, мэтанакіраванасць у жыцці гэтага немаладога, але дужага і моцнага чалавека «не пакінулі яго і пасля сямейнай трагедыі». У людзей шукаў ён уцехі свайму гору.

У вёску, дзе спаленыя карнікамі хаты яшчэ курэлі дымам, прыйшла група незнаёмых людзей. Яны былі абвязаны бінтамі, адрэкамендаваліся палоннымі, што ўцяклі з лагера. Паводзіны незнаёмых насцярожылі назіральнага і мудрага лесніка Астапа. Ужо адно тое, што гэтыя «палонныя» не праяўлялі інтарэсу ні да цяпла, ні да хлеба, здалося яму падазроным. Адзінае, чаго яны дамагаліся, — хутчэй трапіць да партызан. На здзіўленне аднавяскоўцаў ляснік даў згоду паказаць дарогу да народных мсціўцаў. Прафесійная назіральнасць, сялянская кемлівасць падказалі яму, што не з добром прыйшлі «палонныя» ў вёску. Каб адвесці бяду ад уцалелых яе жыхароў, павёў Астап незнаёмых па глухіх лясных сцежках без пэўнага напрамку. Рашэнне прыйшло само сабою: завесці іх туды, адкуль няма дарогі назад. Сумленне і высокая свядомасць гэтага чалавека-патрыёта, адзначае Лынькоў, падказалі сродкі і метады барацьбы. Ахвяруючы сваім жыццём, дзед Астап ратуе аднавяскоўцаў, партызан ад фашысцкай расправы. Письменнік трапна раскрывае сродкамі мовы псіхалагічны стан героя, яго самаахвярнасць. Астап стрымана адказвае на ўсе пытанні «важака палонных». У яго словах заключана глыбокая вера ў перамогу свайго народа, нянавісць да ворагаў, любоў да Радзімы. Волю словам і пачуц-

цям дае ляснік у апошнім сваім маналогу, які гучыць як народны прысуд здраднікам і іх гаспадарам фашыстам: «Жыцця ты майго хочаш, крыві маёй пражнеш, блыха сабачая! Зслаб ты для гэтага, зслаб. З натугі лопнеш, а мяне табе не ўзяць... Падохнеш ты сабакам, і яны падохнуць, падохнуць, голуб, нідзе не дзенуцца... Ты падушыў з імі ўнукаў маіх... дзетак маіх... Але ж сыны мае б'юць вас, пляменнікі б'юць, народ вас б'е...».

Гэты маналог вельмі добра раскрывае ўнутраную ўзрушанасць Астапа, сведчыць аб тым, што ён гіне з глыбокай верай у хуткую перамогу над гітлераўскімі захопнікамі. Перад смерцю стары ляснік забівае паляўнічым нажом здрадніка, зацятага ворага, начальніка акруговай паліцыі. Ранняя вясною партызаны знайшлі ў лесе забітага дзеда Астапа. Яго кажухок быў увесь пасечаны кулямі, успораты штыкамі ці нажамі. Пахавалі Астапа з высокімі ўшанаваннямі, як героя. Думкі ўсіх прысутных выказаў на жалобным мітынгу камандзір партызанскага атрада: «Слаўна ты жыў... Слаўна памёр за людзей нашых...».

Такія героі, як Астап, не паміраюць, яны заўсёды застаюцца жыць у памяці народнай, сцвярджае М. Лынькоў. Нельга не адзначыць, што за літаратурнымі героямі прэзаіка часта стаяць жывыя прататыпы. Астап таксама мае сваіх прататыпаў — братоў Цубаў¹.

У апавяданнях зборніка «Астап» Лынькоў раскрыў сутнасць усенароднай барацьбы ў час Вялікай Айчыннай вайны. На абарону Бацькаўшчыны падняліся ўсе — мужчыны і жанчыны сталага ўзросту, юнакі і дзяўчаты, нават дзеці. Аўсей і Палашка («Дзед Аўсей і Палашка») — людзі вялікага жыццёвага вопыту. Яны прыйшлі ў партызанскі атрад на дапамогу сваім дзецям, унукам і праўнукам, прыйшлі разам з імі змагацца з фашысцкімі акупантамі. Письменнік трапна выкарыстоўвае гумарыстычныя сродкі, выяўляе новыя грані свайго майстэрства, у прыватнасці ўдала спалучае трагічнае з камічным, чым дасягае больш глыбокага раскрыцця душы беларускага народа, нацыянальных рыс яго характару.

¹ У час Вялікай Айчыннай вайны ў вёску Авіны Старобінскага (зараз Салігорскага) раёна прыйшлі карнікі, сагналі народ і пад пагрозай расстрэлу прымусалі назваць месца знаходжання партызанскага атрада. Яны звярнуліся да старэйшага вёскі Міхася Цубы, але ён наадрэз адмовіўся выканаць загад і быў забіты. Калі карнікі пачалі рыхтавацца да расстрэлу ўсіх жыхароў вёскі, малодшы — сямідзесяцігадовы Іван Цуба — згадзіўся выканаць іх загад. Ён павёў ворагаў з вёскі ў непераходнае багнішча, дзе загінуў сам, але і яны жывымі не выйшлі. Пасмяротна Іван Цуба быў узнагароджаны ордэнам. На радзіме герояў-братоў Цубаў пастаўлены помнік работы скульптара С. І. Селіханава. Як да святыні, прыходзяць да яго людзі.

Аб невычэрпных духоўных сілах чалавека з народа, аб харакстве яго душы, высакароднасці і мужнасці, самаахвярнасці ў імя перамогі над ворагам расказвае Лынькоў у апавяданні «Пацалунак». Яго гераіня — сціплая вясковая жанчына Аксіння. Яна выхавала прыгожых справамі і думкамі дзяцей і ўнукаў, якія ў грозны для Радзімы час актыўна ўключыліся ў партызанскую барацьбу. І сама яна мужна пайшла на смерць дзеля выратавання сваіх людзей. Славутая руская артыстка Алена Карчагіна-Александровская ў газеце «Літаратура і искусство» ад 25 ліпеня 1942 г. пісала: «...Міхась Лынькоў расказаў аб савецкай жанчыне Аксінні, якую фашысцкія вылюдкі прымусілі прысутнічаць пры катаваннях і пакаранні смерцю яе сына-партызана. З чым параўнаць духоўную сілу Аксінні, глыбіню яе пачуццяў, яе любоў і яе нянавісць? Калі я чытала апавяданне Лынькова, перада мной паўставалі вобразы нашых былінных жонак і матак, вобраз біблейскай маці Анны, якая аддала на мукі сем сваіх сыноў, але не сагнулася перад пакутніцкай смерцю, прынятай імі ад рук чужаземнага ката». Літаратурны вобраз Аксінні арганічна зліваецца і з вобразам рэальнай асобы — беларускай маці-патрыёткі Купрыянавай, што пецярых сваіх сыноў паслала на вайну абараняць Бацькаўшчыну і не дачакалася ніводнага.

Пачэснае месца ў барацьбе з гітлераўскімі захопнікамі, адзначае аўтар зборніка апавяданняў «Астап», належала нашай моладзі. Аднымі думкамі і ідэямі з прадстаўнікамі старэйшага пакалення (камуністамі і беспартыйнымі) кіруюцца ў барацьбе з акупантамі Рэня і Алёшка («Салют»), хлопчык Міколка («Васількі») і інш. Іх дзейнасць пададзена аўтарам у гераічным асвятленні, прычым гераічнае падаецца як звычайнае. Кожны з герояў карыстаўся сваімі сіламі і сродкамі ў барацьбе з фашысцкай навалай, але ўсе яны пайшлі на самаахвярную барацьбу дзеля выратавання Радзімы, набліжэння перамогі.

Апавяданні М. Лынькова перыяду Вялікай Айчыннай вайны сведчаць аб тым, што пісьменнік увесь час клапаціўся аб удасканаленні свайго майстэрства. Так, вялікую ўвагу надаваў ён пабудове сюжэта твора. У большасці апавяданняў у аснове сюжэта напружаныя драматычныя падзеі. Яны адлюстроўваюць той гераічны час, усенародны характар барацьбы з акупантамі. Драматызм вайны, антычалавечую сутнасць фашызму раскрывае Лынькоў пры дапамозе як рэалістычных малюнкаў вайны, так і сімвалічных пейзажных вобразаў. У апавяданні «Дзіцячы башмачок», напрыклад, прырода сваёй непаўторнай прыгажосцю, арганічным зліццём фарбаў і гукаў лета кантрастуе з фашысцкім чадам і тэрорам, што наплываюць на нашы гарады і вёскі.

Фарбамі зямлі, нацыянальным колерам («Васількі») пісьменнік увячэчвае подзвіг народа, падсвечвае яго патрыятычны пафас. Мікол-

ка адпомсціў фашыстам за смерць родных і блізкіх: «Асляпляючы слуп агню і жалеза адкінуў яго далёка на прыдарожны пыл... выпалі з-за пазухі і ляжалі ў пылу запазнелыя восеньскія васількі. Сінімі васількамі адцвіталі і вочы хлопчыка». Шматзначная мастацкая дэталі васількоў пад пяром майстра набыла абагульняючае значэнне. У ёй скандэнаваўся роздум пісьменніка аб велічы, сіле той зямлі, на якой вырастае герой, аб несумяшчальнасці дзяцінства і вайны. Прырода ў апавяданнях М. Лынькова выступае і як сведка падзеі і як сімвал непераможнасці той сілы, якая ўвасабляе жыццё. Параненая асколкамі груша («Кавалак хлеба») вясною ажыла і сваім характам зачаравала ўсё наваколле, абудзіла надзеі, дала сілы чалавеку. Такім чынам, пейзаж пад пяром пісьменніка выступае як актыўная дзейная асоба, ён з'яўляецца адным са сродкаў тыпізацыі падзей і характараў.

Апавяданні зборніка «Астап» — каштоўны ўклад у скарбніцу беларускай літаратуры. Яны з'явіліся для пісьменніка своеасаблівым падрыхтоўчым этапам да пераходу к буйнаму эпічнаму твору пра вайну.

Творчасць пасляваеннага часу. Раман «Векапомныя дні». Асноўным творчым здабыткам М. Лынькова ў пасляваенны перыяд з'явіўся раман «Векапомныя дні» (1948—1958), у якім шырока адлюстраваны падзеі, што адбываліся на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, калі народ узяўся на свяшчэнную вайну з нямецка-фашысцкімі акупантамі ў тыле ворага.

Героі рамана «Векапомныя дні» — гарачыя патрыёты сваёй Айчыны. У вобразах лесніка Астапа Канпелькі, паромшчыка Селівона Лагуцькі і яго жонкі Селівоніхі, бондара Сымона, цёткі Ганны, Ціхана Зарубы, Палашкі і іншых персанажаў увасоблены тыповыя рысы беларускага сялянства. Іх гераічныя подзвігі ў барацьбе з ворагам былі абумоўлены такімі маральнымі якасцямі, якія выходзіліся шматвяковай гісторыяй.

Найбольш поўна і пераканаўча раскрыты ў рамане вобраз Астапа Канпелькі, старога лесніка, удзельніка партызанскай барацьбы ў гады грамадзянскай вайны. У час Айчыннай вайны Астап праявіў сябе спрактыкаваным і вопытным партызанскім разведчыкам. У яго пільнае вока не толькі на драпежнага звера, але і на «двуногую дзіч»: ён адразу здагадаўся, напрыклад, з кім мае справу, калі фашысцкія дыверсанта, пераапануўшыся ў форму нашых пагранічнікаў, з'явіліся ў яго хату. Разам з Міронам ён удзельнічае ў аперацыі па знішчэнні варожага пантоннай пераправы, перадае даручэнні падпольнай арганізацыі народным месціўцам і дапамагае іх ажыццяўляць. Леснічоўка Астапа ператвараецца ў штаб падпольшчыкаў, становіцца месцам часовага сховішча для многіх людзей.

Праўдзіва раскрывае пісьменнік характар Селівона Лагуцькі, калі паказвае працэс станаўлення яго на шлях узброенай барацьбы з акупантамі.

Каларытна выпісаны ў рамане і вобраз цёткі Ганны, жонкі калгаснага бондара Сымона. Руплівая працаўніца ў мірныя дні, яна ў ваенны час праяўляе высокі патрыятызм, выключную мужнасць і самаадданасць. Ахвяруючы жыццём, выратаўвае раненых чырвонаармейцаў, дапамагае Астапу Канапельку абяззброіць п'яных паліцэйскіх, смела распраўляецца з гестапаўцамі, якія размясціліся ў яе хаце.

Даволі шырока адлюстравана ў рамане барацьба гарадскога насельніцтва Беларусі супраць гітлераўскіх захопнікаў. М. Лынькоў праўдзіва паказвае жыццё, побыт, справы і думы беларускіх чыгуначнікаў у час вайны (Чмаруцька, Чычын, Хадзюня), а таксама рабочых прадпрыемстваў Мінска (Іван Масладуда, Лявон Красачка, Ігнат Лагуцька). Усе яны сваёй падрыўной дыверсійнай дзейнасцю аказваюць вялікую дапамогу Чырвонай Арміі і партызанам. Апісваючы іх гераічныя ўчынкі, раскрываючы характары, пісьменнік падкрэслівае патрыятызм беларускага народа, яго самаахвярнасць у барацьбе з фашысцкімі акупантамі, яго нязгасную веру ў перамогу над ворагам.

У «Векапомных днях» паказана і роля інтэлігенцыі ў барацьбе з акупантамі. Так, інжынер Адам Красачка выконвае адказныя даручэнні падпольнага цэнтра, змагаецца з фашыстамі доктар Арцём Ісакавіч, гіне на баявым пасту, ахоўваючы раненых партызан, доктар Марыя Антонаўна. Усе яны людзі розных прафесій, узростаў, але для кожнага з іх служэнне народу — свяшчэнны грамадзянскі абавязак.

Вялікую ўвагу ўдзяляе аўтар рамана салдатам і афіцэрам Чырвонай Арміі, іх ратнаму подзвігу на франтах вайны. Сярод іх — сапёр Дубок, лейтэнант Камар, батальённы камісар Блешчык, брыгадны камісар Андрэеў і іншыя воіны, якія, трапіўшы ў партызанскія атрады, паказваюць прыклады воінскай дысцыпліны, арганізаванасці і мужнасці. Да апошняга патрона змагаецца салдат Павел Дубок за пераправу, якой імкнулася авалодаць варожая калона. Цяжка паранены, ён знаходзіць сілы выканаць адказны загад — узарваць мост. Дзякуючы шчасліваму выпадку Дубок трапляе ў хатні шпіталь цёткі Ганны. Сустрэча з партызанамі вырашае яго далейшы лёс: ён прызначаецца камандзірам падрыўной партызанскай групы. Камандаванне даручае яму самыя адказныя аперацыі: знішчэнне бензасклада, адпраўку праз лінію фронту людзей, мабілізаваных у Чырвоную Армію, дапамогу групе Заслонава. Такі ж адважны і вопытны воін лейтэнант Камар, які ўзначальвае групу па знішчэнні варожых танкаў.

Праблема народнага гераізму ў рамане рэалістычна вырашаецца і на вобразе Канстанціна Заслонава. Письменнік здолеў раскрыць спецыфіку і асаблівасці падпольнай і партызанскай дзейнасці гэтага легендарнага чалавека, раскрыць яго ўнутраны свет. У першыя дні вайны інжынер паравознага дэпо Заслонаў эвакуіруе народнае дабро ў тыл, а затым па даручэнні штаба партызанскага руху разам з групай чыгуначнікаў вяртаецца ў захоплены ворагам родны горад для дыверсійнай работы на стратэгічна важным чыгуначным вузле. Ён строгі і ўмелы канспіратар, нават блізкім людзям не раскрывае сапраўдную сутнасць і характар сваёй дзейнасці. Яму штодзённа пагражае смерць: гітлераўцы пачынаюць здагадавацца, што ён падтрымлівае сувязь з партызанамі, а з другога боку, рабочыя дэпо ўспрымаюць яго як здрадніка.

Жалезная вытрымка і наступальная тактыка Заслонава дапамагаюць яму выйсці пераможцам у небяспечных паядынках з вопытным гестапаўцам Кохам, шэфам Штрыпке і іншымі фашыстамі. Знаходзячыся ў выключна складаных абставінах, ён ніколі не губляе надзеі на перамогу і паступова ўзмацняе ўдары па ворагу. І толькі пасля таго, як далейшая дзейнасць непасрэдна ў дэпо стала асабліва небяспечнай, Заслонаў накіроўваецца ў партызанскі атрад. Па сведчанні самога Лынькова, над вобразам Заслонава яму прыйшлося шмат працаваць, хаця і ішоў ён ад жыццёвай праўды: «Герояў літаратурных не заўсёды можна сумяшчаць з прататыпамі. Называючы героя мастацкага твора сапраўдным прозвішчам прататыпа, трэба ў нейкай ступені сябе абмяжоўваць, трымаць «в уздзе» свае творчыя домыслы, каб не парушыць жыццёвай праўды».

Вобраз Заслонава — творчая ўдача аўтара «Векапомных дзён». Ужо ў пачатку рамана чытач знаёміцца не толькі са знешнім выглядам героя («дужы і рослы чалавек, з скупымі словамі і рухамі, з абсвераным аброслым тварам»), а і з некаторымі асаблівасцямі яго характару. Дзяцінства Заслонава, яго жыццёвы шлях яскрава паўстаюць перад намі з успамінаў маці героя. Аб працы Заслонава ў мірныя дні аўтар расказвае вуснамі яго сяброў.

У эпічным плане раскрывае Лынькоў ролю кіраўнікоў партызанскага руху ў час вайны. Письменнік паказвае рознабаковую дзейнасць камуністаў, якія стваралі партызанскія атрады, падпольныя групы, неслі ў народныя масы слова франтавой праўды, выкрывалі фашысцкую хлусню, выдавалі і распаўсюджвалі газеты, лістоўкі, праводзілі ў вёсках сходкі, мітынгі, згуртоўвалі народ на бязлітасную барацьбу з ворагам.

У цэнтры рамана — вобразы арганізатараў партызанскага руху, кіраўнікоў партыйнага падполля і радавых камуністаў. Саколіч Васіль

Іванавіч — тыповы прадстаўнік народа. Дзяцінства яго прайшло ў клопатах пра хлеб, юнацтва — у пошуках працы. Працаваў спачатку чорнарабочым, потым стрэлачнікам, слесарам дэпо. Прага да ведаў, схільнасць да грамадскай работы садзейнічалі таму, што Саколіч за кароткі тэрмін здолеў у даваенны мірны час прайсці ўсе ступенькі ад сакратара партыйнай арганізацыі чыгуначнага вузла да сакратара абласнога камітэта КП(б)Б. «І кожная гэта ступенька супадала з тымі вялікімі ступенямі, якія праходзіла і ўся краіна, увесь народ... Яго цікавілі і балоты, і новыя аэрадромы, і генеральныя рэканструкцыі сталіцы. Ён займаўся і ссяленнем хутароў, і новымі дарогамі, і новымі школамі, і новымі фермамі ў калгасах, і працаднём. Але галоўнае яго цікавілі людзі», — гаворыць аўтар рамана.

Калі партыя паслала яго ў тыл ворага ў якасці сакратара падпольнага абкома для разгортвання і кіраўніцтва партызанскім рухам, ён пачаў сваю дзейнасць з падбору людзей, з дапамогай якіх павінен быў ажыццявіць вялікае даручэнне. Народ, яго інтарэсы, яго становішча пад уладай акупантаў былі на першым плане ў клопатах Саколіча ў той перыяд. На акупіраванай фашыстамі тэрыторыі мы яго бачым сярод народа. Адкрыты, хаця і небяспечны ва ўмовах акупацыі, выхад Саколіча да народа разлічаны на мабілізацыю ўсіх сіл і сродкаў для барацьбы з акупантамі. Ён пастаянна ўмацоўвае непарыўныя ўзаемасувязі і ўзаемадапамогу насельніцтва, партызан і падпольшчыкаў. У гутарцы з баявымі сябрамі зазначае: «Народ дае нам не толькі хлеб, народ дае сілу нашай барацьбе, ён галоўная наша апора і падтрымка. Без народа, таварышы, мы нішто». Саколіч карыстаецца вялікай павягай мясцовага насельніцтва, якое добра ведае яго самаадданую працу ў мірны час. У складаных абставінах акупацыі ён знаходзіць час і месца для шчырых гутарак з людзьмі, папярэджвае іх аб цяжкіх выпрабаваннях. Сведчаннем гэтага з'яўляюцца яго сустрэчы з Ціханам Зарубам, Лявонам Светлікам, Сініцаю і інш. Ён клапаціцца аб выхаванні рэзерву народных мсціўцаў. У гутарцы з моладдзю, якая просіць залічыць яе ў атрад, Саколіч не адмаўляе ёй у свяшчэнным абавязку — абараняць радзіму, але як старэйшы таварыш і клапацілівы бацька, які памятае аб тым, што вайна сее смерць, патрабуе ахвяр, ён перасцерагае ад легкадумных учынкаў у барацьбе з моцным, хітрым і каварным ворагам.

Просты і мудры, добры і абаяльны ва ўзаемаадносінах з мясцовым насельніцтвам, з партызанамі, Саколіч суровы і непрымірымы да здраднікаў і ворагаў. Уся яго дзейнасць падпарадкавана непарушным гуманістычным прынцыпам. Пасля разгрому аднаго з варожых гарнізонаў у час допыту паліцэйскіх ён адчувае, што рознымі шляхамі прыйшлі яны на службу да акупантаў, што некаторыя з іх апынуліся тут па сва-

ёй несвядомасці. «Толькі крывёй сваёй зможаце змыць з сябе ганебную пляму. А шкадуеце сваёй крыві, змывайце фашысцкай», — папярэджвае іх сакратар абкома. У яго словах і прысуд за здраду і клопат аб тых, хто згубіў правільную дарогу ў жыцці.

У рамане «Векапомныя дні» Саколіч выступае як камандзір вялікага партызанскага злучэння, дзейнасць якога ўплывае на развіццё партызанскага руху ва ўсёй Беларусі. Вось чаму аўтар рамана ўдзяліў вялікую ўвагу характарыстыцы яго камандзірскага таленту, яго здольнасцей як важака народных мсціўцаў. Камандзір і члены штаба пачыналі з утварэння баявых груп, атрадаў, а затым брыгад, з арганізацыі ваеннай дысцыпліны, набыцця зброі, адзення, нарыхтоўкі прадуктаў. Ад лакальных баявых аперацый ішлі да вялікіх баявых дзеянняў па знішчэнні жывой сілы ворага і стратэгічных аб'ектаў, да «рэйкавых канцэртаў» і глыбокіх партызанскіх рэйдаў. Пры гэтым перамагаі, адзначае Лынькоў, даной выпрабаванняў і ахвяр, хаця Саколіч быў з ліку тых камандзіраў, якія ніколі не дзейнічалі «напралом», а імкнуліся зберагчы людзей. «Саколіч наш не любіць народ на смерць вадзіць, — кажуць пра яго партызаны. — Пільнуецца больш таго, каб фашысту была смерць». Яго тактыку добра характарызуе пісьменнік вуснамі народа: «Ён на тое і Саколіч, каб фашыста клюнуць там, дзе той не чакае».

Пад пяром Лынькова Саколіч выступае як асоба з пэўнымі індывідуальнымі рысамі характару і знешнасці; перад чытачом паўстае цэльны псіхалагічны партрэт героя. Ён паказаны стрыманым, назіральным, чулым, з тонкім гумарам і глыбокім інтэлектам чалавекам. Вайна не змагла засланіць яму шырокі свет, вытравіць з душы жыццялюбства, аптымізм, бацькоўскія клопаты пра людзей. Наадварот, яна абвастрыла і памножыла ў ім гэтыя якасці. Пісьменнік неаднаразова раскрывае іх ва ўзаемаадносінах камандзіра з самымі юнымі партызанамі і партызанкамі.

Саколіч — натура духоўна багатая, эстэтычна чулая. Купалаўскі верш «Беларускім партызанам», які ён пачуў упершыню з вуснаў Надзі Канапелькі, надзвычай узрушыў яго, выклікаў гаму пачуццяў, уражанняў, планаў. Да купалаўскіх «Арлянят» ён таксама звяртаецца як да крыніцы патрыятычнага натхнення і народнай мудрасці. Аб характэве душы Саколіча сведчыць і такі факт: аднойчы каля свайго будана камандзір убачыў тры маленькія баравічкі, ўзрадаваўся ім, як добрым людзям, абгарадзіў дубчыкамі, каб не затапталі, каб іншыя таксама парадваліся ім.

Паўнакроўны і праўдзівы вобраз паплечніка Саколіча Слышэні. Ён шмат увагі аддае баявым справам партызан, клопоціцца аб іх побыце. Яго сіла — у непарыўнай сувязі з народам. З адказным даручэннем

накіроўвае Слышэнню штаб у знявечаны акупантамі Мінск. Там ён наладжвае сувязь з падпольшчыкамі, выкрывае правакатараў. У час аблавы Слышэння быў схоплены паліцэйскімі. Гестапаўцы страшэнна кавалі яго, але не дабіліся таго, чаго хацелі: ён застаўся верны свайму партыйнаму і грамадзянскаму абавязку, свайму народу.

Як ужо адзначалася, некаторыя вобразы ў рамане «Векапомныя дні» маюць сваіх прататыпаў. Так, за вобразам Заслонава стаіць Герой Савецкага Саюза Канстанцін Сяргеевіч Заслонаў (1909—1943). Прататыпам Саколіча з'яўляецца першы сакратар Мінскага падпольнага абкома, камандзір Мінскага партызанскага злучэння, Герой Савецкага Саюза Васіль Іванавіч Казлоў (1903—1967), які пасля вайны доўгі час быў старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, прататыпам Слышэнні — сакратар Мінскага абкома партыі, камісар партызанскага злучэння Слуцкай зоны Іван Дзянісавіч Варвашэня (1904—1957), Галі — удзельніца падпольнай барацьбы ў Мінску, Герой Савецкага Саюза Алена Рыгораўна Мазанік.

Выразна і праўдзівя выпісаны ў рамане і іншыя вобразы: Блешчыка — батальённага камісара, а затым начальніка штаба партызанскага атрада, Капушы — старшыні райвыканкама, арганізатара і камандзіра партызанскага атрада, Шведа — старшыні сельсавета, Чычына і Хадзюні — рабочых дэпо, таленавітых партызанскіх камандзіраў. Кожны з іх мае сваё аблічча, ярка індывідуальнае і ў той жа час тыповае. Гэта шчырыя патрыёты, высокасвядомыя, ідэйна перакананыя, сумленныя і мужныя.

У рамане цікава пададзены таксама і прадстаўнікі маладога пакалення. Яны былі ў першых радах абаронцаў Радзімы, выконвалі самыя складаныя даручэнні. Такімі з'яўляюцца Майка Светлік, Надзя Канпелька, Ігнат Лагуцька, Міша Чмаруцька, Вася Чычын, Лена Красачка, група «Першамай», члены падпольнай арганізацыі чыгункі і інш. Письменнік падкрэслівае, што тагачасная моладзь падзяляла са сваім народам усе нягоды вайны, мужна змагалася з фашысцкімі акупантамі.

Лынькоў паказвае таксама, як партызанскі рух садзейнічаў умацаванню інтэрнацыянальнай салідарнасці народаў Еўропы ў барацьбе з фашызмам, дапамагаў яднанню патрыятычных сіл у братняй Польшчы, Чэхаславакіі і другіх краінах. Гэта можна прасачыць на добра выпісаных вобразах чэшскіх і славацкіх салдат і афіцэраў: Драгаша Чэпічкі, Страмічкі і інш.

Шырока і праўдзівя паказана ў «Векапомных днях» антынародная дзейнасць здраднікаў і адступнікаў розных масцей: нацыянал-фашыста Іваноўскага, рэдактара прафашысцкай «Беларускай газеты» Казлоўскага, Акінчыца і інш. Усе яны ў свой час служылі ў дэфензіве бур-

жуазнай Польшчы, а затым перайшлі на гестапаўскі хлеб. За імі ідзе чарада ніжэйшых рангам, але такіх жа фашысцкіх халуёў, як і яны.

Па сваёй шматпланаваасці, па ўсебаковым ахопе падзей, глыбокім раскрыцці крыніц, якія жывілі партызанскі рух, па праўдзівым і шырокім паказе гераічных характараў нашых людзей раман «Векапомныя дні» належыць да лепшых твораў беларускай савецкай літаратуры першага пасляваеннага перыяду. За яго пісьменнік быў удастоены Дзяржаўнай прэміі БССР імя Я. Коласа.

Замежныя замалёўкі. У 1962 г. Міхась Лынькоў выдаў зборнік «За акіянам», у які ўвайшлі нататкі, нарысы, апавяданні, напісаныя пасля непасрэднага знаёмства са Злучанымі Штатамі Амерыкі. Назіранні за жыццём працоўных у гэтай краіне, за работай Генеральнай Асамблеі ААН, у якой ён неаднаразова ўдзельнічаў, далі яму багаты матэрыял для мастацкага паказу і асэнсавання амерыканскага ладу жыцця. У раздзел гэтага зборніка пад назвай «Аб чалавечай усмешцы» ўвайшлі творы, у якіх з вялікім гуманістычным пачуццём раскрываецца глыбокая павага, сімпатыі і высакародная чалавечая цікавасць простых людзей замежных краін да Савецкага Саюза і яго народаў (апавяданні «У незнаёмым горадзе», «Кацюша» ў акіяне», «У булачнай» і інш.).

Навела «Кацюша» ў акіяне» прасякнута ідэяй інтэрнацыянальнага адзінства працоўных людзей свету. Аўтар расказвае аб тым, што паміж простымі амерыканцамі і народамі нашай краіны ва ўсе часы існавалі ўзаемапавага, імкненне да дружбы і салідарнасці. На поўны голас пісьменнік гаворыць аб тым, што амерыканскі народ «дастойны вялікай павагі і дружбы», што ў час знаходжання яго ў Амерыцы «ніхто з гэтых простых людзей не зірнуў на нас злым вокам, ніхто з іх не ганьбаваў ні нас, ні нашу краіну».

У раздзеле зборніка «З амерыканскага жыцця» аўтар звяртае ўвагу на рэзкія сацыяльныя кантрасты, беспрацоўе (апавяданні «Джывавані», «Цана крыві», «Бізнесмены» і інш.). У творах раздзела «Асамблейныя замалёўкі» расказваецца, часам з уласцівым пісьменніку тонкім гумарам або іроніяй, аб рабоце Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, асвятляюцца палітычныя праблемы таго часу.

Адным з лепшых твораў зборніка «За акіянам» з'яўляецца апавяданне «Агні Танганьікі», у якім пісьменнік у гістарычным плане паказвае нацыянальна-вызваленчы рух каланіяльных народаў, асуджае каланіяльнае рабства, прадказвае хуткі і немінучы яго канец. У гэтым апавяданні паказана хваляючая гісторыя барацьбы племені вамеру за сваю незалежнасць, за права «людзьмі звацца». Герой твора негр Юмоа Гафет — адзін з тых, хто ад сузіральнай пасіўнасці і доўтага чалавеча-

га цярпення перайшоў да актыўнай нацыянальна-вызваленчай барацьбы. Англіійскі лорд Слупінг увасабляе антаганістычныя сілы, якія імкнуцца ўтрымаць уладу ў сваіх руках. Гісторыя жыцця лорда Слупінга і негра Юмоа Гафета красамоўна сведчыць, што будучыня належыць тым, хто змагаецца за свабоду, за праўду. Пятрабаванне племенем вамеру незалежнасці не атрымала тады большасці галасоў у ААН, Танганьіка яшчэ засталася калоніяй Англіі, але ці надоўга, ставіць пытанне перад чытачом Лынькоў. Ён выказвае глыбокую веру ў хуткую перамогу гэтага народа. Празорлівасць пісьменніка пацвердзіла сама гісторыя: над зямлёю гераічнага племені вамеру ўзняўся сцяг новай дзяржавы Танзаніі.

У час сваіх замежных падарожжаў М. Лынькоў праяўляў цікавасць да нацыянальных культур розных народаў свету, старанна вывучаў іх, з вялікай павагай ставіўся да іх лепшых здабыткаў.

У творчай спадчыне М. Лынькова пасляваеннага часу значнае месца займаюць літаратурна-крытычныя працы, прысвечаныя Я. Купалу, Я. Коласу, К. Чорнаму, К. Крапіве, І. Мележу, М. Гогалю, Л. Талстому, А. Чэхаву, Т. Шаўчэнку, Р. Тагору і іншым пісьменнікам, а таксама развіццю беларускай літаратуры на пэўных этапах яе гісторыі. Шмат якія з іх змешчаны ў яго кнізе «Літаратура і жыццё» (1978).

* * *

Амаль паўстагоддзя плённа працаваў Міхась Лынькоў на ніве роднай літаратуры. З-пад яго пяра выйшла нямала разнастайных па тэматыцы мастацкіх твораў. У гісторыі беларускай літаратуры XX ст. ён па праву лічыцца майстрам лірычнага апавядання. Менавіта ў гэтым жанры ён найбольш глыбока праявіў свае здольнасці як мастак слова. Змест і пафас усёй творчасці і дзейнасці М. Лынькова сведчаць аб вялікай ролі гэтага пісьменніка ў выхаванні чалавека-гуманіста, чалавека-патрыёта. Творы яго прасякнуты вялікай любоўю да роднай Беларусі, яе працавітага народа, яе цудоўнай прыроды.

ЯНКА БРЫЛЬ **(1917—2006)**

У шматнацыянальнай савецкай літаратуры пасляваеннага перыяду ганаровае месца займае творчасць народнага пісьменніка БССР Янкі Брыля. Яна вызначаецца вострым адчуваннем актуальных праблем сучаснасці. Асабліва плённыя здабыткі пісьменніка ў жанрах лірычнай прозы — апавядання і аповесці.

Біяграфія. Цяга да мастацкага слова. Янка (Іван Антонавіч) Брыль нарадзіўся 4 жніўня 1917 г. у Адэсе ў сям'і чыгуначніка. У 1922 г., калі хлопчыку было пяць год, яго бацька Антон Данілавіч вырашыў вярнуцца ў родную вёску Загор'е на Навагрудчыне. Бацькоў, асабліва маці Анастасію Іванаўну, цягнула ў родны кут, але сям'і не суджана было ўбачыць шчасця на сваёй зямлі.

Па несправядліваму Рыжскаму мірнаму дагавору 1921 г. Беларусь была раздзелена на ўсходнюю і заходнюю, і тэрыторыя, дзе размяшчалася родная вёска Брылёў, адышла да буржуазнай Польшчы. Для хлопчыка адкрыўся новы складаны свет на «крэсах усходніх». У 1924 г. памёр бацька — гаспадар і кармілец вялікай сям'і.

Ва ўмовах буржуазна-памешчыцкай Польшчы пачалося фарміраванне Брыля як чалавека, як будучага пісьменніка. Пачатковую адукацыю ён атрымаў у польскай трохкласнай школе, а затым скончыў сямігодку ў мястэчку Турэц. На станаўленне Брыля як грамадзяніна вялікі ўплыў зрабіла сям'я, у якой сябравалі з кнігай. Сярод «скарбу», што прывезлі з Адэсы ў Загор'е бацькі, — кнігі Пушкіна, Лермантава, Жукоўскага, Крылова.

Станаўленнем светапогляду, эстэтычнага густу, знаёмствам з шэдэўрамі сусветнай культуры Я. Брыль абавязаны сваім дэмакратычна настроеным настаўнікам. «Міцкевіч, Прус, Славацкі, Сянькевіч, Канапніцкая, Ажэшка... Здаровая натуральная любасць да польскай культуры, да прыгожага ў польскім народзе — вось найлепшае, што я вынес са школы», — пісаў пазней Я. Брыль. Захапленне літаратурай значна дапамагло юнаку ў станаўленні яго таленту, хаця шлях да «здзяйснення мар — перадаць сваё другім» — быў у Я. Брыля цяжкім і своеасаблівым.

У 1934 г. пачаў пісаць, «употай упарта «вучыўся хадзіць» у літаратуру — ляпіў вершы і першыя апавяданні». Пачаў прабаваць свае творчыя сілы ў паэзіі і вельмі доўга прытрымліваўся пераканання, што яго прызвание — паэзія, хаця пісаў і прозу. «Ад першага вершыка, які ўспамінаю з інтымнай усмешкай, да першага апавядання, якое ўспрымаю сур'ёзна, было ў мяне дзесяць гадоў неспакойнага трымання на трох мовах адразу». Невыпадкава, калі Я. Брыль рыхтаваў да друку першы зборнік прозы (1946), ён свайму рэдактару К. Крапіве падаў вершы. Прачытаўшы іх, народны пісьменнік параіў яму: «Пішыце, мусіць, лепш прозу». Параду гэту прыняў малады аўтар, але паэзія не знікла з яго твораў, яна нібы апладніла прозу і надала ёй своеасаблівую непаўторную брылёўскую лірычную прыгажосць, лаканічнасць, асацыятыўнасць, у розных мастацкіх формах прысутнічае яна ў яго творах заўсёды.

Я. Брыль вучыўся ў польскай школе, а выхоўваўся сярод працоўнага беларускага людю. Беларускія народныя песні, казкі, паданні глы-

бока запалі ў яго душу, будзілі пачуцці, выклікалі спагаду да абяздоленага роднага народа і краю. Са сваімі братамі і сёстрамі хацелася гаварыць на роднай беларускай мове. Першымі, хто адкрыў для юнака «дзверы ў краіну чароўнага роднага слова», былі Янка Купала і Якуб Колас. У маленстве яго асабліва здзіўляла тое, што гэтыя паэты, не будучы асабіста знаёмымі з падлеткамі-пастушкамі іх вёскі, так хораша і жаласліва расказвалі пра іх лёс. Прачытаўшы ў давераснёўскую пару некаторыя творы Я. Купалы, Я. Коласа, Л. Талстога, А. Чэхава, М. Гоголя, М. Горкага, Я. Брыль адчуў вострую патрэбу гаварыць з цэлым светам аб пакутах пакрыўджанага простага чалавека, аб прыгажосці яго душы, аб яго свабодалюбівых марах, аб дружбе і салідарнасці людзей працы.

Зрэдку трапляліся юнаку і творы беларускіх савецкіх пісьменнікаў: паэма «Босыя на вогнішчы» М. Чарота, байкі К. Крапівы, раман «Сокі цаліны» Ц. Гартнага. Я. Брыля натхняла на творчую працу сама рэчаіснасць, дзейнасць камуністычнага падполля, сяброўства з рэвалюцыянерамі, членамі КПЗБ. Фарміраванне юнака адбывалася ў гады разгорнутага наступлення Народнага фронту на сілы рэакцыі ўнутры краіны і за яе межамі. Ва ўмовах былой буржуазнай Польшчы ён не меў магчымасці друкаваць свае творы.

У 1939 г. Я. Брыля мабілізавалі ў польскую армію. У гэтым жа годзе фашысцкая Германія пачала вайну супраць буржуазнай Польшчы і акупіравала яе тэрыторыю. У час цяжкіх баёў пад Гдыняю Я. Брыль апынуўся ў фашысцкім палоне. Восенню 1941 г. другая спроба ўцячы з канцэнтрацыйнага лагера ўдалася і ён з вялікімі цяжкасцямі дабраўся да родных мясцін. На Беларусі ўжо разгортвалася ўсенародная партызанская барацьба з акупантамі, і былы салдат прымае ў ёй актыўны ўдзел. З верасня 1942 па сакавік 1944 г. Я. Брыль быў сувязным, затым байцом-разведчыкам партызанскай брыгады «Камсамолец». Адначасова ён выконваў абавязкі супрацоўніка рэдакцыі сатырычнай газеты «Партызанскае жыгала». У яго рукі трапляла шмат цікавага матэрыялу, апрацоўваючы які, ён думаў аб сваіх будучых творах, занатоўваў сюжэты ў памяці і на паперы. Аднойчы ў цяжкі для брыгады блакадны час Я. Брыль да глыбіні душы быў узрушаны і ўражаны тым, што камісар і начальнік штаба прапанавалі разам з сакрэтнымі штабнымі дакументамі схаваць і яго рукапісы. У суровы час вайны ў партызанскім лагеры «знайшліся людзі, якіх па-гаспадарску зацікавіла, што вось адзін з разведчыкаў нешта, казалі, дома пісаў... Сёе-тое было заслухана, абмеркавана, мяне ўзялі на працу ў рэдакцыю, а некаторыя рэчы штабная машыністка перадрукавала на паперы з тых сшыткаў, якіх не заўсёды хапала на газеты і лістоўкі».

Удзел у партызанскім руху Я. Брыль назваў сваёй «стартавай пляцоўкай» у савецкую літаратуру. Пасля выгнання ворагаў з нашай зямлі вельмі натуральна выглядала жаданне былога партызана расказаць людзям аб тым, што ён зведаў сам, што выпала на долю яго бацькоў, землякоў, таварышаў па зброі.

За заслугі ў развіцці савецкай літаратуры Я. Брыль быў узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнам «Знак Пашаны», медалямі. Ён лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР, рэспубліканскай прэміі імя Якуба Коласа. Письменнік выдатна спалучаў творчую дзейнасць з вялікай грамадскай работай. Шмат працаваў ён як старшыня Беларускага аддзялення Таварыства «СССР — Канада», як член праўлення Таварыства савецка-польскай дружбы і рэспубліканскага Камітэта абароны міру.

Ранняя творчасць. У беларускую савецкую літаратуру Я. Брыль прыйшоў у 1946 г. (зборнік «Апавяданні») з традыцыйнай для нашай літаратуры тэмай уласніцтва. Але пад яго пяром яна набыла сваю непаўторнасць, паколькі раскрывалася на новым матэрыяле, узятым непасрэдна з жыцця працоўных былой Заходняй Беларусі. Гэтая тэма дасканала распрацавана ў апавяданні «Марыля». Як успамінае сам аўтар, апавяданне задумана ў 1937 г., і пачатак яго быў напісаны па-руску. «Потым, адчуўшы па-сапраўднаму, што «кожная бочка павінна стаяць на ўласным дне», перапісаў на мову родную».

Дзеянне адбываецца ў адной з вёсак былой Заходняй Беларусі. Письменнік выкрывае жорсткае і агіднае аблічча ўласнікаў — вясковых багаццяў Жукоў, гандляра Чыжэўскага, прайдзісвета Лустача, Гаваку і інш. Ён плённа карыстаецца сродкамі народнай мовы і стварае галерэю сацыяльна-псіхалагічных тыпаў.

Марыля, першая ў вёсцы жняя і пралля, пакалечыла ў малатарні руку, страціла спрытнасць, лёгкасць у рабоце. Пасля гэтай бяды прыйшла другая — памёр бацька, «адпісаўшы ёй на пасаг паўтары дзесяціны» зямлі. На гэтую зямлю і паквапіліся Жукі, учынкамі якіх заўсёды кіравала прага нажывы, і Марыля стала жонкай няўдаліцы Івана. Асаблівасці характару, нораваў і маралі гэтай сям'і письменнік характарызуе трапнымі заўвагамі, вызначэннямі, раскрывае іх унутраную сутнасць праз учынкі і паводзіны. Так, у час сватаўства, адзначае аўтар, «хіба толькі пазычыўшы вачэй у сабакі», можна было патрабаваць, каб у пасаг за Марыляй аддалі і братаву карову, што трымала на свеце яго малых дзяцей.

Яшчэ больш пераканаўча выкрывае письменнік уласніцкую псіхалогію, расказваючы аб тым, як паставіліся Жукі да нявесткі. Ганьбу, папрокі, пабоі і непасільную працу — вось што зазнала яна ў іх сям'і.

«Звялі маладзіцу са свету сямейнікі», — заўважае Я. Брыль. Марыля памерла, «без пары нарадзіўшы малое».

Тэма ўласніцтва і тэма мацярынства — два характэрныя полюсы апавядання, напружанне паміж якімі і надае твору высокі трагедычны і гуманістычны пафас.

Мастацкая дэталі ў апавяданні ёмкая і мае вялікі пазнаваўчы і эстэтычны сэнс. Свёкар для труны ўнука выбраў са сваіх «скарбаў» старую, з'едзеную шашалем дошку, а свякрукх, нават не абмыўшы мёртвае дзіця, загарнула яго ў кавалак бруднай зрэбнай сарочкі. «Нялоўка стукаючы малатком і загінаючы старыя цвікі, сама забіла века і, паклікаўшы з сяней Івана, загадала яму несці за ёю труну». Такія паводзіны Жукоў, якія здзекуюцца з годнасці чалавека працы, выклікаючы ў чытача не агіду, а абурэнне.

Сюжэт апавядання падказаны Брылю самім жыццём: «Дзяўчат і маладзіц, такіх як Марыля, такіх баб, як свякроў, такіх мужыкоў, як стары Жук, Іван, Мікіта, бачыў я шмат, хапала іх толькі ў адным нашым Загор'і. Пісаць іх з натуры, адпаведна «мяшаючы да ператоўкваючы», было вельмі прыемна. Аднак куды больш хвалявала «выдумванне» сцэны Марыліных родаў з паводзінамі ў гэты час усёй сям'і». Прызнанне гэта адкрывае нам таямніцы творчай лабараторыі, паказвае шляхі тыпізацыі характару. Ён не проста перасяліў з памяці ў апавяданне знаёмых людзей, а прымусіў іх жыць, дзейнічаць. Сцэна, за якую пісьменнік хваляваўся, удалая, і не толькі таму, што яна надзвычай уражвае, а і таму, што падводзіць да галоўнага: даследавання вытокаў бессардэчнасці, жорсткасці, драпежнасці ў людзях.

Пасля смерці нявесткі Жукі ўсе свае намаганні скіравалі на тое, каб захаваць за сабой зямлю — яе пасаг. Яны пайшлі на новае злачынства. Падкупілі ілжывых сведкаў, якія на судзе гаварылі, што зямлю Марыля прадала сама, бо ёй «абы схадзіць хораша, з'есці, выпіць, цукерак, скажам, пасмактаць. Грошы, як вада, сюды-туды і перамыкала без толку». Міжволі ўзнікае пытанне, што ж за людзі пайшлі на такое злачынства? Адзін з іх пан Чыжэўскі — «местачковы кулак, які нажыў на гандлі свіней тоўстую кішэню і яшчэ таўсцейшую морду... Усякая подласць, пачаўшы ад недаважвання і недалічвання і канчаючы хоць бы на сённяшняй справе, рабілася ім спрытна і з ахвотай, абы толькі было выгадна».

Пісьменнік дакладна акрэсліў сацыяльнае і маральнае аблічча Чыжэўскага. Жука палохала працэдура суда, дзе трэба было даць прысягу аб вернасці паказанняў. Чыжэўскі і на гэта махнуў рукой. Што яму да гонару, да сумлення, калі ён даўно страціў і тое і другое. Чыжэўскі нагадвае грыб-нараст, што вырастае, як чужароднае цела на дрэве,

і які сам па сабе не адвальваецца — ён гіне толькі разам з дрэвам. Такіх, як Жукі, Чыжэўскі, былі не адзінкі на «крэсах усходніх» былой буржуазнай Польшчы.

Вось яшчэ адзін «шчыры» сведка Марылінага «матаўства» — Антось Гавака. Характарыстыка яго змяшчаецца ў дванаццаці радках, але ўнутраны змест яе вельмі багаты: «Гэта ўжо быў пародзісты падлюга, для якога подласць даўно стала верай і шчасцем. Уся ваколіца, апроч нешматлікіх сяброў, людзей, вядома, «не менш прыстойных», думала пра Гаваку так, як думаюць пра гадзіну, на якую лепш за ўсё не наступаць. Ды ён наступаў часцей за ўсё сам. Нешта адразу пасля вайны Гавака захапіў за бясцэннае нядрэннае хутар паблізу ад сваёй вёскі, і, судом адагнаўшыся ад намаганняў законных нашчадкаў нябожчыка-хутараніна, ён разласаваўся на суды і навучыўся іх выйграваць. Стравіць табе жыта авечкамі ды глядзі што і цябе яшчэ засудзіць, калі сунешся да «сэндзі пакою» — міравога суддзі».

З гэтай жа кампаніі «сведак» і Лустач, «чалавек з сярэдняга гатунку падлых людзей», бязвольная асоба, паслугамі якой карысталіся розныя Жукі ў сваіх чорных справах. Дазваляў Лустачу гандляваць сумленнем грамадска-палітычны лад, заснаваны на парадках і законах, па якіх нават сумленне купляецца і прадаецца.

У апавяданні «Марыля» Я. Брыль не выпадкова захапіўся характарыстыкамі тыпаў з цёмнымі біяграфіямі. Гэтым самым ён засяродзіў увагу чытача на тых сацыяльна-палітычных парадках, якія параджалі падобных тыпаў і стваралі ўмовы для іх дзейнасці. «Радасна было, — пісаў Я. Брыль пра сваю працу над творами, — што не «прыдумваю», не забаўляюся, а пішу жыццё, і адначасна новым, хмельным шчасцем кружыла галаву і калаціла сэрца радасць мастацкай выдумкі, якая зноў жа ішла поруч з жыццём, што было навокал, якім я ў пэўнай меры жыў і сам».

Пісьменнік-гуманіст Я. Брыль у сваіх ранніх творах сцвярджае думку аб тым, што ўласнік — гэта вораг самому сабе і людзям. Тыповы прадстаўнік чалавека-ўласніка — Пятрусь Грыб з апавядання «Праведнікі і зладзеі». Ён пражыў на свеце семдзесят восем год, прыдбаў «засекі жыта», «дом, як шклянка, у два канцы, а будынкі глінабітныя», але сытым і шчаслівым ніколі не быў, бо ўсе гады неадступна яго мучыла адна думка: чалавек чалавеку — воўк, чорны дзень — немінучы. Яго можна адтэрмінаваць, калі мець вялікія грошы, багацце, накупленню якога і прысвяціў сваё жыццё Пятрусь Грыб. У «палітыцы багацця» ён вялікую надзею ўскладаў на сына Міхася, якога вучыў на фельчара. Сын жа абраў іншы шлях — шлях служэння народу, дапамагаў працоўным змагацца з цемраю, голадам, хваробамі. Як зазначае маці Міхася, «ён больш з хаты як у хату насіў. Падумаць толькі — ляр-

ствы галоце на свае грошы купляў». Грыб і Грыбіха сталі ворагамі свайму сыну. Старасць у іх бязрадасная, скнарлівасць не пакінула ў душы месца ні для радасці, ні для смутку, калі сын Міхась дачасна памёр ад тыфу. «Бог яго пакараў», — сцвярджае бацька. «А што ён супроць бога пайшоў, дык хай яго сам бог і памілуе», — уторыць яму маці.

Грыб сябе лічыць праведнікам, а людзей, якія не маюць уласнага кутка, кавалка хлеба, шнурка зямлі або лесу, — злодзеямі. Гэтых людзей ён і баіцца. Саюзнікам і ідэалагічнай апорай Грыба ў яго барацьбе з галотай з'яўляецца рэлігія. А наогул ён моліцца двум багам. Той, хто на небе, патрэбен яму для таго, каб трымаць у послуху, страху і пастаяннай залежнасці «галоту»; другі яго бог — грошы, «з імі хоць за мора».

Своеасаблівае месца ў апавяданні «Праведнікі і зладзеі» займае вобраз Аксінні Грыб. На прыкладзе яе жыцця пісьменнік глыбей раскрывае праяўленне ідэалогіі ўласніцтва ў асабістым жыцці чалавека, ва ўзаемаадносінах з людзьмі. Уласніцтва робіць чалавека чэрствым, недаверлівым, жорсткім і палахлівым. Так, Аксіння па свайму складу асоба падатлівая, руплівая. Яна магла б зведаць і радасць мацярынства, і ласку сына, і павагу людзей, каб не звязала свой лёс з Грыбам. Пісьменнік шкадуе яе як маці, якая страціла сына, не спазнала сыноўняй пяшчоты і сама не адарыла ёю ні Міхася, ні ўнучку Лідачку. Спагаду сваю да Аксінні-маці аўтар выказвае асацыятыўным шляхам, праз пачуцці асуджанага юнака, які спыніўся ў доме Грыба на начлег і нечакана стаў сведкам здзекаў старога з жонкі.

Аб тым, што Аксіння за доўгае сумеснае жыццё з Грыбам стала падобнай да яго, пісьменнік пераканаўча гаворыць, апісваючы «гасцінасць», якую выявіла яна да начлежніка. Змучанаму цяжкай дарогай чалавеку старая паклала спаць на гарбатай скрыні. На снеданне ў багаццяў была «бульба ў лупінах, падагрэтая ў рынцы ўчарашняя капуста, хлеб, як зямля, і халодныя аладкі, таксама ўчарашнія. У давяршэнне «раскошы» старая прынесла з прыпека засмуголены гаршчок з соллю, зачэрпала жменю на стол, а гаршчок так і пакінула: можа яшчэ хто захоча... Седзячы побач са старой, ён стараўся не глядзець на тое, як яна дзіка, быццам вароняй лапай, хапала касцістай рукой бульбу або адрывала лапіну тугой, кіслай аладкі і моўчкі ўрачыста ела». Бытавая сцэнка падпарадкавана псіхалагічнай характарыстыцы асобы. Вялікую ролю ў стварэнні вобраза Грыбіхі адыгрывае мастацкая дэталі партрэта, праз якую трапна раскрываецца ўнутраная сутнасць Аксінні і адносіны да яе аўтара.

Уласнікам-«праведнікам» у апавяданні супрацьпастаўлены людзі, якія ўмеюць жыць і радавацца, — такія гарапашнікі, як Марцін Лапінка, Мікола, Алесь Жывіца. Калека-гарбун Марцін Лапінка прыйшоў

у вёску Балотцы ў «нясытыя» прымы: «морг поля і хата на курынай ножцы». Знайшоў ён тут працу, стварыў сям'ю і шчасце сваё бачыць у дзецях, якіх у Лапінкі чацвёрэ. Старэйшы (дванаццацігадовы) Косцік, яго апора, глядзіць гаспадарку, вучыцца ў бацькі майстэрству краўца. Дзевяцігадовы Шурка — яго надзея, цешыць бацьку поспехамі ў школе: «чытае, як рэпу грызе». Бядняк Лапінка жадае сваім дзецям іншай долі, чым яго, але шляху да яе ён не ведае. Сябра яго дзяцінства Алесь Жывіца разумее, што «адна крамка: папы з багатымі, што яны загарнулі паўсвету і не грэх». Жывіца добра адчувае сацыяльны антаганізм і класавую размежаванасць грамадства, у якім яны жывуць. Ён будзіць у асяроддзі працоўных дух непакорлівасці і супраціўлення свету эксплуатацыі. Сваімі думкамі і поглядамі ён салідарызуецца з Міколам, які ўвасабляе сілы камуністычнага падполля.

Пры стварэнні вобраза Міколы Я. Брыль вельмі ўдала карыстаецца псіхалагічнымі характарыстыкамі. Пра погляды і перакананні героя мы даведваемся праз паказ яго ўнутраных парыванняў. Так, вельмі пераканаўча раскрываецца духоўны свет героя ў яго роздуме над роляй камуністычнага падполля ў барацьбе працоўных Заходняй Беларусі за свабоду і незалежнасць. Пасля турэмнага зняволення, разважае Мікола, ён мог бы вырвацца «з гэтай клеткі на ўсход, у Савецкі Саюз, але гэта было б недаравальным самавольствам, парушэннем партыйнай дысцыпліны». Юнак застаўся верным камуністычным перакананням, у надзвычай складаных і небяспечных умовах працягваў весці рэвалюцыйную прапаганду, яшчэ больш адчуў сілу калектыву і партыйную дысцыпліну, зразумеў, што «сіла камуністычнага падполля ўсімі ніцямі звязана з непераможнай сілай роднага працоўнага народа».

Пачуцці класавай салідарнасці, ідэі інтэрнацыяналізму, паўсядзённая сувязь з народам і рэвалюцыйным рухам унутрана ўзбагацілі Міколу, загартавалі яго духоўна, раскрылі перад ім шырокія гарызонты цудоўнай будучыні яго роднага краю і народа.

Я. Брыль стварыў не толькі вобраз мужнага падпольшчыка, але і хвалюючы псіхалагічны партрэт сялянскага юнака, пяхотнага сына. У час начлегу ў хаце Грыба ён стаў сведкам здзекаў са старой жанчыны. Уражлівая душа хлопца адгукнулася гамаю сыноўніх пачуццяў. Боль чужой маці ўспрымаўся, як боль роднай, той, у якой самыя чыстыя слёзы, самыя пяхотныя рукі, самыя сучасальныя словы.

Вобразам Міколы пісьменнік значна ўзбагаціў уяўленні чытача аб жыцці і дзейнасці падпольшчыкаў, паказаў іх цяжкія, але высакародныя шляхі, увасобіў сілу, якой належала будучыня.

Паказваючы жыццё працоўных у заходніх абласцях Беларусі, Я. Брыль ніколі не абмяжоўвае сябе выяўленнем толькі рэакцыйных

сіл буржуазнай Польшчы, ён заўсёды супрацьпастаўляе ім свежы народны струмень, расказвае аб дружбе і адзінстве прадстаўнікоў польскага і беларускага народаў, аб інтэрнацыянальнай еднасці народаў. Адным з лепшых эпічных твораў, дзе асвятляюцца гэтыя пытанні, з'яўляецца апавесць «Сірочы хлеб» — хваляючая гісторыя беларускага падлетка Даніка Мальца. Пісьменнік правёў героя па шматлікіх дарогах «крэсаў усходніх» і паказаў, як жыў працоўны польскі і беларускі народ, за што змагаўся, хто былі яго сябры, а хто ворагі.

Працоўны люд жыў з працы сваіх рук. Аб гэтым красамоўна сведчыць лёс сям'і Мальцаў. Маці Даніка — Зося з малым дзіцем на руках рана засталася ўдавою. Муж яе загінуў у барацьбе з польскімі панамі. Памяць аб ім захоўваюць людзі, якія разам змагаліся за лепшую долю. Яны і дапамагаюць Зосі выходзіць сына, але ў вёсцы ёсць і такія, хто без прычыны гатовы абразіць і пакрыўдзіць удаву. Данік вельмі рана пачынае распазнаваць сяброў і ворагаў. Так, сярод хлопцаў старэйшага пакалення ён выбраў сабе сябра-заступніка Міколу Кужалевіча, які спачувае бедным, абараняе годнасць працоўнага чалавека. Сябрам і дарадчыкам, дарагім і блізкім чалавекам у Даніка была таксама яго настаўніца-полька пані Мар'я. Гэта яна раскрыла перад хлопчыкам шырокія гарызонты жыцця, абудзіла ў яго душы высакародныя пачуцці патрыятызму, пазнаёміла з шэдэўрамі сусветнай культуры. Пані Мар'я на ўроках польскай і роднай літаратуры расказвала сваім выхаванцам аб жыцці і дзейнасці славутых людзей польскага і беларускага народа, такіх як Ян Матэйка, Генрык Сянкевіч, Алаіза Пашкевіч. Ідзі іх твораў прараслі ў душы Даніка плённымі парасткамі высокіх гуманістычных і грамадзянскіх пачуццяў.

Настаўніца заваявала сэрцы сваіх вучняў, адзначае аўтар, не толькі шырокімі ведамі, а ў першую чаргу сваёю чалавечнасцю, педагогічным майстэрствам. Яна не толькі мудрая, пашчотная, тактоўная, яна яшчэ і патрабавальная, разважлівая. Яна не адмяжоўваецца ад простага народа, не імкнецца, як яе калегі пан Цаба, Дулемба, пані Рузя і іншыя, падкрэсліць сваё паходжанне, месца ў грамадстве. У гутарцы з Данікам яна зазначае: «Я разумею цябе — ты любіш толькі бедных. І я, Данік, не з багатай сям'і. Вы тут усе не любіце паноў. А я — таксама палячка. І гэта, хлопчык, не адно і тое ж. І ў нас, у Польшчы, усякія людзі ёсць. Ты зразумееш мяне, калі падраснеш».

Настаўніца Мар'я — прадстаўніца польскага народа, які заўсёды хацеў жыць у дружбе з іншымі народамі, які мае сваю цікавую гісторыю, ганарыцца сваёю культурай, паважае культурную спадчыну іншых народаў. Яна з вялікім майстэрствам выкладала ў школе беларускую мову, а вывучыла яе ў асяроддзі саміх беларусаў. Прататыпам

гэтага вобраза з'явілася, мабыць, настаўніца самога Я. Брыля. Письменнік пісаў: «Прыгожая, па-мацярынску абаяльная і светлая душой, яна вучыла нас, заходнебеларускіх пастушкоў, любіць высокае, сапраўднае ў паэзіі і ў песні польскага народа, іншых прадстаўнікоў якога мы бачылі навакол у большых ці меншых чынах прыгнятальнікаў. Яна, дарэчы... вяла ў нас і тыя рэдкія гадзіны беларускай мовы, калі нам адкрывалася свая, найраднейшая прыгажосць».

У апавесці «Сірочы хлеб» Я. Брыль ахарактарызаваў не толькі сацыяльна-палітычнае становішча беларускага насельніцтва пад уладай буржуазнай Польшчы, а і раскрыў яго палітычны светапогляд. Так, ён падкрэсліў, што пасля раз'яднання братоў-беларусаў вельмі выразна даваў сябе адчуваць боль і смутак па радзіме. Працоўныя заходніх абласцей, хаця і засталіся жыць на тых землях, якія належалі іх прадзедам і дзядам, але сапраўднымі гаспадарамі свайго краю не былі. Яны актыўна сталі праяўляць пратэст супраць «клопатаў» польскіх афіцыйных улад. «Не трэба нам панская школа, яна не маці для нашых дзяцей, а мачыха. Ды і мачыхі бываюць куды лепшыя! Не трэба нам і настаўнік, што за аб'едкі з панскага стала запрадаўся панам з душою! Не хочам мы і парадкаў, калі кожны цябе папіхае нагою, нібы свіную рашку», — так разважае не толькі рэвалюцыянер Мікола Кужалевіч, а і ўсе яго землякі-аднадумцы. Яны жывуць надзеяй з'яднання ў адзіную брацкую сям'ю. Гэта мара выказана ў апавесці вуснамі сямідзесяцігадовага пастуха дзеда Мікіты, які сучышае Даніка: «Нічога, унучак, прыйдзе час — і нашы напішуць, і самі прыедуць да нас. Быць не можа інакш!»

Апавяданні ваеннай тэматыкі. Мастацкаму ўвасабленню падзей Вялікай Айчыннай вайны прысвечаны зборнікі «Нёманскія казакі» (1947), «Ты мой лепшы друг» (1941—1951), «Надпіс на зрубе» (1958), «Працяг размовы» (1962) і інш. У шэрагу апавяданняў ён звяртаецца да паказу землякоў — людзей рознага ўзросту, характару, сацыяльнага паходжання, праўдзіва расказвае, як яны змагаліся разам з усім савецкім народам супраць фашысцкіх акупантаў.

Так, герой апавядання «Мой зямляк» сялянін Паўлюк — чалавек ураўнаважаны, надзелены здаровым народным гумарам, пазытычнай фантазіяй, любіць прыроду і «толькі паэзія цяжкай гаспадарскай працы была яму, бадай, зусім чужой... Каб рабіць было добра, дык і воўк рабіў бы, — жартам апраўдваецца Паўлюк». «За польскім часам» аднавяскоўцы лічылі Паўлюка дзіваком, чалавекам абыякавым да палітыкі. Гармонія прыроды захапляла Паўлюка. Пазнаную яе прыгажосць, суладдзе форм, гукаў, фарбаў ён заўсёды імкнуўся паказаць людзям. Паўлюк — чалавек з абвостраным пачуццём прыгожага, і вышэйшая

ступень прыгожага для яго — свабода. Калі ў яго родны край прыйшла вайна, Паўлюк не застаўся ўбаку ад барацьбы. Рызыкаючы жыццём сям'і, ён хавае і лечыць параненага партызана Міхася, збірае зброю, якая потым вельмі спатрэбіцца народным мсціўцам. Паўлюк пачынае складаць апавяданні пра партызанскую рэчаіснасць, душа яго прагне выгнання ворагаў з роднага краю. Ненадоўга задаволіла яго роля партызанскага сувязнога. Ён імкнецца на пярэдні край барацьбы: хадзіць на «жалезку», пільнаваць ворагаў у засадзе. «Чым больш на біта будзе пацукоў, тым лепш», — сцвярджае Паўлюк.

Вялікая Айчынная вайна для працоўных Беларусі стала выпрабаваннем іх палітычнага светапогляду, маральнай годнасці, патрыятычных пачуццяў, грамадзянскага аблічча. Аб гэтым красамоўна сведчыць апавяданне Я. Брыля «Адзін дзень».

Фашысты блакіравалі партызанскі атрад, які дзейнічаў у адным з заходніх раёнаў Беларусі. Трое партызан гэтага атрада, адзін з якіх паранены, вярталіся з разведкі і апынуліся ў акружэнні. У лесе да іх, ратуючыся ад фашыстаў, далучылася Ліда Свірыд, жонка загінуўшага партызана, з дзевяцімесячнай дачушкай на руках. Пісьменнік вядзе сваіх герояў шляхам выпрабаванняў і раскрывае грамадзянскае аблічча, мараль і этыку кожнага.

Засяроджана, знешне спакойна трымае сябе сталы чалавек Іван Тадорын. Ён, мабыць, больш за ўсіх разумее драматызм становішча, у якім апынуліся разведчыкі, але не выдае сваёй трывогі. Усю волю ён падпарадкоўвае задачы выратавання людзей. Ён моўчкі згадзіўся з прапановай Серады «правесці іх у надзейную схованку», але ўжо ў дарозе зразумеў, што трэба не хавацца, а дзейнічаць.

Другі разведчык, Жэня Саковіч, і знешне і ўнутрана трымае сябе напружана. Панурасць праглядае на яго твары, але выклікана яна не страхам, а клопатам аб сябрах, аб выратаванні жанчыны і дзіцяці, аб справе. Ва ўсіх учынках ён кіруецца пачуццём высокай адказнасці перад сябрамі па зброі. Яму не дае спакою думка пра гібель таварышаў: пайшло іх у разведку дзесяць, а вярталіся толькі трое. У цяжкіх блакадных умовах юнак захоўвае высакародную мужчынскую этыку ў адносінах да маладой жанчыны-маці. Жэня ўвесь час аналізуе свае паводзіны і паводзіны таварышаў. Самааналіз — гэта сродак, які дапамагае юнаку прымаць правільныя рашэнні, рабіць правільныя вывады. Яго пачынае турбаваць Серада. Прыняўшы яго прапанову ратавацца ў надзейным месцы, Жэня, аднак, грунтоўна аналізуе становішча і прыходзіць да пераканання, што трэба прабівацца да сваіх. Ён знайшоў у сабе сілы і маральнае права супрацьпаставіць сваю волю волі Серады, высакародная мэта адолела страх і разгубленасць.

Партызанскае жыццё, адзначае Брыль, было цяжкім і складаным: побач з масавым гераізмам часам назіралася маладушнасць, нечуваны патрыятызм сутыкаўся з абыхавасцю да лёсу Радзімы.

Серада шукае ратунку ад смерці. І ў час агульнай разгубленасці становіцца правадніком групы. У складаных абставінах ён трымае сябе нервозна, мітусліва, і яго рэплікі сведчаць, што ён ратуе ўласнае жыццё, а не справу, якой служыць. Яго дэзерцірства мае свае вытокі. У партызанскі атрад Серада прыйшоў не па грамадзянскаму абавязку, а быў «сілай нядаўна выцягнуты з хаты». Цынічная споведзь выдае яго эгаізм і маладушнасць, але Жэнька і Іван не прынялі прыстасавальніцкую філасофію Серады. Партызаны асудзілі яго паводзіны і далі яму магчымасць ачысціць сябе ад ганьбы ў баі з ворагам.

У апавяданні «Адзін дзень» Я. Брыль падкрэсліў думку, што годнасць партызана патрабавала ад кожнага высокай палітычнай свядомасці, маральнай чысціні і грамадзянскай мужнасці. Партызанскі рух быў своеасаблівай школай ідэалагічнага выхавання насельніцтва часова акупіраваных тэрыторый, школай мужнасці, у якой загартоўвалася маладое пакаленне. Пафас партызанскага руху пісьменнік вельмі добра вызначыў вуснамі лірычнага героя гэтага апавядання: «Быў свой, вялікі, родны партызанскі свет. Для кожнага, хто насіў гордае званне народнага мсціўца, асяродкам гэтага свету была яго група, ці аддзяленне, ці ўзвод. За гэтым цэнтрам, найменшым, былі большыя цэнтры: узводы ў атрадзе, атрады ў брыгадзе, брыгады ў злучэнні. Энская пушча як база злучэння ва ўсе бакі — ляскамі, пералескамі і родным полем — злучалася з іншымі масівамі беларускіх лясоў, дзе таксама былі партызаны. На поўнач, поўдзень і ўсход злучэнні беларускіх партызан дзейнічалі поруч з народнымі мсціўцамі іншых братніх рэспублік. Такім чынам ствараўся ён, магутны партызанскі свет, частка непераможнага, усенароднага фронту змагання з фашызмам».

Апавяданні Я. Брыля, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне, даюць багаты матэрыял для вызначэння ўсенароднага характару партызанскага руху на Беларусі. У такіх творах, як «Мой зямляк», «Адзін дзень», «Сцежка-дарожка», «Маці», «Зялёная школа» і інш., пісьменнік паказаў сацыяльна-палітычныя вытокі масавага гераізму народа ў барацьбе з ворагам.

У апавяданні «Сцежка-дарожка» аўтар падкрэсліў думку аб тым, што не прага ўратавання ад смерці, а ідэя барацьбы з акупантамі няўхільна ўваходзіла ў свядомасць кожнага савецкага чалавека, становілася сэнсам яго жыцця. Аб гэтым сведчаць адносіны да вайны гераіні апавядання Іваніхі і яе сям'і.

Іваніха ў даваенны час нічым асаблівым не вылучалася, у «мікала-еўскую вайну» аўдавела, гадавала дзяцей, вяла гаспадарку, людзям не надакучвала ні парадамі, ні спагадамі. Знешняя панурасць, строгасць замацавала за ёй характарыстыку жанчыны суровай, нават злой. Вайна і адносіны да страшнай рэчаіснасці выявілі сапраўднае ўнутранае аблічча жанчыны. Жэхі вайны не пахіснулі ў ёй чалавека, яны загартавалі, на новую вышыню ўзнялі яе гуманізм і патрыятызм. Іваніха ведае цану жыцця, прывыкла змагацца за яго, гэтаму яна вучыць і сваіх дзяцей. Патрыятычнае натхненне маці дапамагло сыну Шурку, нявестцы Жэні заняць сваё пачэснае месца ва ўсенароднай барацьбе.

У пачатку вайны Шурка дапамагае маці ратаваць жыццё параненым чырвонаармейцам. Аднаго з іх яны хаваюць у сваім гумне і старанна выходжаюць. Іваніха і яе сын, кіруючыся гуманнымі пачуццямі, доўгі час трымалі ў сакрэце ад Жэні свае клопаты аб параненых чырвонаармейцах. Калі маладая маці сама адкрыла сямейную тайну, ёй авалодала крыўда, страх за жыццё дачушкі, мужа, свякрухі, але Жэня ніколі не была глухой да чужога гора. «Не, не адны яны памагаюць такім, што пайшлі супроць нелюдзяў», — думае Жэня і прыпамінае, што паранены баец ляжаў у гумне ў чужых валёнках і каля яго была кніжка не з іх хаты. Так праз бытавыя дэталі пісьменнік паказвае ўсенародны клопат аб салдатах Чырвонай Арміі, падкрэслівае думку аб непакорнасці народа. Жэня ганарыцца, што і яе сям'я не стаіць убаку ад вялікай справы. «Суровая, горкая, страшная, як ніколі дагэтуль і небывала, да болю радасная, гордая сталасць сыходзіла на душу маладзенькай маці. І разам з тым яна была яшчэ ў вялікім чалавечым утрапенні. Жэнька баялася, жудасна баялася нават думкі пра тое, да чаго гэта ўсё можа іх давесці. Але яна ўжо ведала, што ўсё роўна будзе разам з мужам і свякроўю, разам з усімі добрымі людзьмі».

У апавяданні «Маці» пісьменнік расказвае аб мужнай патрыётцы, якая пайшла на подзвіг дзеля поспеху справы народнай, той, якой служыла сама і яе дзеці.

На сваім вяку яна шмат зазнала гора. «Была парабчанкай у панскім двары і не ведала стомы, бегаючы вакол чужога шчасця». Рана засталася ўдавою і адна паставіла на ногі трох сыноў, выхавала ў іх любоў да айчыны. На «крэсах усходніх» сыны яе вялі актыўную барацьбу за свабоду народа. Сярэдняга — Сцяпана — за рэвалюцыйную дзейнасць асудзілі, ён вярнуўся, «прычакаўшы, нарэшце, таго, за што пакутаваў». Пасля вызвалення ў 1939 г. для маці пачалося новае жыццё, прыйшло мацярынскае шчасце. Уладзік, старэйшы сын, вярнуўся з нямецкага палону. Ён пачаў ладзіць занябаную гаспадарку, прыдбаў дрэва на будаўніцтва новай хаты. Сцяпана, сярэдняга сына, абралі старшынёю

сельскага савета. Васіль, малодшы сын, пайшоў вучыцца. Колькі нечуваных перамен у лёсе дзяцей, якія шырокія ляглі перад імі шляхі! Маці дачакалася такога шчасця, якога і ў сне не магла ўбачыць, але яно было кароткім: «раптоўны вихор вайны... вымеў з хаты абодвух старэйшых сыноў», і маці засталася з Васілём. «Паблеклыя вочы яе глядзелі на свет з-пад нізка насунутай хусткі, здаецца, зусім абьякава. Аднак яны бачылі многа». Яны бачылі пакуты дзяцей і старых, яны бачылі гнеў у ваках ахвяр акупантаў, яны бачылі, як шырыцца ўсенародная барацьба з фашыстамі.

Маці мужна ўспрымае падзеі вайны, ніякія пагрозы не змаглі знішчыць у яе душы пачуццё любові да людзей, клопат і ласку да тых сыноў, якія засталіся вернымі сваёй маці-радзіме. Глыбокая перакананасць у перамозе той справы, за якую змагаюцца яе сыны, дае ёй фізічныя і духоўныя сілы. Яна мала гаворыць, больш дзейнічае і паўстае перад намі як жанчына сціплая і мужная.

Пры дапамозе мастацкай дэталі Я. Брыль перадае складаную гаму пачуццяў жанчыны: трывогу за сына, радасць, што ён не будзе адказваць за ўчынак маці, што яму не пагражае смерць. Маці дала прытулак байцам, у яе хаце яны знаходзяць і кавалак хлеба, і шклянку малака, і мацярынскую пяшчоту.

З пачуццём сумленна выкананага грамадзянскага абавязку ідзе маці на смерць. «Свае худыя, так мала ў жыцці цалаваныя рукі яна трымала мазалямі да мазалёў, шаптала свае, зусім новыя словы малітвы. І ў ранішнім святле роднага сонца ясным быў яе родны твар, хоць па маршчынах міжвольна каціліся слёзы. Яна і тут не думала пра сябе. Дзе ён, яе Васілёк, чаму не вярнуўся?.. Як добра, божа ласкавы, што ён не прыйшоў, не прыбег нават і на пажар роднай хаты!.. Відаць, далёка ўжо недзе сыноч, відаць, адкапалі-такі яны з Азаронкам свае кулямёты... Дзе яны, Уладзік і Сцяпан?.. Хавай іх, божа, усіх трох ад куль, дай ім усім убачыць матчыну магілу!.. І тут душа яе вярталася да гэтых, да чужых сыноў, з якімі так моцна здрадзіла доля. Яна чула іх крокі — шорганне босых ног па жвіры, чула іх цяжкае дыханне... Яна аддала ім усё, што магла... А тут нават не азірнешся... І яна рабіла адно — яшчэ як мама вучыла — малілася. І за сваіх сыноў, і за чужых, і за сябе...»

Янка Брыль стварыў у гэтым апавяданні манументальны, эпічны вобраз савецкай маці-патрыёткі. Твор цэментуе суладдзе канкрэтнага і сімвалічнага: «Маці не ведала, хто яна. Не думала аб тым, што не з адным толькі жахам глядзелі на іх паход сустрэчныя, — што вобраз яе засядзе ў сэрцы многіх мужчын горкім, няўмольным дакорам, што рукі і вочы яе ўспамінаць будуць нават дужыя людзі, выганяючы з душы апошні страх перад кожнай партызанскай атакай».

Услаўленню подзвігу простага чалавека прысвячае Я. Брыль і апавяданне «Memento mori». Герой яго — стары вясковы пячнік — стаў сведкам страшнай трагедыі, падобнай да хатынскай. Ён не прыняў падараванага фашысцкай «ласкаю» жыцця і пайшоў на подзвіг у імя сцвярджэння высокай маралі і годнасці савецкага чалавека. Ён адзін уступіў у няроўны паядынак з камандай зондэрфюрэра за ўратаванне «ўсіх добрых людзей», што былі асуджаны на страшную смерць у агні. Смерць печніка жыццесцвярджальная, яна сімвалізуе бесмяротны подзвіг савецкага народа ў Вялікай Айчыннай вайне.

Апавяданні Я. Брыля аб днях векапомных вылучаюцца высокай культурай псіхалагічнага аналізу, тонкай назіральнасцю і ўважлівасцю да будзённага вобліку вайны. У свядомасць народа вайна ўвайшла, сцвярджае пісьменнік, як вялікае выпрабаванне яго духоўных сіл і ідэйна-палітычнай перакананасці.

Аповесці. Пасля перамогі над нямецкім фашызмам пашыраюцца творчыя гарызонты Я. Брыля як пісьменніка. Ад апавядання ён ідзе да творчага авалодання эпічным жанрам. У 1950 г. была надрукавана яго аповесць «У Забалоцці днее», у якой пісьменнік звярнуўся да падзей адказнага гістарычнага часу — станаўлення ў раёнах Заходняй Беларусі калгаснага ладу.

Працоўныя заходніх абласцей Беларусі пасля ўз'яднання ў адзінай сям'і з гонарам і перамогай прайшлі выпрабаванне Вялікай Айчыннай вайны і прыступілі да мірнай стваральнай працы. Шырокія гарызонты адкрыліся перад героямі творчасці пісьменніка. У аповесці «У Забалоцці днее» Васіль Сурмак, Сцяпан і Кастусь Ячныя з выключнай адказнасцю і вялікімі партыйнымі клопатамі ставяцца да арганізацыі калгаса ў роднай вёсцы. Землякі аказалі давер дэмабілізаванаму салдату Сурмаку: абралі старшынёю калгаса, які назваў «Ленінскі шлях».

У сем год адправіўся «ў людзі» Васіль Сурмак, «спачатку ў лапцях, пасля ў мундзіры Пілсудскага і, нарэшце, у шэрай вопратцы арыштанта». Абараняючы сваю чалавечую годнасць, юнак багата паспеў пабачыць і пазнаць на «крэсах усходніх». Толькі дзякуючы вызваленчаму паходу Чырвонай Арміі ў 1939 г. выйшаў Васіль з-за кратаў на свабоду, але хутка зноў твар у твар сустрэўся з ворагам.

Пасля разгрому акупантаў жыццё сваё забалачане рашылі будаваць па-новаму — аб'яднацца ў калгасную арцель. Але гэта справа, паказвае Я. Брыль, для іх была не простая і не лёгкая. Не было з чаго асабліва ўтвараць калектыўную гаспадарку. Энтузіязму было значна больш, чым матэрыяльнага скарбу ў дробнаўласніцкіх пасляваенных гаспадарках. Шмат сем'яў сядзела ў зямлянках, бульбы і хлеба ў абрэз. І тым не менш, гаспадарчыя клопаты здаваліся ў параўнанні з задачамі ідэалагічнага

і арганізацыйнага характару значна лягчэйшымі. Ворагі Савецкай улады, былыя паліцэйскія, такія як Капейка і яго хаўруснікі Носік, Шпэк, кулак Бабрук, рэлігійныя цемрашалы Рыбалтовіч, Ганначка-багамолка, пускалі ў ход усе сродкі барацьбы супраць новай палітыкі, супраць калектывізацыі. Яны забівалі актывістаў і тых, хто іх падтрымліваў, падпальвалі грамадскія будынкі, вялі злосную антысавецкую прапаганду.

Муж сястры Сурмака Валі не адразу прыняў новую палітыку Савецкай улады. Уласная зямля — мара яго жыцця. Атрымаўшы яе, Міхась Ждановіч думаў будаваць гаспадарку па прыкладу кулака Бабрука. Наслухаўшыся «спачуванняў і парад» Капейкі, ён варожа паставіўся да ідэі ўступлення ў калгас. «А што... зямля цяпер наша — арэм. Усё народнае: лясы, і воды, і нетры... Ваявалі за што? Я наараў, ты наараў, а калі я трохі больш, — дык табе ўжо і забалела... Я пакуль што цераз хлеб хлеба шукаць не збіраюся». Паняцце аб народным дабры ў Ждановіча вельмі вузкае, уласніцкае. Ён пакуль што хоча толькі браць, мэта яго жыцця таксама абмежаваная — быць сытым.

На гэтым вобразе Я. Брыль паказаў складаны працэс выхавання працоўных пад уплывам вялікіх гістарычных падзей. «Адлюстраванне жыцця грамадства праз раскрыццё чалавечай душы» адкрыла перад пісьменнікам вялікія творчыя мажлівасці.

З цягам часу Ждановічу становяцца патрэбны не толькі хлеб і духоўная «ежа». Яго хваляюць і цікавяць людзі і справы. З народам ён знітаваны. У час мінулай вайны з нямецкімі фашыстамі дзякуючы клопатам сяброў па зброі Міхась застаўся жывы, другі раз людзі ратуюць яго і жонку Валю, калі бандыт Капейка кінуў у хату гранату і хацеў расправіцца з ім за тое, што ён вырашыў уступіць у калгас.

Пераадоленне дробнаўласніцкай псіхалогіі, адзначае Я. Брыль у аповесці «У Забалоцці днее», — працэс вельмі складаны і балючы, гэта справа часу і ўплыву дзейсных, наглядных сродкаў выхавання. Пісьменнік стварае пераканаўчыя псіхалагічныя характарыстыкі. Цётцы Агаце страшна развітвацца з уласнай мяжою, на якой быццам распісана па днях усё яе мінулае жыццё. На ёй сляды гора, радасці, надзей. Дзед Мілюк таксама не рашаецца адразу аддаць на калектывнае карыстанне тое лепшае, што меў у сваёй гаспадарцы. У час абагульнення маёмасці ён аддаў у арцель дагледжанага каня, а разам з ім і старэнькі хамут. Новы пакінуў дома — пашкадаваў. Нават і актывісту Сцяпану Ячнаму не хапае, здаецца, «духу без жалю вывесці з сваёй сядзібы на калгасны двор сваю Ластаўку. Век людскага каня не меў, — мармытнуў ідучы, — а вось нажыў і шкада».

Аўтар падае нам шматлікія прыклады складаных паводзін жыхароў вёскі Забалоцце ў час калектывізацыі і тым самым засяроджвае

нашу ўвагу на тым, што «нялёгка гэта справа — парываць са старым». Такая думка паўтараецца ў раздзеле не адзін раз і выступае як абгульняльны рэфрэн.

Васіль Сурмак заўсёды ў цэнтры падзей. Паказ складанай і не заўсёды багатай на плённыя вынікі працы старшыні калгаса спалучаецца ў творы з паказам шырокага свету пачуццяў чалавека, які пазнаў радасць вялікага кахання і сямейнага шчасця. Падзеі падаюцца ў аповесці не проста праз успрыманне іх старшынёй (на гэтай пасадзе мы прывыклі бачыць умудронага вопытам чалавека), а праз успрыманне маладым грамадзянінам, перад якім раскрыліся шырокія гарызонты новага, сацыялістычнага свету. Складаны перыяд аднаўлення народнай гаспадаркі пасля перамогі над нямецкім фашызмам падсвечаны ў аповесці пачуццямі закаханага ў маладую настаўніцу Лену старшыні Васіля Сурмака. Вельмі натуральна гучаць тыя мясціны ў творы, дзе пісьменнік спалучае паказ грамадскага і інтымнага жыцця героя. Узорам удалага раскрыцця паэзіі жыцця і чалавека з'яўляюцца, напрыклад, сцэны выезду ў лес па будаўнічы матэрыял для новых дамоў. Задуманая Сурмаком справа выклікала добры настрой ва ўсіх калгаснікаў. Унутраная прыгажосць чалавека тут удала гарманіруе з прыгажосцю зімовага пейзажу. Чалавек цікавіць Брыля ўсёй складанай гамай пачуццяў грамадскага і асабістага характару: «Хораша ўсё гэта выглядае, калі на шэрую зямлю, на лёд ракі і выбоі разбітай за восень дарогі пасцелецца вялізнае палотнішча іскрыстай снежнай белі! Прыемна на санях, калі вясёлы конь імчыць цябе і толькі фыркае насустрач ветру!..

Цёпла пад снегам маленькім елачкам, яны быццам ватай абкладзены. Многа снегу на лапах вялікіх ялін. Дуга чапляецца за галлё дрэў, і на конскую спіну цярушыцца белы іскрысты пыл. Я прыгінаюся, заплішчваю вочы і радасна ўспамінаю словы майго швагруса: «Лясы і нетры — усё цяпер наша, народнае».

Так праз псіхалагізаваны малюнок пейзажу Я. Брыль перадае жыццядараснае светаадчуванне чалавека, гаспадара свайго лёсу і свайго бацькаўшчыны. Не выпадкова ў аповесці герой паказаны не толькі сярод сваіх людзей, але і ў час сустрэчы з замежнымі гасцямі. «Яны прыехалі да нас, бо і мы сёння — не проста так сабе нешта, мы таксама маленькая частачка вялікай радзімы працоўных», — разважае Сурмак. Ён пераносіцца ў думках да сваіх сяброў з роднага калгаса, да жонкі і з імі дзеліцца сваімі ўражаннямі.

Старонкі аповесці, дзе вядзецца гаворка аб першых поспехах калгаснага калектыву, напісаны з асаблівым уздымам. Лірычную афарбоўку атрымліваюць у вуснах Васіля Сурмака разгорнутыя маналогі накшталт таго, з якім ён выступае ў час першай калгаснай вясны: «Ха-

раство ў нас такое, што выйшлі мы цяпер у поле вельмі дружна. Такая талака, што не было ад самага пачатку свету. Коні ходзяць папарна — і ў плузе, і ў сеялцы, і ў баране... Не ў баране, а ў парных баронах «зігзаг», якіх мы паспелі некалькі набыць. Гной на адзін ці на два сумежных шнуры возіць цэлы дзесятак падвод. Растрасаюць яго таксама гуртам. І нова ўсё гэта для нас і хораша!»

У аповесці «У Забалоцці днее» Я. Брыль імкнуўся апаэтызаваць новыя далагляды, якія адкрываў калгасны лад перад працоўным сялянствам у Заходняй Беларусі. Письменник свядома засяродзіў увагу на светлых момантах новага жыцця, і таму, відаць, не маюць падставы папрокі пісьменніку за схільнасць да лакіроўкі рэчаіснасці. Аповесць напісана як гімн станаўленню новага жыцця. Вуснамі лірычнага героя твора пісьменнік адзначае, што «...грукатанне трактара — песня для нас зусім новая. Ды ўжо яна зачаравала нас, ужо ў душы прачнулася зайздроснае жаданне авалодаць і гэтай песняй. І авалодаем, не можа быць!..».

Сама назва твора сведчыць аб тым, што ў Забалоцці толькі пачынае развідняць, а дзень з усімі яго праблемамі яшчэ наперадзе. Аўтар імкнуўся перш за ўсё абудзіць у чытача пачуццё ўпэўненасці ў новай справе, якую ўзначалілі выпрабаваныя камуністы — Канцавы, Шаўчэнка, Ячны, Малевіч, Сурмак і інш.

Павел Іванавіч Канцавы, сучасны сакратар райкома партыі, пры польскай уладзе вёў вялікую палітычную работу сярод насельніцтва, за што трапіў у турму. Пасля ўз'яднання Беларусі ўзначаліў Панямонскі сельскі савет, а ў час Вялікай Айчыннай вайны камандаваў партызанскай брыгадай. І заўсёды ён на прэрднім краі. Камуніст Юрка Малевіч, старшыня суседняга з забалоцкім калгаса імя Семнаццатага верасня, таксама чалавек цяжкага лёсу. Батрацтва, падпольная работа, пяць год панскай турмы — вось жыццёвыя ўніверсітэты Малевіча. Гора і выпрабаванняў на яго долю выпала столькі (у вайну фашысты расстралялі маці, жонку, дзвюх дачок), што дзіву даешся жыццяздольнасці гэтага чалавека, яго ўпартасці. Але гэта не проста ўпартасць, падкрэслівае пісьменнік, — воля камуніста кіруе яго дзейнасцю. Партыйная мэтанакіраванасць, духоўнае багацце і маральная прыгажосць знітаны разам і пастаўлены ў Малевіча на службу справе партыі.

Да тэмы калгаснага будаўніцтва ў заходніх абласцях Беларусі звяртаецца Я. Брыль і ў аповесцях «На Быстранцы» (1955) і «Апошняя сустрэча» (1959). Першая з іх была напісана ў час, калі партыя арганізавала вялікую работу па аднаўленні ленінскіх норм грамадскага жыцця. Письменник адчуў неабходнасць яшчэ раз уважліва паглядзець на ўсё, што адбываецца ў жыцці нашага грамадства, крытычна ацаніць тое,

што перашкаджае паспяховаму развіццю, умацаванню і росту калгасаў. Аповесць «На Быстранцы» — гэта востраканфліктны твор, які стаў у беларускай літаратуры самым яркім дакументам пасляваеннага часу.

Студэнт-філолаг Толя Клімёнак у дні ваеннага ліхалецця пазнаёміўся з сям'ёй Нагорных, дружба з якой звязала яго на ўсё жыццё. У час канікул ён наведваўся да сваіх старых знаёмых. Тры гады студэнцкага навучання як бы адгарадзілі Толю ад вясковага жыцця. Вяскоўцы звярнуліся да гасця з шэрагам пытанняў, звязаных з умовамі працы, аплаты, побыту ў сучасных калгасах. Толю цяжка на іх адказаць. Цяперашніх праблем калгаснай вёскі ён дасканалы не ведае.

Пісьменніку ўдалося праз кароткія знешнія замалеўкі, індывідуалізацыю мовы, ускосныя моўныя рэплікі-характарыстыкі, дэталі паводзін стварыць тыповыя псіхалагічныя характарыстыкі жыхароў пасляваеннай вёскі. Сутнасць канфлікту вырысоўваецца праз гутаркі завознікаў, што чакаюць сваёй чаргі на млыне. Старэйшы дзядзька «ў саламяным капелюшы, ад каўняра да вачэй зарослы густой каштанавай атавай барады», прывёз малоць яшчэ леташняе збожжа, якое зарабіў у калгасе сваімі рукамі. Праз апісанне рук хлебараба, дэталю яго паводзін, калі Толя частаваў завознікаў «Беламорам», а стары «шукаў канцы папярост двума тоўстымі пальцамі, нібы вымаючы тупымі кіпцямі стрэмку з далоні, і нават сказаў напаследак: «А каб вас!» — прэзентацыя стварыў пластычную характарыстыку чалавека-працаўніка, які ведае цану хлеба і жыцця. У гутарцы з Толем, у голасе якога ён улавіў трывогу, дзядзька разважліва сцвярджае, «што сталі людзі жыць. А далей яно павінна быць яшчэ лепш. Абы стараліся».

Калі ж выслухалі жанчыну, што прывезла шатраваць, а не пытляваць пшаніцу на каравай для вяселля дачкі, то адчулі ў яе словах вялікую крыўду, выкліканую непарадкамі, безгаспадарчасцю старшыні іх калгаса, безадказнасцю тых, хто прызначыў яго на гэту пасаду. Далей мы даведваемся, што і гаспадарка МТС у раёне вельмі слабая і патрабуе значна большай увагі кіраўнікоў. Унутраныя непарадкі ў шматлікіх калгасах не даюць мажлівасці людзям атрымаць тое, што яны зарабілі.

З асяроддзя завознікаў вылучае пісьменнік і такіх, што «не надрываюць пупы», але маюць больш за тых, хто працуе. Мякіш, якога трапна назваў Антон Нагорны «хлюстам», жыве «на дурніцу». За польскім часам аціраўся каля паноў, «зарабляючы там чарку за «добразычлівы шэпат», а «цяпер шаптаў супроць калгасаў», карыстаючыся цяжкасцямі аднаўленчага перыяду. Мякіш спекулянт, на чужым горы будзе свой дабрабыт. Я. Брыль надзвычай удала выкарыстоўвае магчымасці моўнай характарыстыкі персанажаў: «Вось вы, таварыш начальнік, — стараецца Мякіш, — гаворыце: гораха. А каб яно, пане браце, у цянь-

ку, ды з вудачкай, ды ўзяць бутэлечку з сабой... Ёсць жа такое сачыненне Льва Талстога: «Бутылку водки с рюмочкой»... Вучонасць! Гэта не тое, што наш брат — мужык. Калгас, пане браце, калгасам». З гэтай тырады перад намі паўстае не проста невук, а хітры прасцячок. Яго «прамова» — своеасаблівая разведка новага чалавека Толі Клімёнка.

У вельмі цяжкае становішча трапляе студэнт Клімёнак, калі да яго звяртаецца з пытаннем Собаль: «А скажыце, таварыш студэнт, чаму гэта нашаму брату, калгасніку, які кроў праліваў за Савецкую ўладу, жывецца пакуль што не ўсюды соладка? Добры калгас — дык добра, а дрэнны калгас — дык і дрэнна. Няўжо тут толькі самі мы, калгаснікі, вінаваты? Я думаю, што нармалу няма пакуль што сапраўднага, не ўсё яшчэ робіцца так, як павінна рабіцца. А чаму?». Толя Клімёнак не гатовы адказаць на гэтае пытанне.

Вышэйпералічаныя персанажы на першы погляд у творы як быццам эпизадныя, але яны адыгрываюць выключную ролю ў раскрыцці ідэйнай задумкі твора. Іх скаргі, погляды і заўвагі — гэта голас самога народа, патрабаванне часу, якое абавязкова павінны прыняць да ведама кіраўнікі калгасаў. Я. Брыля хвалявалі таксама пытанні працы і побыту калгаснікаў, выхавання пачуццяў павагі да іх, гонару за працу хлебараба. Каб перад імі «мяшчанская брыда з накрашанай мызаю не моршчылася, каб яна перад імі шапку зняла». Пісьменніка хваляюць праблемы, звязаныя з адсутнасцю ў вёсцы кадраў з высокай тэхнічнай, агранамічнай, заатэхнічнай адукацыяй. Пастаўленыя ў творы пытанні вырашаліся ўсім народам на чале з Камуністычнай партыяй, і адным з гістарычных крокаў на гэтым шляху быў вераснёўскі Пленум ЦК КПСС 1953 г., дзе ўся ўвага была сканцэнтравана на праблеме ўздыму і развіцця сельскай гаспадаркі ў нашай краіне.

У аповесці «На Быстранцы», слушна адзначыў літаратуразнаўца У. Калеснік, «мастак апеліруе да грамадскай думкі: пара вызваляцца ад пасіўнасці, знячуленасці і самапахвальбы, трэба глянуць праўдзе ў вочы, пранікаць у глыбіню жыцця, да яго чалавечых крыніц. Там крытэрыі. Шчыры сігнал пісьменніка выдаўся ў 1954 годзе заўчасным. Але ён быў актуальны». Нельга толькі пагадзіцца з тым, што сігналы пісьменніка Брыля былі заўчаснымі, як нельга лічыць правільнымі і сцверджанні некаторых літаратуразнаўцаў, што аповесць апырэджавала свой час. У ёй атрымаў шырокі рэзананс час і характэрныя для яго падзеі. Пісьменнік павёў гутарку аб тым, што чакала неадкладнага свайго рашэння, да чаго прыслухоўваліся камуністы і аб чым на поўны голас гаварылі на пленумах ЦК КПСС. Аб тым, што яго натхніла звярнуцца да надзённай тэмы, гаворыць сам Брыль: «Чытаў матэрыялы апошняга пленума ЦК КПСС. Здзіўляе, захапляе шчырасць партыі,

сілы самакрытыкі. Рост, пошук, творчасць. Трэба вучыцца гэтай шчырасці. І пачынаю. Сёе-тое пачаў у «Роднай глухамані» (першая назва аповесці «На Быстранцы»).

Вялікае месца ў аповесці адводзіцца ролі літаратуры і пісьменніка ў грамадскім жыцці. Эпіцэнтрам, вакол якога ў творы групуюцца літаратурныя пытанні, з'яўляецца пачынаючы пісьменнік Клімёнак. Вясковы камуніст Аржанец раіць яму пачынаць сваю справу «без патакі», а каб яе пазбегнуць, неабходна заняць пазіцыю не сузіральніка, а разведчыка, «глядзець на жыццё зблізку, без акуляраў». Аржанец — чалавек вялікага вопыту, у яго асобе аўтар намаляваў вобраз падпольшчыка, які пазнаў турму, змагаўся за далучэнне роднага краю да Савецкай Беларусі, мужнага партызанскага камісара ў час Вялікай Айчыннай вайны, а зараз дырэктара сярэдняй школы і сакратара партыйнай арганізацыі калгаса. Максім Нагорны абураецца літаратурнымі творамі, у якіх узнікаюцца вузкія, малазначныя пытанні, а пішуць іх тыя, хто на рэчаіснасць глядзіць праз «вузкую шчылінку», ад чаго і заносіць іх на розныя полюсы, ад «ура» да «ах». Янка Брыль «умацоўваў права пісьменніка быць не ілюстратарам гатовых ісцін, а даследчыкам сучаснасці і разведчыкам будучыні».

У аповесці «На Быстранцы» абгрунтоўваецца думка аб тым, што сярод літаратурнай моладзі багата з'явілася прэтэндэнтаў на званне «настаўнікаў жыцця», але адна справа жадаць, а другая заслужыць гэта ганаровае званне. Глыбей трэба вывучаць жыццё, умацоўваць сувязі з шырокімі працоўнымі масамі, жыць іх марамі, справамі, ідэямі — вось галоўныя патрабаванні пісьменніка да сябе і да сваіх братоў па літаратуры.

«Для Я. Брыля, — адзначае В. Каваленка, — аповесць «На Быстранцы» была асаблівай вехай у яго творчай біяграфіі. З гэтага часу ў прозе пісьменніка няўхільна ўзмацняецца пачуццё грамадзянскасці, якое часцей стала выяўляцца ў адкрытым публіцыстычным пафасе».

У творы «На Быстранцы» праявіліся вельмі добра спалучае два стылістычныя струмені: публіцыстычны і лірычны. Сродкамі публіцыстыкі і лірыкі ён карыстаецца для таго, каб завастрыць увагу на актуальных праблемах грамадскага жыцця, падкрэсліць думку аб неразрыўнасці грамадзянскіх і асабістых інтарэсаў чалавека-калектывіста, выказаць пачуццё радасці існавання. У лірычным святле падаецца каханне Толі і Люды. Лірычным дыяментамі зіхацяць у творы старонкі, дзе пісьменнік паэтызуе прыгажосць сялянскага побыту: двор «люба пахне рамонкам», «гаршкі вісяць на частаколінах плота», «настойліва кланяецца хаце вечна галодная, нахабная арава качак», певень «перабраўся на астравок сярод двух рукавоў ракі і пахаджае там у тавары-

стве трох чубатак, відаць, найбольш адданных і смелых», «...ляжыць старая, забытая богам калода, што не баіцца ніякай сякеры».

Я. Брыль спрактыкаваным вокам селяніна з пачуццём гумару, з душэўнай цеплынёю адкрывае нам вясковую бытавую прыгажосць, якую не кожны можа нават заўважыць у мностве фарбаў і дэталей.

Аповесць заканчваецца разгорнутым, паэтычным, жыццесцвярджальным маналагам-гімнам: «Не, не трэба яго — такога нікчэмнага страху, такога глыбокага болю, такой незаслужанай беднасці... Няхай наша песня звiніць толькі радасцю, няхай наша радасць... будзе для ўсіх, хто з намі — на ўсім свеце...» Аповесць «На Быстранцы» засведчыла, што гэты жанр з'яўляецца ў такой жа меры арганічным для пісьменніка, як і жанр апавядання. У ёй вырашаюцца не толькі актуальныя пытанні бягучага дня, але і маральна-этычныя праблемы агульначалавечага характару.

У 1959 г. з'явілася аповесць «Апошняя сустрэча». Яна таксама напісана на вясковым матэрыяле, але пісьменнік засяродзіў тут сваю ўвагу на праблеме маральнага самаўдасканалення асобы. Галоўны герой Лёня Жывень, калгасны брыгадзір, былы партызанскі разведчык, трапіў у складанае становішча. Над яго мірным сямейным гняздом згусціліся хмары. Былы начальнік асобага аддзела ў партызанскім атрадзе, а цяпер работнік раённага аддзела дзяржбяспекі маёр Зімін выклікаў Лёню «і тонам сяброўскай парады прапанаваў ні больш ні менш, а развесціся з жонкай...» Зімін намякаў, што ў яго «ёсць звесткі», але Лёня не паверыў яму, бо добра ведаў, што Алеся, яго жонка і маці яго дзяцей, сястра загінуўшага сябра, уступіла ў фашысцкую маладзёжную арганізацыю па заданні партызанскага камандавання. Ахвяруючы службовай кар'ерай, Лёня збярог сваю сям'ю.

Становішча яго ўскладнілася, калі на гарызонце з'явілася праз трынаццаць год Чэся Расіцкая — былая «насенная кветачка шляхецтва». На гэты раз Лёню звяла «тая зманлівая радасць, тая — чорт яе ўзяў бы! — яшчэ ўсё маладая паэзія, з-за якой і робяцца глупствы...»

Даследуючы складаную ў маральных адносінах сітуацыю, Я. Брыль адкрывае ў духоўным абліччы героя здольнасць да маральнага самаачышчэння і самаўдасканалення. Прынцыпова ацэньваючы сваё падзенне ў «прыгодзе» з Расіцкай, Лёня Жывень па-новаму ўбачыў пераходнае значэнне таго скарбу, якім з'яўляецца для яго сям'я — ужо амаль дарослая дачка, маленькі сын і самаахвярная яго Алеся. Учынкі сваіх герояў Я. Брыль ацэньвае з вартаснага пункту гледжання. І гэта забяспечыла пісьменніку магчымасць пастаянна пашыраць ёмкасці мастацкай формы, раскрыць па-новаму ўзаемазвяззі паэзіі і прозы ў жыцці звычайнага чалавека.

Аповесць «Ніжнія Байдуны» (1975) крытыка справядліва ацаніла як «народную кнігу». У ёй Я. Брыль яшчэ раз прайшоўся незабыўнымі сцяжынкамі па краіне свайго маленства. Жыхары вёскі Ніжнія Байдуны ва ўсе часы захоўвалі сваю непаўторную індывідуальнасць. Каштоўнасць твора ў тым, што празаік праз індывідуальнае вельмі трапна вызначыў агульнае, тыповае: «Паўстагоддзя ад завірухі ў цёмную ноч, горны хрыбет вайны, які пралёг паміж тым часам і сённяшнім днём, круты пераход ад вузкай цераспалосіцы ў індустрыяльны сацыялізм...». Па крутых сцяжынах лёсу Я. Брыль прайшоў са сваімі героямі, кожны з якіх паэт, артыст, мастак і разам з тым звычайны зямны чалавек.

Праблематычна з папярэднімі звязана і аповесць «Золак, убачаны здалёк» (1978). Галоўны герой яе — Ігар Міхайлавіч, своеасаблівы двайнік аўтара. Дзіцячая ўсмешка маленькай Наташы абудзіла ў яго ўспамінах перажытае за доўгія дзесяцігоддзі. Так у эмацыянальна-лірычнай форме пісьменнік ацэньвае сутнасць гістарычнай трагедыі беларускага народа, што перажыў у XX ст. дзве сусветныя вайны.

«Птушкі і гнёзды». Падзеі мінулай вайны пакінулі ў памяці і ў душы Я. Брыля глыбокі след, і да іх ён неаднаразова звяртаецца ў сваіх творах. Распрацоўцы праблемы вайны і міру пісьменнік прысвяціў і раман «Птушкі і гнёзды» (1963), які ў падзагалоўку назваў «Кнігай адной маладосці». Ідэйны змест рамана ахоплівае не «адну маладосць», а жыццё, барацьбу, перамогу над нямецкім фашызмам цэлага пакалення, таго, да якога належыць Янка Брыль і яго герой Алесь Руневіч. «Трывога і адказнасць за праўду веку, — адзначае У. Калеснік, — прывяла мастака да няздзейсненага, ён крытычна аглядзеў свае набыткі, і сумленне зноў спынілася на адкладзенай колісь тэме фашызму». Подступы да распрацоўкі гэтай тэмы былі зроблены ў неапублікаванай аповесці «Сонца праз хмары» (1941—1943), у цыкле апавяданняў «Ты мой лепшы друг» (1951). Рукапіс аповесці «Живое і гніль» (1943) таксама пакладзены ў аснову рамана «Птушкі і гнёзды».

У творы пададзена разгорнутая аналітычная біяграфія беларускага юнака Алеся Руневіча, дзяцінства і юнацтва якога прайшлі ва ўмовах буржуазнай Польшчы. Пісьменнік на багатым фактычным матэрыяле паказвае шлях фарміравання сацыяльна-палітычнай свядомасці і грамадзянскай актыўнасці Алеся. Дні мірнага даваеннага жыцця на «крэсах усходніх» аўтар падае праз успаміны. Дзяцінства і юнацтва Алеся мае шмат агульнага з дзяцінствам герояў ранніх апавяданняў пісьменніка і аповесці «Сірочы хлеб». Цяжкая праца на гаспадарцы бацькоў, старанная вучоба і спроба служыць набытымі ведамі народу, сяброўства з дзеячамі камсамольскага і камуністычнага падполля — вось тое, што зведаў Руневіч да прызыву ў польскую армію. З першых

дзён нападу фашысцкай Германіі на Польшчу ён як жаўнер польскай марскай пяхоты апынуўся адразу ў пекле вайны. Пасля трагічнага падзення Гдыні трапіў у палон і быў вывезены ў Германію.

У рамане «Птушкі і гнёзды» Я. Брыль адным з першых у савецкай прозе паказаў аблічча фашызму ў яго ўласным логаве. Фашызм мнагалікі і шматмаштабны, Алесь Руневіч за час палону пазнаў яго ў розных праявах. Ён яго бачыў у побыце, у так званай фашысцкай культуры, сутыкнуўся з яго мараллю і філасофіяй. Пасля першых выпрабаванняў лагернага жыцця, пратэсту супраць антычалавечнасці адміністрацара нямецкага маёнтка Штундэра, выпрабаванняў мужнасці пастаўленага да сцяны расстрэлу чалавека Алесь апынуўся ў баўэра Вілема Камрата. У сям'і баўэра кожны лічыў сваім абавязкам падкрэсліць Руневічу сваё арыйскае першародства, шукаў выпадку прынізіць і паздзекавацца з годнасці беларуса. Красамоўную псіхалагічную характарыстыку выхаванцам фашызму дае Брыль там, дзе паказвае, як яны імкнуцца задуміць у сабе зайздасць і захапленне, якое выклікаў у іх Алесь, заўсёды прыгожы ў фізічнай працы і наогул чалавек высокай культуры. Нямецкі побыт, сцвярджае аўтар вуснамі Руневіча, — гэта вымуштрованы гадамі мяшчанскі рэжым, эгаістычны, уласніцкі ўклад жыцця. Алесь Руневіч сутыкнуўся з бытам і мараллю жыхароў райха. Цынізм, маральная разбэшчанасць кідаліся ў вочы на кожным кроку. Фашысты ўзброілі дарослых і малых расавай тэорыяй. З яе дапамогай немцы імкнуліся апрадаць свае прэтэнзіі на сусветнае панаванне.

Алесь Руневічу давялося пераканацца, што фашызм абакраў нацыянальную культуру нямецкага народа. Гутаркі з дарослымі немцамі і з тымі, каму павінна была належаць у райху будучыня — членамі гітлерюгенда, — сведчаць аб тым, што немцы вельмі цыяна ўяўляюць уклад нацыі ў развіццё агульначалавечай культуры. Яны выходзілі не на класічных творах, а на рытмах «Геген Франкрайх», «Геген Энглянд», «Геген Руслянд». «Асабістыя ўспрымання героя аўтар пашырае на ўвесь фашызм як сацыяльную з'яву, фашызм — гэта здзічэнне ўласніцкага грамадства, закон і розум заменены тут культам сілы і ўлады, — адзначае У. Калеснік. — Гэты культ мае свае рытуалы, якія асвятляюць магію ўладарніцтва, агрэсіі, разбою. Фюрэр у гэтых рытуалах замяняе бога». Фашызм, сцвярджае Я. Брыль, — гэта пошасць, якая ахутала Германію, але не здолела паралізаваць усіх. Захаваліся ў асяроддзі нямецкага народа і здаровыя, дэмакратычныя сілы. Праўда, іх дзейнасць у рамане носіць вельмі абмежаваны характар і нагадвае не барацьбу, а спачуванне тым, хто змагаецца з фашыстамі ў адкрытым баі, на фронце. Алесь Руневіч у час працы на шклозаводзе быў сведкам індывідуальнага пратэсту супраць фашызму рабочага Шмідтке. Яго пратэст

насіў форму адчаю і самаабароны, ён прызнаўся палоннаму, што не будзе ваяваць супраць рускіх, як толькі пападзе на фронт — здасца ў палон. Не ўсіх у Германіі, адзначае аўтар рамана «Птушкі і гнёзды», апанаваў жывёльны страх перад фюрэрам. Так, парабак Ракаў з задавальненнем расказвае Алесю палітычныя анекдоты пра Гітлера.

У час уцёкаў з палону лёс паслаў Руневічу людзей і нелюдзяў. Людзі ратавалі яго ад голаду, знямогі: гэта нямецкая маці, што падзялілася кавалкам хлеба і сусцшыла гаючымі словамі «увесь свет — адзін дом», і рабочы, які папярэджвае палонных, каб яны трымаліся далей ад даносчыка гестапа Айніга, гэта служанка Мархен, якая імкнулася «дасыта накарміць палонных». Я. Брыль правёў свайго героя цяжкімі шляхамі, і ва ўсіх абставінах ён захоўваў здольнасць да аналізу падзей, учынкаў. Са шматлікіх выпрабаванняў вынес ён глыбокае перакананне, «што да чалавецтва можна ісці толькі «праз свой народ».

Адолеўшы ўсе пакуты, дайшоў Руневіч да радзімы і заняў пачэснае месца ў радах народных мсціўцаў. У думках ён яшчэ не раз быў у Германіі і ў споведзі перад самім сабою зазначыў: «Немцы — я не пакінуў вас там за дзотамі граніцы! У агонь нашых новых сустрэч я панясу і воблік людзей, і вобразы пачвар, паднятых або народжаных фашызмам». Запаведзь Алеся Руневіча, беларускага партызана, здзейсніў пісьменнік Янка Брыль. Разам са сваімі сябрамі па пяру, пабрацімамі па партызанскай барацьбе Уладзімірам Калеснікам і Алесем Адамовічам ён стварыў помнік, роўнага якому ў гісторыі літаратуры не было. Гэта дакументальная кніга «Я — з вогненнай вёскі». Яна публікавана на матэрыяле, які пісьменнікі збіралі па ўсёй Беларусі. Гэта споведзі людзей, што цудам засталіся жывымі пасля таго, як у іх стралялі фашысты ці іх палілі на вогнішчы.

Трагічная эпапея «Я — з вогненнай вёскі» — абвінаваўчы дакумент нямецкаму фашызму. Гэты ўнікальны твор беларускай літаратуры «можа расказаць свету пра той фашызм, які ўжо ўявіў, што наступіў запланаваны час «канчатковага ўрэгулявання», а таму тут, на Усходзе, ён скінуў усе маскі «еўрапейзму». Расказваць чалавеку пра тое, якім «звышзверам» робіцца кожны, хто захоча стаць «звышчалавекам», гэта, можа, мае права і абавязана рабіць літаратура беларускага народа», — адзначае Алесь Адамовіч. — Хто яшчэ столькі разоў — вачыма дзіцяці, вачыма маці, у якой забіваюць, жывымі паляць дзяцей, — бачыў фашыста адзін на адзін, калі той быў упэўнены, што ніхто пра тое не даведаецца, і раскрываўся ўвесь — з усім, што ёсць у яго чорнай душы і чаго там ужо няма!

Тое, што Беларусь ведае пра вайну і пра нядаўняе азварэнне людзей у цэнтры Еўропы і можа расказаць чалавецтву, — ведаць, можа,

і страшна. Але забыць не мае права ніхто, забыць тое — небяспечна. Асабліва ў век «атамных магчымасцей», якія спакушаюць і будуць спакушаць патэнцыяльных «фюрэраў».

Янка Брыль пастаянна заклапочаны пошукамі дасканалай формы гутаркі з чытачом. Цікавымі з'яўляюцца яго зборнікі мініяцюр «Жменя сонечных промняў» (1965), «Вітраж» (1972), «Свае старонкі» (1951—1979), што з'явіліся на свет дзякуючы «ўчэпістай памяці пісьменніка», дзякуючы таму, што ён, «лёгка на пад'ём», багата пабачыў і пачуў. Брыль нават не як пісьменнік, а як чалавек намотвае на клубок памяці шматлікія малюнкi, пачуццi, роздумы, асацыяцыі. З цягам часу, запісаныя ў дарожных кніжках, адбітыя ў памяці, яны атрымлівалі пад пяром мастака філасофскую афарбоўку, набывалі гуманістычны пафас і з'яўляліся ў друку як непаўторныя мініяцюры, у якіх, па словах самога пісьменніка, ён «адчуваў сябе найбольш раскавана». У мініяцюрах Я. Брыль узнімае пытанні грамадска-палітычнага, маральна-этычнага, гістарычнага характару, аналізуе літаратурныя праблемы і ўзаемасувязі беларускай літаратуры з братнімі і замежнымі літаратурамі. Яго мініяцюры надзвычай шырока адчыняюць дзверы ў творчую лабараторыю пісьменніка.

Я. Брыль вядомы і як дзіцячы пісьменнік, які валодае сакрэтамі дзіцячай псіхалогіі, логікай іх мыслення, асацыятыўнай назіральнасцю (апавяданні «Лазунок», «Ліпка і клёнік», «Зялёная школа», «Сняжок і Гуленька» і інш.).

Аб шматграннасці таленту мастака сведчаць зробленыя ім пераклады на беларускую мову твораў Л. Талстога, А. Чэхава, М. Горкага, П. Бажова, К. Паўстоўскага, А. Вішні, А. Даўжэнкі, В. Казачэнкі, Л. Смелянскага, Л. Кручкоўскага, Я. Івашкевіча, Т. Ружэвіча, В. Жукраўскага, М. Канановіча і інш.

Некаторыя асаблівасці творчай манеры. Янка Брыль — пісьменнік з непаўторным індывідуальным мастацкім почыркам. Крытыка і літаратурназнаўства адзінадушна лічаць яго майстрам лірычнай прозы: «Лірызм ідзе ад сэрца, ад дабратаў, любові; гумар і такт, мабыць, ад разважлівасці, ад пачуцця рэальнасці і самапавагі».

Я. Брыль надае вялікае значэнне эмацыянальнай арганізацыі матэрыялу. Ужо з першых старонак, асабліва ў апавяданнях, ён знаходзіць патрэбную інтанацыю і вытрымлівае яе на працягу ўсяго твора або раздзела. Так, апафеозны настрой апавядання «Маці» адпавядае зместу твора і характару гераіні. У апавяданні «Дваццаць» уражвае натуральнасць разнастайных эмацыянальных стылістычных пераходаў, псіхалагічная абгрунтаванасць іх чаргавання і паслядоўнасць. У пачуццях лірычнага героя не чуваць ніводнай ноткі сентыментальнасці, хаця

перажывае ён вельмі адкрыта: «Я ўпершыню так далёка ад родных мясцін. І ты мне прабачыш, аміка, калі я раптам заплачу... Гэта — ад радасці, што ёсць на свеце мая пяшчотная, працавітая, мужная Беларусь». Вялікую нагрузку ў выяўленні душэўнага стану героя і ідэйнага зместу твора нясе рытмічная арганізацыя. Як своеасаблівы трагічны заклік успрымаецца зварот пісьменніка да свайго новага італьянскага сябра: «Слухай, аміка, як перад строем катаў плача на руках у сівай бабулі светлавалосы хлопчык!.. У адной белай кашульцы, з цёплымі ножкамі, заўчасна ўзняты з пасцелі каля адчыненага акна.

Слухай перадсмяротны гул над натоўпам безабаронных людзей, асуджаных на страшны адыход жыцця!.. Слухай каманду «Агонь!», на якую ўсе дваццаць вінтовак у руках тваіх суайчыннікаў адказалі маўчаннем!..

Слухай і невымоўную цішыню, якая хутка асядзе над яшчэ адной братняй магілай!..»

Стылістычна афарбаванае слова ці выраз працуе на стварэнне пэўнага псіхалагічнага малюнка. У цяжкія дні лагернага жыцця Руневіч («Птушкі і гнёзды») звяртаецца ў думках да роднага краю: «Як гэта добра — на сёмы дзень, пасля цяжкай працы, памыцца ўсяму ды адзецца ў найлепшае, што ў цябе ёсць! А як гэта добра — ісці, асцерагаючыся, каб лішне не запыліць чаравікі і не набраць таго пылу адваротамі шырачэзных, па модзе, штаноў, гаварыць пра кнігі ці пра дзяўчат, проста смяюцца з чагосьці, нават спяваць — на хаду ды апоўдні, — бо весела!.. Як добра расшпіліць вышываны каўнер кужэльнай ці крамнай кашулі, лёгка, дужа, молада дыхаць насустрач жыццю і адчуваць, што ўсё будзе добра, што пераможа дабро». Абагульняльны паўтор *як гэта добра* раскрывае нам маральныя і фізічныя пакуты адарванага ад бацькаў-шчыны юнака і нараджае надзею, што «пераможа дабро».

У цэнтры ўвагі Я. Брыля ў большасці сваёй адзін герой, яго ўнутраны свет і духоўная эвалюцыя. Праз яго сувязі ўспрымаецца шматгранная рэчаіснасць. Характар падаецца ў руху, у развіцці. Пісьменнік выказвае свае адносіны да таго, што адбываецца, дае свой погляд на з'явы, ацэнку людзям і іх учынкам. Аўтарскі голас асабліва чуваць у апавяданнях, дзе сустракаюцца яго шматлікія абагульняльныя характарыстыкі («Маці», «Адзін дзень»).

Я. Брыль — майстар мастацкай дэталі. Дэталі дае магчымасць убачыць галоўнае ў характары чалавека, праз яе раскрываецца ўнутраны стан героя. Дэталі выступаюць у творах у якасці сімвалаў, напрыклад у рамане «Птушкі і гнёзды» штэмпель савецкай дзяржавы на канвертах, якія траплялі ў рукі палонных, успрымаецца як сімвал Радзімы. Дэталі партрэта ў творах Брыля часта з'яўляецца сродкам псіхалагічнай харак-

тарыстыкі. «На лаўцы каля дзвярэй сядзела чатырох: старэйшы дзядзька ў саламяным капелюшы, ад каўняра да вачэй зарослы густой каштанавай атавай барады; другі мужчына, відаць, не шмат маладзейшы за яго, але сваяейшы, паголены, са шчопцамі рыжых вусікаў пад носам; трэці — малады чалавек, гадоў дваццаці пяці, яшчэ ўсё ў любімай кавалерыйскай шапцы, ссунутай набок і на патыліцу; і чацвёрты — цыбаты хлопец-падлетак, які прыкметна стараўся выглядаць дарослым» («На Быстранцы»). З гэтай сціслай замалёўкі перад намі паўстаюць людзі рознага ўзросту, звычак, пэўнага індывідуальнага псіхалагічнага аблічча.

Выключную стылявую нагрузку нясуць у творах Янкі Брыля пейзажныя малюнкi. Яны не існуюць самi па сабе, а ў большасці сваёй жывуць у вялікім суладдзі з настроем героя, з яго лёсам, з яго псіхалагічным станам. Малады салдат Алесь Руневіч («Птушкі і гнёзды») вайну ўспрымае як страшную анамалію да ўсяго таго, што называецца жыццём. Сваю службу салдата ён называе «жудаснай нялюдскай работай». Гэта перакананне чалавека пісьменнік перадае праз асацыятыўны пейзажны малюнак. «Душу яго разрывалі туга і адчай. І ўдзень, і ў бяссонную ноч, і ў наступнае ранне...

Вось ты калышашся, мора — чароўнае ціхае мора, — і празрыстыя хвалі так мілагучна пяшчотна выгінаюцца ад шчырай ласкі ранняга вераснёўскага сонца. І як жа добра — крутою сцежкай у ляшчэўніку, пад высачэзнымі, шапатлівымі парасонамі букаў — асцярожна, амаль бяшумна, беручыся за галлё, спусціцца да вады, зняць з галавы дурны жалезны гаршчок, расперазацца, разуцца, каўнер расшпіліць і ціхенька, каб толькі сонца бачыла, зайсці па самыя калені ў мора.

«Здарова, сонца!.. Няўжо ты тое самае, як і там, адкуль мяне «паклікалі» сюды, там, дзе маладзенькая мною пасаджаная рабіна сарамлівым дзяўчом ірдзіць перад старым акенцам, у якое ты гэтак часта свяціла і мне? А я не той самы».

Адным з важнейшых сродкаў індывідуалізацыі герояў у Я. Брыля з'яўляецца іх мова. Праз іх тонка валодае разнастайнымі адценнямі слова. У большасці героямі яго твораў з'яўляюцца людзі адной сацыяльнай групы, і тым не менш пісьменнік дасягае індывідуалізацыі іх мовы за кошт манеры гаворкі персанажа, інтанацыі, пабудовы фразы, за кошт экспрэсіўнасці, эмацыяльнай афарбоўкі слова, яго марфалагічнага ладу. Прыкладам можа служыць мова завознікаў у апавесці «На Быстранцы».

Янка Брыль — прызнаны майстар беларускай прозы. Творы пісьменніка сталі духоўным набыткам не толькі народаў нашай краіны,

але і шматлікіх замежных чытачоў. Яны перакладзены на рускую, украінскую, літоўскую, латышскую, чэшскую, румынскую, венгерскую, французскую, нямецкую, англійскую, іспанскую і іншыя мовы.

Я. Брыль здабыў прызнанне непаўторным творчым талентам, актыўнай грамадзянскай пазіцыяй, натхнёнай працоўнай дзейнасцю, накіраванай на тое, каб людзі жылі пад мірным небам, каб яны адчувалі шчасце працы, дружбы, кахання. У аснове творчасці прэзаіка — праблема сацыялістычнага гуманізму, пад яго пяром яна заіскрылася шматлікімі гнямі і адценнямі. Герой Брыля натхнёны вялікай любоўю да роднага краю, ён акрылены светлай марай і заўсёды імкнецца да яе здзяйснення, у ім цесна пераплятаюцца нацыянальнае і агульначалавечае. Творчасць Янкі Брыля гучыць светлым гімнам чалавеку, у ёй адчуваецца вялікае дыханне жыцця, неадольная прага дзейнасці, новых адкрыццяў і здзяйсненняў.

ПРАЎДУ СЭРЦАМ ПРАВЯРАЮЧЫ

Зборнік Міколы Мятліцкага «Бабчын» з падзагалоўкам «Кніга жыцця», адзначаны Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь імя Янкі Купалы за 1998 год, з'явіўся на ніве беларускай літаратуры ў складаны час перабудовы сацыяльна-палітычных асноў грамадства былога СССР, у час подыху чарнобыльскага ліхалецця, ачышчэння ад накіпу ідэалагічных напаставанняў розных часоў і вяртання народа да сваіх гістарычных каранёў.

Зборнік «Бабчын» — паэтычная біяграфія землякоў Мятліцкага і адначасова помнік-мемарыял мужным, мудрым, працавітым жыхарам прыпяцкага рэгіёна. Мятліцкі адкрытым тэкстам вуснамі героя твора «Вяртанне» Аўгена Калубовіча вызначае ідэйны пафас зборніка: «Бабчын. Колькі ты будзіш у маёй душы хвалюючых успамінаў — шчаслівых, трывожных, трагічна-сумных... але аднолькава дарагіх і жаданых! Мой непаўторны Бабчын! Як далёкі ты адсюль і... як блізкі! Чым большая адлегласць і час аддзяляюць мяне ад цябе, тым бліжэйшым ты робішся ў маім сэрцы. Прызнаюся табе, як на духу: я нічога не забыў, я ўсё памятаю... Тут я знайшоў сваю дарогу ў жыццё».

Сповідзь Мятліцкага абуджае ў нашай памяці славетную паэтычную споведзь Якуба Коласа «...мой родны кут, як ты мне мілы, забыць цябе не маю сілы...» Народжаны яны былі блізкімі пачуццямі любові да роднага краю і вымушанай разлукай з ім. Зборнік «Бабчын» шматпраблемны, а разглядаюцца яны ў двух часавых вымярэннях: дачарнобыльскім і паслячарнобыльскім часе.

У панарамным плане з гістарычнымі падсветкамі падае аўтар ландшафт вёскі, далёкіх і блізкіх яе ваколіц. Край прысутнічае і ў назвах рэчак, азёр, балот, лугоў, палёў, лясоў, у сюжэтных біяграфіях землякоў.

Храмам Божым, упрыгожаным пейзажнымі «святымі фрэскамі», паўстае ў зрокавай памяці паэта родная вёска. Бярозавыя кушчы-пералескі, афарбаваныя залатым восеньскім колерам, выклікаюць у лірычнага героя пачуццё царкоўнай святочнай урачыстасці.

Сведкамі гістарычных падзей у вялікім пейзажным прыпяцкім пантэоне выступаюць знакавыя вобразы дрэў: бяроз, дубоў, грушы-дзічкі «...трывшчай і калючай, на горкую памяць балючай...», зараснікі чырвонай лазы. Пейзажныя вобразы Мятліцкага добра стасуюцца да тыпалагічных параўнанняў з пейзажнымі сімваламі паэзіі Якуба Коласа (дубы, сосны, хвоі, грушы-дзічкі).

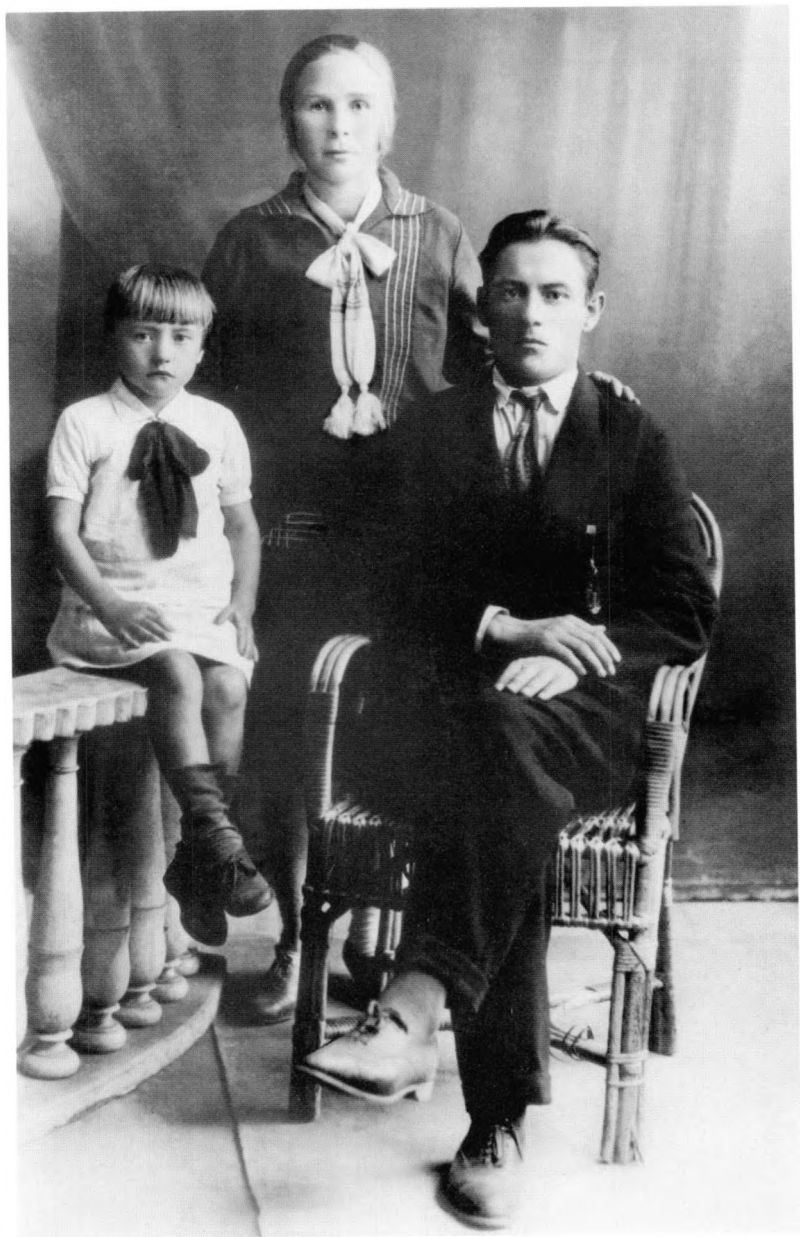
Вялікую ўвагу надае паэт бытавым і рэчавым дэталям вёскі Бабчын дачарнобыльскай пары. Селішча, запоўненае адухоўленымі рэчамі, пралівае святло на лёс гаспадароў, іх здольнасці, асаблівасці характару. Так, у нізцы вершаў «Згадкі ў хаце» Мятліцкі пазнаёміў чытача з тыповай вясковай сям'ёю, у якой ведалі дану бохана свежага хлеба, разумелі смак солі. Эпіцэнтрам сялянскай хаты спакон веку быў стол, што стаяў бліжэй да кута з абразамі. Пасля чарнобыльскай бяды стол першым сустрэў лірычнага героя, які «...анічога не прыхапіў, калі выбіраўся ў гасціны...» Асірацелы, пусты, пакрыты пылам цэзію стол «пружыніцца верхам, гатовым сарвацца з крэпін, каб абурыцца гневам...»

Стол — захавальнік дзённіка працоўнай сям'і. Яго дошкі памятаюць цяпло маміных далоняў, патрэсканых ад сіверу і гаспадарчай працы. На іх «...апускаліся, як дзве птушкі, цвёрдыя зліткі бацькавых кулакоў».

Шматзначнай адухоўленай асобай вясковай хаты з'яўляецца печ. Яна нагадала лірычнаму герою аб радасцях і згрызотах, што ўзнікалі паміж ачагом цяпла і дастатку і гаспадыняй, а падставай былі сырыя дровы, што шыпелі злосцю вільгаці.

Кіпелі-булькалі чыгуны,
з піскам сквірчэла свежаніна
ў глыбокай патэльні,
санцашчокія драпікі
саскоквалі на ручнік —
печ жарка ўздыхала,
усё адно вінавацілася
перад мамай.

Малюнак гэты, як і іншыя з жытла бацькоў паэта Мятліцкага, выклікае тыпалагічныя параўнанні з коласаўскімі мастацкімі ўвасаблен-

Малая Вольга з бацькамі. Жлобін, 1931 г.

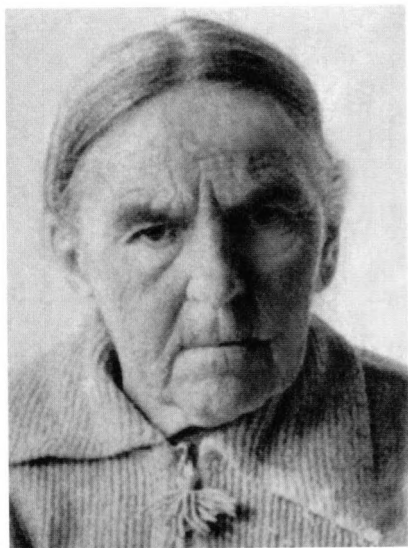
*Цётка Маша (у цэнтры),
цётка Марына (справа)*

*Марыя Іванаўна — цётка
В. В. Казловай, удава вайны*

*Памятная сустрэча з бацькам.
Урачыстасць, прысвечаная вызваленню Мінска*

*Акуліна Іванаўна Байкачова —
бабуля В. В. Казловай,
вязень Азарыцкага канцлагера*

*Казлова Марыя Іванаўна —
маці В. І. Казлова*

Ефрасіння Яфімаўна з дочкамі Тамарай і Вольгай. 1953 г.

Родня і блізкія. Весялоўка. Май 1974 г.

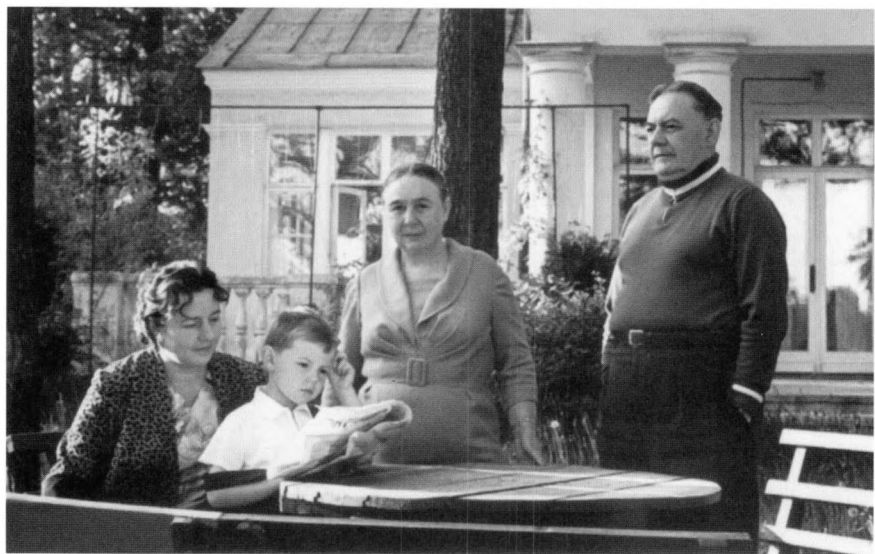
В. В. Казлова з мужам В. М. Сударыкавым. 1956 г.

З сям'ёй. Сядзяць (злева направа): сын Васіль, пляменнік Сяргей, маці Ефрасіння Яфімаўна, пляменнік Андрэй. Стаяць: муж Валянцін, сястра Тамара, Вольга Васільеўна Казлова

Сын Василь і нявестка Вольга

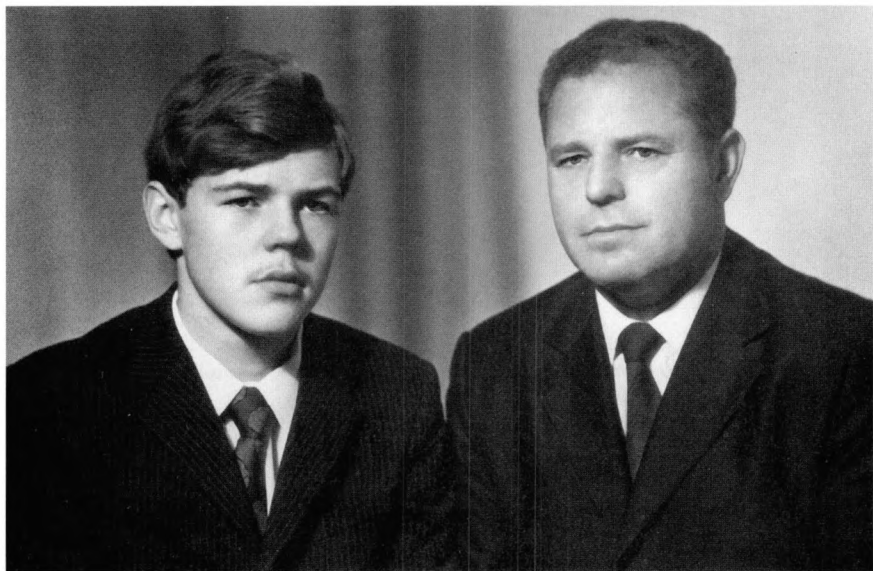
Абмен уражаннямі за працоўны дзень

Васіль і Вольга Сударыкавы з бацькамі: Ю. П. Сямёнавым — генеральным канструктарам і прэзідэнтам ракетакасмічнай карпарацыі «Энергія», В. В. Казловай, В. А. Сямёнавай

Ганна Цімафееўна Гагарына ў гасцях у сям'і Казловых. Вясёлоўка

Сын Василь і муж Валянцін Міхайлавіч Сударыкаў

*Злева направа: Валянцін Сударыкаў, Тамара Фамічова,
Юрый Фамічоў, Вольга Казлова*

*Сядзяць: Ефрасіння Яфімаўна Казлова, Валянцін Міхайлавіч Сударыкаў;
стаяць: Тамара Фамічова і Вольга Казлова. Каля маці і цешчы
ўтульна кожнаму з іх*

*Вольга Казлова
падчас вучобы
ў аспірантуры*

*Вольга Багдановіч —
настаўніца
Васіля Казлова*

*Вольга Казлова
з бацькам.
1942 г.*

Герой Савецкага Саюза Васіль Іванавіч Казлоў. 1942 г.

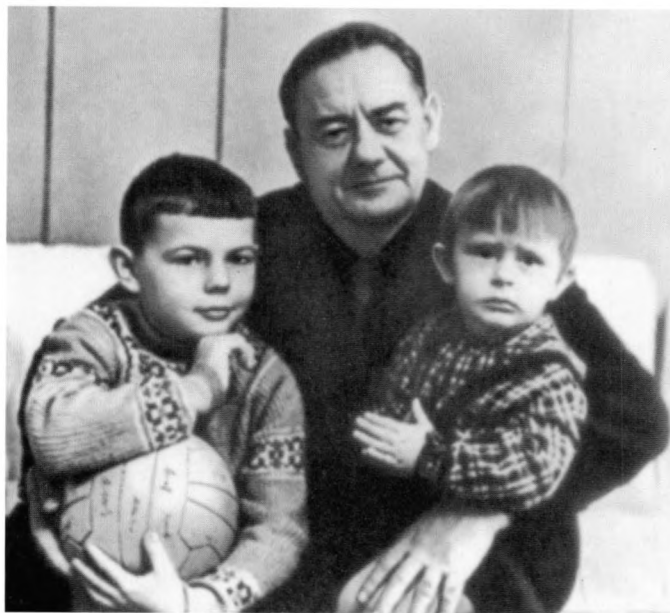
Вольга Казлова з сястрой

*У садзе,
вырашчаным
клопам
іх рук. Бацькі
В. В. Казловай*

*В. І. Казлоў
з бацькам Мінаем
(М. Ф. Шмыро-
вым) пасля ўру-
чэння Ганаровай
граматы Вярхоў-
нага Савета
БССР.
22 снежня 1961 г.*

В. І. Казлоў
з унукамі
Васілём
і Сяргеем.
Дарагі
падарунак
ад дзёда —
футбольны
мяч з аўто-
графамі
зборнай
каманды
«Дынама»
(Мінск).
1966 г.

Баявыя сябры часоў Вялікай Айчыннай вайны (злева направа):
1-ы рад — Г. Гальчэня, А. Мазанік, А. Шуба, В. Казлоў, Р. Мачульскі,
М. Белы; 2-і рад — М. Восіпава, І. Жаўноў, В. Лівянцоў, Я. Савіцкая,
Ф. Глебаў, А. Сцяпанав, А. Юркавец, І. Цімчук; 3-і рад — Г. Гнусаў,
М. Паланейчык, А. Сакевіч, С. Ляшчэня

Студэнткі спецсесінара «Мастацкае ўвасабленне гістарычных падзей Вялікай Айчыннай вайны 1941—1945 гг. у беларускай літаратуры», кіраўнік — дацэнт БДУ В. В. Казлова каля помніка Герою Савецкага Саюза В. І. Казлову

У доме Казловых. У цэнтры — скульптар І. Місько

Група вучоных БДУ на юбілеі філалагічнага факультэта

Вольга Васільеўна з унукамі Юрыем і Васілём

*Госці свята ў музеі школы № 122 г. Мінска. Г. В. Гнусаў, А. В. Львоў,
А. А. Варвашэня, М. А. Мархвіда, В. В. Казлова,
дырэктар школы І. А. Саковіч*

В. І. Казлоў, С. А. Каўпак, Якуб Колас. 1946 г.

нямі сялянскага побыту ў «Новай зямлі» (раздзелы «Раніца ў нядзельку», «Пярэбары», «Падгляд пчол» і інш.).

У зборніку выразна праступаюць подых часу, элементы сацыяльнай структуры грамадства, паўстаюць носьбіты пэўных сацыяльных груп, службовых іерархій. Прыкладам можа быць верш «Канапа». Ваклад канапы, самаробнай прыгажуні хатняй мэблі, што заняла «пачэснае месца пад іконай», разгортваецца дзеянне, сюжэт твора.

Малодшы брат гаспадара хаты — старшыня бярозаўскі — завітаў да радні і заняў сваё пачэснае месца на канапе, прыспешыла з пасёлка цётка са сваімі гаспадарчымі клопатамі, «сініцай трапечацца ўжо яе постаць паміж падлакотнікаў. Распачны, цененькі галасок: «Сена ці хопіць. Вот, кінулася ў пазыку!...» Знайшоў адпачынак на канапе традыцыйны ўзвіжанскага свята госць варацецкі Кез. Кожны з «сяброў» канапы, дзякуючы майстэрству аўтара (дэталі, алітэрацыі, адухаўленню, ускоснай характарыстыцы), праз іх сяброўства з ёю пластычна паўстае перад чытачом. Час дзеяння ў вершы нагадвае спакойную плынь Прыпяці, у якой ёсць і мелі, і віры. Кульмінацыя твора ў рэакцыі канапы на сустрэчу з лірычным героем пасля падзей чарнобыльскай трагедыі.

...Змёўшы слой пылу,
сядаю.
Канапа крэкнула дошкамі,
як бы войкнула ад здзіўлення:
першы пасядзелец
за столькі гадоў!
Не падазрае нават,
што ўсланая
покрывам радыяцыі...

Мятліцкі ў бытавых малюнках спалучае мінулае і сучаснае, адлюстроўвае здабыткі і клопаты мірнай працы бабчынцаў, завастрае ўвагу на згубнай сіле тэхнічных катаклізмаў, якія руйнуюць здабытае працай чалавека багацце.

Вялікую ўвагу надае Мятліцкі мастацкаму вобразу дарог. Яны ўвабляюць гістарычны шлях, які злучыў бабчынцаў з вялікім светам. Дарогі напоўнены філасофскім роздумам аўтара пра гістарычныя падзеі часу, пра лёс землякоў, што трапілі ў вір таталітарызму («...Котлас распяў на крыжы вёску маю...»), а затым пакрыла іх чорная хмара Чарнобыля, адзначае аўтар. У вершы «Чумацкі шлях» Мятліцкі падае філасофскае абагульненне шляху чалавека на зямлі. Адухоўлены аўтарам бабчынскі чумацкі шлях багата пачуў ад падарожнікаў гістарычных паэм, балад, споведзяў пра пошукі землякамі пазта долі, волі, шчасця.

Дарога ў Мятліцкага — сродак філасофскага роздуму над гістарычнымі падзеямі часу, «рэформамі і іх зманнымі паперкамі».

«Вяртанне Аляксандра Аскеркі» — вяртанне ў родныя мясціны, шлях, уславы старонкамі дзённіка пражытага часу, прачытаўшы які «ў галаве нясходны тлум», «...адно павыліта крыві, як можна бачыць, — на глумоту...» «Рэформа — зманная паперка! Паўстанне — лік адных ахвяр...» Шлях гэты прамераў крокамі жыцця не адзін Аскерка, яго прайшоў і дзед паэта — Анісім.

Дарога ў вершах Мятліцкага — асоба трагічнага плана. Яе фарбы шэрыя, а гукі цягучыя. На ёй «стоены морак вайны... Цэдзяць дым каміны...» Знешняй зрокавай дэталью аўтар тлумачыць прычыны трагізму, раскрывае падзеі мінулай вайны. Чумацкі шлях і старасвецкія беларускія шляхі — сведкі, якія захоўваюць страшныя згадкі: малюнкі часу Вялікай Айчыннай вайны.

Гоняць шашою людзей, як статак:
Дзяцей партызан,
Партызанскіх матак.
На бакавіне шашы над ровам
Аўтаматы выплюнуць кулі.
Хлопчык сямігадовы
Горнецца да матулі.
Ён з вечна жывой душой
Вернецца гэтай шашой.
Ён будзе хадзіць, расстраляны,
Па снах маленства,
Пудзячы іх да шаленства,
Суніц прыгаршчы на паляны
Кіне сярод бароў,
Як сваю кроў.
Сэрца маё апаліць
Ён, Зелянкаўскі Паўлік.

Паэтычная дарога Мятліцкага за доўгія гады набыла свой пароль: «— Куды? — пыталіся. — Па соль» — адказвалі. У мірны час пароль быў сімвалам братняе дружбы, у векапомныя дні ваеннага ліхалецця стаў паролем выратавання ад знішчэння ў печак-душагубках Трасцянца, Майданака, Бухенвальда, што збудаваў у Еўропе фашысты.

У час вайны чумацкі шлях яднаў сілы беларускіх, украінскіх, польскіх народных мсціўцаў.

Палескія дарогі прывялі савецкае воінства да свята Перамогі над нямецкім фашызмам.

Палескай шашою ў дні аднаўлення народнай гаспадаркі завітаў у родныя мясціны Мятліцкага былы камсамольскі лідэр, а затым дзяржаўны дзеяч БССР Мазураў Кірыл Трафімавіч. Дзякуючы яго асабістым клопатам, была закладзена новая вуліца вёскі на месцы спаленых хат. У народзе яна атрымала назву Мазураўка. Фактычны матэрыял абагаціў зборнік святлом і адзнакамі гістарызму, надаў матэрыялу эпічнасць, пэўную лірычнасць і эмацыянальнасць.

Дарога ў зборніку з'яўляецца сюжэтнай нійкай, на якую паслядоўна аўтар намотвае клубок падзей, біяграфій.

У дзённыму дачарнобыльскага часу Мятліцкі пазнаёміў чытача з сумленнымі, уражлівымі, спакойнымі працаўнікамі палескай вёскі. Урочышчы рэгіёна, Малая і Вялікая Пелі, як і былінная Прыпяць, на хвалях сваіх неслі свету звесткі аб прыгожым суладдзі людзей і прыроды, аб зямных іх радасцях, клопатах і помыслах.

Зборнік населены вялікай колькасцю асоб. Паэт не дае ім разгорнутых характарыстык, як і Якуб Колас у «Новай зямлі». Засяроджвае ўвагу на асобных дэталях, якія характарызуюць індывідуальнае аблічча кожнага. Так, у час вясковай радаўкі-чаргі лірычны герой верша «Пастух» спасцігаў характары, псіхалогію сваіх аднавяскоўцаў. Гаспадар Шаўлоўскі Васіль вітаў падпаска і наперад дзячыў за клопат пра яго «белалобую», «торкаў нейкі ласунак у руку».

Багата тыпалагічнага падабенства паміж падлеткамі зборніка Мятліцкага і падлеткамі сям'і Міхала з паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа, іх матулямі. У полі зроку абодвух паэтаў тыповае, характэрнае для нацыянальнай псіхалогіі беларускага народа.

Аб'ядноўвае членаў бабчынскай талакі адказнае стаўленне да працоўных абавязкаў. Цёплымі словамі характарызуе паэт каваля Якуба і цеслю Антося, рукамі якіх ствараліся цуды народнага промыслу. Для народных умельцаў «у сталярні і кузні дні весялей беглі, клопатна жылося» — адзначае аўтар. Праца для большасці вяскоўцаў была сэнсам жыцця, сродкам трываласці на зямлі. Так, Макрэна з «фартуха снедала — хопала штось на хаду. Макрэна жыла і ведала: бягу — усё будзе ў ладу!»

Дзядзькі на зрубях — цеслі слыння,
Паўстаў з іх кожны дужым волатам,
Вачэй пагляды сакаліня,
Лязо сякеры грае золатам.

Для гераіні «Балада пра Варын агарод» праца таксама была эліксірам жыцця.

Мятліцкі не прычэсвае сваіх герояў адным грабенчыкам на адзін манер. Так, сярод землякоў было багата заўзятых апантаных грыбні-

коў. Іх аб'ядноўвае не спажывецкае, а святое стаўленне да дароў прыроды. Бабуля Антося не звяртала ўвагі на стан здароўя, «час ад работы лучыла» і «тэпала ў лес за балота», адчыняла ўнуку скарбніцы і таямніцы прыроды, вучыла адганяць ад зямлі сілы нячыстыя, над кожным паднятым грыбам утварала замову: «Згінь, нячыстая! Смерці прапажа!» Суседка-грыбніца Манька таксама валодала таямніцамі грыбовішч, але трымала іх ад людзей у сакрэце і, відаць, не ад пачуцця ўласніцкіх інтарэсаў, а хутчэй ад пачуцця захавання «прафесійнай» годнасці, сямейных сакрэтаў.

У старэйшага пакалення бабчынцаў трывалая сувязь з Космасам. Яна дзейнічае ў мірнай працы, калі хлебароб ускладае надзеі на сілы ўсывышнія. Да Бога за ратункам звяртаюцца землякі ў гадзіну Вялікай Айчыннай вайны, у час чарнобыльскай навалы першая скарга была «Высокаму Небу». У герояў зборніка выдатна спалучаецца класічнае — Богам дадзенае, генетычнае — узятая ад продкаў і агульначалавечае.

Трагедыю Чарнобыля трывушчы беларускі народ сустрэў з пачуццём паняверкі. «...Ставала веры і трывучай сілы...» «Пяць месяцаў у цэзіевым брудзе жылі маёй гаротнай вёскай людзі...» Людзі па прыкладу прыродных шчырніц-мурашак, птушак, пчол ратавалі зямлю, прасілі, «каб як мяльчэй капалі двор ля хаты салдацкія ўвішныя лапаты...» Спадзяваліся на сваё чалавечае сельскагаспадарчае знахарства, «садзілі бульбу і палолі грады, былі шчаўіне, сырадою рады...» Філасофская іх мудрасць пераконвае бабчынцаў: «Жывое ўсё, што прыходзіць на свет, усяк пратэстуе атрутнаму злу...» Чалавек чэрпае сілы аптымізму ў прыроды (вершы «Пчала», «Ластаўка», «Жартуюць леснікі...»), не апускае рукі, ратуе, што можна, а прырода ў сваю чаргу дапамагае яму справіцца з няшчасцем. Знакавым вобразам-сімвалам выратавання з'яўляецца ў зборніку Пчала. Яна сваёю песняю працоўнай шчырніцы лашчыць слых, пачастункам-мёдам ратуе параненую душу, вобразам жыцця выклікае міласць божаю.

Чарнобыльская хмара не здолела знішчыць фізічныя формы жыцця: «з пакутнай, атручанай небам зямлі нікуды бярозы сысці не змаглі». Як сведкі, «як здані святой даўніны», атулілі сваімі зараснікамі вёску яны.

«Шчэбет волі» разносяць у паветры і па правадах гурты ластавак, шапчучца травы і кусты.

Лірычны герой ратунак ад навалы чакае ад Космаса, бо неба — «небам засталося». Вера «ў неба жывое, у роднае неба» падмацоўваецца шчодрою працаю сонца, якое штодзень устае над «немасцю». Касмічны былінны пафас пранізвае верш «Астыне пыл»:

Мая зямля, адпетая бядой!

Над немасцю тваёй устала сонца.

Каўтае вецер з даўкім болем стронцый
І запівае мёртваю вадой
Пагаслых, ператручаных крыніц.
Зямля мая, вышэй ты ўсіх звяніц!

Беларуская літаратура пачатку і канца XX ст. азнаменавалася шэрагам непаўторных эпічных твораў. Сярод іх неабходна вылучыць паэму Якуба Коласа «Новая зямля», адзначыць зборнік Міколы Мятліцкага «Бабчын». Творы гэтыя нарадзіліся ў складаны час перабудовы асноў сацыяльна-палітычнай сістэмы грамадства. Якуб Колас стварыў энцыклапедыю жыцця сваіх землякоў — наднёманскіх беларусаў, склаў гімн іх нацыянальнаму менталітэту. Мікола Мятліцкі, творча наслідуючы свайму настаўніку, стварыў помнік-мемарыял беларусам прыпяцкага рэгіёна, землякам палескага краю, уславіў іх крышталёны духоўны воблік, шматпакутны працоўны шлях, нязгасную веру ў сілы зямлі, мудрасць прыроды, непарыўную сувязь з касмічным пантэонам свету.

«СЭРЦУ МАЙМУ ТЫ ДА СКОНУ — РАДЗІМА!»

Мікола Мятліцкі прапанаваў чытачу вершаваную аповесць «Замкнёны дом», якая і дала назву аднайменнаму зборніку (2005). Твор — сведчанне клапатлівай працы лаўрэата Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы над мастацкім увасабленнем экалагічнай праблемы, выкліканай трагічнай чарнобыльскай падзеяй 1986 г. Паэма падводзіць да ідэі паўсядзённага няўхільнага выканання грамадствам усіх навукова-тэхнічных патрабаванняў і рэкамендацый навукі, прызначаных для захавання непарушнасці экалогіі планеты Зямля.

Месцам дзеяння ў творы з'яўляецца зона адчужэння аднаго з чарнобыльскіх раёнаў Беларусі. Настальгія неадступная, высокае грамадзянскае сумленне выправіла з горада Краснаярска Акіма Пятровіча Кірчанку, галоўнага інжынера былых новабудоўляў Сібіры да родных каранёў у край маленства і юнацтва. Гул чарнобыльскага набата, пачуццё зямляцтва прыспешылі Кірчанку ў «вандроўку» ў край, забруджаны радыяцыйным попелам, дзе ва ўсе часы гісторыі не змаўкаў гімн свабоды і хараства жыцця. М. Мятліцкі на прыкладзе галоўнага героя паэмы, інжынера Акіма Пятровіча Кірчанкі, хлебараба Храла Сінкевіча падае тыповыя біяграфіі беларускіх працаўнікоў XX ст.

Паэма пачынаецца вузлавымі дэталямі біяграфіі галоўнага героя Кірчанкі. Вясковы хлопец Акім «Калісь у світцы з гразкага сяла // ...на покліч лёсу «ўліўся ў «тэхнікумскі вырай стогалосы». Прыгожы гарызонт будучыні паўставаў перад вясковым юнаком. У час вучобы быў прызваны ў армію і вельмі хутка «твар у твар» сустраўся з Вялікай Айчыннай вайной, зведаў горыч адступлення, спазнаў цяжкае раненне, лёс салдата дзён векапомных.

Інтрыгуючым вузельчыкам біяграфіі героя з'яўляецца ўспамін Кірчанкі пра гісторыю свайго юначага кахання да мясцовай прыгажуні Волькі.

Раптоўная хмара Вялікай Айчыннай вайны азмрочыла чорным крылом пачуцці рамантычнага шчаслівага юнацтва. Вайна раскідала па розныя берагі крывавага часу Акіма і Волечку. Цвёрдым крокам савецкага салдата-патрыёта прайшоў франтавыя дарогі Акім, зведаў цяжкія фізічныя знявечанні-раненні, адолеў боль страты ад рук ворагаў бацькоў і родных, збярог пачуццё кахання да дзяўчыны. Лірычны герой твора паведамляе:

Дазнаўся з пісьмаў страшнае: бацькоў,
А з імі разам дзвюх сясцёр і брата
(За Тоні партызаншчыну расплата!)
Паклалі немцы з іншымі у роў
За вёскаю ва ўрочышчы лясным...

Іншы шлях і ратунак абрала Волечка. Аўтар пазбягае падрабязнага апаведу яе паводзін у ваенны час: «Махнула з немцамі Волечка, ку-ку...» Вялікую мастацкую нагрузку для тлумачэння выбару дзяўчынай свайго месца ў экстрэмальных умовах вайны адыгрывае гукавое прастамоўнае абагульненне «ку-ку». Лірычны герой укліньваецца ў характарыстыку паводзін дзяўчыны, падрыхтоўвае чытача, нацэльвае героя на непрыемныя навіны аб паводзінах Волечкі.

М. Мятліцкі ў псіхалагічным ключы раскрывае пачуцці франтавіка, які «Прамень святла спадзеўліва чакаў». Неспадзяваная калізія здрады каханай выклікала ў франтавіка пачуццё гневу, афарбаванага натуралістычным абурэннем:

Шыкуеш сука недзе за бугром!
Не знаеш вочы з сораму дзе дзець!

Прайшло шмат год. Акім апынуўся на сцежках маладосці. Час не затушыў агеньчык юначага пачуцця: «Каханне ў ім дарэшты не забіта // ...Ён безліч раз не здолеў дараваць // Той міг...», калісь у час першага пасляваеннага спаткання з Волькай: «...прыперла шчэ

турысткай», наведала радзіму і ён прыняў, яе прыціс парыўна да грудзей». «Скуголіла, як вецер у трысці, // Уся трэслася, ды мовіла прос-с-ти...».

Калізія маральна-этычнай праблемы перарастае ў творы ў пасляваенную палітычную адзнаку часу, калі ў грамадстве было вельмі вострае стаўленне да ваеннапалонных, да «арбайтараў», выгнаных у Нямеччыну, да «прасейвання» жыхароў акупіраваных ворагам тэрыторый. У грамадзянскіх роздумах Акіма гэта праблема чакала разумнага рашэння. «Хіба прада лёсам вінная яна? Была б ягонай, знай, каб не вайна», — так разважае і сцвяжае сам сябе герой. Але аналітычны роздум учарашняга франтавіка над паводзінамі чалавека ў экстрэмальных абставінах бярэ верх над сентыментальнымі пачуццямі маладосці. Ён выносіць сабе жорсткі прысуд: «Падсцілка фрыца! — усёй душой крычаў, — // Кахаў каго? Гадзюку прывячаў!».

Параненае пачуццё кахання ваяра Акіма арганічна сплятаецца з пачуццём асобы, параненай чарнобыльскай віхурай, след якой ён убачыў на радзіме. Асфальтавая стужка-дарога прывяла Акіма на «Калгасны двор, парослы бальнягом, // З пашэрхлымі будынкамі на ўзбоччы // Наблізіўся пустэльны і сірочы». Памяць Акіма захавала мірны пластычны і гукавы малюнак мясцовасці. Двор калгасны быў запоўнены гоманам хлебаробаў, школьны — шматгалоссем вучняў, дом культуры — зіхатліва каляровымі постацямі наведвальнікаў рознага ўзросту, характару.

Спрадвечная вясковая сведка (выразная мастацкая дэталі творца) груша-дзічка паклікала Акіма да селішча дзядоў, бацькоў, братоў і сяцёр. «Калісь сюды за Кірчанку Пятра... // Прыйшла з нядальняй вёсачкі Акінка...» і хораша і моцна пасялілася ў душы сваякрухі Хвядоры, аб чым сведчыць тыповы факт чалавечай шчырасці і бясхітраснага даверу беларускай жанчыны-маці да сваёй нявесткі. Набыты мазалём і потам сямейны скарб — «закопанае золата ў гаршку» — сумленна падзяліла з нявесткай.

Не брукаваным быў працоўны шлях бацькі Акіма Пятра Кірчанкі.

«Не раз балесна ўспамінаў Акім, // Як доўга бацька умыкаў калгаса», не прымаючы новай формы сельскай гаспадаркі, супрацьпастаўляючы сваю волю сямейнікам і нават усяму грамадству. Але час зрабіў сваю справу. Бацька падпарадкаваўся калектыву, «Не загрымеў на Котлас. Брыгадзірам // Праз нейкі год упраўны стаў Пятрок // Парційцам крэпкім стаў, // ды толькі — на, // Так недарэчна ў жвір звяла вайна!..»

Бытавым дзясловам «умыкаў» аўтар вызначыў псіхалогію гаспадару-рупліўца, асабліва сці паводзін уласніка, псіхалогію хлебароба-

практыка, які асцярожна ставіўся да новага сацыяльна-палітычнага ўкладу жыцця.

Годнасць «крэпкага» партыйца Пятрок набыў, уклаўшы сваю ўласную працу ў будаўніцтва новага дзяржаўнага калгаснага ладу.

Але ўсё парушыла вайна. У Беларусі разгарнуўся ўсенародны партызанскі рух, у якім прыняла ўдзел і сям'я Петрака Кірчанкі, але знайшліся і хрыстапрадаўцы-паліцэйскія, якія дапамагалі акупантам здзяйсняць страшныя акцыі знішчэння насельніцтва. У адной з такіх аперацый загінуў гаспадар і трое яго дзяцей, засталася жывой дачка, партызанка Тоня, і сын, фронтавік Акім, які жыў надзеяй: «Катам — не даруецца нічога». Але час і міжнародныя палітычныя падзеі ўнеслі свае карэктывы ў ход гісторыі і яе «тэлеграфную ленту». Вуснамі Акіма аўтар дае сваё рэзюмэ-тлумачэнне міжнародным падзеям: «Шугае хлусня наўкола і свастыка мільгае». Афганская вайна свінцовым градам забрала ў Акіма сына.

М. Мятліцкі вельмі тонка да ўспаміну героя набліжае аўтарскі голас і працягвае яго разважанні. Падобнымі стылёвымі вузельчыкамі-пераходамі думак Акіма ў думкі лірычнага героя запоўнены строфы, прысвечаныя падзеям Вялікай Айчыннай вайны.

Пятнаццаць сем'яў гналі ранкам тым.
Іх горкі май праводзіў чорным цветам,
Нібы казаў ахвярніцам-кабетам,
Мужчынам іх і дзецям — вам, святым,
Павечна жыць у царстве небным Бога.
А катам — не даруецца нічога!
З гадамі даравалася! Вайна
Не ўсім сягоння помная. Шугае
Хлусня наўкол, і свастыка мільгае...

Праз успаміны Кірчанкі ў час абходу забруджаных радыяцыяй селішчаў аўтар збірае ў адну прыгожую аўтабіяграфічную нізку пацэркі біяграфій аднавяскоўцаў. М. Мятліцкі стварае калектыўны партрэт сваіх землякоў, завастрае ўвагу на іх індывідуальных характарыстыках, асаблівасцях менталітэту бабчынцаў. Акім прыпамінае столяра Антося, залатых рук майстра, адмысловага вясковага дызайнера. Каваля Гофмана, які ў акрузе карыстаўся славаю народнага тэхнара-вынаходніка, садавода Рамана, што быў сейбітам прыгажосці і добра на Зямлі, партызанскіх ваяроў Паўло, Адася, носьбітаў мужнасці, гуманізму вясковых хлебаробаў XX ст. Фашысцкі агонь, што палаў над зямлёю ў Другую сусветную вайну, у Акіма выклікае асацыятыўныя параўнанні са «згубніцай» ЧАЭС: «І вось пустэля-згубніца наўкруг! // Якія землі кінуты, дзе потам // Жыццё сцякала. За

калючым дротам // Іх не краане вясною звывны плуг». Калектыўным мастацкім партрэтам аўтар уплывае на аналітычны аналіз трагедыі Чарнобыля, якая забрала жыццё людзей, што сваёю працаю ўпрыгожвалі зямлю, бераглі яе багацці, множылі свабодалюбівую славу народа.

У час блуканняў па селішчах, знішчаных радыяцыйнай віхурай, Акіма апанавала пачуццё, што ён «ступае па мёртваму полю», узнікла думка: «...у джунглях траў дарога ў іншы свет». Наўкола малюнкi «мёртвай стыні», «царства тлену». Ён адчуў, што Чарнобыль — «ненасытны, несусветны мор».

Выкарыстаўшы шматлікія бытавыя, пейзажныя, гукавыя дэталі, Мятліцкі стварае пластычны, асацыятыўны вобраз-партрэт радыяцыйнага монстра. Бытавыя дэталі сцен шэрых будоўляў, перакрываючых дошкамі зрэнкі сляпых вокнаў хат, заімшэлыя калодзежы, раструшчанае і пакрытае травой шкло спадарожнічае Акіму на бабчынскім бацькоўскім шляху.

Аблічча Чарнобыля паўстае з рудых, шэрых, чорных, каляровых фарбаў. Промні сонца прабіваюцца на зямлю натужна. Праз згубную, вязкую духату паветра воблакі плывуць шэрымі шлейфамі смерці, даль паўстае «шызым марывам». Чарнобыль у паэме набывае пэўную гукавую гаму-характарыстыку паводзін «мёртвай цішыні», мае гнёўны голас «залевы дажджу», заўсёды «даль цягучым гудам прашытая была». Акіма суправаджалі аднастайныя песні-скаргі парваных ветрам хатніх шпалер. «...Зацямнелы бор, закуты ў мёртвы, даўкі супакой // Палоскай хмурай цёгся за ракой».

Шматлікімі мастацкімі знаходкамі М. Мятліцкі дасягнуў дакладнай характарыстыкі замкнёнага дома. Ён імкнуўся вырашыць праблему пошуку чарнобыльскіх злачынцаў, тых, хто яго замкнуў. «Глухотна млела ядзерная даль. // Сцінаў душу за чалавека жаль».

Паэт тактоўна падключаецца да філасофскага роздуму і пошуку інжынера Акіма Пятровіча прычын чарнобыльскай трагедыі: «Чым вінен ён? Навукі грыз граніт, // Трубіў паўсюд пра слаўны мірны атам; // Хто безгалова свет аддаў на глум...»

Аўтар адрасуе гэта пытанне ўсяму грамадству і для тлумачэння лёсу замкнёнага дома прыцягвае даследчыка Обнінскай навуковай вахты Холада, выратавальніка радыяцыйнай бяды. Ён дае практычны адказ-рэзюмэ: «Тут грошай закапана — у-уга! // І шчэ... ляснецца з бюджэту». У час вандроўкі Акім Пятровіч сустраў мясцовага лесніка — былога свайго сябра юнацтва, аднадумца Хрола Сінкевіча.

У біяграфіях Акіма, Хрола багата тыповага для дзяцей палескага краю: не адну ноч правялі каля вогнішчаў у час пасьбы коней, рабілі

сумесныя набегі на сады і агароды суседзяў, кагортай абаранялі гонар аднагодкаў са сваёй вуліцы.

На прыкладзе біяграфіі Храла і яго аднавяскоўцаў М. Мятліцкі звярнуў увагу на працэс станаўлення і развіцця ўсенароднай барацьбы з фашысцкімі захопнікамі. Партызанская тэматыка ў творы паглыбілася за кошт успамінаў пра баявыя аперацыі, батальных сцэн, вобразаў здраднікаў (Ярмольчык і Яўстрат). Праблема трагічнага і гераічнага мае гістарычную аснову палескага рэгіёна. Попел пажарышчаў вайны мінулай не астыў у яго душы і пасля перамогі, аб чым сведчаць шчырыя яго апаведы Акіму і служачым лясніцтва, навуковым супрацоўнікам зоны. Развагі, глумачэнні, успаміны лясніка аб днях векапомных вылучаюцца эмацыянальнай гутарковай мовай, выкліканай пачуццямі маральна-этычнага стану душы. Хрол адкрывае сябру доўга прыхаваны сакрэт свайго ўчынку помсты здрадніку за смерць родных, аднавяскоўцаў і землякоў.

За справядлівасць стану я гарой!
Не грэх за эта перці брат на брата!
Дык, от, скажу: я парашыў Яўстрата
Пасля ірва — з сястрою і старой
Павыдраў семья чорнае з зямлі,
Каб больш пачвары ў вёсцы не жылі.

Народны мсцівец помсту здраднікам лічыць загадам сумлення і воляю чыстай зямлі.

Хрол Сінкевіч зведаў у жыцці радасць працы, нягоды таталітарызму, выпрабаванні вайны, гонар і чэсць пераможца над нямецкім фашызмам. Экалагічная «загартоўка» ЧАЭС актывізуе яго грамадзянскасць, прымушае смела глядзець праўдзе ў вочы. Ён пільна сочыць за палітычнымі працэсамі ў свеце, уважліва аналізуе ўнутраныя дзяржаўныя падзеі. З Акімам Пятровічам ён паспявае абмеркаваць тыя пытанні, якія яго асабліва хвалююць:

...Мне, от, гарляк такая цісне жытка...
Ўжэ радзіва — і тое слухаць гідка:
Гадзінамі балбоча нараспеў:
«Мы людзям дзямакрацію далі!»
Каб мог — спаліў бы тыя Віскулі.

Чыстасардэчна і смела выказвае ляснік сябру юнацтва пастулаты сваёй філасофіі. Балюча і недаверліва ўспрымае Хрол падзеі перабудовы. «...Баліць душа: не скончыцца дабром // Заладжаны Масквою перастрой // Крывавай, чую, кончыцца іграй!» — падказвае чалавеку сталага ўзросту народная празарлівасць, а галоўным чынам, жаданне

зберагчы паміж народамі славянскае братэрства, а паміж новымі дзяржавамі мір і дыпламатычную згоду.

Хрол — захавальнік непарушнага саюзу і адзінства бацькоў і дзяцей усіх пакаленняў, цесляроў адной будучыні Палесся. Аб гэтым сведчаць яго ўзаемаадносіны з уласнымі дзецьмі, з моладдзю, «дыскусія» з рускім незнаёмым-вандроўнікам.

Мова Хрола Сінкевіча — люстэрка яго душы, светапогляду маральных прынцыпаў і філасофіі мыслення.

М. Мятліцкі паклапаціўся аб сродках мастацкай індывідуалізацыі лесніка — захавальніка скарбаў зямлі, яе фауны і флоры. У забруджанай зоне ён не вандроўнік-турыст, не часовы служачы, ён гаспадар краю. Жыццёвай упартасцю Хрол нагадвае зубра, з якім у зоне адчужэння падзяляе ўсе радзійныя нягоды.

У назве аповесці «Замкнёны дом» аўтар увасобіў філасофію чарнобыльскай трагедыі, падкрэсліў умоўную замкнёнасць забруджанай прасторы зла, якая да пэўнага часу будзе ўтрымліваць у сваіх цянях жывое.

Назва вершаванай аповесці «Замкнёны дом» успрымаецца як завязка твора. Пры пабудове сюжэта аўтар здалёк падступаецца да яе развязкі. Пасля першага адпачынку ў лясной гасцініцы Акім Пятровіч быў разбуджаны і здзіўлены кагортаю «мясцовага» насельніцтва: «З паўсюль наехаў знаны люд вучоны // Жыве-працуе ён за дротам зоны». Побач з імі — чародкі маладых жанчын-лабарантак. У фрэнчах сініх мясцовых леснікоў, аб'ездчыкаў, назіральнікаў.

Выбух на ЧАЭС узняў над родным домам атамны віхор, прымусіў клапатлівага гаспадара на час замкнуць яго ад ліхалецця. У экстрэмальных умовах жыцця чалавек заўсёды шукаў ратунак на прасторах прыроды, час быў і застаецца надзейным лекарам ад бяды і ліхалецця.

З такімі перакананнямі пакідае зону Акім Пятровіч. «І ўжо калі па ўзлётнай паласе // Панесся лайнер, адарваўся з гулам, // Яго душа суцішвалася — чула... // ...Ёсць іншы свет і ёсць жыцця працяг». Думка героя зліваецца з перакананнем аўтара: «Жыццё працягваецца!».

Паэма па сваёй ідэйнай задуме пераклікаецца з ляўкоўскім цыклам Янкі Купалы, з паэмай Якуба Коласа «Новая зямля».

М. Мятліцкі стварыў літаратурны помнік зямлі беларускай, якая ў дні чарнобыльскай навалы прыняла на свае плечы ўдар страшэннай антычалавечай тэхнічнай сілы. Народ Беларусі напружыўся і рассек чорную радзійную хмару, засведчыўшы ўсяму свету невычэрпанасць крыніц сваёй жыццесцвярдзальнасці.

САМАРОДАК ЗЯМЛІ БЕЛАРУСКАЙ

Кожны народ захоўвае ў сваёй памяці імёны герояў, аваяных быліннай славаю абаронцаў сваёй Айчыны ад чужаземных занявольнікаў. У Беларусі да ліку народных любімцаў і славуцасцей XX ст. належыць Васіль Ісакавіч Талаш.

На пачатку 30-х гг. беларуская проза папоўнілася эпічнай аповецю Якуба Коласа «Дрыгва», прысвечанай станаўленню Савецкай улады і выгнанню з абшараў Палесся польскіх захопнікаў. Твор набыў незвычайную папулярнасць дзякуючы ўдумліваму творчаму спалучэнню аўтарам сацыяльнага і палітычнага, нацыянальнага і патрыятычнага, рэалістычнага і рамантычнага сюжэтнага зместу. У аснову твора пакладзены гістарычны матэрыял, біяграфія рэальнай асобы Васіля Ісакавіча Талаша. Што ўразіла і прыкавала ўвагу пісьменніка ў лёсе выхадца са шматдзетнай і беднай сям'і?

Малазямелле бацькоў прымусіла Васіля пасля жаніцбы з Палагей ісці ў прымы ў вёску Навасёлкі на гаспадарку яе бацькоў. Але пашчасціла на спагадлівага цесця Емяльяна Пасько. Зямля была маці-карміцелькай, выратавальніцай ад голаду і галечы. Калі ў палескі край нахлынулі чужынцы-захопнікі, хлебароб узяў у рукі сякеру і выступіў на абарону сваёй чалавечай годнасці. Васіль Ісакавіч здолеў аб'яднаць землякоў, згуртаваў партызанскі атрад, узначаліў яго, прычым вызначыўся талентам стратэга. Ён паспяхова правёў на Палессі не адну баявую аперацыю. Тройчы польскія жаўнеры спрабавалі замацавацца ў палескім рэгіёне, але вынік быў адзін — выгнанне чужынцаў.

Немалады ўзростам, Васіль Ісакавіч добраахвотнікам быў залічаны ў 417 пяхотны полк Чырвонай Арміі і аказаў вялікую дапамогу ў наладжванні кантактаў з мясцовымі партызанскімі групамі, садзейнічаў армейскай разведцы. Па сведчанні даследчыка Міколы Жыгоцкага, архіўныя зборы захоўваюць багаты матэрыял аб гераічнай дзейнасці Талаша ў пачатку 20-х гг. мінулага стагоддзя. Магутная воля свабодалюба, талент народнага важака дапамаглі яму пераадолець выпрабаванні грамадзянскай вайны і выйсці разам з аднапалчанамі і ўдзельнікамі партызанскага руху на Палессі пераможцамі. Калі пачаўся жаданы мір, Талаш апантана ўзяўся за аднаўленне разбуранай вайной народнай гаспадаркі. На пасадзе старшыні сельскага савета спалучаў працоўную дзейнасць з грамадскай. Першачарговым быў клопат аб людзях, аб развіцці жывёлагадоўлі, набыцці насення для сялянскіх надзелаў, адкрыцці суднарамонтных майстэрняў, школ, медыцынскага пункта. Беларускі ўрад высока ацаніў гераічныя справы

палескага самародка. Вось выпіска з пастановы Прэзідыума ЦВК БССР ад 6 лютага 1928 г.: «За здзяйсненне подзвіга ўзнагародзіць ордэнам Чырвонага сцяга Талаша Васіля Ісакавіча, селяніна вёскі Белкі Пётрыкаўскага раёна Мазырскай акругі».

Дзед Талаш у час Вялікай Айчыннай вайны з сям'ёю застаўся на акупіраванай ворагам тэрыторыі. Немцы і паліцаі спрабавалі адабраць ордэн, здзекаваліся фізічна з Васіля Ісакавіча і яго сыноў. Мужнага палешука ўратаваў прыпяцкі лес. У час адной баявой аперацыі падрыўнікі атрада імя Гастэлы натрапілі ў гушчары на дзедаву схованку, якога мясцовыя партызаны адразу пазналі. Дзеда Талаша даставілі ў штаб Мінскага партызанскага злучэння, дзе ён атрымаў ад Рамана Навумавіча Мачульскага — намесніка камандзіра злучэння — шэраг даручэнняў. Талаш добра ведаў сакрэты мясцовага рэльефу, якія партызаны выкарысталі ў ходзе баёў і блакад. Дзед нават склаў апэратыўна-стратэгічную карту размяшчэння варажых умацаванняў у гарнізонах, якія разведаў у час пошуку партызан. Чутка аб тым, што ў радах народных мсціўцаў ваюе Васіль Ісакавіч, разнеслася па ўсіх злучэннях і выклікала прыліў новых сіл, жаданне пабачыць яго ў сваіх атрадах. Партызаны М. Сіманаў, А. Кашыраў, А. Дзенісевіч, П. Папоў прывезлі ў лясную друкарню некалькі варыянтаў легенды пра гераізм дзеда Талаша.

Па выкліку ЦК КП(б)Б з Мінскага партызанскага злучэння Васіль Ісакавіч прыляцеў у Маскву. Тут яму наладзілі цёплую сустрэчу, пасялілі ў самай лепшай гасцініцы таго часу «Масква». Дзеда апранулі ў новае вайсковае абмундзіраванне, але пахадзіў ён у ім не больш тыдня, а потым схаваў у мяшок. Маёй маці Ефрасінні Яфімаўне каратка растлумачыў: падарунак унукам і сынам. Талаша далучылі да партызанскай групы, якая наведвала заводы, прадпрыемствы, навучальныя ўстановы, дзе ён расказваў масквічам аб жыцці і барацьбе народных мсціўцаў з фашысцкімі акупантамі на Беларусі.

Пасля тлумнага дня Васіль Ісакавіч у накінутым на плечы кашушку выходзіў з нумара ў прасторны хол, уладкоўваўся за стол, клаў на сярэдзіну кубанку з партызанскаю «кукардаю» — чырвоным каснічком, збіраў вакол сябе людзей, што вярталіся ў гасцініцу на адпачынак. Слухачы, у асноўным афіцэры, даведаўшыся, што перад імі не проста беларускі партызан, а той самы дзед Талаш, пра якога Якуб Колас напісаў кніжку «Дрыгва», распытвалі героя пра Беларусь, пра лёс ягоных землякоў, агульны настрой народа. Талаш атрымоўваў ад імправізаванага круглага стала новы зарад сілы для заўтрашняга дня і на наступны вечар даваў інтэрв'ю новым слухачам.

Адзіным сродкам інфармацыі аб баявых дзеяннях на фронце была для дзеда радыёкропка. Пасля гутарак ён прыходзіў да нас у нумар і з напружаннем чакаў перадачы «У апошні час», якая давала звесткі аб самых апошніх падзеях на франтах. Аслаблены слых перашкаджаў улавіць яму падрабязнасці. Маці тлумачыла агульны змест і не прамінала выпадку ўдакладніць шматлікія дэталі зместу аповесці «Дрыгва», якую яна добра памятала, бо прачытала ўважліва ў свой час. Талаш быў рады пытанням і адкрываў шматлікія сакрэты прататыпаў твора (Аўгінні, Рыля, Бусыгі, Саўкі і інш.). Мінуць гады, і я на сваіх лекцыях для студэнтаў філалагічнага факультэта Белдзяржуніверсітэта выкарыстаю дзедавыя тлумачэнні «Дрыгвы».

Дзеду Талашу ўсё ж пашчасціла сустрэцца ў 1943 г. з Якубам Коласам. Письменнік прыехаў у Маскву з Ташкента па сваіх справах і пасяліўся таксама ў гасцініцы «Масква». У лістах да жонкі Марыі Дзмітраўны ён пісаў аб сваіх уражаннях ад сустрэчы.

Па даручэнні П. К. Панамарэнкі кінахроніка ТАСС рыхтавала эпізод спаткання Якуба Коласа з літаратурным героем яго аповесці — легендарным удзельнікам партызанскага руху на Беларусі. Здымкі праходзілі ў гасцінічным нумары. Талаш кансерватыўна ставіўся да парад і загадаў кінааператараў, не хацеў скідаць з плеч руды партызанскі кажушок, не мог спакойна ўседзець за прыгатаваным дзяжурнай паверха Антанінай Зотавай сціплым пачастункам ваеннага часу — гарбатай. Радасць сустрэчы з шаноўным чалавекам і любімым пісьменнікам адчувалася ў жэстах дзеда, бляску вачэй, рэпліках. Мы, тоўпячыся каля дзвярэй, бачылі, што Колас паводзіў сябе вельмі спакойна, стараўся заняць у гэтым эпізодзе другі план.

Талаш любіў пахваліцца падарункамі, якія атрымліваў на сустрэчах з рабочымі Масквы. Аднойчы з дзедам Мікітам Шэшкам (таксама партызанам Міншчыны) яны вырашылі азнаёміцца з прынцыпам дзейнасці аўтамата, які ім падарылі на нейкім заводзе. Ненаўмысна пусцілі чаргу ў столь нумара, абышлося без вялікай шкоды, але, каб зняць з сябе падазрэнне, збеглі кудысьці на палову сутак.

Легендарны партызан-самародак дзед Талаш карыстаўся вялікай папулярнасцю сярод скульптараў, мастакоў, кампазітараў, пісьменнікаў. Плошча на праспекце Незалежнасці ў Мінску забудавана скульптурным комплексам-мемарыялам, прысвечаным народнаму песняру Якубу Коласу і яго літаратурным героям. Дзед Талаш нават прыняў позу разведчыка, як быццам рыхтуецца да нейкай вайскавай аперацыі. Пражыў ён амаль сто год, а няўрымслівая душа палескага героя знайшла вечны спакой у роднай петрыкаўскай зямлі.

ПАЭТЫЧНАЯ УНІВЕРСІЯДА (другая палова XX ст.)

Паэтычны вобраз Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта пачаў выкрышталізоўвацца амаль адразу пасля дня яго нараджэння 30 кастрычніка 1921 г. Паэт Алесь Гурло — былы ўдзельнік штурму Зімняга ў кастрычніку — 28.1.1922 г. апублікаваў верш «Беларускаму ўніверсітэту», у якім з вялікім хваляваннем і гонарам адзначыў, што ўніверсітэт «дзверы адчыніў прасторныя для тых, каму навукі шлях зачынен быў здаўна». Ён прадказаў будучыню яго: «з дзвярэй тваіх павыйдуць песняры, прарокі і тварцы навукі, пачуцця, як выйшлі з сцен краёў суседніх нам». Паэтычныя пажаданні А. Гурло сталі светлаю яваю БДУ. Універсітэцкія аўдыторыі запоўнілі «гораду дзеці і вёскі беднай сыны». Першымі выхаванцамі педфака былі Пятрусь Броўка, Кузьма Чорны, Кандрат Крапіва, Пятро Глебка, Максім Лужанін, Янка Скрыган, Алесь Пальчэўскі, Мікола Хведаровіч, Алесь Якімовіч, Алесь Звонак і інш.

Пятрусь Броўка, вітаючы калектыў БДУ ў час святкавання яго пяцідзясяцігоддзя (1970), пісаў: «Ганаруся тым, што быў студэнтам БДУ... Жыве ў сэрцы запал гарачых спрэчак, пошум вясёлых студэнцкіх сходаў, вечароў. Жыве ў сэрцы непатольная прага да жыцця, неўтаймаванае імкненне быць заўжды карысным народу, партыі, Радзіме». Гэтыя пачуцці народнага паэта, Героя Сацыялістычнай Працы, лаўрэата Ленінскай прэміі падсвечваюць пэўныя традыцыі сучаснага ўніверсітэта.

Кандрат Крапіва — народны пісьменнік Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат дзяржаўных прэмій — успамінае: «Студэнцкія гады захавалі ў памяці нямала цікавых змястоўных лекцый прафесараў Замоціна, Пятуховіча, Барычэўскага, Пічэты, Вальфсона, Бузюка, Воўк-Леановіча. Нас, студэнтаў, хвалявала ўсё новае, што нараджалася ў жыцці. Хацелася быць перадавым, свядомым будаўніком новай явы. Мы ішлі ў паход па ліквідацыю непісьменнасці, памагалі ў калектывізацыі вёскі, пісалі творы па гарачых слядах падзей». Уражанні Кандрата Крапівы аб далёкім мінулым БДУ адлюстроўваюць тыя шматлікія задачы, якія характэрны былі калектыву БДУ ў 1920—1930-я гг. і пакладзены ў аснову сучаснага статута ўніверсітэта.

Перыяд станаўлення БДУ быў вельмі кароткі, яму на змену прыйшла рамантыка штурму навуковых вяршынь, новага грамадска-палітычнага грамадства, а разам час выпрабавання грамадзянскай, партыйнай, патрыятычнай яго годнасці. У паэзіі выхаванцаў ўніверсітэта 30—40-х гг. XX ст. меншы адбітак знайшла прыватная біяграфія ўніверсітэта, яго лакальныя будні, большую ўвагу аўтараў займала агульнае, тое, чым жыла дзяржава і рэспубліка. І тым не менш, дзя-

куючы творах яго выхаванцаў-паэтаў захавалася духоўнае і знешняе аблічча калектыву даваеннага ўніверсітэта, постаць яго галоўнага героя — студэнта. Ён пададзены ў вобразе закаханага ў жыццё юнака, які жыве ў сталіцы рэспублікі на вуліцы Студэнцкай у драўляным інтэрнаце-бараку побач са шматгалосым чыгуначным вакзалам, штодзень ходзіць па рамантычным насціле-мостце, што перакінута праз шнуры рэек чыгуначных. Драўляная, квяцістая вуліца, віадук перарастаюць пад пяром Міколы Аўрамчыка ў вершы «Універсітэцкі гарадок» у мнагазначныя з рамантычна-паэтычных дэталей, якія падсвечваюць духоўны стан студэнта даваеннай пары, засяроджваюць увагу на сацыяльным абліччы студэнцтва правафланговага вышэйшай школы рэспублікі. На студэнцкай новай вуліцы, назва якой пралівае святло на характар жыхароў, жыла няўрымслівая маладосць, што хапала сонца за косы, сябрала з кніжкай, рука ў руку ішла з каханнем, тут пачынаўся гістарычны шлях студэнтаў-воінаў БДУ «ў гарады сталічныя Еўропы».

Воблік універсітэта 30-х гг. і яго студэнтаў у творы Міколы Аўрамчыка атрымаў рамантычную афарбоўку. Яна адпавядала зместу, якім былі напоўнены даваенныя студэнцкія будні. Званне студэнта юнакі і дзяўчаты насілі з вялікім гонарам, як дар народа, і апраўдвалі сваёй шматграннай паўсядзённай дзейнасцю.

Універсітэцкі гарадок меў сваё выразнае знешняе аблічча: гэта новыя карпусы архітэктурнага стылю 30-х гг., разбіты і засаджаны студэнцкімі рукамі шпшынавымі прыгожымі, але калючымі кустамі скверык з фантанчыкам, упрыгожаным і дапоўненым скульптурным дзіцячым карагодам. Гэта быў гарадок новага савецкага часу, дзе жыла толькі радасць, гучалі аптымістычныя песні, напоўненыя ідэямі патрыятызму з заклікам моладзі ўпэўнена крочыць па шляху будаўніцтва першай у свеце сацыялістычнай дзяржавы на шырокія прасторы жыцця. І вось сюды ў пару летняй экзаменацыйнай сесіі, у гарачы спякотны дзень 22 чэрвеня 1941 г. уварвалася полымя Другой сусветнай вайны. Фашысцкія вырадкі Германіі рынулі на СССР. Падрыхтаваныя планы акупанты ажыццяўлялі маланкава. Згарэлі карпусы, апусцеў скверык, а ўцалелыя падмуркі ўніверсітэцкага гарадка нямецкія фашысты ператварылі ў салдацкія казіно і камеры здзекаў. Мікола Аўрамчык піша: «І ў падвале корпуса наргася // нашым аднакурсніцам былым // заганяў гарачыя іголки // пад пазногці тонкіх пальцаў іх, // Што, бывала, адвячоркам золкім // Сагравалі мы ў руках сваіх. // Давялося кроў праліць да кроплі // дружбаку майму не аднаму // З універсітэта ў Еўропе, // Выпякаючы агнём чуму. // За паўсвету, З актавае залы, // Як і ў даваенныя часы // Незабытых Коласа і Купалы // чуліся жывыя галасы». Мікола Аўрамчык у сваім

творы вызначыў ролю выхаванцаў універсітэта ў вызваленчай барацьбе нашага народа з нямецкім фашызмам, падкрэсліў іх інтэрнацыянальную місію ў выратаванні універсітэтаў Еўропы ад карычневай чумы.

Жыццё ніколі не пакідала батысцкіх гарадок. Яно мяняла фізічныя формы: набывала выгляд батальнай пляцоўкі, выяўляла характар барацьбы, падпольнага супраціўлення. Як толькі быў вызвалены Мінск, адразу ж пачалося адраджэнне універсітэцкага гарадка.

Дзяўчаты з раніцы
Ля біяфака
Пясок і цэглу
Носяць на падворак.
Супроць руін
Пайшлі хлапцы ў атаку,
З плячэй
Яшчэ не зняўшы гімнасцёркі.
Цяпер яны вярнуліся ў будынак,
Дзе ва аўдыторыяў
Калісь вайна застала...
Пад Сталінградам
І каля Берліна
Хлапцы здавалі
Экзамен на сталасць.

Аднаўленчую эпапею універсітэта ўзначаліў яго рэктар Парфен Пятровіч Савіцкі і сакратар партыйнай катогорты І. П. Мележ. Не пакладаючы рук разам з імі працуюць дэкан факультэта М. Р. Ларчанка, дацэнт М. А. Жыдовіч, дацэнт М. І. Жыркевіч, прафесар І. В. Гутараў, студэнты, учарашнія партызаны А. Багрова, камсамольскія важакі А. П. Вашкевіч, Ул. Камлюк. Адноўленыя студэнцкія аўдыторыі запоўнілі ўчарашнія воіны, партызаны, падпольшчыкі. Паэт Уладзіслаў Нядзведскі — выпускнік БДУ 1965 г. — у вершы «Гвардзеец навукі» вельмі добра вызначыў той гвардзейскі пафас, што быў характэрны для ўсяго калектыву універсітэта першай пасляваеннай пары.

Сягоння гвардзейцу ісці
Адсюль не ваенным паходам —
Сягоння гвардзейцу нясці
Адсюль свае веды народу.
Любімай радзіме аддаць
Сваю маладосць, свае рукі
І з чэсцю імя апраўдаць
Гвардзейца савецкай навукі!

Верш гучыць як баявы марш, а яго герой яшчэ не атрымаў мірнага паслаблення. Напружанасць лірычнага героя — студэнта — не надуманая, прадыктавана часам. Літаратурны герой Нядзведскага, студэнт універсітэта, дае прысягу гвардзейца савецкай навуцы, адчувае сябе ўдзельнікам мірнага гвардзейскага марша да новых вярышнь.

Першачарговая задача кожнага універсітэцкага выхаванца — паспяховая вучоба. Набыццё ведаў. Шляхі да іх шматлікія. Аксіёма гэта знайшла сваё паэтычнае ўвасабленне ў шматлікіх творах выпускнікоў БДУ. Іван Сіпакоў — выпускнік 1960 г. — у вершы «Кнігі» вельмі трапна падаў неабсяжны акіян ведаў, якім трэба было авалодаць студэнтам.

Кніга
Адна — глыбокая,
Другая — высокая,
Трэцяя кніга — шырокая.
Набраная дзесь па-за нашымі эрамі.
Адну — гартаюць плугі,
Другую — вятры,
Трэцюю — лодкі і рыбы.
Гартаюць, але старонак у кнігах гэтых не меншае.
У адной старонкі — барозны,
У другой — аблогі,
У трэцяй — блакітаў хвалі.
На гэтых старонках запісана цэлая вечнасць,
А мы, маленькія, натужваемся іх прачытаць,
Як паўсотню старонак —
За паўсотню класаў
За паўсотню год —
І прачытваем, волаты!

У літаратурных творах паэтаў-выпускнікоў універсітэта 30—50-х гг. знайшлі рознае стылістычнае ўвасабленне вобразы прадстаўнікоў моладзі. Так, Іван Курбека — выпускнік 1958 г. — прысвяціў свой верш заслужанаму дзеячу вышэйшай школы дацэнту Міхаілу Іванавічу Жыркевічу:

Заўсёды Вы былі ў гуморы
І падымалі ў нас настрой,
За Вамі мы па калідоры
Снавалі доўгай чарадой.
Прыходзіў лекцыі пачатак —
Мы працавалі разам зноў:
Шукалі суфіксы і канчатак,
І пранікалі ў сутнасць слоў.

Заесць у галаве і — баста!
І хоць бы трошачкі дзе цюк —
У вінавальным склоне часта
Маячыў не адзін дзяцюк —
Сядай, мудрэц! Скажы ты, братка —
Звяртаўся да другога ён,
Пакуль не ўбачыць творны склон.

Пакінулі ў сваіх вершах нашы выпускнікі і рознага характару ўражанні ад універсітэцкіх лекцый. Рыгор Міхайлавіч Семашкевіч — выпускнік 1966 г. — у вершы «Аўтабіяграфія» піша:

Стаў студэнтам, хадзіў хоць колькі на лекцыі,
Слухаў такое: «У цэнтры творчасці класіка Н.
У яго геніяльных паэмах і вершах стаіць мужык»,
Пяць гадоў у цэнтры стаяў і стаяў той мужык,
Хоць бы прысеў ці прылёт.

Назіранні падобнага характару сведчылі аб патрабавальнасці і грамадзянскай актыўнасці студэнтаў гвардзейскай загартоўкі, аб праявах ідэалагічнай зашоранасці пры выпрацоўцы новых праграм.

Алег Антонавіч Лойка — выпускнік 1953 г. — стварыў «Оду завочніку» і даў паэтычную характарыстыку асобе студэнта-завочніка, яго ўмовам вучобы, працы, грамадскім, сямейным абавязкам. Твор стаў папулярным для ўсіх пакаленняў завочнікаў, у ім адбіта само жыццё. Будзённым праца выхаванцаў універсітэта — гэта не толькі вучоба, экзамены. Яна працягваецца ў розных формах у час летняга «адпачынку». Мікола Маляўка — выпускнік 1965 г. — у вершы «Хай жа ўсе студэнты...» звяртаецца да сваіх сяброў з вельмі катэгарычным патрабаваннем: «Хай жа ўсе студэнты, вераснем сабраныя, маюць дакументы — рукі спрацаваныя!» Да гонару нашай альма матэр яе дзеці прывозілі не толькі рукі спрацаваныя, а і шматлікія дыпламы, узнагароды, граматы, што сведчылі аб іх працоўнай годнасці, грамадзянскай самаадданасці.

У вершах выхаванцаў універсітэта адзначана роля БДУ ў ажыццяўленні тых гістарычных задач, якія паўставалі перад нашым грамадствам на розных этапах яго развіцця. Адною з іх было аднаўленне разбуранай фашыстамі народнай гаспадаркі, праблема асваення цалінных зямель. Нашы студэнты былі ў першых атрадах цаліннікаў. Рыгор Барадулін — выпускнік 1959 г. — праклаў на цаліне сваю баразну. Працоўная асалода ад здзяйснення народнага даверу, дзяржаўнага даручэння знайшла паэтычнае ўвасабленне ў яго зборніку, які быў адзначаны прэміяй Усесаюзнага Ленінскага камсамола. Філфакаўскія

гадаванцы — паэты Генадзь Бураўкін, Уладзімір Карызна — пакінулі свой след у стэпах цаліны, у паэтычнай універсітэцкай спадчыне.

Выхаванцы універсітэта — гэта людзі, як адзначае паэт Генадзь Бураўкін, неспакойнага племені, племені КПСС. Ён піша:

Я з твайго неспакойнага племені, партыя...
Гэта ты мне адкрыла прасторы шырокія
І ў дарогу ўручыла свой дапытлівы зрок.
І заўсёды з тваімі ўладарнымі крокамі
Я знітоўваю кожны свой крок.
Адаю табе рукі і сэрца юначае
І прымаю твой казачны, смелы разгон.
Б'юць у жылах маіх —
кроў гарачая матчына,
Твой Кастрычніцкі вечны агонь.

Мікола Маляўка ад імя свайго пакалення гаворыць:

Я буду жадаць аднаго
Усе свае вёсны і зімы:
Зрабіць хоць часцінку таго,
Што Ленін зрабіў для радзімы.

Працоўныя традыцыі студэнтаў БДУ прадаўжаюцца ў сучасных сельскагаспадарчых буднях, у будаўнічых атрадах, у новабудоўлях Рэспублікі Беларусь.

Студэнты і выкладчыкі універсітэта — удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны, або дзеці ці ўнукі, нашчадкі ўдзельнікаў вайны, таму невыпадкова вялікае месца ў паэтычнай біяграфіі універсітэта займаюць вершы аб днях векапомных. Генадзь Бураўкін у вершы «Ля партызанскіх сцягоў» складае гімн гераічнаму шляху баявых сцягоў, аб свяшчэнным іх назначэнні ў гісторыі народа:

Яны выцвелі ў дыме боек,
Каля зыргіх начных кастроў
І прынеслі ў залу з сабою
Родны пах беларускіх бароў,
Дзе між імі той самы родны,
З пахам хвой і купальскіх траў,
Той, які пад агнём кулямётным
Бацька мой цалаваў.
Адшукаў заповітны сцяг.
Гэта, пэўна, яго мой бацька
Перад смерцю збіраг на грудзях,

Гэта ён тут, паміж сцягамі,
Самы прасты з музейных сцягоў,
Калі нельга рукой — губамі
Мне дазвольце крануцца яго.

Як нідзе, ва універсітэцкім калектыве актыўна фарміруюцца высокія ідэалы сяброўства, пачуцці братэрства, інтэрнацыяналізму. Яны глыбока пускаюць карэнні ў студэнцкую глебу, а галінкамі цягнуцца да ўсіх ячэек нашага грамадства. Пра ролю універсітэта ў фарміраванні чалавека гуманістычнай маралі, духоўнасці, патрыятызму пішуць у сваіх творах амаль усе паэты. Маральна-этычныя крытэрыі пашыраюцца і ўмацоўваюцца ў сценах універсітэта, аб чым сведчыць паэзія Н. Гілевіча, А. Лойкі, А. Марціновіча, В. Зуёнка і многіх іншых.

У вершы Ніла Гілевіча «Матрос з эсмінца» паэт падаў вельмі тыповыя з'явы інтэрнацкага побыту, з тонкім пачуццём гумару, у духу народных песень ён расказвае пра тое зямное, чым жыве чалавек. А жыве ён не хлебам адзіным. Сяброўства — тыповая адзнака ўзаемаадносін савецкіх студэнтаў. Яна праяўляецца і ў вялікім, і ў маленькім. У вершы Гілевіча «Пасылка» праз прыватнае паэт паказвае тое агульнае, што было ва ўсе часы тыповым для савецкага студэнта. Таму гэта тэма ўзаемнай падтрымкі знайшла сваё адбіццё амаль што ў творчасці ўсіх паэтаў універсітэта.

Так, Р. Барадулін у вершы «Дзень добры, інтэрнат» піша:

Ці думала маці ў раёне,
Складаючы масла глячок,
Што будуць удзячны ёй сёння
Пятнаццаць сыноў і дачок.

Паэту Н. Гілевічу таксама пасылка «прыйшла яна вельмі дарэчы, як зналі бацькі ўсё адно, стыпендыя вышла дарэшты, а новай яшчэ не чутно».

Свет універсітэта вельмі хараша іскрыцца ў вершах, прысвечаных каханню, самаму мнагалучнаму і шчасліваму пачуццю, якое з'яўляецца неад'емным спадарожнікам студэнцтва. Пачуцці кахання зліваюцца ў творах з патрыятычнай атмасферай, у якой жывуць юнакі і дзяўчаты, яны падсвечваюць іх грамадзянскае аблічча.

Святло універсітэта ліецца з лістоў студэнтаў да сваіх родных. У іх вельмі хараша пераплелены ў адзін вянок пачуцці любячага сына і пачуцці сына-грамадзяніна.

Паклон табе, родная, нізкі ад сына!
Я шчасцем з табою хачу падзяліцца —

Адно ты заботай не чуйся.
Мне любымі сталі і наша сталіца,
І ў ёй — гарадок, дзе вучуся.
Люблю і студэнцкі прытулак свой новы —
Прывык, як да роднага дому.
І помню заўсёды пяшчотныя словы,
Што ты мне казала малому:
«Ты, сыне мой, долі не зведаеш горкай,
Расці, падымайся, мой сокал.
Тваё нараджэнне шчасліваю зоркай
Адзначана ў небе высокім».

У вершы выразна праступае матыў купалаўскай маці аб лёсе свайго дзіцяці. Вобраз маці ў вершах выхаванцаў універсітэта выступае як сімвал сумлення, чэсці, даверу.

Студэнцкая пара — самая шматабяцаючая. Адкрывае перад узброеным ведамі чалавекам шырокія гарызонты, шчаслівую ніву для пасеву разумнага, вечнага. Святло ж універсітэта шчодрое, вялікае, бясконцае. Прасякнута яно пачуццямі патрыятызму, працоўнай і творчай энергіяй, пачуццём гуманізму і інтэрнацыяналізму.

О, родны сэрцу Беларускі дзяржаўны універсітэт —
Ніхто душой не заскарузне,
Хто ў твой паверыў запавет!
Расці ж і слаўся год ад году,
Працоўны гонар беражы,
Служы радзіме і народу,
Ідэям Леніна служы!

Баразна паэтычнай універсіяды была ўзнята на паэтычнай цаліне. На ёй з цягам часу ўзняўся вялікі паэтычны ўраджай, постаці вядомых нацыянальных паэтаў, народных дзеячаў культуры Рэспублікі Беларусь.

Раздзел III

ПАРТРЭТЫ

ПОСТАЦЬ МАЙГО ХРОСНАГА БАЦЬКІ МІХАСЯ РЫГОРАВІЧА ЛАРЧАНКІ

Юбілейныя падзеі 85-годдзя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў выпускнікоў майго пакалення ўзбударажылі ўспаміны аб маладосці часу ліхалецця Другой сусветнай вайны, выклікалі неадступнае жаданне тэрмінова пакланіцца памяці тых, хто даў нам магчымасць вучыцца, працаваць, радавацца жыццю. Мне, філолагу БДУ выпуску 50-х гг. XX ст., хочацца пакланіцца памяці хроснага навуковага бацькі доктара навук, прафесара, заслужанага дзеяча навукі Ларчанкі Міхася Рыгоровіча і яго аднадумцам-паплечнікам — заслужанаму дзеячу навукі, члену-карэспандэнту АН БССР Гутараву Івану Васільевічу, доктару навук, прафесару, заслужанаму дзеячу навукі Пшыркову Юліяну Сяргеевічу.

Хачу засяродзіць увагу чытачоў, навукоўцаў, філолагаў, бібліёграфай Белдзяржуніверсітэта, гісторыкаў на грамадзянскім партрэце асобы прафесара Ларчанкі Міхася Рыгоровіча.

Выхадзец з сялянскай сям'і в. Хварасцяны Слаўгарадскага раёна Магілёўскай вобласці, старшы супрацоўнік Акадэміі навук БССР (1932—1941). М. Р. Ларчанка ў першыя дні Вялікай Айчыннай вайны апынуўся ў Мінску пад шквалам варожай бамбёжкі, быў мабілізаваны ў армію, адразу ўдзельнічаў у франтавых абарончых аперацыях, цяжка паранены трапіў у шпіталь. Эвакуіраванае насельніцтва і прадпрыемствы, Акадэмія часова рассяліліся на прасторах СССР.

Міхась Рыгоровіч неаднаразова звяртаўся да паспрэда БССР у Маскве Е. М. Пасыпкіна з настойлівай просьбай далучыцца да партызанскага руху, які магутнай хваляй народнага гневу і помсты агарнуў Беларусь.

2 чэрвеня 1942 г. Бюро ЦК КП(б)Б звярнулася за дапамогай да ўрада СССР аб аднаўленні працы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. 15 мая 1943 г. Савет Народных камісараў СССР прыняў адпаведную пастанову.

Часова камісаваны капітан савецкай арміі М. Р. Ларчанка быў адкліканы ў распараджэнне ЦК КП(б)Б і адным з першых франтавікоў, не залячыўшы раны, усклаў на сябе абавязкі дэкана філалагічнага факультэта, загадчыка кафедры беларускай мовы і літаратуры. Маскіруючы ад студэнтаў фізічныя пакуты, раненне, горыч і цяжкія роздумы аб лёсе сям'і, што засталася на акупіраванай ворагам тэрыторыі, Міхась Рыгоравіч пачаў збіраць пад Сходнінскі ўніверсітэцкі дах былых студэнтаў, моладзь, раскіданую пасля эвакуацыі па тэрыторыі Савецкага Саюза.

У суровую зіму часу Вялікай Айчыннай вайны, у 1943 г., калі нямецка-фашысцкія армады яшчэ ўгрызаліся ў зямлю Савецкай дзяржавы, я разам са сваімі сяброўкамі — дочкамі партызанаў Беларусі Яўгеніяй Васілеўскай (будучым дацэнтам БДУ) і Нінай Ржэўскай (будучым аўтарам шматлікіх падручнікаў для сярэдняй школы) прыехалі на падмаскоўную станцыю Сходня, дзе аднавіў сваю работу Белдзяржуніверсітэт. У прамерзлым драўляным будынку нас сустрэў Міхась Рыгоравіч Ларчанка — дэкан філалагічнага факультэта. Ён быў апрануты ў падшыты ветрам шынялёк, пашкоджаныя ў франтавых акопах боты, вайсковую гімнасцёрку і нагадваў знешнім выглядам службоўца мясцовага ваенкамата.

Узначальваў БДУ — асяродак зямляцтва ваеннага часу — рэктар Парфен Пятровіч Савіцкі, гісторык па спецыяльнасці. У яго асобе спалучылася ўсё, што неабходна было мець кіраўніку ВУ на тую пару, чалавека, які не меў ні кала ні двара, ні роднага неба над галавой. Саграваў і падтрымліваў універсітэцкую беларускую дыяспару, малюсенькі з 300 чалавек калектыву, клопат эвакуіраванага рэспубліканскага ўрада, які часова прытуліўся ў сталіцы дзяржавы — Маскве, дапамога беларускага партызанскага штаба на чале з яго начальнікам П. З. Калініным. Усе разам спрыялі студэнтам трымаць дух у целе. Брацкая цеплыня і шчырасць, клопат Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава і іншых ВУ ўдыхнулі ў БДУ жыццё, паставілі яго на ногі.

Прыняў нас Міхась Рыгоравіч ветліва і прапанаваў свае паслугі па ўладкаванні, папярэдзіў аб умовах заняткаў, побыту.

У прамерзлую па вуглах «аўдыторыю» ваеннага часу Міхась Рыгоравіч прыходзіў у засяроджаным спакойным настроі. Гутарку пачынаў публіцыстычнымі размінкамі, рэплікамі-мосцікамі ад франтавых падзей учарашняга дня да сённяшніх. Знаёміў нас з апошнімі франтавымі падзеямі, радаваў звесткамі з Беларусі-партызанкі, абвешчаў разнарадку паездкі на станцыю Хімкі за атрыманнем хлеба па картках для калектыва ўніверсітэта. У маёй памяці захаваліся два фотартрэты М. Р. Ларчанкі: чорна-белы часу вайны і каляровы дзён мірнай працы.

Дзявочае філфакаўскае асяроддзе пасляваеннай пары прафесар заварожваў элітным інтэлігенцкім выглядам. На мужчынскім «парфумерна» дагледжаным твары Міхася Рыгоравіча заўсёды прысутнічала лагодная ўсмішка, падсвечаная іскрыстым бляскам цёмных вачэй. Рухі размашыстых густых броваў вызначалі ўнутраны псіхалагічны стан лектара. Карона пружыністых кучаравых валасоў надавала кампазіцыйную мастацкую непаўторнасць яго абліччу. Знешняя далікатнасць была адметнай рысай асобы М. Р. Ларчанкі. У добра падагнаным да стану цывільным касцюме прафесара асабліва вызначалася мастацкая дэталі — гальштук. Перавагу аддаваў ён узорам саматканых беларускіх паясоў, якія асацыяраваліся са сліцкімі паясамі. Вузел гальштука выязваўся так дасціпна, што пад валявым падбародкам прафесара выглядаў ён кветкай нацыянальнага арнаменту.

Рамантычная постаць прафесара выконвала ролю экспазіцыі перад яго традыцыйнымі паэтычнымі размінкамі чарговай лекцыі.

Былія студэнткі Л. У. Карпава, зараз старшы выкладчык кафедры беларускай літаратуры і культуры, Т. І. Шамякіна, загадчыца гэтай кафедры, у сваіх успамінах адзначылі, што ў паэтычных размінках «вельмі любіў Міхась Рыгоравіч чытаць Янку Купалу, Максіма Багдановіча, Максіма Танка (ледзь не на кожнай лекцыі чытаў «Ave, Maria!»), М. Лермантава, С. Ясеніна. Чытаў ён выключна — як птушка спявае: адчувалася, што яму гучанне слоў, сказаў прыносіць не толькі эстэтычную, але літаральна фізіялагічную асалоду. Некаторыя фразы вымаўляў асабліва пафасна, выразна — ён вучыў нас правільнаму чытанню, разуменню твораў. Памятаем, як ён здзівіўся пасля першага верша, што мы не рэагуем, прасіў нас не саромецца (а мы менавіта і не ведалі, ці можна на лекцыі пляскаць у далоні). З таго часу мы нязменна бурна сустракалі кожнае прачытанне — нават ужо і знаёмых твораў. Які ж мудры быў Міхась Рыгоравіч! Нашыя апладысменты — не толькі яму адпачынак, але і нам разрадка пасля катарсісу, падрыхтоўка да новага ўражання. Міхась Рыгоравіч, відаць, інтуітыўна адчуваў тое, што мы ведаем сёння: плясканне ў далоні — своеасаблівы масаж унутраных органаў, асабліва пэўных участкаў мозга. Так што зусім не дарэмна, як часам папракалі Ларчанку, праходзіў час слухання вершаў: у многіх адносінах развіваўся наш мозг. Даючы нам як быццам адпачынак, Міхась Рыгоравіч на самай справе стымуляваў мазгавыя структуры (не кажучы ўжо пра развіццё нашага густу). Ён лічыў, што на лекцыі павінна гучаць жывое паэтычнае слова, асабліва на лекцыі па літаратуры, бо сухіх навуковых звестак, дыскурсаў хапае і ў іншых выкладчыкаў. І мы любілі яго лекцыі, любілі нават проста назіраць яго каларытную постаць, жывую міміку, такія частыя мілыя ўсмішкі».

Ларчанка размяркоўваў матэрыял лекцыі з улікам актыўнай знешняй рэакцыі слухачоў. Дасягаў яе пафасам ідэйнага зместу, тэмбрам голасу, выразам вачэй, рухамі кусцістых броваў. Пераступаў парог аўдыторыі прафесар М. Р. Ларчанка, памятаючы народнае благаслаўненне «Сустракаюць па адзенні, а праводзяць па розуму».

Маё пакаленне з удзячнасцю захаплялася яго лекцыямі па старажытнай літаратуры і асабліва курсам вуснай народнай творчасці. Тэхнічныя сродкі не існавалі ў тую пару. Прафесар уголас дэманстраваў прыклады амаль усіх мелодый і стыляў фальклору, твораў вуснай паэтычнай народнай творчасці. Міхась Рыгоравіч Ларчанка заняў сталае месца дэкана філалагічнага факультэта ў 1943 г. і на працягу 12 год з дапамогай сваіх намеснікаў спакойна, не тузаючы, без пугі і тумак, кіраваў амаль што жаночым калектывам студэнтаў і выкладчыкаў філфака. Ён стварыў маналітную кафедру гісторыі беларускай літаратуры і ўмацаваў яе маладымі навукоўцамі, што выгадаваў у аспірантуры пад сваім наглядом. З благаслаўнення і дзякуючы гуманісту-вучонаму М. Р. Ларчанку пущэўку на актыўную навуковую працу атрымалі шэсць дактароў навук і больш сарака кандыдатаў навук. Кожны з яго хрэснікаў у меру здольнасцей стараўся навуковаю працаю пашыраць гарызонт беларускага літаратуразнаўства, фалькларыстыкі, методыкі вышэйшай школы.

Вялікі аванс ад свайго хроснага — Міхася Рыгоравіча — у час вучобы ў аспірантуры (1948—1951) атрымала і я.

Аспірантура пасляваеннай пары мела сваю спецыфіку. За тры гады трэба было здаць дванаццаць экзаменаў і напісаць не менш рэфератаў. Мы налягалі галоўным чынам на выкананне кандыдацкага мінімуму, у тую пару не практыкаваліся навуковыя канферэнцыі, дзе зараз апрабуюцца дысертацыйныя матэрыялы, у друк трапіць таксама было няпроста. Пры гэтых умовах Міхась Рыгоравіч лейцы навуковага кіраўніцтва не аслабляў: пасылаў працаваць у дзяржаўныя бібліятэкі і архівы Масквы, Ленінграда, Вільнюса, біяграфічныя мясціны пісьменнікаў, над творамі якіх працавалі аспіранты, даручаў апрабавую матэрыялаў Інстытута літаратуры АН БССР па гісторыі беларускай літаратуры, патрабаваў абавязковага прачытання мінімуму лекцый для студэнтаў і цікавіўся рэакцыяй аўдыторыі на лектарскае майстэрства выкладчыка, прыцягваў да ўдзелу ў грамадскай і выхаваўчай рабоце, у творчым жыцці Саюза пісьменнікаў Беларусі.

Для дысертацыйнай тэмы Міхась Рыгоравіч прапанаваў мне разгледзець праблематыку аповесцей Якуба Коласа 20-х гг. «У палескай глушы» (1922) і «У глыбі Палесся» (1927). Прафесар БДУ А. М. Вазнясенскі зрабіў першы навуковы аналіз гэтых твораў. У 20-я гг. да апо-

весцей звярталіся М. Гарэцкі, Я. Карскі, М. Янчук і інш. Але літаратуразнаўчае рэха аб гэтых творах заглушылі нацдэмаўскія галасы, якія адшукалі ў аповесцях уласніцкія настроі, народніцкія ідэі. Час развіцця таталітарных тэндэнцый, падзеі вайны (1941—1945) адтэрмінавалі на доўгія гады літаратуразнаўчы аналіз твора, выданне тэксту палескіх апавесцей Якуба Коласа.

Міхась Рыгоровіч пры выбары тэмы для маёй працы кіраваўся высякароднай думкай — вярнуць гэтыя пражэічныя творы Якуба Коласа ў рэчышча гісторыі беларускай літаратуры, надаць ім законнае права заняцця сваё месца ў праграмах сярэдніх школ і ВНУ, у жыцці грамадства, у лёсе інтэлігенцыі беларускай. Пад уплывам навуковых ідэй і парад кіраўніка, падбадзёраная распачатай пісьменнікам працай над трэцяй часткай трылогіі «На ростанях», я ў 1953 г. абараніла кандыдацкую дысертцыю. Выйшла на літаратуразнаўчы шлях дзякуючы сваім настаўнікам: М. Р. Ларчанку, І. В. Гутараву, Ю. С. Пшыркову. Ад М. І. Жыркевіча атрымала бласлаўленне на педагогічную працу ў ВНУ.

У 1951 г. пасля залічэння на пасаду выкладчыка кафедры гісторыі беларускай літаратуры Міхась Рыгоровіч адразу пусціў мяне ў самастойнае выкладчыцкае плаванне. Ні кролем, ні брасам я яшчэ не валодала. Было боязна заходзіць у аўдыторыю, якую запоўнілі студэнты — былыя франтавікі, партызаны, прататыпы тагачасных твораў пра Вялікую Айчынную вайну. Па ўзросце і па вопыце жыцця яны былі багачэйшыя за выкладчыцу. Давер Міхася Рыгоровіча, аптымістычнае яго бласлаўленне і смеласць маладосці дазволілі за кароткі тэрмін асвоіцца ў розных курсах гісторыі беларускай літаратуры.

Пры распрацоўцы самастойных курсаў лекцый я актыўна выкарыстоўвала навуковыя працы М. Р. Ларчанкі: «Творчасць Максіма Багдановіча» (1949), «Па шляху рэалізма» (1958), «На шляху рэалізма» (1959), яго матэрыялы ў «Нарысах гісторыі беларускай літаратуры» (1959), у падручніку «Старажытная беларуская літаратура» (1968). Вялікай тэарэтычнай і практычнай асновай пры вызначэнні праблематычных спецкурсаў і спецсемінараў былі яго працы: «Сувязі беларускай літаратуры з літаратурамі суседніх славянскіх народаў у другой палове XX стагоддзя» (1958), «Славянская супольнасць» (1963), «Яднанне братніх літаратур» (1974) і інш.

Адзначаныя творы прысвечаны «сувязям беларускай літаратуры з літаратурамі заходніх і паўднёвых славян... агляду беларуска-польскіх, беларуска-славацкіх, беларуска-балгарскіх, беларуска-чэшскіх і беларуска-югаслаўскіх літаратурных узаемаадносін. Сюды далучаюцца і развагі даследчыка пра скарынінскія традыцыі ў кнігадрукаванні краін славянскага свету».

Даследчыя навуковыя працы М. Р. Ларчанкі савецкага перыяду ў наш час набываюць новае сваё нараджэнне. Яны з'яўляюцца своеасаблівым гістарычным ліхтарыкам, які падсвечвае шлях яднання славянскіх народаў, кідае прамень у яго гуманістычна-дэмакратычную будучыню.

Народнасць, гуманізм, энцыклапедычнасць ведаў выклікалі ў студэнтаў і выкладчыкаў захапленне і чалавечую любоў да дэкана.

Міхась Рыгоровіч выдатна спалучаў навуковую і педагогічную працу. Навучанне і выхаванне струменіла адным рэчышчам, у адным ключы. Сведчаннем можа быць яго роля ў прызначэнні і выкрышталізацыі купалаўскага свята ў Вязынцы. Падрыхтоўкай да фэсту займаўся ўвесь факультэт на чале з камсамольскім, прафсаюзным, партыйнымі камітэтамі. У гэтай жа звязцы дзейнічалі намеснікі дэкана Р. В. Булацкі, У. М. Лазоўскі і Н. М. Піпчанка. Узначальваў рэй дэкан факультэта. У час свята выкарыстоўвалі шматлікія народныя традыцыі і абрады. Так, з хлебам-караваем і соллю на нацыянальным ручніку сустракалі шаноўных гасцей — радню народнага песняра, пляменніцу Раманоўскую Ядвігу Юліянаўну, дырэктара Музея Янкі Купалы Дапкінес Жанну Казіміраўну і інш. Жаданымі гасцямі былі пісьменнікі, грамадскія дзеячы, прадстаўнікі рэктарата на чале з рэктарам. Гасцей ушаноўвалі павязаннем купалаўскіх юбілейных касыначак-гальштукаў. Дзяўчаты пускалі па вадзе рачулки сімвалічныя вяночкі для вызначэння часу замужства, а вечарам на начным вогнішчы ачышчаліся ад «грахоў». Фактычна на свяце здавалі практычны экзамен па курсу «Вуснай народнай творчасці» выкладчыкам М. Р. Ларчанку, В. А. Захаравай, Н. С. Гілевічу, Р. М. Кавалёвай. Гуманістычная еднасць М. Р. Ларчанкі з моладдзю ўпрыгожвала ўсе свята факультэта, у тым ліку і інтэрнацкія студэнцкія вяселлі, куды дэкана М. Р. Ларчанку і сакратара партбюро В. А. Захараву запрашалі заняць месца пасаджоных бацькоў, і выконвалі яны гэту ролю ў поўнай адпаведнасці з патрабаваннямі народнага абраду вяселля, якому Вера Анісімаўна прысвяціла шматлікія працы і манаграфію «Палескае вяселле».

Ларчанка падтрымаў ідэю выкладчыкаў — купіць у спадчыну баян для мастацкай самадзейнасці факультэта, разам клапаціліся аб студэнтах, так званых «бязбацькавічах», стукаліся ў дзверы высокіх дзяржаўных устаноў па аднаразовую матэрыяльную падтрымку.

Першае пазычнае філфакаўскае аб'яднанне «Узлёт» — дзецішча загадчыка кафедры гісторыі беларускай літаратуры Ларчанкі. Шматлікім сучасным народным, заслужаным членам Саюза пісьменнікаў Беларусі — выхаванцам філфака — Міхась Рыгоровіч праклад-

ваў сцэжку на Алімп, ганарыўся іх поспехамі, а кафедральным членам Саюза пісьменнікаў ствараў умовы для творчай працы. Прафесар А. А. Лойка прадоўжыў добрую справу настаўніка, падрыхтаваў некалькі зборнікаў фінфакаўскіх узлётаўцаў. Сярод выхаванцаў Міхася Рыгоравіча Лаўрэат Ленінскай прэміі пісьменнік Іван Мележ, кагорта народных пісьменнікаў Беларусі, заслужаных дзеячаў навукі, культуры, мастацтва, лаўрэатаў дзяржаўнай прэміі СССР і БССР.

Я старалася быць годнай выхаванкай ларчанкаўскай навукова-педагагічнай школы. У адпаведнасці з грамадска-палітычнымі патрабаваннямі часу, ідэалогіяй дзяржавы імкнулася трымаць пастаянныя кантакты з моладдзю. Не шкадавала часу, энергіі для куратарскай работы, індыўідуальнага асякунства над студэнтамі, якія жылі ў інтэрнаце, шукала спецыяльныя фонды для падтрымкі іх матэрыяльнага становішча. Звярталася да ўрадавых фондаў, Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, Савета Міністраў.

М. Р. Ларчанка спрыяльна адгукнуўся на рух студэнцкіх будаўнічых атрадаў. Паклапаціўся аб датэрміновай здачы імі экзаменаў, спускаў на тармазах патрабаванні да іх, сачыў за прызначэннем камандзіраў будаўнічых атрадаў. Звычайна ўзначальвалі іх камсамольскія важакі, такія як: Люда Агароднік, Міша Круталевіч, Таня Сочанка, Міша Ціценкоў, Мікалай Кныш, Іван Шостак, Мікалай Прыгодзіч, які быў адзначаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, Ася Надольская — медалём. Будатрадаўцы — выхаванцы М. Р. Ларчанкі — працуюць зараз на адказных дзяржаўных пасадах Рэспублікі Беларусь.

З часу заснавання фінфакаўскага будаўнічага атрада імя Героя Савецкага Саюза Казлова Васіля Іванавіча свой фінфакаўскі лёс я цесна перапляла з інтарэсамі атрадаўцаў, дапамагала замацоўвацца за перспектыўнымі для матэрыяльнага заробку будоўлямі рэспублікі, уплывала на паваротлівасць мясцовай адміністрацыі, забяспечвала нагляднымі матэрыяламі для культурна-масавай работы сярод насельніцтва. Для сведчання нашых шчырых узаемаадносін спашлюся на адзін з лістоў будатрадаўцаў:

«Паважаная наша Вольга Васільеўна, дзень добры!

З самымі найлепшымі пажаданнямі і гарачым прывітаннем да Вас звяртаемся мы, 27 Вашых дзяцей.

Любая Вольга Васільеўна, вялікі дзякуй Вам за здымкі. Мы сардэчна ўдзячны Вам за цудоўныя сюрпрызы, якія камандзір уручыла нам на лінейцы. Гэта былі самыя смачныя цукеркі на зямлі! Яны данеслі да нас агеньчык цяпла Вашай крышталёнай душы, надалі нам сілы. Мы часта ўспамінаем Вас, Вольга Васільеўна. Вы для нас былі б самым дарагім госцем. Прывізджайце да нас. Чакаем!

Мы жывём добра. Дзень працуем, вечарам адпачываем. Валейбол, футбол, агляд мастацкай самадзейнасці, «аўтарскія вечары» нашых «артыстаў», кіно — вось чым займаемся.

А колькі розных прыгод! Пра ўсё ў пісьме ніколі не напішаш. Мы, калі сустрэнемся, пра ўсё раскажам Вам, добра! І пра калабаяў, і пра брыгаду Сашы Макарэвіча, і пра Вясёлую армію Кучаравага Апалона, ці, як яна яшчэ называецца, брыгада «Іван ды Мар'я», а таксама пра нашых дзяўчатак, што кожны дзень кормяць нас снеданнем, абедам, вячэрай, частуюць блінамі.

Вольга Васільеўна, прыязджайце, калі зможаце. Вы самі ўбачыце, як мы ўладкаваліся (гэта нельга апісаць нават у казцы!), як жывем, чым займаемся; як загарэлі; сталі мацнейшымі, прыгажэйшымі.

Жадаем Вам самых вялікіх поспехаў, моцнага здароўя, шчасця і вечнай маладосці. Шчыра абдымаем, моцна цалуем. Вашы 27.

Наш адрас: 247311, Гомельская вобл., Акцябрскі р-н, в. Раманішчы, СБА ім. В. І. Казлова.»

Кафедра пачала практыкаваць выязныя сумесныя з педагогічнымі калектывамі школ рэспублікі пасяджэнні, круглыя сталы, сустрэчы. Мы ўмацоўвалі сувязь са сваімі выпускнікамі, аказвалі метадычную дапамогу, знаёмілі моладзь з літаратурнымі нашымі сіламі, уласнымі вачамі і вушамі, душой і сэрцам спасцігалі рэгіянальную рэчаіснасць рэспублікі.

У 1986-м група выкладчыкаў кафедры ў складзе М. Р. Ларчанкі, У. А. Навумовіча, Р. М. Семашкевіча, Л. К. Тарасюк, М. Б. Яфімавай, Л. А. Ламекі, В. В. Казловай пабывала ў Салігорску. Старшыня гарвыканкама М. І. Яфімчык параіў наведаць школу № 5, дырэктарам якой быў ветэран вайны Г. П. Завадзўкін, а затым выпускніца філфака ама-тарка факультэцкай мастацкай самадзейнасці, майстар прыгожага мастацкага слова Н. І. Філімонава.

Пасля гутарак з настаўнікамі, вучнямі, наведвання ўрокаў мы ў сваёй заключнай гутарцы ў райана адзначылі прафесіяналізм прадметнікаў, а філолагаў асабліва, змястоўнасць і нагляднасць метадычных распрацовак у прадметных кабінетах, багаты наглядны матэрыял для міжпрадметных сувязей, размешчаны ў выдатным школьным музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Уразіла ідэйная задума мемарыяльнага школьнага сада-кветніка, прысвечаная памяці ўдзельнікаў партызанскага руху ў Беларусі часу вайны 1941—1945 гг. Сувязь кафедры са школай працягваецца. Плённа ўплывала на гэту дружбу гарана, былая вучаніца Міхася Рыгоравіча Т. Ф. Карнейчук.

У час святкавання 60-годдзя Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне, у 2005 г., школе № 5 было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза,

арганізатара партызанскага руху на Беларусі Казлова Васіля Іванавіча. Дзякуючы завучу школы Лялькінай Ніле Аркадзьеўне, жонцы галоўнага макшэйдара калійнага камбіната, мы атрымалі дазвол на падземную салігорскую экскурсію, убачылі прыгажосць саянных шахтаў-паладаў, прабіраліся да камбайна, падыхалі соллю і ўмыліся яе пылам. Міхась Рыгоравіч Ларчанка першы па-пластунску праклаў шлях да камбайна і ўзяў інтэрв'ю ў машыніста-шахцёра.

Паездка ў Салігорск стала для мяне вандроўкай у дзяцінства. У 1933 г. у вёсцы Міцявічы, якая ў 1950 г. злілася з прыгарадам горада, я пайшла ў першы клас. Праз 30 год сустрэлася з першымі сваімі настаўнікамі Анастасіяй Іванаўнай Матальцкай і Марыяй Максімаўнай Чарэўкай. Дачка Матальцкай — заслужаная настаўніца Бысік Людміла Аляксандраўна ў сваю чаргу ў Салігорску гасцінна сустракала філфакаўскіх выкладчыкаў. Міхась Рыгоравіч — дэкан факультэта — і кіраўнік педпрактыкі дацэнт З. Б. Варановіч спакойна адпраўлялі студэнтаў на педагогічную практыку ў Мінскую сярэднюю школу № 44, дзе працавала вядомы настаўнік-метадыст Рэспублікі Беларусь Л. А. Бысік.

Членам кафедры імпанавала рашэнне Міхася Рыгоравіча даверыць прафесійнае навучанне сына Уладзіміра калектыву філалагічнага факультэта. Лёс дзяцей, якія папалі ва ўстановы, дзе кіраўнікамі былі іх бацькі, — вельмі складаны... Знешнімі рысамі твару і характарам Валодзя быў падобны да бацькі. Сярод студэнтаў карыстаўся даверам, павагаю, не злоўжываў блізім сваяцтвам з дэканам. Міхась Рыгоравіч скіраваў старэйшага сына ў рэчышча літаратуразнаўства, нацэліў на карпатлівую працу даследчыка-тэксталага. У падрыхтоўцы выдання шматлікіх прац Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук ён добрасумленна працаваў усё сваё жыццё. Малодшаму сыну Барысу бацька пажадаў поспеху на архітэктурнай пляцоўцы забудовы пасляваеннай Савецкай Беларусі. Барыс удзельнічаў у ажыццяўленні шматлікіх конкурсаў, меў свой непаўторны архітэктурны стыль. У архітэктурным рашэнні першай падземнай ніткі метро Мінска Барыс пакінуў свой вялікі след. Дзецішчам архітэктурным Барыса Ларчанкі з'яўляецца станцыя метро «Плошча Перамогі», аэрапорт № 2 і інш. Узначальваючы архітэктурны камітэт г. Мінска, заслужаны архітэктар БССР Барыс Ларчанка ішоў поруч з бацькам. У сям'і Ларчанкі, як і на факультэце, жыла згода і бытавая сціпласць. Утварала сямейны лад жонка Міхася Рыгоравіча — Вольга Уладзіміраўна, былая настаўніца матэматыкі. Дабратворны ўплыў спакойнай, разважлівай, сціплай жанчыны адчуваўся ў лёсе мужа, дзяцей і ўнукаў.

Міхась Рыгоравіч Ларчанка, гуманіст-вучоны, Богам быў прызнаны для мірнай працы. Карэньчык магілёўскай зямлі, коласаўскае зяр-

нятка, Ларчанка пасля абароны кандыдацкай і доктарскай дысертацыі актуалізаваў ідэю славянскай міжлітаратурнай супольнасці, прысвяціў сябе распрацоўцы пластоў нацыянальнай літаратуры ў манаграфіях «На шляху да рэалізма», «Па шляху рэалізма» і іншых даследаваннях, уздаваў не адно пакаленне літаратуразнаўцаў, крытыкаў, настаўнікаў. Аб усім гэтым яго хроснікі расказваюць студэнтам на канферэнцыях, прысвечаных яго навуковай дзейнасці, выкарыстоўваюць працы даследчыка ў курсавых, дыпломных, дысертацыйных работах. У аўдыторыі імя Міхася Рыгоравіча Ларчанкі нараджаюцца новыя кандыдаты і дактары навук.

Дзякуй, дарагі хросны, «за хлеб насущный»!

ЛЕЎ ШАКУН ЯК ЗАСНАВАЛЬНІК МІЖНАРОДНЫХ ФІЛФАКАЎСКІХ СУВЯЗЕЙ БДУ

Першай філалагічнай групай-ластаўкай БДУ, што адправілася ў 1958 г. у замежнае падарожжа на практыку, была група ў складзе 10 студэнтаў, двух выкладчыкаў Р. В. Булацкага, В. В. Казловай на чале з загадчыкам кафедры беларускай мовы дацэнтам Міхаілам Іванавічам Жыркевічам. Мэтай паездкі была закладка падмурка навуковага супрацоўніцтва філалагаў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта з Варшаўскім. Час навядзення мастоў супрацоўніцтва быў цяжкі. Ішло аднаўленне народных гаспадарак у краінах, якія вызваліліся ад фашысцкай акупацыі.

Варшаўскую трагедыю Другой сусветнай вайны мы ўбачылі наглядна. Зрашэчаныя кулямі і разбітыя бомбамі, з пустымі зрэнкамі вокнаў паабпал расчышчаных вуліц стаялі гмахі-шкілеты, што засталіся ад дамоў класічнага дойлідства — былога мірнага жытла варшавян.

Атуліла нас сардэчнасцю прафесар Варшаўскага ўніверсітэта шчырніца даследаванняў славянскай філалогіі Антаніна Абрэмска-Яблонская. Яе вучаніца Альжбета Смулкова і група студэнтаў (выхадцаў з Беласточчыны) кінуліся расчыняць перад намі ўсе скарбонкі сваёй сталіцы, што захаваліся пасля Другой сусветнай вайны. Мы звярнулі ўвагу на эстэтычны выгляд Варшавы, шчыра здзіўляліся майстэрству рук, што ўпрыгожылі ацалелыя вітрыны нешматлікіх лавак, крамаў, рэстаранцаў, касцёлаў. Нас размясцілі ў «Доме селяніна». Насупраць гэтага інтэрната стаяў упарадкаваны пасля ваенных бамбёжак помнік Мікалаю Каперніку. Кожнаму з нас хацелася тады ўвечавець сябе каля славутага сына Польшчы. Дзякуючы добра прадуманай праграме, клопатам вядомай вучонай, бязмернай шчодрасці

і чалавечай прыгажосці Антаніны Абрэмска-Яблонскай, студэнты абагаціліся за час практыкі ведамі па гісторыі Польшчы, пазнаёміліся з мастацкімі шэдэўрамі ў народным музеі рэспублікі, на персанальных выставах. Мы наведалі канцлагер Асвенцім, дзе дзяцей з Беларусі страсянула жудасная гісторыя пакут чалавечых, утвораная пошасцямі звярамі-фашыстамі XX ст. У памяці засталася шчымлівае ўражанне ад наведвання помніка-могілак ваярам Савецкай Арміі, вызваліцелям Польшчы ад фашысцкіх акупантаў. Дастойна паводзілі сябе студэнты ў дыскусіі з экскурсаводам па пытанні дактрыны вайсковай аперацыі Варшавы.

На прыёме рэктар Варшаўскага ўніверсітэта вызначыў мэтазгоднасць заключэння дагавору аб штогадовым абмене групамі студэнтаў паміж двума славянскімі суседнімі ўніверсітэтамі. Міністэрства адукацыі ПНР папрасіла М. Л. Жыркевіча аказаць дапамогу па павышэнні кваліфікацыі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ПНР. Калі вярнуліся дадому, Міхаіл Іванавіч пасля згоды міністэрства пачаў рыхтаваць для гэтай справы Льва Міхайлавіча Шакуна.

Летам 1961 г. Шаkun і я прыехалі працаваць у Беласток на курсы павышэння кваліфікацыі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Пасля кароткага знаёмства са складам і падрыхтоўкай курсантаў-беларусаведаў нам самім прыйшлося тэрмінова распрацоўваць праграмы, разлічаныя на пашырэнне іх ведаў. Паўсталі цяжкасці, выкліканыя адсутнасцю мастацкіх тэкстаў, метадычных распрацовак, навуковых даследаванняў, надрукаваных у БССР. Прывезеныя з сабой дапаможнікі пераходзілі з рук у рукі. Удзячная настаўніцкая аўдыторыя натхняла Льва Міхайлавіча на складаную штодзённую працу. Лекцыі чаргаваліся з практычнымі заняткамі, штодзённымі кансультацыямі і так званымі круглымі сталамі. Для выкладчыкаў савецкай вышэйшай школы навучанне і выхаванне — адзіны працэс. Леў Міхайлавіч выдатна спалучаў яго кампаненты і ва ўмовах працы ў ПНР. Па просьбе слухачоў мы правялі праблемныя гутаркі па тэмах «Мастацкае ўвасабленне ў літаратуры лёсу славянскіх народаў у Другой сусветнай вайне», «Нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы: яго рэпертуар і творчыя сілы», «Класіка беларускай літаратуры ў праграме савецкай школы».

Нягледзячы на вялікую вучэбную загрузку, курсанты і выкладчыкі знаходзілі час для гутарак за кавай, якія часам ператвараліся ў гаманлівую беларускую вечарынку і выклікалі ў мясцовай улады пільную ўвагу, нават насцярожанасць да нашай працы. Сярод слухачоў курсаў знайшліся людзі, якія некалі спявалі ў хоры славутага Рыгора Раманавіча Шырмы — народнага артыста СССР, Героя Сацыялістычнай

працы. Менавіта яму мы пазней прывезлі падрыхтаваныя курсантамі тэксты народных песень.

Разам з намі працаваў на курсах малады выкладчык Варшаўскага ўніверсітэта Алесь Баршчэўскі. У тое спякотнае лета ён праявіў вялікія клопаты пра нас, імкнуўся згладзіць цяжкасці нашага быту падарожжамі на вёску ў госці да яго родзічаў, знаёмых, падсілкоўваў беларускай беластоцкай гасціннасцю. Уладкаваў на аднаразовае штотыднёвае харчаванне ў закрытага тыпу сталоўку. Грашовыя выдаткі за працу былі мізэрныя. Мы працавалі па пагадненню высакароднай брацкай дапамогі міністэрству адукацыі ПНР. Тагачасная жыццёвая нявопытнасць, жорсткія патрабаванні пагранічнай мытні паставілі нас у складаныя ўмовы быту, харчавання, але шчырае перакананне ў высакароднасці працы на карысць інтэрнацыянальнай дружбы засланыла ўсе цяжкасці камандзіроўкі. Вянцом яе быў прыём у старшыні Дзяржаўнага савета, як сёння пішуць, спікера Польскай Народнай Рэспублікі Аляксандра Завадскага. Сустрэча з вядомым сынам Польшчы пакінула глыбокі след у памяці. Яна насіла характар сяброўскай гутаркі, з якой мы даведаліся аб рэвалюцыйнай дзейнасці Аляксандра Завадскага ў час існавання буржуазнай Польшчы, аб яго сумеснай падпольнай рабоце з удзельніцай рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, сакратаром ЦК КСМЗБ Верай Харужай, з якой «абжываў» ён не адзін каземат дэфензівы. Дзяржаўны дзеяч ПНР цікавіўся праблемамі гістарызму творчасці беларускіх пісьмennisкаў, асабліва выходцаў з Заходняй Беларусі (М. Танка, П. Пестрака, В. Таўлая), былых удзельнікаў рэвалюцыйнага руху «на крэсах усходніх» Польшчы. Стрыманы Леў Міхайлавіч адгукнуўся на шчырую споведзь Аляксандра Завадскага і расказаў яму аб удзеле сваёй маці Марыі Хрысціянаўны, сястры Тамары і сваім асабіста ў партызанскім руху пад камандаваннем майго бацькі — камандзіра мінскага партызанскага злучэння, Героя Савецкага Саюза Казлова Васіля Іванавіча. Ад Завадскага мы атрымалі падзяку і каштоўныя падарункі.

У 1967 г. лёс падараваў мне магчымасць яшчэ раз ажыццявіць службовую камандзіроўку ў Варшаўскі ўніверсітэт разам з Львом Міхайлавічам. Нас запрасіла кафедра беларускай філалогіі ПНР прачытаць лекцыі па гісторыі мовы і літаратуры. Да гэтага часу значна пашырылася група беларускіх філолагаў, якія, трэба адзначыць, вылучаліся добрай агульнай падрыхтоўкай. Ідэалагічная і палітычная наэлектрызаванасць у свеце натхняла іх на дыскусіі па тагачасных знешніх і ўнутраных праблемах ПНР. Чытаць лекцыі, праводзіць практычныя заняткі было няпроста. Але дзякуючы Л. М. Шакуну, які пільна сачыў за перыядычным друкам Польшчы, выданнямі краін садружнасці, перыёдыкай ГДР, ФРГ,

Францы і іншых дзяржаў, мы добра арыентаваліся ў падзеях часу. Асабіста мне ён даваў разгорнутыя кансультацыі, што дапамагала высока трымаць планку спецыялістаў-філолагаў БССР. Хачу падкрэсліць майстэрства Шакуна-метадыста вышэйшай школы. Здзіўляла польскіх студэнтаў і выкладчыкаў аператыўнасць падбору мясцовага матэрыялу для ілюстрацыі гіпотэз, думак, вывадаў. Уражанні ад наведвання тэатраў, выстаў, круглых сталоў Леў Міхайлавіч таксама творча выкарыстоўваў на занятках са студэнтамі. Энцыклапедычная эрудыцыя, вытанчанасць інтэлігентнага аблічча, высокае прафесіянальнае майстэрства, зайздросны эстэтычны густ, народная добразычлівасць выклікалі ў шэрагу студэнтаў жаданне вучыцца ў БДУ. Загадчык кафедры беларускай мовы Л. М. Шаkun адчыніў для іх дзверы нашага філфака. Узяў Шаkun пад сваё навуковае крыло Базыля Сегеня, аспірантку Ядзвігу Глушкоўскую, якія пазней паспяхова абаранілі кандыдацкія дысертацыі. Безадказную дапамогу ў напісанні доктарскай дысертацыі атрымоўвала Альжбета Смулкова, будучы пасол Польшчы ў Рэспубліцы Беларусь. Леў Міхайлавіч працаваў над праблематыкай беларуска-польскіх моўных узаема сувязей, рэферыраваў працы вучоных Беларусі, Расіі і Польшчы, прысвечаныя моўным сувязям гэтых краін.

Шаkun уважліва сачыў за польскімі публікацыямі, прысвечанымі беларускай лінгвістыцы, даваў ім належную ацэнку ў водзых, рэцэнзіях. Ён пашыраў і ўдасканальваў школу міжнародных сувязей беларускіх лінгвістаў, выхаваў спецыялістаў, якія зараз прапагандуюць родную мову і нацыянальную навуку ў далёкім замежжы, праклаў шлях для гэтай інтэрнацыянальнай дзейнасці ўсім кафедрам філфака.

Замежных калег Леў Міхайлавіч проста заварожваў і ператвараў у сяброў-спецыялістаў філалагічнага факультэта БДУ. З яго блаславення рашэннем вучонага савета Белдзяржуніверсітэта Аляксандру Андрэвічу Баршчэўскаму — прафесару, доктару Варшаўскага ўніверсітэта — нададзена годнасць ганаровага прафесара БДУ. Замежныя калегі — сябры яго сям'і — у час наведвання Мінска заўсёды былі рады папіць гарбаты за сталом добразычлівай жонкі Льва Міхайлавіча — Алены Піліпаўны.

Гуманістычныя сямейныя традыцыі сям'і Шакуноў памнажаюцца членамі кафедры.

Традыцыі міжнароднай лінгвістычнай школы Шакуна прадаўжаюць і памнажаюць члены кафедраў, што шчыруюць на ніве нацыянальнай лінгвістыкі, аб чым сведчыць і Другая міжнародная навуковая канферэнцыя, прысвечаная 75-годдзю з дня нараджэння доктара навук, прафесара, заслужанага дзеяча вышэйшай школы Льва Міхайлавіча Шакуна.

РУПІЛІЎЦА ШКОЛЫ ФАЛЬКЛАРЫСТЫКІ (ВЕРА ЗАХАРАВА)

Грамадзянскае сумленне, памножанае пафасам 85-годдзя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, выклікала ў мяне неадступнае жаданне звярнуцца да памяці ветэранаў, якія пасля выгнання з нашай зямлі нямецка-фашысцкіх захопнікаў сталі першымі адраджэнцамі ўніверсітэта. Сярод іх была і заснавальніца беларускай вузаўскай школы фалькларыстыкі, нястомная збіральніца скарбаў вуснай народнай творчасці беларусаў, дацэнт БДУ Вера Анісімаўна Захарава. За гады працы на філфаку, абапіраючыся на дапамогу сваіх вучняў, яна сабрала і выдала каштоўнейшы, багацейшы матэрыял вуснай народнай творчасці.

Падрыхтавала ў 1973 г. і выдала зборнік «Беларускі фальклор у сучасных запісах. Брэсцкая вобласць. Традыцыйныя жанры». У 1989 г. убачыў свет зборнік «Беларускі фальклор у сучасных запісах. Традыцыйныя жанры. Гомельская вобласць». Над зборнікам Вера Анісімаўна працавала разам са сваімі вучнямі — дацэнтамі Рымай Мадэстаўнай Кавалёвай і Дзмітрыем Васільевічам Ліцвінкам. У 1984 г. выйшла манаграфія «Палескае вяселле» — даследаванне шматгадовай яе працы над спадчынай палескай духоўнай і матэрыяльнай культуры.

«Немалаважны ўклад у скарбніцу агульнабеларускага фальклору ўнесла Беларускае Палессе, — адзначала Захарава. — Гэты край мае сваю многавекавую гераічную гісторыю і багатую народную культуру, якая адыходзіць у глыбіню стагоддзяў, добра захоўвае традыцыйныя элементы ўсёй славянскай духоўнай культуры» [1, 6].

Натхніў на даследаванне абрада вяселля Захарава яе настаўнік і аднадумца, выдатны фалькларыст, кіраўнік Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы БССР, народны артыст СССР Рыгор Раманавіч Шырма, які шмат сіл аддаў збору фактычнага матэрыялу нацыянальнага вяселля. Вяселле ён разглядаў як «самы ўрачысты абрад у жыцці беларускага народа», як «своеасабліваю народную оперу з пралагам, драматычнай кульмінацый і заўсёды шчаслівым заканчэннем... Народ стагоддзямі дасканаліў, калі можна так назваць, лібрэта гэтае оперы, якая надзвычай багата насычана спевамі, музыкай, танцамі, вострым дыялогам, гумарам» [2, 5].

Па багацці фактычнага матэрыялу манаграфія В. А. Захаравай лічыцца не толькі энцыклапедыяй палескага вяселля, але і скарбніцай духоўнага і маральна-этычнага багацця жыхароў гэтага рэгіёна Рэспублікі Беларусь.

Р. Р. Шырма ўважліва і ўдзячна ставіўся да просьбаў Захаравай даць згоду на рэдактарскі клопат па выданні яе фальклорных прац: артыкулаў і навуковых дакладаў.

В. А. Захарава прыйшла ў калектыў Белдзяржуніверсітэта з вогнен-ных плацдармаў Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945). Чорнай хма-рай спусцілася вайна над студэнткай першага курса філфака Ленін-градскага ўніверсітэта Верай Захаравай. З пачатку спякотнага лета і да сцюдзёнай глыбокай восені 1941 г. дзевятнаццацігадовая студэнт-ка працавала ў спецатрадзе па збудаванні супрацьтанкавых абарон-чых акупаў у прыгарадзе Ленінграда. Ад поту, солі, зямлі і непагадзі спаўзла з плеч не толькі адзенне, учарнела яе аблічча. У тую ж восень В. А. Захарава была мабілізавана на вайсковую службу, прайшла ка-роткатэрміновыя курсы старшых медсясцёр і ўсю блакаду працавала ў шпіталі. Пасля прарыву блакады прадоўжыла медыцынскую службу на розных франтах, была кантужаная двойчы. А з шпітальнага лячэн-ня зноў і зноў вярталася на баявыя пазіцыі, ад званка да званка Вера Анісімаўна Захарава ўдзельнічала ў адзінаборстве Савецкай Арміі з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і пасля Перамогі з ордэнам Чыр-вонай зоркі і двума баявымі медалямі вярнулася ў Гомель пад мірны дах Ганны Пятроўны і Анісіма Міхайлавіча Захаравых.

Дэмабілізаваўшыся, без перадыху, у 1945 г., прадоўжыла адукацыю ў Гомельскім педагагічным інстытуце, які закончыла ў 1948 і была па-кінута ў інстытуце на пасаду асістэнта. У 1950 г. Захарава паступіла ў аспірантуру на кафедру рускай літаратуры Белдзяржуніверсітэта. Для аспіранцкай дысертацыі абрала тэму «Народная паэзія ў аўта-біяграфічных творах А. М. Горкага (1912—1917 гг.)». Дарадчыкам у выбары напрамку навуковай працы быў загадчык кафедры рускай літаратуры доктар навук, прафесар Іван Васільевіч Гутараў. Яго ды-сертацыя таксама вырасла на ніве вуснай народнай творчасці часу Вялікай Айчыннай вайны. У 1956 г. Вера Анісімаўна паспяхова аб-араніла дысертацыю і была залічана на працу ў БДУ, дзе і прайшла на філфаку службовыя пасады: выкладчыка, старэйшага выкладчыка, дацэнта.

Вера Анісімаўна чытала курсы лекцый «Русское народное поэти-ческое творчество», «Современные проблемы русской советской ли-тературы», распрацавала спецкурс «Устное народное творчество в на-следии Горького» і спецсемінар «Свадебный обряд в устном народном творчестве». Матэрыялы, распрацаваныя ў лекцыйных курсах, выка-рыстала ў манаграфіі «О художественном мастерстве А. М. Горького» і «З жыватворных крыніц» (у сааўтарстве з В. В. Рэвіцкім).

Захарава паспяхова спалучала выкладчыцкую працу з навукова-даследчай. Для збору матэрыялаў па навуковай тэме абрала рэгіёны: Піншчыну, Брэстчыну, Гомельшчыну. Аналізуючы кантрольныя і кур-савыя работы студэнтаў, выкананыя на фактычным мясцовым матэ-

рыяле, Вера Анісімаўна натрапіла на россыпы самацветаў вуснай народнай творчасці. Так, першакурснік Васіль Ліцьвінка выявіў шматлікія крыніцы і залежы фальклорнага багацця сваёй мясцовасці — вёскі Верхні Цербяжоў Столінскага раёна.

Студэнтка Ніна Макарская захапіла Захарава цікавымі запісамі абраду вяселля вёсак Парэчча, Белагоры Пінскага раёна. Па яе ўспамінах выкладчыца ў час палявой практыкі стала ўдзельніцай рэдкага выпадку выратавання печыва вясельнага караваю, які ў вясковай печы вырас да такіх памераў, што прыйшлося пабурыць прыпечак і частку нёба, каб зберагчы сімвалічнае прызначэнне караваю — непарушнасць і моц будучага сямейнага шчасця.

У час кіраўніцтва кафедрай доктарам навук, прафесарам Любоўю Іванаўнай Фіглоўскай Вера Анісімаўна ажыццяўляла ўсю праграму студэнцкай палявой фальклорнай практыкі. Выкладанне тэарэтычнага курса спалучала з рознымі формамі практычных заняткаў: знаёміла з метадыкай запісу матэрыялу, наладжвала кансультацыі з вядомымі фалькларыстамі Акадэміі навук БССР, сустрэчы з кіраўнікамі слаўных народных калектываў. Пастаянна карысталася Вера Анісімаўна архіўнымі запісамі Акадэміі навук БССР. Працуючы з аспіранткай Раісай Іванаўнай Яраслаўцавай, жонкай тагачаснага міністра культуры БССР Ю. М. Міхневіча, Захарава выкарыстала фонды матэрыялаў Міністэрства. Удзельнічала ў дзяржаўных камісіях па агляду калектываў мастацкай самадзейнасці. Вялікую прафесіянальную дапамогу ў запісе мелодый тэкстаў народных твораў аказаў Захаравай Генадзій Цітовіч і Уладзімір Раговіч.

У час кіраўніцтва Захаравай палявой студэнцкай практыкай драматург Анатоль Дзялендзік таксама вандраваў з яе групамі па Беларусі. Пры распрацоўцы сцэнарыя фільма «Анастасія Слуцкая» ён звярнуўся да здабытых у тую пару вусных легендаў аб гісторыі нашчадкаў краю.

Характэрнай адзнакай падрыхтоўчай працы да выезду ў палявыя рэгіёны былі карпатлівыя клопаты Захаравай па згуртаванні групы прапагандыстаў палітыка-выхаваўчай і культурна-масавай работы сярод насельніцтва. Вера Анісімаўна валодала прыгожым голасам і прымала ўдзел у сцэнічных выступленнях. Добрая слава пра прапагандысцка-мастацкія здольнасці фальклорных груп студэнтаў-практыкантаў БДУ разышлася па суседніх з Піншчынай украінскіх вёсках. Ад калгасаў прыходзілі хадакі з запрашэннем выступіць перад братамі-суседзямі украінцамі. Транспартныя сродкі ў тую пару амаль адсутнічалі. Па ўспамінах студэнткі Ніны Макарскай, Захарава для замацавання братэрскай дружбы дабілася ў мясцовага начальства фантастычнага ра-

шэння: атрымоўвала дазвол на выкарыстанне тэхнічнага пажарнага транспарту.

З гэтай кагорты вырасталі вялікага ўзроўню майстры нацыянальнай культуры: лаўрэат фестывалю мастацкага слова Люда Агароднік, заслужаная артыстка рэспублікі Рыма Маленчанка, кампазітар Леанід Шырын — пераможца эстрадных конкурсаў.

Арганізатар і шчыры сябра факультэцкай самадзейнасці прафесар М. М. Піпчанка заўсёды абапіраўся на калектыв груп Захаравай і спрыяў іх добрым клопатам.

Набытыя В. А. Захаравай сувязі з мясцовым насельніцтвам доўжыліся і мелі розныя формы: аматары-фалькларысты прысылалі запісы свежых матэрыялаў, падарункі народных умельцаў (вырабы з дрэва, саматканяя посцілкі, мудрагелістыя карункі, плеченыя кошыкі і г. д.). Шчырым паслядоўнікам прапагандысцкіх клопатаў Захаравай стаў дацэнт Васілій Дзмітравіч Ліцьвінка, які арганізоўваў на філфаку сустрэчы з народнымі мастацкімі калектывамі аўтарскіх тэлевізійных перадач, прапагандаваў унікальны фальклорны матэрыял.

У 60—70-я гг. XX ст. на філфаку ў студэнцкім побыце, у выхаваўчай рабоце выкарыстоўваліся шматлікія народныя абрады: шчодрыкі, Вязынскія веснавыя гульні, купальскае паленне вогнішчаў.

У ленінскім пакоі інтэрната святкаваліся студэнцкія вяселлі, на тую пару вельмі рэдкія, але вельмі памятныя для гісторыі факультэта. Ларчанка Міхась Рыгоровіч — дэкан факультэта, доктар навук — і Захарава Вера Анісімаўна, сакратар партыйнага камітэта, дацэнт, вельмі хораша выконвалі ролю пасажонных бацькоў маладых.

Выкладчыкі ў складчыну купалі маладым падарункі. Тым жа метадам набылі баян для мастацкай самадзейнасці. Па ініцыятыве будаўнічых студэнцкіх атрадаў на купалаўскім свяце ў Вязынцы на вогнішчы святкавалі ачышчэнне «грахоў». Дзяўчаты пускалі па рэчцы вяночкі — сімвалы замужжа. У Вязынку запрашаліся шаноўныя госці: родзічы Янкі Купалы, пісьменнікі, спевакі, музыканты. Па ініцыятыве і запрашэнні Веры Анісімаўны Захаравай, Вячаслава Васільевіча Каладзінскага ў свяце прымалі ўдзел са сваімі вырабамі народныя ўмельцы. На купалаўскіх вязынскіх абрадах прысутнічалі рэктары універсітэта У. М. Сікорскі, У. А. Белы, Ф. М. Капуцкі.

В. А. Захарава карысталася аўтарытэтам у вядомых вучоных-фалькларыстаў СССР, была ў асабістай дружбе з Мікалаем Іванавічам Краўцовым, загадчыкам кафедры фальклору Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта. Па яе запрашэнні прафесар М. І. Краўцоў наведаў Беларусь, пазнаёміўся з фальклорнымі матэрыяламі Акадэміі навук БССР, з асаблівасцямі вучэбнага працэсу на філфаку, быў прыняты старшы-

нёю Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Казловым Васілём Іванавічам, які ў сваю чаргу паведаў яму цікавыя факты выкарыстання твораў нацыянальнага фальклору ў партызанскім друку, яго ролю ў раскрыцці чалавечаненавіснасці ідэалогіі нямецка-фашысцкіх акупантаў. Дружба Захаравай з вучонымі-фалькларыстамі МДУ і Акадэміі навук ССРСР спрыяла плёну стажыроўкі выкладчыкаў філфака БДУ ў Маскоўскім універсітэце. Дзякуючы гэтым кантактам у нас была зылёная вуліца для наведвання лекцый і практычных заняткаў. У час Маскоўскага міжнароднага з'езда славістаў мы ўдзельнічалі ў рабоце секцый, круглых сталоў, прэзентацыях навуковых прац.

У 1973 г. В. А. Захарава ў складзе беларускай дэлегацыі выступала на IX Міжнародным з'ездзе славістаў у Кіеве. У сваім паведамленні яна пазнаёміла ўдзельнікаў секцыі з распрацоўкай інтэрнацыянальных традыцый у вуснай народнай творчасці беларусаў. Захарава ўдзельнічала ў абмеркаванні даклада акадэміка Акадэміі навук БССР, народнага пісьменніка Беларусі І. Я. Навуменкі «Творчасць Янкі Купалы і Якуба Коласа ў кантэксце славянскіх літаратур», а таксама даклада К. П. Кабашнікава «Інтернациональное и национальное в восточно-славянском фольклоре периода Великой Отечественной войны».

З 1943 г. на беларускім аддзяленні БДУ курс вуснай народнай творчасці чытаў дэкан факультэта, загадчык кафедры, прафесар М. Р. Ларчанка. Ён займаўся падрыхтоўкай і вызначэннем кіраўнікоў студэнцкіх палявых груп. У 1963 г. на кафедры беларускай літаратуры пачаў выкладаць курс вуснай творчасці Ніл Сямёнавіч Гілевіч, ён жа ўзначаліў і кіраўніцтва палявой практыкай. Намецілася творчае спаборніцтва паміж фальклорнымі палявымі групамі беларускага і рускага аддзяленняў. Н. С. Гілевіч падтрымаў прапанову В. А. Захаравай утварыць навукова-даследчую фальклорную лабараторыю пры філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, якая распачала працу ў 60-х гг. XX ст. і з цягам часу набыла статус навукова-даследчай лабараторыі (НДЛ) беларускага фальклору і дыялекталогіі пры кафедры беларускай літаратуры. У дні святкавання юбілею лабараторыі мы з удзячнасцю спасылаемся на ўклад ветэранаў — яе арганізатараў, навукоўцаў-першапраходцаў.

В. А. Захарава была надзелена зайздроснымі рознабаковымі рысамі сур'ёзнага даследчыка і практыка. У характарыстыцы дацэнта кафедры рускай літаратуры БДУ В. А. Захаравай хочацца звярнуць увагу на міжнародную яе дзейнасць, на дыпламатычныя здольнасці.

У 1976 г. па запрашэнні Сафійскага ўніверсітэта імя Охрыцкага я разам з Верай Анісімаўнай праходзіла навуковую стажыроўку. Бал-

гарскія вучоныя С. Русакіеў, Г. Рымаў, Е. Мецева на лекцыях пазнаёмілі нас з апошнімі даследаваннямі балгарскай філалогіі, далі метадычныя парады па развіцці творчых сувязей з беларускімі вучонымі. Мы ў сваю чаргу для аспірантаў прачыталі некалькі лекцый, арганізавалі кансультацыі з дыпломнікамі, правялі круглы стол з выкладчыкамі факультэта. Дзякуючы мужнасці Веры Анісімаўны, нават пасля цяжкай траўмы ў выніку транспартнай катастрофы, у якой мы апынуліся, мы не парушылі рэгламент сваіх заняткаў, поўнасю выканалі план стажыроўкі. Вера Анісімаўна, валодаючы дыпламатычнымі кантактамі з рознымі асобамі, пашырыла сувязі беларускай інтэлігенцыі з элітай балгарскай навукі. У час стажыроўкі 1976 г. мы былі запрошаны на кангрэс Саюза пісьменнікаў Балгарыі і ўдзельнічалі ў абмеркаванні пытання інтэрнацыянальных сувязей славянскіх літаратур. Не прапусціла Вера Анісімаўна выпадку паўдзельнічаць у балгарскім вяселлі, на якое нас запрасіла дружалюбная сям'я. У час свята Вера Анісімаўна тактоўна ўкліньвалася з беларускай тыпалогіяй вяселля ў рытуал балгарскага (віншавала маладых беларускімі падарункамі, выкарыстала ручнік для падножжа маладым, абсыпала іх зернем пшаніцы).

Лідзія Тэрзійская, дачка балгарскага рэвалюцыянера, выкладчыца Сафійскага універсітэта, Каця Ботушава, папличніца балгарскага і міжнароднага камуністычнага руху Георгія Міхайлавіча Дзімітрава, паклапаціліся аб запрашэнні прадстаўнікоў БДУ на сустрэчу з кіраўнікамі адрэзаў Міністэрства адукацыі і Савета міністраў Балгарыі, дзе нам выказалі падзяку за праробленую працу і адзначылі падарункамі. Былая аспірантка кафедры беларускай літаратуры БДУ Евцімава Румяна знаёміла нас з запаветнымі гістарычнымі помнікамі і мясцінамі БНР. Зараз яна ўзначальвае філалагічны факультэт балгарскага універсітэта.

Вера Анісімаўна Захарава паспяхова вытрымала дыпламатычны экзамэн у час «навуковага турызму» ў далёкае капіталістычнае замежжа. У 1964 г. у групе вучоных-турыстаў з СССР тры прадстаўнікі БДУ наведвалі Міжнародную выстаўку ў Монрэалі. У чужым, незнаёмым капіталістычным свеце мы не згубіліся і не збочылі са свайго інтэрнацыянальна-ідэйнага шляху, строга прытрымліваліся прызначанага парадку, дысцыпліны, хаця складваліся розныя абставіны. Вялікая колькасць наведвальнікаў выстаўкі — землякоў-беларусаў, што пакінулі родны край або ў пачатку ХХ ст., або апынуліся за мяжой у час Вялікай Айчыннай вайны, пачуўшы беларускую гаворку, — закідала нас шматлікімі пытаннямі, адказы на якія ператварыліся ў разгорнутыя тлумачэнні. Нам прыйшлося выканаць незапланаваныя абавязкі экс-

курсаводаў аддзела беларускіх экспанатаў павільёна СССР, за што мы атрымалі ад адміністрацыі выстаўкі падзяку.

Партрэт Веры Анісімаўны будзе няпоўным без вызначэння характарыстыкі яе партыйнай работы. Шмат год Захарава ўзначальвала партыйную арганізацыю філфака і спакойна выконвала штодзённую работу, якая статутам КПСС прызначалася ў ВНУ. Вера Анісімаўна імкнулася ў вузаўскай партыйнай арганізацыі выпрацаваць індывідуальныя філфакаўскія традыцыі партыйнага гуманістычнага клопату, стылю работы з моладдзю. У яе абавязкі ўваходзілі: штодзённая ідэалагічна-выхаваўчая работа, падрыхтоўка службовых характарыстык для праходжання выкладчыкамі конкурсу. Перад адпраўкай студэнцкіх груп на азнаямляльную практыку ў ГДР, ПНР, БНР Захарава арганізавала кансультацыі па праблемах сучасных літаратур народаў СССР, узбройвала ведамі па гістарычных сувязях БДУ з іншымі замежнымі універсітэтамі, рыхтавала студэнцкую мастацкую праграму для замежных студэнтаў і вайсковых груп, размешчаных у дзяржавах Сацыялістычнай садружнасці.

Вялікая ўвага ў рабоце парткома адводзілася выхаваўчай рабоце з моладдзю. Студэнцкі інтэрнат меў абмежаваныя бытавыя ўмовы. Выкладчыкі імкнуліся даць парады па самастойнай працы ў бібліятэках, побыту ў інтэрнаце, выкарыстанні бацькоўскай матэрыяльнай дапамогі. Удумлівым стаўленнем да рашэння надзённых праблем вучэбнага працэсу, жылёвых умоў, матэрыяльнай дапамогі, адпачынку сакратар партбюро В. А. Захарава карысталася ў моладзі даверам, прыязнасцю, аўтарытэтам.

У працоўным калектыве філфака Вера Анісімаўна вызначалася вялікім педагагічным майстэрствам, прафесіяналізмам, грунтоўнай падрыхтоўкай навукоўцаў-фалькларыстаў, грамадзянскай высокапатрыятычнай адказнасцю выкладчыка ВНУ перад сваім народам і радзімай Беларусь. Незабыўная Вера Анісімаўна Захарава пакінула аб сабе добрую памяць і ўдзячнасць калег, вучняў, сяброў.

Дацэнт В. А. Захарава была адзначана дзяржаўнымі ўзнагародамі: ордэнам «Красной Звезды», медалямі «За Победу над Германией в Великой Отечественной войне», «В память 250-летия Ленинграда», «За доблестный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения Владимира Ильича Ленина», «Двадцать лет Победы в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг.», «60 лет Вооружённых Сил СССР».

Літаратура

1. *Захарава В. А.* Палескае вяселле. Мінск, 1984.
2. *Беларускія народныя песні.* Мінск, 1976. Т. 4.

ТАКИМ МЫ ЯГО ПАМ'ЯТАЕМ (ІВАН ШАМЯКІН)

У 1951 г. у Беларускім дзяржаўным вялікім тэатры оперы і балета адбылося ўшанаванне пісьменніка, удзельніка Вялікай Айчыннай вайны Шамякіна Івана Пятровіча з нагоды прысуджэння яму за раман «Глыбокая плынь» Дзяржаўнай сталінскай прэміі III ступені.

Тэатр запоўнілі ўчарашнія франтавікі, партызаны, падпольшчыкі, рабочыя, калгаснікі, студэнцкая моладзь. Зала зіхацела бляскам ордэнаў і медалёў, напоўнілася мелодыйй урачыстай бравурнай музыкі. Стаіўшы дыханне, я ўглядалася ў прэзідыум. Шукаючы сярод яго складу быліннага героя-багатыра. Такім мне ўяўляўся лаўрэат высокай узнагароды. Пасля абвешчэння старшынёю ўрачыстасці прозвішча Шамякіна ў зале наступіла цішыня. З сярэдзіны партэра па правым праходзе да аркестравай ямы борздзенька пабег сярэдняга росту ў цёмным гарнітуры юнак. Па маленькіх прыступках ён хуценька ўскочыў на сцэну, юркнуў перад прэзідыумам і апынуўся за трыбунай. Зразумеўшы, што гэты шустры чалавек і ёсць Іван Пятровіч Шамякін, зала ўзарвалася воплескамі. Трыбуна не была разлічана на яго рост. Шамякін амаль схваўся за ёю. З балкона было відаць, як ён нервова шукае падстаўку пад ногі. Заварожаная яго знешнім выглядам, агорнутая хваляваннем, я сачыла за кожным яго рухам: каб усё ў яго атрымалася добра... Гэта рамантычнае пачуццё радасці за знакамитага земляка не пакідала мяне доўгі час. Слава Шамякіна ў рэспубліцы пачала хутка шырыцца, дзякуючы літаратурнай творчасці і вялікай грамадскай дзейнасці.

У гады вучобы аспіранцкай мы трымалі цесную сувязь з Саюзам пісьменнікаў, Інстытутам літаратуры Акадэміі навук, стараліся прысутнічаць на мерапрыемствах. Гэтаму негалоснаму саюзу моладзі з пісьменнікамі спрыялі філфакаўскія выкладчыкі, члены Саюза пісьменнікаў Іван Гутараў, Міхась Ларчанка, Юльян Пшыркоў. Пісьменніцкае асяроддзе садзейнічала набывццю ведаў у галіне літаратуразнаўства, крытыкі. З прафесіянальных пазіцый будучых выкладчыкаў ВНУ прыслухоўвалася і прыглядалася да выступоўцаў, да іх каментарыяў і размоў. Права на асабістае знаёмства з Шамякіным заставалася пакуль што прыгожай марай. Пасля заканчэння аспірантурны я пачала працаваць на кафедры гісторыі беларускай літаратуры пад кіраўніцтвам загадчыка прафесара Міхася Рыгоравіча Ларчанкі. Для падрыхтоўкі лекцыйных курсаў, кансультацый курсавых і дыпломных работ студэнтаў скрупулёзна вывучала мастацкія тэксты. Пры аналізе «Глыбокай плыні» (1946—1949), «Сэрца на далоні» (1963), пенталогіі

«Тривожае шчасце» (1956—1963), аповесці «Гандлярка і паэт» (1975), рамана «Вазьму твой боль» (1978) разам са студэнтамі перасялялася ў дарагое, блізкае нам мінулае, на вогнішча Вялікай Айчыннай вайны. За кожным літаратурным героем паўставаў прататып з біяграфіяй нашых родных. Праца над дыпломнымі работамі, прысвечанымі творам Шамякіна аб вайне, абуджала мае навукова-даследчыя інтарэсы. Сярод студэнтаў усталявалася традыцыя «захопу» шамякінскіх дыпломных тэм.

На філалагічным факультэце выкрышталізаваўся шэраг метадых даследаванняў яго творчасці. Грунтоўна на ўсіх аддзяленнях факультэта чыталіся курсы лекцый, у адпаведнасці з вучэбнымі праграмамі праводзіліся практычныя заняткі, творчасць пісьменніка даследавалася ў спецсемінарах, спецкурсах: «Мастацкае ўвасабленне Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай прозе», «Свет юнацтва ў творчасці І. П. Шамякіна», «Вобраз народнага мсціўца ў творчасці І. П. Шамякіна», «Паэтыка прозы Івана Шамякіна», «Тыпалагічнае перакрываўванне тэмы вайны з творамі мастацтва». У даследаваннях ваеннага цыкла разглядаліся: праблема гераічнага, трагічнага, праблема выбару, назіранні над асаблівасцямі гістарызму ў творах аб Вялікай Айчыннай вайне.

Праца над творамі І. Шамякіна аб вайне прыносіць вялікую карысць студэнтам у час педагагічнай практыкі. У дні святкавання 60-годдзя Вялікай Перамогі і 60-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў набытыя ў сценах універсітэта веды, наглядныя ілюстрацыйныя матэрыялы выкарыстоўваліся студэнтамі на школьных уроках, выхаваўчых мерапрыемствах, пры афармленні літаратурных кабінетаў школьных музеяў.

Своеасаблівую даследчую ініцыятыву ў студэнтаў выклікаюць творы сацыяльна-маральнай праблематыкі (раманы «Крыніцы» (1956), «Сэрца на далоні» (1963), «Снежныя зімы» (1968), «Атланты і карыятыды» (1972), «Вазьму твой боль» (1978)). Клопаты Шамякіна аб паўнакроўных шляхах дэмакратычнага развіцця грамадства, напоўненыя грамадзянскім пафасам выкрыцця ідэалагічных, сацыяльных, маральна-этычных тармазоў, што ўтвараліся на глебе кансерватызму, бюракратызму, праяў культуры асобы, увасабленыя ў мастацкіх творах, адпавядалі сваёй ідэйнай накіраванасцю чуйнай рэакцыі моладзі на негатыўныя сацыяльна-палітычныя правы ў грамадстве. Творы Шамякіна гэтага цыкла знайшлі практычнае выкарыстанне ў час працы будаўнічых студэнцкіх атрадаў. Па ўспамінах былых студэнтаў на пляцоўках сельскагаспадарчых калектываў ім даводзілася сутыкацца з прататыпамі літаратурных герояў пісьменніка. У час вярчэння вогнішчаў і дыскусій яны спасылаліся на жывыя прыклады са сваіх будняў.

Дзякуючы Шамякіну беларуская літаратура заняла належныя грамадзянскія пазіцыі ў распрацоўцы ленінскай тэматыкі ў мастацкім уваасабленні вобраза Леніна ў сусветнай гісторыі ХХ ст. Ленінская тэма распрацоўвалася пісьменнікам на аснове архіўных партыйных дакументаў, мае вялікую гістарычную аснову. Праца над тэмай абцяжарвалася ідэалагічнымі абмежаваннямі, закрытым доступам да архіўных фондаў цэнзурнымі перашкодамі. Широкаму колу грамадства вядомы раман Шамякіна «Петраград — Брэст» (1981—1983), сцэнарый кінафільма «Эшалон прайшоў». Творам папярэднічала вялікая падрыхтоўчая праца, якая легла ў аснову апавесці «Першы генерал» (1970), «Браня-поезд «Таварыш Ленін» (1970), апавяданне «Хлеб», «Матрос з «Алега». Аўтарская канцэптуальная накіраванасць дазволіла І. Шамякіну глянуць у вочы гістарычнай праўдзе, падаць яе праз позірк, мысленне, ідэйнасць галоўнага героя рамана «Петраград — Брэст» Багуновіча, яго паплечнікаў і аднадумцаў. Творы адзначанага цыкла разглядаюцца ў дыпломных работах, а ў час ленінскіх юбілейных канферэнцый студэнты выступалі са сваімі паведамленнямі і вынікамі навуковых даследаванняў у ВНУ СССР.

І. Шамякін з партыйнай адказнасцю і высокай чалавечай пашанай ставіўся да асобы Леніна, да яго тэарэтычнай спадчыны. Аб гэтым сведчаць яго дзённікавыя запісы. У час кіназдымак у кватэры пісьменніка мы звярнулі ўвагу на вялікі ткацкага вырабу насценны партрэт Леніна. Іван Пятровіч паведаміў, што гэты партрэт — падарунак калектыву Віцебскага дывановага камбіната, якім ткачы выказалі сваю пашану і ўдзячнасць пісьменніку за распрацоўку ленінскай тэмы. Аб стаўленні І. Шамякіна да памяці Леніна сведчаць успаміны Міколы Старчанкі (ЛіМ, 27 студзеня, 2006 г.), былога намесніка рэдактара рагачоўскай раённай газеты «Камунар». І. Шамякін з пісьменнікамі П. Кавалёвым, М. Ткачовым наведваў пасёлак Ільіча Рагачоўскага раёна з мэтай знаёмства з экспазіцыяй адзінага на тую пару школьнага музея У. І. Леніна. Пісьменнікаў уразіла багацце матэрыялаў экспазіцыі: «Тут былі каштоўныя рэчы — арыгіналы марксісцкай літаратуры, некаторыя асабістыя рэчы Леніна, першыя экзэмпляры газет і часопісаў РСДРП, копіі пісьмаў правадыра». Пісьменнікі выказалі ўдзячнасць калектыву школы, дырэктару за клопаты аб вывучэнні гісторыі дзяржавы СССР.

Праца кафедры над ленінскай тэматыкай паспрыяла атрымання дацэнтамі С. А. Лысенка і В. В. Казловай прэміі — экскурсіі выкладчыкаў на чале з дэканам Аляксеем Арсенцэвічам Воўкам па ленінскіх мясцінах у горад Ульянаўск. У час студэнцкай азнаямляльнай практыкі ў Польскую Народную Рэспубліку мы таксама наведвалі мемарыяльныя ленінскія мясціны ў Польшчы, набыты матэрыял выкарыстоў-

валі ў час вывучэння Ленініяны ў беларускай мастацкай літаратуры (П. Броўка, Г. Бураўкін, М. Танк, А. Вялюгін).

Творчасць І. Шамякіна — шырокамаштабнае ўвасабленне гістарычных, сацыяльных, экалагічных бур, якія пранесліся над роднай Беларусю за 84 гады яго жыцця. Пякучы агонь афганскай вайны, землятрус чарнобыльскай трагедыі, віхор разбурэння СССР знайшлі мастацкае адлюстраванне ў творах 80—90-х гг.: «Злая зорка», «Зона», «Paradies auf Erden», «Вернісаж», «У засені палаца», «Губернатар», «Абмен», «Пошукі прытулку», «Сатанінскі тур», «Падзенне», «Адна на падмостках», «Бумеранг», «Без пакаяння». З самага пачатку дзяржаўнай перабудовы, утварэння СНД у пісьменніка абвастрылася пачуццё трывогі за лёс народа. Пільны позірк палітыка, філасофска-аналітычнае мысленне прадэктывалі ў запісе дзённіка ад 21 снежня 1997 г. наступную думку: «З развалам СССР свет не стаў больш трывушчым, парушыўся баланс раўнавагі. Амерыканскі дыктат далёка не грунтуе мір. Міру на Зямлі не будзе... Страшна за дзяцей і ўнукаў» (Польмя, 2005, № 11, с. 129). І. Шамякін — прадстаўнік той кагорты пісьменнікаў, якія не мяняюць кожны сезон філасофскія погляды і ідэалагічныя перакананні, здабытыя цаною крыві ў час Вялікай Айчыннай вайны.

Пасля падзей у белавежскіх Віскулях перад вачыма пражыўца паўстае панарама грамадзянскага поля, разбуранага часам перабудовы. Яму горка за бездапаможнасць партыйных арганізацый. 18 лютага 1980 г. у гутарцы з сакратаром ЦК КП(б)Б Яфрэмам Сакаловым І. Шамякін выказаў наступную думку: «18 мільёнаў камуністаў не магі ўтрымаць уладу, ніводнага выпадку абароны абкама, райкама, ЦК. Здаліся без бою. Я не аддзяляю сябе ад іншых, але я самакрытычны... Дагэтуль не магу зразумець такога паралічу ўлады» (Польмя, 2005, № 11, с. 143). Самакрытычнасць дазволіла І. Шамякіну разабрацца ў паводзінах «адраджэнцаў» літаратурнага цэху, у якім знайшлося нямала «святых апосталаў», што вельмі хутка памяншалі свае ідэалагічныя вектары, нават «на дэмакратыю і ўсе яе нормы маралі плююць» (Польмя, 2005, № 11, с. 139). Пісьменнік не хаваецца за чужыя спіны, ношу цяжару ўскідае на свае плечы, узбройваецца стратэгіяй гістарычнага аналізу, аб'ектыўна ўскладае вялікія надзеі на пісьменнікаў, памятаючы, што яны «...заўсёды былі летапісцамі часу, ідэалагічная сіла за сродкі кіравання» (Польмя, 2005, № 11, с. 133). «Пэўная частка пісьменнікаў збіта з панталыку, але я думаю, што яны не дурні, яны патрыёты, хварэюць за родную мову, родную культуру» (Польмя, 2006, № 1, с. 129).

Поле літаратурнай цаліны І. П. Шамякіна неабсяжнае. Дзесяткі раманаў, аповесцей, аповяданняў, п'ес. Творчая праца, як адзначае пісьменнік у сваім дзённіку, была адказнай для яго: «Для мяне пісанне

раманаў, аповесцей заўсёды было працай, не скажу, што цяжкай, — прыемнай, але адказнай, як і праца хлебараба, якому зайздросціў Леў Мікалаевіч... Я не вельмі люблюся сваімі творамі, але закрэсліць не магу нават «У добры час». Мне ўсе яны, раманы, аповесці, дарагія, як родныя дзеці. Я люблю іх. А чаму не любіць, калі большасць чытачоў іх любіць! Снобы-калегі не любяць» (Полымя, 2006, № 1, с. 134).

Студэнцкая раць, навуковыя калектывы кафедраў філалагічнага факультэта ў штодзённай працы сцвярджаюць неаслабны інтарэс да творчасці І. П. Шамякіна, яго вялікай ролі ў патрыятычна-гуманістычным выхаванні будаўнікоў Рэспублікі Беларусь.

* * *

Вялікую карысць прынесла філфакаўцам БДУ навуковая сувязь з народным пісьменнікам Іванам Пятровічам Шамякіным, адначасова мы ўмацоўвалі сяброўскія сувязі з бацькам дзвюх дачок Алесі і Таццяны і дзвюх унучак Славяны і Марыі, студэнтак нашага факультэта.

Ён з ахвотаю даваў згоду на сустрэчы з нашым калектывам, а насілі яны розныя формы. І. Шамякіну-пісьменніку хацелася пачуць жывое слова аб творах сваіх з вуснаў моладзі, не абцяжаранай уплывам рэцэнзій СМІ або лекцыйнымі тлумачэннямі. На сустрэчах аспіранты, выкладчыкі, студэнты штурмавалі гасця пытаннямі рознага настрою і зместу, а ён, не абмяжоўваючы сябе часам, без пакручастага красамовства, у стылі спакойнай гутарковай мовы даваў грунтоўныя адказы, пры падагульненні свае агульныя ўражанні выказваў праз устойлівы народныя словазлучэнні.

Хвалі думак адбіваліся ў бляску вачэй, у пластыцы твару, у рухах рук, а прыхаваная ўсмешка ўтрымлівала сакрэт роздуму І. Шамякіна, падсвечвала псіхалагічную рэакцыю. Студэнты стацыянара мелі мажлівасць бачыць і чуць пісьменніка на шматлікіх мерапрыемствах Саюза пісьменнікаў, вярталіся з аўтографамі, нават заснавалі ў інтэрнаце спаборніцтва па іх збору.

Незабыўнымі ў памяці засталіся сустрэчы пісьменніка са студэнтамі завочнага аддзялення. Яны лавілі кожнае слова, спасылаліся на яго думкі і тлумачэнні, абаяліся на іх у сваёй педагагічнай працы. Па заданні выкладчыкаў кафедры завочнікі рыхтавалі на экзамены багатыя па змесце і афармленню альбомы, прысвечаныя творчасці І. Шамякіна, папаўнялі імі літаратурныя школьныя кабінеты, выкарыстоўвалі ў час падрыхтоўкі вучняў да рэспубліканскіх канферэнцый і конкурсаў.

Філфакаўская фільматэка валодае ўнікальнымі кінадакументамі, прысвечанымі І. Шамякіну. Першы фільм аб народным пісьменніку

быў пастаўлены рэжысёрам Георгіем Коласам на базе студэнцка-выкладчыцкага калектыву філфака. Выкладчыкі кафедры гісторыі беларускай літаратуры масціліся бліжэй да пісьменніка, увекавечвалі сябе попеч са славытам чалавекам, а студэнты наперабой задавалі пытанні.

Вясною 2002 г. рэжысёрам Н. Б. Рашэтнікавай, дацэнтам кафедры метадыкі і рыторыкі БДУ, была ажыццёўлена пастаноўка другога фільма, прысвечанага І. Шамякіну.

Па вуліцы Янкі Купалы, дом № 11, група выкладчыкаў факультэта наведала сям'ю Івана Пятровіча на кватэры. У двары дома шугала свежая майская зеляніна. Прыгожымі белымі свечкамі нас сустрэлі шамякінскія каштаны. На парозе кватэры вітаў групу звонкім голасам гаспадар, які шустранька павёў у свой рабочы кабінет. І пакуль апэратар выбіраў пазіцыі для працы, Іван Пятровіч пазнаёміў з чатырохгадовым унукам Іванам. Мы адчулі, што дзед душы ў ім не чуе. Ваня прымасціўся пад крыло дзеда. Уважлівей, чым слухаюць студэнты на лекцыях, успрымаў нашу гаворку, яна зацягнулася, і калі хлопчык стаміўся, то папытаў у дзеда дазволу пайсці спаць. Гэта дзіцячая непасрэднасць скіравала гутарку на экскурсію ў дзяцінства пісьменніка. Іван Пятровіч без усялякага перапынку павёў успамін на гаспадарку сваёй маці, шчырніцы Санклеты Сцяпанайны, а затым павандравалі на прафесіянальна расцярэбленыя просекі лесніка Пятра Мінавіча — бацькі будучага пісьменніка. Гутарылі мы не адну гадзіну, з хваляваннем ідучы за Іванам Пятровічам па ўхабістых франтавых дарогах Вялікай Айчыннай вайны, на якіх ён знаёміў нас з сябрамі-аднапалчанамі, адкрыў сакрэты садацкага акупнага лёсу, пазнаёміў з творчымі дэталімі прозы аб днях векапомных. Гутарка легла ў аснову кінафільма. Ім карыстаемся на практычных занятках, канферэнцыях, юбілеях. Вялікім попытам фільм карыстаецца ў сярэдніх школах рэспублікі.

Пасля кіназапісу Іван Пятровіч запрасіў нас на гарбату. Хуценька мы распакавалі зараней падрыхтаваныя сабойкі, прыгожым тортам эмацыянальна ўразлі іўнука Ваню, а пасля чаркі моцнага напою, прыдбанага прадбачлівай Нінай Барысаўнай, працягвалі бяседа і ўбачылі пісьменніка ў іпастасі гаспадара сям'і. Я ўдзячна Н. Б. Рашэтнікавай, арганізатарцы візіту, за дамашнюю гутарку, якая абагаціла мне партрэт Івана Пятровіча, зямнога чалавека, сем'яніна, гаспадара.

Кафедра беларускай літаратуры і культуры захоўвае сціплыя фотаматэрыялы біяграфіі І. П. Шамякіна. Яны выкарыстоўваюцца на юбілейных выстаўках, круглых сталах, літаратурных чытаннях, канферэнцыях. Як антыкварную рэліквію берагу фотадакумент задушэўнай бяседы на канапе майго бацькі — Казлова Васіля Іванавіча, Старшыні

Прэзідыума Вярхоўнага Савета Рэспублікі — з «магутнай кучкай» старэйшых беларускіх пісьменнікаў — І. Шамякіна, М. Лынькова, К. Крапівы, П. Броўкі.

На факультэце працягваецца навуковая распрацоўка спадчыны на роднага пісьменніка, ідзе збор матэрыялаў для кабінета беларускай філалогіі, абараняюцца дыпломныя і курсавыя работы. Спадзяёмся, што камісія па ўшанаванні памяці І. П. Шамякіна дасць права Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту зацвердзіць стыпендыю, аўдыторыю, ганаровы медаль яго імя.

Перачытваючы апублікаваныя дзённіковыя запісы І. П. Шамякіна, захапляешся матэрыялам, пранізаным яго бацькоўскімі клопатамі аб дзецях. На факультэце прысутнічала постаць І. Шамякіна-пісьменніка, але адсутнічаў вобраз Шамякіна-бацькі. Дочкі Алеся і Таццяна настойлівай працай авалодвалі ведамі, узнімаліся на кандыдацкія і доктарскія навуковыя вяршыні (Таццяна Іванаўна — доктар навук, прафесар, загадчык кафедры беларускай літаратуры і культуры, член Вялікага вучонага савета Белдзяржуніверсітэта; Алеся Іванаўна — кандыдат філалагічных навук, старшы супрацоўнік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі).

Постаць І. Шамякіна-бацькі і дзеда ў выхаванак факультэта стаяла ў цяньку ў час іх вучобы. Яго ўплывовая духоўнасць праступала ў начытанасці, тэарэтычнай падрыхтоўцы, інтарэсах дачок да навукова-даследчай работы. Шамякінскія дзяўчаты сярод студэнцтва вызначаліся поспехамі ў вучобе, дысцыплінаванасцю, патрыятычнай адказнасцю за гонар факультэта, шчырымі ўзаемаадносінамі з аднакурснікамі, калегамі па працы. Шамякінскае грамадзянскае крэда з'яўляецца асновай іх вобраза жыцця ў калектыве. Удумліва выкарыстоўваючы парады настаўнікаў, але без бацькоўскіх хадакоў-старацеляў, авалодвалі яны прафесійнымі ведамі, дэмакратычным шляхам узнімаліся на навуковыя ступені, законна займалі службовыя пасады. Так, Таццяна Іванаўна з удзячнасцю аддае грамадству набытыя ад людзей і памножаныя ўласнымі сіламі навуковыя веды. Таццяна навідавоку і ў пашане ў навукова-педагагічным асяроддзі Беларусі і за яе межамі. Алеся Іванаўна, кандыдат філалагічных навук, вылучаецца ў калектыве Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі высокай адказнасцю за навуковую справу, сціпласцю паводзін, добразычлівасцю ва ўзаемаадносінах з людзьмі.

Ліна Іванаўна, старэйшая дачка І. Шамякіна, атрымала лінгвістычную адукацыю ў Інстытуце замежных моў і з поспехам працавала на ніве адукацыі ў сярэдняй школе, у ВНУ, выконвала за мяжой перыя-

дычныя даручэнні Міністэрства адукацыі БССР. Іван Шамякін радаваўся поспехам сваіх дачок, але сваім аўтарытэтам за ручку не вёў іх да поспеху. Так, нават у час абароны дысертацый, баючыся парушыць дэмакратычны стыль работы вучоных саветаў, звычайна не прысутнічаў на іх.

Бацькоўскія турботы запалі мне ў душу ў час наведвання яго ў бальніцы летам 2004 г. Герой Сацыялістычнай працы, акадэмік, народны пісьменнік у лечкамісіі размяшчаўся не ў люксе, а ў двухмеснай палаце з адноснымі камфортнымі ўмовамі. Стаяла летняя спякота, вокны глуха заканапачаныя, без доступу свежага паветра. Шукаць здароўя ветэрану вайны было там цяжка, але ён цярпліва ставіўся да бальнічнага побыту, персаналу ў знак удзячнасці падпісваў свае кнігі.

Візіт настаўніцы яго дачок Іван Пятровіч сустрэў ветліва. Спачатку гутарка насіла характар маёй справаздачы аб жыцці-быцці. Я падбірала наўмысна радужныя весткі-факты, але Іван Пятровіч узяў ініцыятыву ў свае рукі і цікавымі шматлікімі пытаннямі аб поспехах і вучобе, паводзінах моладзі, яе рэакцыі на грамадска-палітычныя падзеі, на сустрэчу студэнцтва з Прэзідэнтам рэспублікі А. Р. Лукашэнкам разгарнуў са мною вялікую дапытлівую бяседу. Памяняўшы методыку гутаркі, даў мне, работніку вышэйшай школы, дацэнтву БДУ, шэраг парад па выкарыстанні надзённых матэрыялаў СМІ ў выхаваўчай рабоце, матэрыялаў выступленняў Прэзідэнта рэспублікі па эканамічных пытаннях, падкрэсліў думку аб тым, што неабходна актыўна растлумачваць студэнтам асаблівасці развіцця нацыянальнай канцэпцыі Рэспублікі Беларусь. Я адчула, што Іван Пятровіч прафесіянальна ставіцца да вучэбных праграм факультэта. Так, пісьменнік, галоўны рэдактар «Нацыянальнай навуковай энцыклапедыі» завастрыў увагу на аб'ектыўным тлумачэнні ў вузаўскай праграме гісторыі беларускай савецкай літаратуры, ролі пісьменнікаў сярэдняга пакалення ў яе стаўленні, адлюстраванні эпохі нашага часу, раіў у спецкурсах і спецсемінарах разглядаць праблематыку пераёмнасці традыцый літаратуры XX ст. у творах сучасных пісьменнікаў.

У сувязі з аб'яднаннем дзвюх літаратурных кафедраў і прызначэннем Таццяны Іванаўны загадчыцай аб'яднанай кафедры беларускай літаратуры і культуры ўтварылася магутная прафесарская кагорта, дацэнцкая раць, а таксама творчая група выкладчыкаў. Аб'ектыўна ацэньваючы здольнасці Таццяны Іванаўны: «Такі розум, энцыклапедычны. Фенаменальная працавітасць», — Іван Пятровіч хваляваўся за дачку, адчуваючы вялікі аб'ём работы, які лёг на яе плечы. Не пакідалі яго і турботы за Саюз пісьменнікаў, хваляваўся за гаспадарку Дома літаратараў, дома творчасці пісьменнікаў «Іслач». Гутарка наша зацяг-

нулася. Увесь змест яе быў пранізаны жаданнем Івана Пятровіча пакласці яшчэ не адну цагліну ў будаўніцтва дэмакратычнага грамадства Рэспублікі Беларусь.

У аповесці «Слаўся, Марыя!» Іван Пятровіч крытычна прызнаў свае бацькоўскія ўпушчэнні. Ён адзначыў: «Выхоўвала іх (дзяцей, унукаў, праўнукаў) бабуля, а дзядуля, стары скептык і буркала, часцей за ўсё крытыкаваў яе залішне ліберальнае выхаванне, хоць сам не аддаваў ім увагі столькі, як яна, вельмі быў заняты творчасцю, працай у Саюзе пісьменнікаў, у Вярхоўным Савеце; усім абавязкам сваім я аддаваўся з апантанай шчырасцю» (І. Шамякін. Пошукі прытулку. М., 2002, с. 60).

З крытычным пагаршэннем стану здароўя абвастраецца ў яго пачуццё патрабавальнасці да сямейнага гурту. Матэрыяльныя праблемы сям’і пачаў спалучаць з маральна-этычнымі крытэрыямі і патрабаваннямі, улічваў індывідуальныя асаблівасці характару дзяцей, нават падстройваўся пад некаторых. У дзённіку ён адзначыў свае бацькоўскія «слабасці»: «Мяне мае дзеці ігнаруюць. Ва ўсякім разе мала што робяць па маёй указцы. Маміны далікатныя парады выконвалі непараўнальна больш акуратна. Але Маша, даруй ёй Госпадзі сваю любоў, і клопатамі некаторых сапсавала, зрабіла эгаістычнымі» (Полымя, 2006, № 1, с. 144).

Так, малыя дзеці — малыя клопаты... Гэта народная мудрасць апладняе дзённікавыя запісы Шамякіна, апублікаваныя ў часопісе «Полымя». Нязменным застаецца ў Шамякіна паўсядзённае хваляванне за дзяцей і ўнукаў. Вялікую надзею адказнасці за ўсіх сваіх сямейнікаў Іван Пятровіч ускладае на сярэднюю дачку Таццяну Іванаўну.

Партрэт Івана Пятровіча Шамякіна нельга ўявіць без постаці жонкі Марыі Філатаўны Кротавай (дзявочае прозвішча). Яна таксама належыць да каторгі філолагаў. У даваенны час атрымала спецыяльнасць медыка і за гуманістычнае стаўленне да сваіх абавязкаў карысталася вялікай павагай сярод насельніцтва. У час Вялікай Айчыннай вайны жыла на акупіраванай ворагам тэрыторыі, ратуючы немаўлятка Ліну, вынесла ўсе нягоды, якія выпалі на долю народа ў дні векапомныя. Яе біяграфія ваеннай пары пакладзена ў аснову пенталогіі «Трывожнае шчасце» і іншых твораў прэзаіка.

У пасляваенны час, знітаваўшы свой лёс з пісьменнікам, Марыя Філатаўна закончыла філалагічны факультэт педагагічнага інстытута М. Горкага з чырвоным дыпламам, вучылася ў цяжкіх пасляваенных умовах: жылі на прыватнай кватэры, выходзілі дзяцей. Першы ўласны вугал атрымалі ў 1950 г.

Мне давялося сустракацца з Марыяй Філатаўнай у розны час і пры розных абставінах: літаратурных вечарах, дзяржаўных урачыстасцях, юбіляях пісьменнікаў, у асяроддзі дэпутатаў БССР.

Уклад жыцця сям'і Шамякіных вельмі падобны на стыль сям'і Янкі Купалы. Марыя Філатаўна хораша ўнаследавала духоўна-маральныя традыцыі жонкі народнага песняра — Уладзіславы Францаўны. Лёс распарадзіўся так, што жылі яны на адной вуліцы, але ў розны час, ды халі водарам парка імя Горкага (зараз — дзіцячы). І, мабыць, слых абедзвюх жанчын з яго прысад лашчылі веснавыя трэлі птушак, а раніцай будзілі бразготкія шумлівыя трамваі.

Дзверы рубленай купалаўскай хаты на беразе Свіслачы непадалёк ад гарадской мінскай лазні ў любую пару года і час былі прыадчынены для сяброў-наведвальнікаў, масцітых пісьменнікаў, маладнякоўскай пораслі, гарадской інтэлігенцыі. Пасля гарачых літаратурных дыскусій, адзінаборства ў шахматнай партыі з гаспадаром кватэры ўвішная Уладзіслава Францаўна запрашала на духмяную, прыгатаваную з розных зёлак гарбату, а згаладалай моладзі 20—30-х гг. падавала і акраец хлеба, пасыпаны соллю, аздоблены дробнай цыбулькаю. Пачастунак цёці Уладзі быў у вялікай цане. Яе мацярынскі клопат не адышоў у нябыт, яго з удзячнасцю ўспамінаюць пісьменнікі старэйшага пакалення. І знайшоў ён сваё прадаўжэнне ў сям'і Шамякіных. Кватэра іх карысталася славаю ўтульнага буслінага гнязда, у якім подлеткі-пісьменнікі станавіліся на крыло, сталыя падымаліся ў творчае паднябессе інтэрнацыянальнай паэзіі, прозы, драматургіі і публіцыстыкі. На расцярэбленыя Шамякіным інтэрнацыянальныя шляхі спасылаюцца пісьменнікі ў сваіх успамінах, аб гэтым сведчыць і матэрыял дзённіка Івана Пятровіча.

Каму даводзілася пераступаць парог кватэры Шамякіна, таго адразу абдаваў водар нацыянальнай кухні, на якой несла пастаяннае дзяжурства Марыя Філатаўна. І як строгі сямейны часавы пасля бяседы гаспадара з наведвальнікам не выпускала гасця з кватэры без пачастунку. Методыкай узаемаадносін жонкі з «гасцямі» шырока карыстаўся ў сваёй адміністрацыйнай працы першы сакратар праўлення Саюза пісьменнікаў БССР Іван Пятровіч Шамякін. У споведзі «Слаўся, Марыя!» Іван Пятровіч даў вельмі дакладную характарыстыку Марыі Філатаўне: «Яна асцерагала мяне больш за паўстагоддзе! Ад злых людзей, ад хвароб, ад літаратурнай багемы, ад захаплення славай і ад рознага глупства» (І. Шамякін. Пошукі прытулку. Мінск, 2001, с. 51). У дзённікавым запісе ад 29 мая 1998 г., пасля яе смерці, Шамякін адзначыў: «Машу любілі, мне зайздросцілі, што ў мяне такая жонка. Жонка з вялікай літары, маці. Памочніца. Хтось сказаў: «Без Марыі Філа-

таўны не было б Шамякіна». І гэта праўда. Дзякуй табе, Любоў мая! Вечны табе спакой і вечная слава» (Полымя, 2006, № 1, с. 128).

Я живу недалёка ад Шамякіных. Па месцы жыхарства мы карысталіся аднымі і тымі ж бытавымі паслугамі: гастраномам, ЖЭСам, аптэкаю і г. д. Вельмі часта сустракалася з жонкаю пісьменніка Марыяй Філатаўнай на ранішнім мацыёне. Подбегам, з пустымі авоськамі і сумкамі спяшалася яна ў прадуктовы магазін. Апынуўшыся ў шматлюдным гастранамічным тлуме, здзіўлялася яе аператыўнаму перамяшчэнню з адной чаргі ў другую, я збоку цікавала за ёю, вучылася гаспадарчаму практыцызму выбару «асартыменту» прадуктаў, шустраму перамяшчэнню і прыстасаванню ў вялікім гастранамічным жаночым натоўпе.

Марыя Філатаўна ўмела гатаваць і любіла частаваць, аб чым неаднойчы расказваў Іван Пятровіч у сваім дзённіку: «Маша выдатна вяла гаспадарку. Зрабіўся прымхлівы: часам мяне палохае самае натуральнае яе жаданне. Надумала заўтра збіраць абед для дзяцей і ўнукаў, сабраць іх разам, даўно не збіраліся з-за яе хваробы... У мяне, здаровага, узнікала такая патрэба неаднойчы, я любіў, калі збіралася ўся сям'я, асабліва любіў прысутнасць гаварунні Машы (унучкі), па-філасофску маўклівай Славяны, разважлівай Таццяны з яе вечнымі размовамі пра сусветную палітыку, праўнучкі Вольгі».

Я не аднойчы любавалася яе знешняю прыгажосцю, увішнасцю, прывабнай жаночай постаццю. Жонка славутага пісьменніка апраналася ў сукенкі, пакрой якіх не перашкаджаў яе шустрым рухам, але вызначаў індывідуальнасць фігуры, вабіў свежы румянец твару, здабыты без усялякіх сродкаў касметыкі. Упрыгожвалі рассыпаныя на лбе і скронях кудзеркі русых кучаравых пышных валасоў.

На ўрачыстасцях Марыя Філатаўна вылучалася далікатнасцю сціпрых паводзін, ветлівасцю, даступнасцю. Кветкі, падараныя ёй, раздавала жанчынам, а дома пры развітанні кідала ў сумкі пакуначкі з памятнымі сувенірамі.

Мне здаецца, у Марыі Філатаўны і Івана Пятровіча вельмі багата знешняга і ўнутранага падабенства, што садзейнічала ўсталяванню паміж імі творчага літаратурнага саюзу. Па сведчанні ўсёй сям'і, Марыя Філатаўна была першым рэцэнзентам і крытыкам прэзаіка. Яе зоркім вокам і далікатнымі пальчыкамі «абмацвалася» на пішучай машынцы не толькі кожная літара рукапісу, але і кожная шамякінская думка. З дзённікавых запісаў мы даведваемся, што, будучы цяжка хворай, яна не пакідала свой, добраахвотна ўскладзены на сябе, абавязак машынiсткі і старалася справіцца з рукапісам твора мужа «Губернатар» у дні хатніх наведванняў з бальніцы. 18 снежня 1997 г. Іван Пят-

тровіч робіць наступны запіс у дзённіку: «Малю Бога, каб працягнуў ёй жыццё. Не ўяўляю сваё жыццё без яе. Дзеці, на жаль, патрэбнай душэўнай цеплыні не даюць».

У дзённіку мяне ўразілі пачуцці, якія наведалі Шамякіна ў дзень яго нараджэння 30 студзеня 1998 г.: «Дзень нараджэння. Свята. Для маладога. А якое свята ў 77. Ды яшчэ пры такіх хваробах. Адзінае задавальненне — віншаванні. Прыемна, што людзі не забываюць... Абеду мне святочнага не гатуюць... А ўсё-такі крыўдна. Якія абеды былі ў дзень нараджэння любога члена сям'і Шамякіных! Няма гаспадыні — няма абеду... Не сабраліся. Упершыню крыўдна. Бачу: Маша адчувае маю горыч».

«Хораша мы пражылі, і гэта дае пэўнае задавальненне: што неда-рэмна пражылі, нарадзілі дзяцей, напісалі кнігі (але, разам напісалі!), выгадавалі ўнукаў (Польмя, 2006, № 1, с. 140).

Марыя Філатаўна з'яўляецца прататыпам шматлікіх жаночых вобразаў пісьменніка. Гэту творчую асаблівасць прэзентаваў неаднаразова разглядалі студэнты ў дыпломных работах, ствараліся асобныя працы, прысвечаныя вобразу жанчыны і яе прататыпу. Вельмі хораша атрымоўваліся такія работы пад кіраўніцтвам старшага выкладчыка кафедры Карпавай Людмілы Уладзіміраўны, якая была блізкім сябрам сям'і Шамякіных, вырасла на іх вачах і мела ў іх немалую апеку.

Народная артыстка рэспублікі Захарэвіч Марыя Георгіеўна на ма-тэрыяле прозы і аповесці «Слаўся, Марыя!» пабудавала літаратурны сцэнарый, прысвечаны жаночаму вобразу ў творчасці Шамякіна. Асабіста ведаючы Марыю Філатаўну, артыстка дакладна перадавала інды-відуальныя пластычныя рухі, галасавую манеру гаворкі. Артыстыцы ўдалося вельмі тонка перадаць дыялог размовы Марыі Філатаўны з сынам Сашам і яе неабмежаваную мацярынскую шчодрасць і ўвагу да нявесткі Таццяны.

Па прызнанні Шамякіна, сцэнічнае выкананне Захарэвіч ролі Марыі Філатаўны выклікала ў яго слёзы ўдзячнасці і творчае жаданне ўвекавечыць вобраз артысткі ў аповесці «Вернісаж».

Удзячна лёсу, што на маім працоўным шляху сустрэлася сям'я Шамякіных, якая стала прыкладам шчырага сяброўства, трапяткой добразычлівасці і бязмежнай дабрыні. Я ўдзячна народнаму пісьменніку Беларусі Івану Пятровічу Шамякіну за літаратурную школу, у якой адбылося станаўленне майго прафесіянальнага майстэрства выкладчыка вышэйшай школы, абагаціўся і загартоўваўся мой грамадзянскі светапогляд.

У фундамент гмаху Рэспублікі Беларусь Шамякін паклаў не адну трывалую, абпаленую часам XX і XXI стст. цагліну.

Творчасць Шамякіна — гэта паўнаводнае рэчышча падзей эпохі ХХ і пачатку ХХІ ст., і на хвалях яго глыбокай плыні чытач, даследчык разам з няўрымслівым лірычным героем, дзейнымі асобамі твораў, скіроўвае сваю дзейную думку да таго берага, дзе іскрацца ў промнях вясёлкі гмахі пасяленцаў шчасця на зямлі, пачэснага іх пасаду між на-
родамі свету.

КЛОПАТЫ І ХВАЛЯВАННІ ЗАГАДЧЫКА КАФЕДРЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ САВЕЦКАЙ ЛІТАРАТУРЫ І. Я. НАВУМЕНКІ

Маё знаёмства з Іванам Якаўлевічам Навуменкам адбылося на пасяджэнні кафедры гісторыі беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў той час, калі яе ўзначальваў прафесар Ларчанка Міхась Рыгоравіч. У шэрагу пытанняў значылася зацвярджэнне плана-праграмы аспіранта 1-га года завочнай формы навучання Івана Навуменкі. Малады, высакарослы, сімпатычны мужчына звярнуў на сябе ўвагу незвычайнай просьбай — датэрмінова здаць кандыдацкі мінімум. На кафедры такая просьба прагучала ўпершыню. Звычайна аспірантам на экзамены не хапала часу. Большасць заканчвала тэрмін навучання з «хвастамі» запазычанасці. Тлумачэнне Івана Якаўлевіча было прадыктавана жаданнем прыспешыць час, страчаны на Вялікай Айчыннай вайне, дзе ён паспеў вытрымаць экзамен падпольшчыка, прайшоў школу партызанскага руху ў Васілевіцкай брыгадзе імя П. Панамарэнкі, адолеў жорсткія франтавыя выпрабаванні на Ленінградскім, Першым Украінскім франтах, на Карэльскім перашыйку, ва Усходняй Прусіі. Вярнуўся з вайны з баявымі ўзнагародамі.

Пасля пераможнага выгнання з роднай зямлі нямецка-фашысцкіх захопнікаў і дэмабілізацыі з войска Навуменка паступіў у БДУ і ў 1950 г. закончыў філалагічны факультэт. Узброіўшыся ведамі, валодаючы творчым літаратурным талентам, ён на працягу васьмі гадоў працаваў у абласным і рэспубліканскім друку, адначасова працягваў вучобу ў аспірантуры. Гады працы ў рэспубліканскім друку цяжкай пасляваеннай пары дапамаглі Навуменку выпрацаваць статус уласнай карэспандэнцкай школы ўзаемаадносін і разумення прадстаўнікоў розных сацыяльных груп, спасцігнуць своеасаблівасць іх мыслення, светапогляду. Веды, набытыя ў карэспандэнцкай школе СМІ, Іван Якаўлевіч выкарыстае ў час навукова-педагагічнай працы ў Белдзяржуніверсітэце, куды быў залічаны ў штат у 1958 г. На кафедры

гісторыі беларускай літаратуры прайшоў усе ступені пасада ад старшага выкладчыка да загадчыка (1958—1972).

І. Я. Навуменка ў 1968 г. быў абраны загадчыкам кафедры гісторыі беларускай літаратуры БДУ. З першага дня працы Навуменка патрабаваў ад усіх членаў кафедры бездакорна выконваць свае службовыя абавязкі. Гэта быў не загад, а добразычлівая, з гумарыстычным падбадзёрваннем, жаданне дапамагчы тым, хто пры незвычайнай дабрыні мінулага загадчыка Міхася Рыгоравіча Ларчанкі дазваляў сабе спазненне на працу, пераносіў час заняткаў, без прычын адсутнічаў на пасяджэннях кафедры.

Іван Якаўлевіч пайшоў на перабудову метадыкі пасяджэнняў кафедры. Клапоцячыся аб разумным выкарыстанні рабочага часу, ён адмовіўся ад так званых лірычных адступленняў, зацягнутых агульных размоў, своечасова выносіў на абмеркаванне надзённыя праблемы навуцальнага працэсу. У час шматлікіх службовых і грамадскіх пасяджэнняў дасціпнымі рэплікамі, з пачуццём гумару, спыняў пустыя маналогі выступоўцаў, абрываў агульную гаварыльную. Ён клапаціўся аб рацыянальным выкарыстанні рабочых гадзін выкладчыкамі і студэнтамі.

Адразу пасля назначэння загадчыкам Іван Якаўлевіч пачаў ажыццяўляць кантроль за выкладаннем дысцыплін, якія забяспечвала кафедра. На першым курсе працягваў курс лекцый па вуснай народнай творчасці дацэнт Ніл Сямёнавіч Гілевіч. Ён быў прызначаны адказным за арганізацыю і правядзенне фальклорнай практыкі і справаздачнай навуковай канферэнцыі.

Іван Якаўлевіч уважліва паставіўся да персанальнага назначэння кіраўнікоў студэнцкіх груп, якія выезджалі на практыку. На гэту адказную вучэбна-выхаваўчую працу ён рэкамендаваў выкладчыкаў, якія валодалі не толькі прафесіянальнымі ведамі, але і вызначаліся арганізатарскімі здольнасцямі грамадска-палітычнай работы сярод насельніцтва. У ліку такіх выкладчыкаў былі А. М. Шыловіч, Л. К. Тарасюк, М. Б. Яфімава, Р. М. Семашкевіч, В. В. Каладзінскі, В. К. Каратай, Л. У. Карпава і інш.

І. Я. Навуменка заснаваў традыцыю справаздач на фальклорнай навуковай студэнцкай канферэнцыі, дзе заслухоўваліся паведамленні, даклады, што з цягам часу перарасталі ў курсавыя і семінарскія, а затым і дыпломныя работы. Багаты фактычны матэрыял назапасіла кафедра дзякуючы навуковай іх апрацоўцы Нілам Сямёнавічам Гілевічам. Дальнабачнае дэмакратычнае стаўленне Івана Якаўлевіча да сабранага ў БДУ народнага фальклорнага багацця папоўніла архівы Інстытута этнаграфіі, мастацтвазнаўства і фальклору Акадэміі навук БССР, легла ў аснову кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый.

На факультэце І. Я. Навуменка падтрымаў ініцыятыву спаборніцтва збору фальклорнага матэрыялу паміж беларускім і рускім аддзяленнямі. Рускае аддзяленне ўзначальвала няўрымслівая збіральніца скарбаў народнай вуснай творчасці дацэнт Захарава Вера Анісімаўна. Дзякуючы яе высокапрафесіянальнаму кіраўніцтву фальклорнай практыкай, пастаяннаму вандраванню разам са студэнтамі па розных раёнах Беларусі і вялікай выхаваўчай рабоце сярод насельніцтва, яна выклікала добразычлівую зайздрасць кафедры беларускай літаратуры. Спаборніцтва перарасло ў садружнасць кафедры беларускай літаратуры (загадчык І. Я. Навуменка) і кафедры рускай літаратуры (загадчык Л. І. Фіглоўская) і садзейнічала ўсталяванню новых творчых узаемаадносін паміж рознымі аддзяленнямі філфака. Так, В. А. Захарава трымала цесную навуковую сувязь з вядомымі вучонымі Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Ламаносава М. І. Краўцовым, В. Е. Гусевым, С. Г. Лазуціным, В. Г. Багатыровым і інш.

Захарава прапагандавала на факультэце іх навуковыя працы, выкарыстоўвала метадычныя парады па збору нацыянальных скарбаў вуснай народнай творчасці. З дапамогай расійскіх вучоных студэнты і аспіранты беларускага і рускага аддзяленняў філалагічнага факультэта пракладвалі шлях на ўсесаюзныя агляды, конкурсы і канферэнцыі.

Іван Якаўлевіч Навуменка падтрымаў ініцыятыву В. А. Захаравай аб утварэнні навукова-даследчай лабараторыі беларускага фальклору пры філалагічным факультэце Белдзяржуніверсітэта, якую ўзначаліў яе вучань кандыдат навук Васіль Дзмітрыевіч Ліцвінка.

Вялікую карысць прынеслі клопаты Івана Якаўлевіча аб паглыбленні ўніверсітэцкага ўзроўню выкладання гісторыі беларускай літаратуры. Адно з крыніц ведаў загадчык бачыў у распрацоўцы спецкурсаў і спецсемінараў. Даручаў гэту адказную справу дацэнтам з пэўным педагагічным вопытам і багатым навуковым багажом. Яго ўласныя спецкурсы і спецсемінары, прысвечаныя класікам беларускай літаратуры Я. Купалу, Я. Коласу, Зм. Бядулю, К. Чорнаму, карысталіся вялікай папулярнасцю сярод студэнтаў. Паглыбленае даследаванне гісторыі беларускай літаратуры XX ст., аналітычна-філасофскае самастойнае тлумачэнне новых матэрыялаў спадчыны беларускіх пісьменнікаў гуртавала вакол прафесара І. Я. Навуменкі дапытлівую, удумлівую студэнцкую моладзь. Яго заняткі натхнялі на даследчую навуковую працу, прыносілі практычную карысць будучым настаўнікам. На кафедры пачалі дзейнічаць навуковыя школы М. Р. Ларчанкі, І. Я. Навуменкі, А. А. Лойкі. З іх выкрышталізоўваліся кадры для вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі і інстытутаў АН БССР.

Распрацоўка спецкурсаў і спецсемінараў падштурхнула выкладчыкаў кафедры да напісання метадычных дапаможнікаў, падручнікаў, нааграфій (С. Х. Александровіч, Д. Я. Бугаёў, Н. С. Гілевіч, В. П. Рагойша, У. А. Навумовіч). Спецсемінары садзейнічалі выданню тыпавай калектыўнай праграмы па гісторыі беларускай савецкай літаратуры (Д. Я. Бугаёў, В. В. Казлова, І. Я. Навуменка). Распрацоўка гэтай праграмы для філалагічнага профілю ВНУ рэспублікі стымулявала ўдзел членаў кафедры з дакладамі высокага навуковага ўзроўню на рэспубліканскіх і ўсесаюзных канферэнцыях. Члены кафедры на чале з загадчыкам (І. Я. Навуменка, В. В. Казлова, В. П. Рагойша) удзельнічалі ў міжнародных з'ездах славістаў, дзе нараджаліся творчыя кантакты паміж вучонымі-філолагамі Балгарыі, Польшчы, ГДР, Аўстрыі, Югаславіі.

Кафедра, у складзе якой была кагорта выкладчыкаў-пісьменнікаў, уплывала на ажыццяўленне Саюзам пісьменнікаў БССР пастаяннай сувязі з пісьменніцкімі арганізацыямі саюзных рэспублік СССР, з насельніцтвам рэспублікі. Падчас працы вучоным сакратаром Савета па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый я стала сведкай адначасовай напружанай працы І. Я. Навуменкі і А. А. Лойкі над доктарскімі дысертацыямі. Талентам навуковых даследчыкаў, прыгожымі творчымі генамі прырода надзяліла абодвух, але Усявышні ў плоць іх заклаў розныя рысы характару і тэмпераменту. Выразныя індывідуальнасці кожнага выявіліся ў час абмеркавання і падрыхтоўкі імі доктарскіх дысертацый да абароны. І. Я. Навуменка ў дысертацыі абнародаваў шырокія духоўныя прасторы творчай спадчыны народнага песняра Янкі Купалы і Якуба Коласа, вызначыў невычэрпныя крыніцы іх нацыянальнага багацця. А. А. Лойка прысвяціў сваё даследаванне нацыянальна-эстэтычнаму свету творчасці Максіма Багдановіча. Паміж будучымі дактарамі разгарнулася «соцпаборніцтва» за тэрмін абароны. Кожны імкнуўся заняць пазіцыю першапраходца новых ідэй, новых поглядаў на традыцыйныя, сацыяльна зашораныя часам і партыйнай ідэалогіяй, даследаванні, прысвечаныя класікам нацыянальнай літаратуры.

У 1969 г. абодва паспяхова і своечасова абаранілі дысертацыі. Працы дактароў навук па сённяшні час служаць нашаму грамадству, карыстаюцца вялікім попытам сярод навукоўцаў, студэнтаў, замежных літаратуразнаўцаў.

За тэрмін працы І. Я. Навуменкі на кафедры загадчыкам (1969—1972), дзякуючы асабістаму навуковаму патэнцыялу, высокаму прафесіяналізму, педагагічнаму таленту, Іван Якаўлевіч забяспечыў у Міністэрстве сярэдняй і вышэйшай адукацыі БССР калектыву кафедры характарыстыку кагорты высокакваліфікаваных спецыялістаў-філолагаў. Міністэрства прызначыла кафедру рэспубліканскім цэнтрам

перападрыхтоўкі выкладчыкаў ВНУ. Па рашэнні Міністэрства быў утвораны на філфаку Савет па абароне дысертацый. Навуковую, адміністрацыйную дзейнасць Навуменка выдатна спалучаў з творчай літаратурнай. У гады кіраўніцтва кафедрай у яго выйшаў шэраг высокамастацкіх літаратурных твораў. Гэта апавяданні, аповесці, зборнікі. Аб іх і вядзецца грунтоўная гутарка ў прапанаваным зборніку, прысвечаным 80-годдзю Івана Якаўлевіча.

Здольнасці І. Я. Навуменкі — арганізатара навукова-педагагічнага цэнтра ВНУ, талент глыбокага даследчыка складаных працэсаў літаратуразнаўства, высокае пачуццё грамадзянскай адказнасці за даручаную справу паслужылі асновай для абрання яго ў 1973 г. на пасаду дырэктара Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, дзе ён працаваў да абрання ў 1982 г. віцэ-прэзідэнтам Акадэміі навук, а затым быў перавыбраны паўторна. Высокія навуковыя званні: члена-карэспандэнта (1972), заслужанага дзеяча навукі (1978), акадэміка АН БССР (1980), званне народнага пісьменніка (1995), дзяржаўныя ўзнагароды за мірную працу: ордэн Працоўнага Чырвонага Сцяга, Кастрычніцкай Рэвалюцыі, Айчыннай Вайны 1-й ступені — не парушылі сувязь Івана Якаўлевіча з кафедрамі філалагічнага факультэта. Не госцем ён сябе адчувае ў нас, а настаўнікам, высокім навуковым кансультантам, добразычлівым калегаю. Службовыя пасады віцэ-прэзідэнта, дзяржаўнага дзеяча — Старшыні Вярхоўнага Савета БССР (1985—1990), дарадцам прэзідэнта Акадэміі навук не сталі для Івана Якаўлевіча перашкодай у творчай навуковай сувязі з кафедрай беларускай літаратуры БДУ, для творчай літаратурнай дзейнасці, якая для яго з'яўляецца «хлебам насущным», аб чым і сведчыць змест юбілейнага зборніка.

« НА КАМНІ, ЖАЛЕЗЕ І ЗОЛАЦЕ...» (ЗАІР АЗГУР)

Масква. Зіма 1942 г. як быццам некаму на злосць паўтарыла папярэднюю сцюдзёную зіму. Сталіца запружана не пешаходамі, а доўгімі «каўбасамі»-аэрастатамі, якія дзяўчаты — байцы паветранай абароны — перасоўвалі з адной вуліцы на другую. Сцены дамоў расфарбаваны пейзажнымі малюнкамі. Плошчы таксама былі расфарбаваны малюнкамі — будоўлямі, якіх побач нават не існавала. На дахах стратэгічных аб'ектаў стаялі замаскіраваныя сеткамі зеніткі, што пачыналі дзейнічаць падчас паветраных варожых налётаў.

Вось такой памятаецца мне Масква, у якую патрапіла наша сям'я, калі восенню 1942 г. мой бацька, камандзір Мінскага партызанскага

злучэння, сакратар падпольнага абкама партыі, Васіль Іванавіч Казлоў быў выкліканы ў ЦК КП(б)Б на першую справаздачу аб дзейнасці падполля і развіцці партызанскага руху на Беларусі. «Камандзіроўку» гэту несправядліва называць толькі справаздачаю. Помніцца, што ў бацькі не было спакойнага дня, ночы, сутак.

Аднойчы ранкам у гасцінічны нумар зайшоў да нас хударлявы мужчына ў лёгкай вопратцы з цёмным вялікім бантам на грудзях. Прадставіўся беларускім скульптарам Заірам Ісакавічам Азгурам. Ён паведаміў, што мае заданне ад Цэнтральнага штаба партызанскага руху і асабіста сакратара ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнкі тэрмінова вылепіць скульптурны партрэт Героя Савецкага Саюза Казлова. Пазней Заір Азгур успамінаў, што Васіль Казлоў на поўным сур'ёзе папытаў у яго, ці не рана яму ўвогуле займацца пазіраваннем скульптuru, адзначыўшы, што ёсць іншыя, больш вартыя ўвагі мастака, людзі.

У майго бацькі час быў разлічаны проста па хвілінах. Збіраючыся ў майстэрню скульптара, якая размяшчалася на Пятроўска-Разумоўскай алеі ў доме 15, ён узяў з сабой і мяне. Першае, што ўразіла ў прамерзлым, з інеем па кутках пакоі, — параскіданыя незразумелыя мне рэчы: драўляныя рэйкі, нажы-лапаткі, усе ў засохлай гліне, кавалкі мешкавіны, зашэрхлая ледзяком вада ў ведрах, невялікія грудкі зямлі і гліны. Скульптар, стоячы каля высокага невялікага століка, грэў ля электрычнай лямпачкі рукі і гладзіў імі глыбу мокрай гліны, расціраў яе ў руках, як добрая гаспадыня цеста, хукаў на гліну цёплым дыханнем, нібы ўсяляў у яе душу. Працэс выкрышталізацыі з неаформленага кавалка гліны аблічча твару чалавека з асобнымі яго дэталямі заварожваў. Зачарованая працай скульптара і зместам яго размовы з маім бацькам, я сядзела і баялася варухнуцца, каб не парушыць гармонію музы і ваяра.

Азгур закідаў майго бацьку пытаннямі. Яго цікавіла ўсё: лёс насельніцтва на акупіраванай тэрыторыі, баявыя аперацыі партызан, вырашаванне дзяцей, пошук страчаных родных. У самых трагічных месцах апаведу Азгур на хвілінку перапыняў працу, каб праглынуць даўкі камяк горычы і для прыліку кашляў.

На наступных сеансах працы Заір Азгур запрасіў тады ўжо вядомага скульптара свайго калегу М. В. Томскага, які, пагутарыўшы з Казловым, у далейшым выказаў некаторыя парады і пажаданні. Па ўспамінах самога Азгура, М. В. Томскі пацвердзіў яго мастацкае рашэнне і яго ўяўленне пра гэтага чалавека: «Не згубі тое, што дала Казлову прырода. Бачыш, сіла духа ўгадваецца, валявая энергія, ясны розум праступае ў гэтых пранікаючых, з нейкай затоенай тугой, вачах. Не ўпусці і фізічную гатоўнасць да подзвігу...» Парады сябра Заір Ісакавіч

выслухаў і здзейсніў: «не ўпусціў» у партрэце гатоўнасць Героя Савецкага Саюза В. І. Казлова аддаць сваё жыццё за шчасце народа. Помнік Казлову работы Азгура часу вайны размешчаны ў экспазіцыі Музея Савецкай Арміі ў Маскве, а яго копія ўстаноўлена на магіле майго бацькі на Паўночных могілках горада Мінска.

Вялікая Айчынная вайна для нашага народа — сплаў гераічнага і трагічнага, што ў поўнай меры адлюстравалася і ў скульптурных партрэтах народных змагароў, створаных Заірам Азгурам. У скульптурным партрэце камандзіра першай Беларускай партызанскай брыгады Міная Шмырова мужнасць спалучаецца з празорлівасцю, нязломная воля з чалавечнасцю. Яму даверана жыццё кожнага байца брыгады і лёс насельніцтва рэгіёна. Фашысты пайшлі на агідны ўчынак: чацвярых дзяцей Шмырова (чатырнаццацігадовую Лізу, дзесяцігадовага Сяргея, сямігадовую Зіну і чатырохгадовага Міхала), а таксама сястру Ганну і цешчу Ганну Макараўну ўзялі ў заложнікі, намагаючыся паставіць камандзіра і яго брыгаду на калені. У скульптурным партрэце бацькі Міная ўражае кожная дэталі, насычаная вялікім зместам: удумлівы суровы позірк, напружаная поза, паварот галавы, выразна праступаючыя пульсуючыя жылкі на адкрытых грудзях і шыі. Знешняе аблічча адпавядае ўнутранаму псіхалагічнаму стану гневу, трывогі. Мускулістай левай рукою камандзір ухопіўся за партупею, шукаючы ў думках выйсця для выратавання дзяцей. Гэтай дэталлю скульптар аб'ядноўвае душэўны стан і думкі героя. У яго душы адначасова гарыць агонь помсты і бушуе бура нянавісці да ворага. Трагедыя сям'і Міная Шмырова была надзвычай адчувальнай і для самога скульптара: Азгур у вайну страціў жонку Маргарыту Міхайлаўну Шашалевіч — актрысу тэатра Янкі Купалы.

Партызанскім пабрацімам у скульптурным радзе работ Заіра Азгура, вельмі блізкім да Шмырова, стаў скульптурны партрэт Герасіма Маркавіча Гальчэні, партызанскага разведчыка з мінскага злучэння, пра якога Якуб Колас у свой час сказаў: «чалавек-дока». Разам з жонкай і дочкамі Вольгай і Розай яны абмывалі, кармілі, лячылі партызан, хадзілі разам з імі ў разведку, удзельнічалі ў баявых аперацыях па падрыву чыгункі. Сям'я Гальчэні нямала зрабіла для набліжэння Перамогі. Мы з сястрою Тамараю стараемся падтрымліваць памяць пра іх у народзе, даглядаем магілы, саграваем цяплом і клопатам унучак беларускіх герояў.

Жыццёвай праўдай вызначаецца і скульптурны вобраз Героя Савецкага Саюза Феадосія Арцёмьевіча Смалячкова работы Заіра Азгура. Беларускі вясковы хлопец трапіў перад вайной на вучобу ў Ленінград, дзе пазней, калі пачалася Вялікая Айчынная, здзейсніў свой сал-

дацкі подзвіг. Смалячкоў добраахвотна пайшоў на фронт, са стараннасцю авалодаў майстэрствам снайперскай стральбы. З вялікай годнасцю выканаў ён сваё вайсковае прызначэнне: на яго рахунку 125 знішчаных гітлераўцаў. Але 15 студзеня 1942 г. загінуў і сам снайпер. У яго скульптурным партрэце Азгур вызначыў тыповыя сацыяльныя рысы выхадца з сялянскага асяроддзя. Твар юнака свеціцца дабрадушнасцю, цеплынёй, прыхаванай усмешкай, спакоем і ўпэўненасцю ў перамозе сваёй справядлівай справы.

Праца над серыйяй партрэтаў Герояў Савецкага Саюза, удзельніцаў Вялікай Айчыннай вайны займала ўвагу Заіра Азгура ўсё яго жыццё. У гэтым цыкле ён імкнуўся знайсці і адкрыць людзям сакрэт іх сілы, духоўнай мужнасці, патрыятызму і чалавечай прыгажосці. Народны мастак Беларусі заўсёды жыў клопатамі сваёй бацькаўшчыны, яе людзей, таму пра ягоную тытанічную творчую працу хочацца сказаць словамі Максіма Танка: «Пакуль не стамілася джала разца і рукі ад працы не зморацца, я мушу пакінуць адбітак жыцця на камні, жалезе і золаце...»

УНІВЕРСІТЭЦКІ ШЛЯХ ІВАНА ПАЎЛАВІЧА МЕЛЕЖА

Пути господни неисповедимы... Лёс людзей, якіх спасцігла ліхалецце Другой сусветнай вайны, бясспрэчнае сведчанне гэтаму біблейскаму сцвярджэнню. Біяграфія сусветна вядомага літаратурнага творцы, народнага пісьменніка Беларусі, лаўрэата Ленінскай прэміі і Дзяржаўнай прэміі БССР, дэпутата Вярхоўнага Савета Рэспублікі Івана Паўлавіча Мележа — найяскравы прыклад яго прадвызначанага Богам ратнага, грамадзянскага шляху.

У палескай вёсцы Глінішча, зямлі і людзям якой у XX ст. наканава было зведаць шматлікія сацыяльныя, палітычныя, экалагічныя буры, лютай зімой 1921 г. сялянская сям'я Марыі Дзянісаўны і Паўла Фёдаравіча Мележаў святкавала народзіны сына Івана, які пазней, здаецца, нічым асаблівым і не вылучаўся сярод вясковай дзятвы. Праўда, ва ўспамінах аднагодкаў, аднакласнікаў, тых, хто быў з ім добра знаёмы, неаднойчы адзначалася непаўторная знітаванасць знешняй і ўнутранай прыгажосці іх земляка Вані Паўлікава. Размашыстыя крылы броваў на акруглым яго твары былі своеасаблівым барометрам настрою, рэакцыі на паводзіны людзей, а блакітныя вочы адбівалі святло думак, хвалі якіх пакідалі баразэнкі на высокім чыстым ілбе. Дасканалую характарыстыку Мележу-падлетку ў школьныя гады, адзначала Насця Паўленка, даў дзядзька Васіль. «Вось, тым часам, ты, можа, і вучоным

станеш, — казаў ён. — Памяць у цябе добрая. І матэматыку, і мову ведаеш. Малюеш прыгожа, а ўжо які прыгожы казачнік — як Пушкін» (Успаміны пра Івана Мележа. Мінск, 1982. С. 21).

Пасля заканчэння школы з атэстатам выдатніка першай спробай самастойнасці для юнака стала праца ў раённым Хойніцкім камітэце камсамола. Працоўны энтузіязм запаўняў усе гадзіны сутак. Маладога хлопца хвалілі новыя формы гаспадаркі, культмасавае работа, піянерскі і камсамольскі рух. З цягам часу на шырокіх прасторах штодзёншчыны Іван Мележ пачаў адчуваць нястачу як тэарэтычных, так і практычных ведаў, вярэдзіла думка аб набыцці вышэйшай адукацыі. У верасні 1939 г. ён быў залічаны на вучобу ў Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З Палесся ды адразу ў Маскву! Аднак сталічны шок быў кароткі: Мележа прызывалі на вайсковую службу, якую пачаў праходзіць на паўднёва-заходнім рубяжы савецкай дзяржавы (у Карпатах), дзе на рахманага беларускага хлопца, чырвонаармейца-артылерыста, і насунулася чорная хмара Вялікай Айчыннай вайны. Смяротны агонь Дантавага пекла вырываўся з сутарэнняў на паверхню нашай зямлі 22 чэрвеня 1941 г. і бушаваў на ёй чатыры гады, перамольваючы лёсы і жыцці людзей. У жорнах вайны апынуўся і малады, але фізічна загартаваны і маральна выхаваны воін Іван Мележ. Пазней ён адзначыць: «Вайна... аказалася... нечаканай, незвычайнай, непараўнай ні з чым, страшнай бядою. Доўга, балюча гнёў душу разлад паміж нядаўняю лагоднасцю, маладой любоўю да зямлі, да жыцця і жорсткасцю бамбёжак, страхоццем першых пажараў і першых смерцяў» (Мележ І. Жыццёвыя клопаты. Мінск, 1975. С. 183).

У паслужным яго спісе адзначана, што ў снежні 1941 г. атрымаў першае раненне, а ў жніўні 1942 — другое цяжкае (асколкамі бомбаў быў патрушчаны правы плечавы сустаў, ключыца, парваны звязкі). Зведаўшы горыч адступленняў, выпрабаванні варожых акружэнняў, на ўласныя вочы пабачыўшы бяспрыкладны гераізм воінаў Савецкай Арміі, пасля ранення трапіў у шпіталь, дзе ляжаў доўгі час і меў мажлівасць асэнсаваць перажытае. На вялікім вогненным гарызонце перад вачыма Мележа бясконца паўставала роднае Палессе. «Я суткамі мерз у акопах, а перад маімі вачыма стаяла маё гарачае Палессе. Я месяцамі валяўся ў шпітальных — ля майго ізгалоўя стаялі палешукі. Я пісаў раман аб вайне — яны стаялі за маімі плячыма, узбуджаючы маю фантазію...» (Мележ І. Жыццёвыя клопаты. С. 15).

Пасля частковага залечвання ран Мележ быў звольнены ў запас з абмежаванаю годнасцю і трапіў на часовае месца жыхарства ў горад Бугуруслан, дзе зрабіў другую спробу прадоўжыць адукацыю — паступіў у эвакуіраваны малдаўскі педінстытут і адначасова быў залічаны

ны там у штат выкладчыкаў кафедры ваеннай падрыхтоўкі. Да Бугу-руслана дайшлі звесткі аб тым, што пад Масквой на станцыі Сходня распачаў працу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, і Мележ паслаў туды дакументы, адкуль атрымаў выклік і спецыяльны пропуск для паездкі ў Маскву.

У верасні 1943 г. Іван Паўлавіч дабраўся да часовага прытулку БДУ, які размясціўся побач з чыгуначнай станцыяй у драўляным двухпаварховым будынку, атрыманым дзякуючы клопатам сакратара ЦК КП(б)Б Панцеляймона Панамарэнкі. Мележ спаткаўся з невялічкай групай выкладчыкаў, дзяўчат-студэнтак і параненых франтавікоў, партызанаў і падпольшчыкаў. Узначальваў беларускую ўстанову — асяродак зямляцтва ваеннага часу — дырэктар Парфен Пятровіч Савіцкі, гісторык па спецыяльнасці. У яго асобе спалучалася ўсё, што неабходна было мець кіраўніку, у якога, як і ў многіх, не было ні кала ні двара, ні роднага неба над галавою. Саграваў і падтрымліваў беларускую дыяспару клопат рэспубліканскага ўрада, які таксама прытуліўся ў сталіцы. Брацкая дапамога Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта і іншых ВНУ ўдыхнулі ў БДУ жыццё, паставілі яго на ногі. Дэканам філалагічнага факультэта быў прызначаны Міхась Рыгоравіч Ларчанка, цяжкапаранены франтавік. Шчырасцю, цеплынёй натхняў ён студэнцкую моладзь на пераадоленне нязгод ваеннага часу. Чытаў Ларчанка ўсе лекцыйныя курсы па гісторыі беларускай літаратуры. Займаўся «тэхнічным» вынаходніцтвам — уласнымі спевамі дэманстраваў розныя песенныя жанры вуснай народнай творчасці.

Мацярынскім крылом атуляла маладая выкладчыца гісторыі беларускай мовы Марыя Андрэеўна Жыдовіч, сям'ю якой вайна раскідала па ўсім свеце. З партызанскага фронту прыляцеў Іван Васільевіч Гутараў, які на лекцыях па гісторыі рускай літаратуры сваёй эрудыцыяй і красамоўствам зачараўваў. Французскую мову і этыкет інтэлігентнасці выкладала высокакваліфікаваны спецыяліст Вераніка Нікандраўна Андрэева. Група маскоўскіх прафесараў і выкладчыкаў таксама чытала лекцыі і праводзіла практычныя заняткі.

Шчыраваў на філфаку будучы аўтар падручніка па роднай мове, удзельнік не адной вайны, знешне строгі, але светлы чалавек Міхаіл Іванавіч Жыркевіч. За межы СССР натхнёна вёў у сваіх лекцыях па гісторыі розных краін выкладчык Хануцін. Вайсковую ж справу выкладаў Іван Паўлавіч Мележ.

Гэтая дысцыпліна была любімым прадметам студэнтак... Ішла страшная вайна. Пад вокнамі «ўніверсітэцкага» будынка грукаталі вайсковыя эшалоны, вярэдзілі сэрца мелодыі «Цёмнай ночы» і «Зямлянкі», што даносіліся са шматлікіх санітарных саставаў. А мы пад кіраўніц-

вам ваенрука Мележа ў прамерзлым да лёду памяшканні займаліся тэорыяй ваеннай справы і лёгкімі фізічна-спартыўнымі практыкаваннямі для падтрымкі душы ў целе. А як толькі пачалі вылузвацца лапінкі чорнай зямлі з-пад снегу, Іван Паўлавіч павёў наш дзявочы «ўзвод» на вуліцу пад сонейка і пачаў займацца страявой падрыхтоўкай. На сырой, пакрытай мінулагадняю травой пляцоўцы, у паношаным, з чужой нагі, рознага памеру абутку, нязграбна і смешна выконваліся намі каманды «налева», «направа», «кругом» і «бягом». Выкладчык-франтавік, малады, прыгожы, спакойны і спагадлівы, ніводным выразам твару не «здэкаваўся» са свайго войска. Дзяўчаты ж стараліся з усіх сіл. Ні вайна, ні голад не здолелі ў дзявочым злучэнні ваенрука Мележа патушыць агеньчык маладосці. Стараста Ніна Ржэўская змайстравала драўлянае «ружжо», прынесла на заняткі і атрымала падзяку ад выкладчыка. Мы ўсе гатовы былі паўтарыць яе прыклад, але да таго часу мала дзе засталася ў пасёлку цэлай агароджа, бо студэнты пакарысталіся ёй для паліва. Як толькі прыгрэла сонца і адскочыў аксамітны муражок, выкладчык стаў часцей даваць нам каманду «вольна». Тады мы апускаліся на траву вакол нашага прыгажунна-выкладчыка, выклікалі яго на гутаркі аб франтавым жыцці-быцці і распачыналі ўласныя споведзі аб родных, бацьках, дзявочым жартам, нязграбнай рэплікай імкнуліся заслужыць хаця б яго позірк.

У хуткім часе Іван Паўлавіч прывёз з Бугуруслана два «клады»: маленькі — запакаваны ў дзіцячыя ночвачкі-ванначку гаспадарчыя рэчы, і вялікі — прыгажунню-жонку Лідзію і немаўлятка — дачушку Людачку. Пасяліліся яны ў прыватным пакойчыку, дзе паміж збітым з дошак ложкам і столікам вольнымі для праходу былі дзве драўляныя масніцы, а за дашчатай перагародкай жылі кватаранты-студэнты.

Сувязь са студэнтамі ўмацоўвалася. Уведаўшы, што Мележ часта ездзіць у Маскву да сваіх землякоў, пачалі прасіць, каб ён распытаў пра лёс іх бацькоў-франтавікоў, партызанаў. Аднойчы Мележ прывёз радасную вестку першакурсніцы, дачцэ беларускага пісьменніка Рыгора Мурашкі — Анцінеі, пра тое, што бацькі яе жывыя і да сустрэчы з імі ў Мінску засталася чакаць нядоўга. Мележ разам з мужчынскім студэнцкім актывам (Яўгенам Семенчуком, які страціў руку ў адной з партызанскіх аперацый, Міколам Лобанам, цяжкапараненым франтавіком) выконвалі шматлікія даручэнні рэктара БДУ, партгрупы, парткома. На ўсё жыццё засталіся ў памяці рэгулярныя выезды-дзяжурствы групы дзяўчат на станцыю Хімкі за хлебам для ўсяго калектыву, які атрымлівалі па картках (400 г). З мяшком боханаў за плячыма трэба было ў Хімках ускочыць у тамбур цягніка, а на Сходні спрытна выскачыць за хвілінны прыпынак. Не менш гераічна-трагічнымі былі рэй-

ды дзяўчат на лесапавал для нарыхтоўкі паліва. Тэхнічным узбраеннем была хатняя піла. Такого роду бытавымі аперацыямі звычайна кіраваў Іван Паўлавіч.

Надышло лета 1944 г. Сходніцкі калектыў разам з усім народам радаваўся весткам аб вызваленні акупаваных нямецкімі фашыстамі некаторых раёнаў Беларусі і паціху рыхтаваўся да вяртання ў родны край, у родныя гнёзды. Пасля чарговай сустрэчы з урадам БССР П. П. Савіцкі паведаміў, што набліжаецца тэрмін рээвакуацыі універсітэта. У чэрвені нарэшце наступіў гэты светлы дзень. Іван Паўлавіч Мележ узначаляў аперацыю па пераездзе. Пагрузіліся з усім набытым за гэты час сціплым скарбам у вагоны.

Яшчэ ішла вайна, і пастаяннага рэжыму для цягнікоў не існавала. Стаянкі былі выпадковыя. Іван Паўлавіч выкарыстоўваў кожны зручны момант для праверкі і кантролю за парадкам сярод універсітэцкіх пасажыраў, дапамагаў тым, чыё сэрца не вытрымлівала стрэсаў ад маляўнічых пакалечаных вайной людзей і зямлі, пакутаў сірот і ўдоў.

Мінск сустрэў летняй чэрвеньскай гарачынёй, а ўспрымалася яна як спякота пажарышчаў ад комінаў і друзу, раскінутага перад вачыма ва ўсе канцы горада. Начальнік эшалона Мележ адрапартаваў дырэктару Савіцкаму і іншым членам камісіі аб «нармальным» прыбыцці універсітэцкай каманды. Хуценька выгрузіліся і раскінулі сваё селішча побач з вакзалам пад дахам высокага і доўгага драўлянага нямецкага вайсковага склада, паперу з якога мы пазней сталі выкарыстоўваць для сшыткаў пад канспекты. Засяліліся ў барак былой нямецкай чыгуначнай аховы, што быў побач. У нашым двары выклікаў ва ўсіх своеасаблівае пачуццё горычы свежы, абнесены прыгожай агароджай магільных грудок з надпісам на драўляным слупку: палкоўнік Каргузалаў Уладзімір Леанідавіч (1896.12.07— 1944), Герой Савецкага Саюза. Пазней мы даведаліся, што пахаваны ў нашым універсітэцкім двары быў ураджэнец Ленінграда, расіянін, высокакваліфікаваны спецыяліст ваенна-інжынерных войскаў. Эпіцэнтрам БДУ стаў ацалелы двухпавярховы цагляны корпус фізмата. У гэтым невялічкім доме, як у казначай рукавічцы мышкі-нарушкі, абсталявалі некалькі аўдыторый, сабралі сціплую бібліятэку, якой загадвала Р. Г. Любіна, клапатлівы спецыяліст сваёй справы, размясціліся адміністрацыя і рэктар, адгарадзілі пакойчык для халастых выкладчыкаў і аспірантаў, утварылі і ўпрыгожылі невялікую актавую залу, дзе ў хуткім часе адбылася абарона І. В. Гутаравым доктарскай дысертацыі — першай філалагічнай дысертацыі пасляваеннай пары.

Днём пад летняй спякотай працавалі на руінах па аднаўленні біялагічнага корпуса. Мележ курыраваў студэнцкія атрады разам з будаўнічай камісіяй. А вечарамі збіраліся на двары ці ў актавай зале

і пад музыку віртуоза-акардэаніста, былога лётчыка, студэнта-журналіста Рыгора Булацкага, і дэмабілізаванага салдата, студэнта-першакурсніка, майстра ігры на хворым ад вайны раялі Мішы Цікоцкага — сына славутага кампазітара Яўгена Цікоцкага, вытанцоўвалі да рання полькі, вальсы, выкручвалі факстрыты і танга. Іван Паўлавіч часта назіраў з лагоднай сяброўскай усмешкай за гэтым студэнцкім мурашнікам. Па ўспамінах былога студэнта, зараз вядомага паэта Міколы Аўрамчыка, былыя студэнты-франтавікі Р. В. Булацкі, Ю. М. Міхневіч, І. Ф. Кудраўцаў, І. П. Мележ, Г. У. Шыловіч часта збіраліся ў студэнцкім скверыку і абмяркоўвалі свае надзённыя справы, праводзілі прафсаюзныя і партыйныя лятучкі, нібы раілася моладзь мележаўская з вопытам светлай памяці Героя Савецкага Саюза Каргузалава. Тут у Івана Паўлавіча выкрышталізоўваліся творчыя планы па стварэнні рамана «Мінскі напрамак». З гадамі прывакзальны ўніверсітэцкі гарадок набудзе сімвал пупавіны БДУ, аб чым сведчыць сучаснае яго прызначэнне, замацаванае помнікамі Еўфрасінні Полацкай, Міколы Гусоўскага, Францыска Скарыны, помнікам удзельнікам Вялікай Айчыннай вайны. З яго і адправіўся ў вялікую гісторыю беларускага народа гадавец Палесся і БДУ Іван Паўлавіч Мележ.

У 1945, у год гістарычнай перамогі савецкага народа над нямецкім фашызмам, Мележ закончыў БДУ і вялікую святочную падзею адзначыў у некалькі этапаў разам з усім калектывам. Ранічкаю згруппаваліся на ўніверсітэцкім дворыку, віншавалі адзін аднаго, без дазволу накідваліся з пацалункамі і на Івана Паўлавіча, затым рушылі людскім рэчышчам да Дома ўрада, дзе адбыўся мітынг. Людзей у вайсковым адзенні падкідвалі на «ўра». Мы аберагалі свайго параненага выкладчыка, а вечарам без аб'явы і закліку згрудзіліся ў студэнцкім інтэрнаце на Нямізе і былі ўшчешаны, што і Мележ завітаў сюды.

Увосень 1945 г. ён паступіў у аспірантуру на кафедру гісторыі беларускай літаратуры. За час вучобы напісаў рэфераты «Майстэрства кампазіцыі ў апавяданнях Эдуарда Самуілёнка» — папулярнага пісьменніка даваеннай пары, «Бытавая казка на Беларусі» — скарбніцу матэрыялу нацыянальнага характару беларуса. Для дысертцыйнай работы выбраў тэму «Творчасць Кузьмы Чорнага-раманіста». Чорнаму ў лёсе Мележа належыць вялікая роля. Ён быў першым літаратурным кансультантам, да якога Мележ звярнуўся з рукапісам сваіх першых твораў.

Яшчэ падчас вайны ў Маскве на вуліцы Горкага, недалёка ад беларускага вакзала, у атэлі «Якар», размясцілася беларуская дыяспара, якая складалася з франтавікоў, партызанаў, тых людзей, якія рознымі шляхамі траплялі ў сталіцу і цягнуліся да беларускіх урадавых струк-

тур той пары. Жылі тут і беларускія пісьменнікі. З Кузьмой Чорным першы раз Мележу давялося сустрэцца ў гэтым беларускім «інтэрнаце» нацыянальнай інтэлігенцыі. Па ўспамінах выдатнага літаратуразнаўцы, доктара філалагічных навук Юльяна Сяргеевіча Пшыркова, Мележ усё жыццё лічыў Чорнага сваім настаўнікам, падзяляў, а калі трэба было, — і абараняў яго творчую канцэпцыю.

Аспіранцкія гады вучобы (1945—1948) Мележа прыпалі на цяжкі час аднаўлення рэспублікі пасля фашысцкай акупацыі. Першым клопатам урада было перасяленне людзей з гарадскіх падвальных сутарэнняў і вясковых паграбоў-зямлянак на свет божы. Іван Паўлавіч размясціўся з сям'ёй на вуліцы Клары Цэткін, 17, кв. 12. Па ўспамінах сястры Любы, рабочым сталом выкладчыку служыла маленькая «пляцовачка», якую адным канцом ускладалі на падаконнік, а другі канец абавіраўся на дзве змайстраваныя гаспадаром ножкі-падстаўкі, а калі патрэбна была прастора для дачушкі, столік апускалі да сцяны пакоя.

На плечы старэйшага сына Мележаў — Івана — леглі клопаты па адбудове спаленай у час вайны бацькоўскай хаты. Для набыцця сродкаў прадалі яго адзіны ацалелы касцюм. У час наведвання родных, па іх успамінах, Іван Паўлавіч у падарунак прывозіў боханы хлеба і аднатомныя выданні А. Пушкіна, М. Лермантава, М. Някрасава. За іх вялікі знешні памер бацькі называлі кнігі пудоўнікамі.

У 1948 г. па загадзе рэктара Мележ быў залічаны на стаўку выкладчыка, а пазней старшага выкладчыка кафедры гісторыі беларускай літаратуры. Яго калега Ю. Пшыркоў адзначыў: «...на кафедры вітаў і ахутваў кожнага яе члена дух таварыскасці і ўзаемнай павагі. Ніхто нікога не падседжаў і не імкнуўся абысці. А калі абмяркоўваліся лекцыі, то крытыка мела прынцыпова-дзелавы характар і была накіравана на тое, каб дапамагчы таварышу ў працы, узняць агульны ўзровень выкладання роднай літаратуры ва ўніверсітэце... Іван Паўлавіч сам быў чалавек кампанейскі, не адасабляўся ад іншых і не ўзнімаў ганарліва перад сябрамі галаву, а адносіўся да ўсіх з павагай і пашанай, у гутарцы заўсёды даваў суб'ядніку адчуць яго перавагу. І ўсё ж, нягледзячы на гэту спецыфічную сялянскую сціпласць, кожнаму было зразу мела, што ў асобе Мележа побач з намі і разам з намі працуе чалавек вялікай і прыгожай душы. Мы... інтуітыўна разумелі, што наш сябра нагадвае маладога арла, які ўпэўнена распраўляе крылы для магутнага палёту» (Успаміны пра Івана Мележа. С. 117).

Для палёту Мележу спатрэбіліся не толькі духоўныя, але і фізічныя сілы. Не шкадуючы здароўя, Іван Паўлавіч спалучаў абавязкі выкладчыка з працай літаратурнага кансультанта ЦК КП(б)Б, нагруквай у часопісе «Полымя» і Саюзе пісьменнікаў БССР.

Загадчык кафедры М. Р. Ларчанка імкнуўся даручыць Мележу размеркаванне вучэбных гадзін, што дазваляла б яму выкройваць час на творчую працу. Былая яго студэнтка, пісьменніца Алена Васілевіч, адзначала: «Для Івана Паўлавіча вельмі характэрна было тое, што ён не ставіў мяжы паміж сабою і студэнтамі... Часам здавалася, што ён не так вучыць, як раіцца, не так прымушае слухаць сябе, як хоча паслухаць субяседніка, хоць ён і вучань» (Успаміны пра Івана Мележа. С. 60).

У Івана Паўлавіча склаліся трывалыя плённыя кантакты са студэнтамі-франтавікамі, партызанамі, падпольшчыкамі, учарашнімі школьнікамі. У асобе свайго выкладчыка моладзь убачыла блізкага да іх светаразумеў і інтарэсаў чалавека. Гэта асабліва адчувалася ў час яго кіраўніцтва педагагічнай практыкай у школах Мінска. Аднолькавыя бытавыя выпрабаванні, духоўныя запатрабаванні, непадробны патрыятызм аб'ядноўвалі яго з моладдзю. Харчаваліся ў адной сталоўцы беларускім вінегрэтам, пустой тушанай капустай. На талоны з прадуктовых картак арганізавалі святочныя складчыны-вячэры на фабрыцы-кухні з абавязковым удзелам рэктара, дэкана і ўсіх выкладчыкаў БДУ. Нас тады было небагата!

Ва універсітэцкім гарадку на Ленінградскай вуліцы Мележ быў вельмі прыкметнай постацю. Высокі рост дазваляў убачыць яго здалёк. Не кожны здагадваўся, чаму ён схіляе галаву на апушчанае правае плячо. Са спакойна-прыхаванай лагоднай усмешкай сустракаў кожнага свайго знаёмага і вітаўся першым. Бывалі выпадкі, калі па суб'ектыўных жаночых прычынах хацелася праскочыць незаўважанай, але і ў зацямнёных акулярах бачыў Іван Паўлавіч больш за тых, у каго не было іх наогул...

Сумяшчаць выкладанне на філалагічным факультэце, на ваеннай кафедры універсітэта і ў іншых месцах, не ачуняўшы ад хвароб вайны, было няпроста. Але Мележ трымаўся прынцыпу: узяўся за гуж, не кажы, што не дуж. У архіве БДУ і зараз захоўваецца неардынарная заява-хадаініцтва кіраўніцтва Саюза пісьменнікаў (ад 20.05.1951 г.) аб вызваленні пісьменніка І. П. Мележа ў сувязі з цяжкай фізічнай перагрузкай у 1951/52 навучальным годзе з пасады старшага выкладчыка кафедры. Высокая грамадзянская адказнасць, давер калектыву не дазволілі Мележу самому звярнуцца да рэктара з гэтай просьбай, якая была ўлічана і мела фармальны характар. Іван Паўлавіч не парываў сувязь з новай кагортай маладых выкладчыкаў кафедры, што прыйшлі з вайны: Юльянам Пшырковым, Іванам Навуменкам, Сцяпанам Александровічам, Міхаілам Жыркевічам, партызанамі Львом Шакуном і Алесем Адамовічам. Прадаўжалася творчая дружба і з наступным кафедральным пакаленнем пасляваеннага часу: Нілам Гілевічам,

Алегам Лойкам, Дзмітрыем Бугаёвым, Маргарытай Яфімавай, Алісай Шыловіч, Рыгорам Семашкевічам, Уладзімірам Навумовічам, Таццянай Шамякінай, Людмілай Карпавай, Інгай Ключановіч, Кузьмой Хромчанкам і інш.

Іван Паўлавіч удзельнічаў у шматлікіх сустрэчах з калектывам БДУ. Філфакаўцы даймалі «круглымі сталамі», прысвечанымі абмеркаванню «Палескай хронікі», быў ён вельмі ўважлівы да парад дзяўчат па паглыбленні псіхалагічных характарыстык жаночых вобразаў, любоўных калізій.

Памятаю яго дапытлівую цікавасць да думкі аб сваім творы майго бацькі, які быў сведкаю і непасрэдным удзельнікам гістарычных падзей, адлюстраваных у «Людзях на балодзе». Падараванай з цёплым аўтарскім аўтографам кніжкай зачытваўся ў час лячэння ў Карлавых Варах старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР Васіль Іванавіч Казлоў. На пытанні новых знаёмых, пра каго і пра што напісаны твор, даваў разгорнутыя тлумачэнні аб новым рэалістычным подыху ў асветленні гістарычных падзей часу, расказваў пра аўтара — удзельніка Вялікай Айчыннай вайны, дэпутата Мележа. Па яго рэкамендацыі раман пабываў у руках славянкі Каці Ботушавай — удзельніцы балгарскага падпольнага патрыятычнага руху супраць нямецкага фашызму, жонкі Юліуса Фучыка, сусветна вядомага барацьбіта з фашызмам, рускай патрыёткі, жонкі старшыні Савета Міністраў СССР Клаўдзіі Касыгінай і інш. Пасля перакладу рамана на іх родныя мовы яны дэталёва пазнаёміліся з творам Мележа і паспрыялі яго далейшаму добраму шляху да сваіх суайчыннікаў: літаратуразнаўцаў, крытыкаў, чытачоў.

Інтэрнацыянальныя сувязі Івана Паўлавіча з замежжам былі вялікія і вельмі ўплывовыя. Гэта адчувалася пры прапагандзе нацыянальнай палітыкі дзяржаўнага ўніверсітэта, з п'едэсталу якога ён паляцеў, як арол, у вялікі свет. Мележ быў абраны старшынёй аддзялення беларускага праўлення таварыства СССР — Францыя. Дзякуючы яму, прафесары БДУ Л. Г. Фіглоўская, А. Ф. Манаенкава, дацэнт В. В. Казлова ў складзе турыстычнай навуковай групы з Мінска былі цёпла прыняты членамі гэтага таварыства ў розных гарадах Францыі. З намі Мележ паслаў вялікі наглядны матэрыял пра Беларусь, абавязаў не толькі глядзець і слухаць, але і самім расказваць пра Бацькаўшчыну, яе інтэлігенцыю, БДУ. Пасля вяртання мы трымалі перад ім асабістыя справаздачы і, дзякуючы яго грамадзянскім клопатам і пісьменніцкаму аўтарытэту, набылі за рубяжом шматлікіх сяброў, аднадумцаў, калег, наглядных матэрыялы.

Сувязь Мележа з БДУ непарыўная і штодзённая. Яго творчая спадчына манаграфічна разглядаецца ў курсах лекцый па гісторыі белару-

скай літаратуры, беларускай мовы і славістыкі, ёй прысвячаюцца дысертацыйныя, дыпломныя даследаванні, курсавыя і кантрольныя работы. На шматлікіх навуковых канферэнцыях заслухоўваюцца новыя даследаванні, прысвечаныя творчасці пісьменніка. У навуковай скарбонцы вучоных БДУ — манаграфіі Ф. Куляшова «Іван Мележ» (1968); Дз. Бугаёва «Вернасць прызнанню. Творчая індывідуальнасць Івана Мележа» (1982), зборнік «Успаміны пра Івана Мележа» (1982), вялікая колькасць публікацый членаў кафедры беларускай літаратуры XX стагоддзя.

Штогод у пару вясновага «подыху навалініц» маладосці альбо ў час жаўталістых «асенніх заваяў» філфакаўцы наведваюць магілу Івана Паўлавіча. У надмагільным сімвалічна-алегарычным помніку скульптар здолеў увасобіць веліч і зямную простасць асобы Мележа-мысліцеля. Здалёк сустракае нас задуменны позірк Івана Паўлавіча ў плашчы з паднятым ад гістарычных непагадзяў каўняром, з непакрытай уборам галавой, з тварам, на якім пакінулі след барозны-думкі, з прыхаванай усмешкай лагодных вуснаў... Усё яго аблічча нібы выпраменьвае і перадае нам крылатыя думкі гуманіста, патрыёта, класіка беларускай літаратуры, вялікага грамадзяніна Беларусі.

ДЫПЛАМАТЫЧНЫ ВЕКТАР ПЯТРА АНДРЭЕВІЧА АБРАСІМАВА

Час — найлепшы выпрабавальнік права на званне выбітнай асобы свайго народа. Да ліку вядомых асоб Беларусі можна аднесці сялянскага сына з Магілёўшчыны Пятра Андрэевіча Абрасімава 1912 года нараджэння. У 1957 г. Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР яму было прысвоена званне Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла Савецкай дзяржавы.

Дыпламатычнай службе Пётр Абрасімаў аддаў дваццаць пяць гадоў свайго жыцця і за гэты тэрмін пакінуў памятны след у развіцці міжнародных сувязей СССР з Кітайскай Народнай Рэспублікай, Польскай Народнай Рэспублікай, Германскай Дэмакратычнай Рэспублікай, Францыяй і Японіяй.

У канцы 1942 г. пасля неаднаразовых эвакуацый з прыфрантавой тэрыторыі і пакут ад варожых бамбёжак часу Вялікай Айчыннай вайны, дзякуючы ЦК КП(б)Б, сям'я арганізатара партызанскага руху на Беларусі Героя Савецкага Саюза Казлова Васіля Іванавіча апынулася ў загрувашчанай вайсковымі абарончымі ўмацаваннямі, маскіровачнымі забудовамі Маскве. Жорсткія ўмовы побыту часу вайны выклікалі шматлікія захворванні. Ад інфекцый асабліва пакутавалі дзеці.

На дапамогу прыйшоў пасланец — афіцэр Цэнтральнага партызанскага штаба Пётр Абрасімаў, які прымацаваў партызанскія сем'і на лячэнне ў Крамлёўскую бальніцу. Пакуты дзяцей пякучым болям шчымеі ў бацькоўскім сэрцы Пятра Абрасімава, на акупаванай ворагам тэрыторыі Беларусі засталася яго сям'я.

Дзякуючы рызыкаўным намаганням партызан дзяцей і жонку Пятра Абрасімава выратавалі з акупацыйнага палону нямецкага вермахта і пераправілі праз лінію фронту.

Пісьменнік Андрэеў у «Аповесці пра майго сябра» (М., 1975) расказаў аб гэтай аперацыі і пра ўдзел у танкавых баях франтавіка Андрэева, прататыпам якога з'яўляецца Пётр Абрасімаў.

30 мая 1942 г. Дзяржаўны камітэт абароны пры Стаўцы Вярхоўнага Галоўнакамандавання ўтварыў Цэнтральны штаб партызанскага руху на чале з начальнікам штаба, былым сакратаром ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнкам. Па даваеннай працы ў Беларусі ён добра ведаў Пятра Абрасімава і прыклаў намаганні для адкамандзіравання яго пасля шпітальнага далечвання ў рэзерв ЦПШ.

Пад Масквой на чыгуначнай станцы Сходня ў 1943 г. аднавіў працу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Набыў ён сваё дыханне дзякуючы рашэнню і настойлівым захадам Урада Беларусі, матэрыяльным клопам Беларускага партызанскага штаба, дапамозе ВНУ Масквы. Я, першакурсніца філалагічнага факультэта, атрымала даручэнне ад Пятра Абрасімава наладзіць сярод студэнтаў пошук адрасоў сем'яў партызан, у якіх бацькі засталіся на акупаванай ворагам тэрыторыі для выканання спецзадання і для развіцця ўсенароднай барацьбы з ворагам.

Першымі ў мой пошукавы спіс былі занесены адрасы Герояў Савецкага Саюза Бельскага Іосіфа Аляксандравіча, Пакроўскага Мікалая Пракопавіча, кіраўнікоў і арганізатараў партызанскага руху на Беларусі Е. А. Васілеўскага, І. Д. Варвашэні, І. Жэўнава, падпольшчыкаў Мінска Р. Мурашкі, Л. Ржэўскага. Даручэнне выконвала з пачуццём «баявога» задання ад ЦПШ, за што нават атрымала падарунак — вельмі рэдкаю для даваеннага часу рэч — наручны гадзіннік, які ў хуткім часе «нехта» «пазычыў» у мяне назаўсёды.

Пасля вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Пётр Абрасімаў вярнуўся да мірнай працы і шмат гадоў шчыраваў на адказных дзяржаўных і партыйных пасадах, па аднаўленні і развіцці Народнай гаспадаркі рэспублікі. Вялікую ўвагу надаваў адбудове разбураных карпусоў БДУ, пашырэнню навуковай базы, умовам вучобы, інтэрнацкага побыту студэнцтва, садзейнічаў стварэнню навукова-тэхнічнага асяродку для падрыхтоўкі маладых вучоных.

Глыбокі след у маёй універсітэцкай біяграфіі пакінулі дыпламатычныя клопаты Пятра Абрасімава пра развіццё міжнародных сувязей БДУ.

З 1957 па 1961 г. ён ажыццяўляў адказную Дзяржаўную службу пасла СССР у Польскай Народнай Рэспубліцы. Па дыпламатычна-зямляцкай ініцыятыве Пятра Абрасімава група студэнтаў-філолагаў БДУ пад апекай дацэнтаў М. І. Жыркевіча, Р. В. Булацкага, В. В. Казловой упершыню ў гісторыі альма матэр прыехала ў Варшаўскі ўніверсітэт для ажыццяўлення азнаямляльнай педагагічнай практыкі. Рэктарат Варшаўскага ўніверсітэта падтрымаў распрацаваны загадчыцай кафедры беларускай філалогіі прафесарам, доктарам навук Антанінай Абрэмска-Яблонскай план нашай стажыроўкі. Дзякуючы яе інтэлігенцкай высакароднасці, асабістай шчодрасці група за кароткі тэрмін пабывала ў розных рэгіёнах Польшчы (Кракаве, Асвенціме, Закапанэ, Татрах) і значна пашырыла свае веды па гісторыі польскага народа, розных галінах яго нацыянальнай культуры. Загадчыца кафедры ў бездакорным выкананні праграмы абапіралася на дапамогу сваіх вучняў. Сярод іх быў Аляксандр Баршчэўскі — будучы загадчык кафедры Варшаўскага ўніверсітэта, ганаровы прафесар БДУ, і Яніна-Альжбета Смулкова — будучы пасол Польшчы ў Рэспубліцы Беларусь.

У 60-я гг. філолагі БДУ прафесар Л. М. Шакун і дацэнт В. В. Казлова былі запрошаны Варшаўскім ўніверсітэтам і Міністэрствам адукацыі ПНР для выкладання спецкурса па гісторыі беларускай літаратуры і мове, спецсемінара школьным выкладчыкам беларускага профілю Беласточчыны. Неабходна адзначыць: мы былі надзелены ўвагаю пасольства Савецкай дзяржавы ў Польшчы і асабістымі турботамі пасла Пятра Абрасімава. Так, прафесар Л. М. Шакун і я былі ўсхваляваны і ўражаны дзяржаўным і чалавечым клопамат да ўмоў нашай працы Старшыні Дзяржаўнага Савета ПНР Аляксандра Завадскага, ад якога атрымалі запрашэнне на візіт да яго, дзе мелі гонар папіць разам гарбаты, атрымалі падарункі. У час размовы даведаліся, што Аляксандр Завадскі быў асабіста знаёмы з нашай слаўтай зямляцкай Верай Харужай, з якой «абжывалі» турэмныя засценкі буржуазнай Польшчы. Шлях польскага рэвалюцыянера-патрыёта Аляксандра Завадскага яшчэ ў даваенную пару неаднаразова пралагаў праз Беларусь, а ў час Вялікай Айчыннай вайны на Магілёўскай зямлі пад вёскай Леніна фарміравалася і дыслацыравалася войска Польскай Народнай Арміі. Польскія воіны зведалі цеплыню, шчырасць і братэрства беларускага народа.

Пётр Абрасімаў у сваіх дыпламатычных успамінах падае прыгожы, аналітычнага характару партрэт Аляксандра Завадскага.

Аб пашанотных сувязях Пятра Андрэевіча з Белдзяржуніверсітэтам сведчыць мастацкая дэталі яго дыпламатычнага фрэнка: сярод адзнак-узнагарод — дзяржаўны знак выпускніка БДУ.

Непарыўнай была сувязь Пятра Абрасімава з калектывам Белдзяржуніверсітэта ў час яго дыпламатычнай службы ў Германскай Дэмакратычнай Рэспубліцы, дзе ён з 1962 на працягу дзесяці гадоў узначальваў пасольства СССР.

Пад грамадзянска-зямяцкім куратарствам Пятра Абрасімава ўсталявалася трывалая навуковая сувязь Белдзяржуніверсітэта з Берлінскім універсітэтам імя Гумбальта, дзе працяглы час працаваў філфакаўскі лінгвіст-дацэнт У. М. Лазоўскі, з Іенскім універсітэтам імя Шылера, былі заключаны пагадненні навуковага супрацоўніцтва і дружбы. Штогод іенскія універсітэцкія факультэты прымалі да сябе на практыку групы студэнтаў БДУ. У час практыкі ў філфакаўцаў вучэбныя аўдыторныя заняткі перамяжоўваліся з экскурсіямі рознага зместу, з наведваннем гістарычнай культурнай спадчыны суседніх гарадоў (Лейпцыг, Дрэздэн). Памятнымі засталіся і прафесійна карыснымі былі наведванні нямецкіх школ, сустрэчы з моладдзю, з воінствам Савецкай Арміі, размешчаным у Германіі. На глебе вучэбна-метадычнага супрацоўніцтва паміж універсітэцкімі кафедрамі ўсталяваўся пастаянны абмен выкладчыкамі-стажорамі, надрукаваны сумесныя метадычныя распрацоўкі, зборнікі артыкулаў навуковых канферэнцый. Словы ўдзячнасці хочацца выказаць рэктарату, службам замежных спраў, калегам-філолагам Інзе Шэффер, Хансу Аўэрсвальду за творчае супрацоўніцтва з прафесарам А. А. Лойкам, Хоссо Баўманну за сумесна напісаны з прафесарам Л. М. Шакуном нямецка-беларускі слоўнік, берлінскім выкладчыкам Соні Хайль і Гутшміту. Мае ўспаміны пра інтэрнацыянальную дружбу Іенскага і Беларускага дзяржаўнага універсітэтаў «падагрэты» і абуджаны пачуццямі ўдзячнасці Пятру Абрасімаву за садзейнічанне росту майго педагагічнага прафесіяналізму, навуковаму росту, за шчырую дружбу з нашай сям'ёй.

З вялікай грамадзянскай і дзяржаўнай адказнасцю чвэрць стагоддзя ўласнага жыцця Пётр Абрасімаў займаў стратэгічныя пазіцыі на перэднім краі дыпламатычнага фронту.

У літаратурным творы «Успаміны. Мінулыя гады» (чвэрць стагоддзя паслом Савецкага Саюза) Пётр Абрасімаў падаў матэрыял з дзеяння свайго службовага знаходжання ў Кітайскай Народнай Рэспубліцы, у Народнай Рэспубліцы Польшчы, у Германскай Дэмакратычнай Рэспубліцы, Францыі і Японіі.

Каштоўнасць успамінаў Пятра Абрасімава вызначаецца багаццем аб'ектўнага фактычнага матэрыялу гістарычнага зместу, падсвеча-

нага спакойным суб'ектыўным аналітычным грамадзянскім аналізам. З адлегласці вялікага часу Пётр Абрасімаў звярнуўся да партрэтных характарыстык асоб, што пакінулі прыкметны след у гісторыі свайго народа ў міжнародным грамадска-палітычным руху. Іх гістарычны лёс вызначыў Пётр Абрасімаў словамі героя ўспамінаў — польскага ксяндза Кубша: «Пути Господни неисповедимы».

СТАЛІЧНЫ АЎТОГРАФ БЫЛОГА САЛДАТА (ІВАН ЖЫЖАЛЬ)

Набліжэнне 60-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў абвастрыла памяць аб днях векапомных, успаміны аб непасрэдных удзельніках гістарычных падзей Вялікай Айчыннай вайны, аб тых, хто здабыў Перамогу, падняў з папалішчаў гарады і вёскі, пасяліў мір на былой вогненнай зямлі рэспублікі.

Герой Сацыялістычнай Працы Іван Мацвеевіч Жыжаль з'яўляецца адной з тых асоб, якіх у гэтыя дні ўшаноўвае наша грамадскасць, адзначае 100-годдзе з дня яго нараджэння.

На Гродзеншчыне ў вёсцы Сыраежкі 16 чэрвеня 1904 г. нарадзіўся хлопчык, якому суджана было ўзначаліць мужчынскую лінію мнагадзетнай сям'і чыгуначнага пущавага абходчыка Мацвея Жыжалья.

У дзіцячыя гады бацька прарочыў сыну працу на чыгунцы, тлумачыў, што чыгунка прынясе гонар і павагу ад людзей, выпрацуе адказнае стаўленне да службовых абавязкаў, фізічную загартоўку.

Першая сусветная вайна 1914 г. выгнала сям'ю Жыжальяў у бежанцы і закінула ў галодны і халодны Чэлябінск, дзе гаспадар зведаў не адну прыступку цяжкай працы на чыгунцы і ад фізічных і псіхалагічных перагрузак заўчасна памёр.

Без кармільца ў 1919 г. бежанцы Жыжалі вярнуліся ў Беларусь, але не да роднага гняздоўя. У адпаведнасці з умовамі Брэсцкага міру іх мясцовасць адышла да Польшчы. Часова сям'ю ўдавы Жыжалья прытулілі ў Мінску родзічы, дапамаглі Івану ўладкавацца на працу ў чыгуначным дэпо, дзе прайшоў ён фізічную загартоўку грузчыка, авалодаў хваткай і метадыкай качагара паравоза, спасціг абавязкі памочніка машыніста, прайшоў падрыхтоўчыя курсы і ў 1929 г. быў залічаны на пасаду машыніста Мінскага дэпо. Чыгунка адкрыла Івану Жыжалью прамы шлях у новую савецкую рэчаіснасць.

Малады рабочы пацягнуўся да грамадскай дзейнасці і культурна-масавай работы, якая прывяла юнака ў рады актывістаў знакамітага ў 20—30-я гг. чыгуначнага «Клуба Ільіча», дзе ён далучыўся да няўрым-

словай маладой беларускай мастацкай інтэлігенцыі, рэй у якой веў народны артыст, рэжысёр і пісьменнік Уладзіслаў Галубок. Іван Жыжаль захапляўся паэзіяй, валодаў мастацкім словам, сябраваў з акцёрамі тэатра імя Янкі Купалы.

У 1930 г. па накіраванні партыйнай ячэйкі дэпо (у КП(б)Б уступіў па ленинскаму прызыву ў 1924 г.) быў залічаны ў лік студэнтаў Мінскага будаўнічага інстытута, які паспяхова закончыў і назаўсёды прысвяціў сябе высакароднай прафесіі будаўніка. Належная тэарэтычная падрыхтоўка, вынаходлівасць, працоўная хватка паспрыялі пры назначэнні ў 1938 г. на пасаду дырэктара інстытута «Белпрампраект». На калектыве гэтай установы ўскладаліся задачы эканамічнага развіцця гаспадаркі рэспублікі, фарміравання яе новых галін.

Вялікі размах працы «Белпрампраекта» перапыніла вайна. 22 чэрвеня 1941 г. яна запалала над родным краем і прадыхтавала Івану Жыжалью новыя задачы. Першачарговымі сталі выратаванне ад пажару і бамбёжак дакументаў, эвакуацыя спецыялістаў і іх сем'яў, арганізацыя атрадаў самаабароны, спецгруп па барацьбе з лазутчыкамі, ахова водаканальнай сістэмы.

Праз шматлікія выпрабаванні ваеннага часу І. Жыжаль у Смаленску быў мабілізаваны ў пантонна-маставы батальён сапёрнага падраздзялення. На фронце праявіліся новыя рысы і здольнасці Жыжаль-будаўніка. Так, распрацоўваючы стратэгічныя аперацыі знішчэння варожых умацаванняў і камунікацый, капітан Жыжаль уключаў у вайсковыя праекты планы магчымых контрнаступленняў савецкіх войск.

У цяжкія дні абароны Масквы ў снежні 1941 г., калі ўзнагароды былі вельмі рэдкімі, ён атрымаў медаль «За адвагу», а затым ордэн Чырвонай Зоркі.

Іван Жыжаль удзельнічаў у баявых аперацыях па вызваленні ад ворага раёнаў Беларусі, сваіх землякоў і родных. Надзвычай адказна выконваў сапёрныя аперацыі. Падлічваючы ў думках сродкі і рэсурсы, якія спатрэбяцца пры залечванні ран, нанесеных народнай гаспадарцы рэспублікі фашысцкай навалай.

5 снежня 1943 г. па загаду ваеннага камандавання І. Жыжаль быў адкамандазаваны ў распараджэнне ўрада БССР, дзе яго чакала працяглая праца начальнікам аддзела Дзяржпланарэспублікі. У 1951 г. урад БССР прызначыў яго начальнікам Галоўнага ўпраўлення будаўніцтва г. Мінска.

І. Жыжаль звярнуўся да вопыту горадабудаўніцтва калег з Балгарыі, Польшчы, Усходняй Германіі. Ён пачынае запаўняць новую старонку біяграфіі сталіцы. З вайны вярталіся дэмабілізаваныя воіны, эвакуіраванае насельніцтва, з падвалаў выходзілі сіроты і сем'і ўдоў, для

якіх патрэбны быў не толькі дах над галавой, але і хлеб, патрэбны былі харчовыя камбінаты, школы, інстытуты, кінатэатры і многае іншае. Калектыў пад кіраўніцтвам Жыжалы вырашаў пытанні не на скорую руку, а з перспекывай, аб чым сведчыць забудова праспекта Незалежнасці, новых вуліц, плошчаў, паркаў. Адказнасць і нагрузка на будаўнічыя ўпраўленні рэспублікі ўзрасталі з кожным днём. У 1975 г. І. Жыжала прызначылі міністрам прамысловага будаўніцтва, а затым міністрам будаўніцтва БССР. Высокае грамадзянскае сумленне, дзяржаўная і партыйная адказнасць выклікалі ў Івана Мацвеевіча новую хвалю творчых задум, клопатаў аб выхаванні высокакваліфікаваных кадраў будаўнічай прамысловасці. Дзякуючы яго намаганням адметную лепту ў жыжалеўскую школу будаўнікоў унеслі Героі Сацыялістычнай Працы І. Д. Булахаў, І. С. Місуноў, І. А. Юркоў і іншыя славутыя сыны рэспублікі.

Высокі прафесіяналізм, клопаты аб падрыхтоўцы і выхаванні маладых кадраў, зайздроснае майстэрства наладжвання службовых кантактаў з людзьмі розных рангаў, прафесій вызначалі асобу Івана Мацвеевіча Жыжалы. Міністр пакінуў свой прафесійны аўтограф на будаўнічых пляцоўках Салігорскага калійнага, Полацкага нафтавага, Гродзенскага азотна-тукавага камбінатаў. За самаадданую працу атрымаў самую высокую ўзнагароду — званне Героя Сацыялістычнай Працы. Галерэю ганаровых грамадзян Мінска ўпрыгожвае партрэт Івана Мацвеевіча Жыжалы, адно з мінскіх прафесійных вучылішчаў носіць яго імя.

Раздзел IV

РЭХА ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

ПАРТЫЗАНСКИ СВЕТ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІРЫЦЫ XX ст.

Беларускі народ разам з усімі народамі СССР у гэтым годзе адзначае 60-годдзе з дня вызвалення тэрыторыі нашай рэспублікі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў і рыхтуецца да ўсенароднага свята Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне.

Трывалы пасляваенны мірны час даў мажлівасць прааналізаваць, вывучыць і вызначыць той велізарнейшы ўклад, які ўнеслі савецкія людзі ў разгром фашызму, цаною жыццяў якіх было збіта страшэннае полымя Другой сусветнай вайны. Усе гэтыя 40 год мы стрымлівалі і стрымліваем, у тым ліку сродкамі ідэалагічнай зброі, намаганні сусветнага імперыялізму абярнуць нашу планету Зямля ў атамнае пекла. Сярод ідэалагічных сродкаў важную ролю ў нашым грамадстве адыгрывае мастацкая літаратура. Яна з'яўляецца адной з творчых крыніц, якая насычае ведамі чалавека, фарміруе яго агульны светапогляд, садзейнічае актыўнаму выхаванню патрыятычных пачуццяў, ідэалагічных перакананняў.

22 чэрвеня 1941 г. полымя Другой сусветнай вайны апаліла заходнія граніцы нашай дзяржавы. На яе межах разгарнуліся жорсткія баі Савецкай Арміі з адборнымі нямецка-фашысцкімі ўзброенымі сіламі. Шматлікія прыклады, яскравейшым з якіх з'яўляецца абарона Брэсцкай крэпасці, сведчаць аб гераізме байцоў і камандзіраў, праяўленым у першыя ж дні вайны пры абароне свяшчэнных рубяжоў нашай дзяржавы. Савецкі народ узняўся на свяшчэнную вайну. Ён імгненна перабудаваў сваё жыццё на ваенны лад, глыбока ўсведамляючы, што абараняць патрэбна родную зямлю, велізарнейшыя гістарычныя заваёвы Кастрычніка, заваёвы сацыялістычнага грамадскага ладу.

Святы народны гнеў

Літаратура стала адным з магутнейшых сродкаў барацьбы савецкага народа з нямецкім фашызмам. З першых дзён на старонках перыядычнага друку, часопісаў і асобнымі выданнямі з'явіліся глыбокапатрыятычныя творы А. Талстога, М. Шолахава, А. Фадзеева, К. Сіманава, М. Ціханава, І. Эрэнбурга, Я. Купалы, Я. Коласа, К. Чорнага, М. Лынькова, П. Броўкі, П. Глебкі і іншых, якія мабілізоўвалі на свяшчэнную ўсенародную барацьбу з акупантамі, выкрывалі аблічча фашызму, яго ідэалогію, тлумачылі асаблівасці яго антычалавечай «стратэгіі». Словы таленавітага паэта савецкай эпохі Ул. Маякоўскага «І песня і верш — гэта бомба і сцяг» сталі дэвізам усёй шматнацыянальнай паэзіі Савецкага Саюза.

«Неад'емнай састаўной часткай Вялікай Айчыннай вайны савецкага народа супраць фашысцкай Германіі і яе сатэлітаў стала барацьба мільёнаў савецкіх людзей, якія апынуліся на часова акупіраванай ворагам тэрыторыі краіны. З першага дня знаходжання гітлераўцаў на савецкай тэрыторыі і да поўнага іх выгнання ў акупіраваных раёнах ішла палымаяная ўсенародная барацьба. Яна атрымала небывалы ў гісторыі размах, вялася ўсімі мажлівымі спосабамі: ад шырокіх баявых дзеянняў узброеных партызанскіх фарміраванняў і шматлікіх дыверсій падпольшчыкаў да масавага зрыву няўзброеным насельніцтвам палітычных, эканамічных і ваенных акцый акупантаў» [1, 16].

Непаўторнай старонкай гісторыі Вялікай Айчыннай вайны з'яўляецца партызанскі рух на акупіраванай ворагам тэрыторыі. Партызанская плынь ахапіла ўсю тэрыторыю Беларусі. У фарміраваннях народных мсціўцаў змагаліся прадстаўнікі рабочага класа, сялянства, народнай інтэлігенцыі, людзі розных нацыянальнасцей, прафесій і ўзросту. Партызанскі рух узначалілі камуністы. Ён набыў усенародны характар і вельмі хутка пачаў аказваць дзейсную дапамогу Савецкай Арміі ў барацьбе з акупантамі.

Сярод партызан з баявой зброяй у руках і зарадам мастацкага слова змагаліся пісьменнікі, журналісты, літаратуразнаўцы. У іх творчасці знайшоў адбітак шырокі партызанскі свет.

Паэт Антон Бялевіч ва ўмовах акупацыі выконваў шматлікія заданні рэдакцый газет «Раздавім фашысцкую гадзіну», «Савецкай Беларусі» і інш.

Разам з партызанамі і падпольшчыкамі на акупіраванай фашыстамі тэрыторыі знаходзіўся і паэт Анатоль Астрэйка. Ён не толькі выконваў шматлікія заданні цэнтральных рэдакцый, але і ўдзельнічаў у партызанскіх перыядычных выданнях, пісаў творы пад непасрэдным уражаннем баявых аперацый, партызанскіх рэйдаў. Астрэйка стварыў зборнік паэтычных твораў «Слуцкі пояс» (1943), які быў выдадзены

рэдакцыяй партызанскай газеты «Народны мсцівец» Мінскага партызанскага злучэння. Аб значэнні гэтага выдання і ролі паэзіі ў жыцці партызан у прадмове да зборніка сакратар Слуцкага падпольнага райкама партыі І. С. Канановіч пісаў: «Няма сумнення, што вершы А. Астрэйкі падымуць новыя сотні, тысячы беларускіх сыноў і дачок на барацьбу з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і поўнае выгнанне іх з прастораў нашай Радзімы».

Вялікая роля ў раскрыцці аблічча нямецкага фашызму належыць народным песнярам Беларусі Янку Купалу і Якубу Коласу. У самым пачатку вайны на старонках газет «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Красный флот», «Савецкая Беларусь», «За свабодную Беларусь», «Раздавім фашысцкую гадзіну» з'явіліся паэтычныя і публіцыстычныя творы Я. Купалы: вершы «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Паўстаў народ», «Зноў будзем шчасце мець і волю», артыкулы «Узнялася Беларусь», «Германскі фашызм — злейшы вораг беларускага народа», «Народная вайна», «Беларускі народ не пойдзе ў рабства», «Вышэй сцяг барацьбы за свабоду і незалежнасць» і інш.

У вершах «Беларускім партызанам», «Грабежнік», «Зноў будзем шчасце мець і волю» Я. Купала стварае тыповы псіхалагічны вобраз фашыста — «вырадка-драпежніка», якога свет не бачыў, — «прысяжнага вешацеля», драпежнага звера, страшылішча, які «пасцель сабе і трон свой жудасны хаўтурны з касцей і чэрапаў пастроіў чалавечых».

Для раскрыцця антычалавечай сутнасці фашызму Купала скарыстоўвае народныя ідыёмы, характарыстыкі і азначэнні: «звер звяроў», «сыты быў людскім ён жырам»; эпітэты-прастамоўі, блізкія да вульгарызмаў: «Гітлер-ліхадзей», «людаед», «кат», «фюрэр прускі, трупаед, грабежнік», а фашысты — «людарэзы», «род сабачы», «зброд смярдзячы». Псіхалагічнай дакладнасці ў характарыстыцы фашызму паэт дасягае праз паказ іх дзейнасці. У артыкуле «Кліч да беларускага народа» чытаем: «...фашысцкія зграі ўварваліся ў нашу зямлю і топчуцца па ёй. Яны выцягваюць з нашага народа жылы, яны сеюць агонь і смерць, яны кідаюць у агонь нашых дзяцей і адбіраюць жыццё ў матак».

Якуб Колас у вершы «Голас зямлі» таксама даў надзвычай дакладную сацыяльную і псіхалагічную характарыстыку нямецкіх фашыстаў, што замахнуліся на жыццё сацыялістычнай дзяржавы і свабоду яе стваральнікаў і будаўнікоў. Народны пясняр вызначае тыповыя рысы фашызму: беззаконне, тэрор, садызм, маразм, вандалізм. У вершы «Голас зямлі» ён пісаў: «Я бачу постаці тэўтонаў — // Халодны твар, звярыны від. // Не знае жалю, ні законаў // У сталь закованы капыты». Колас у сваіх творах выступае не толькі як сведка разгулу тэўтонаў,

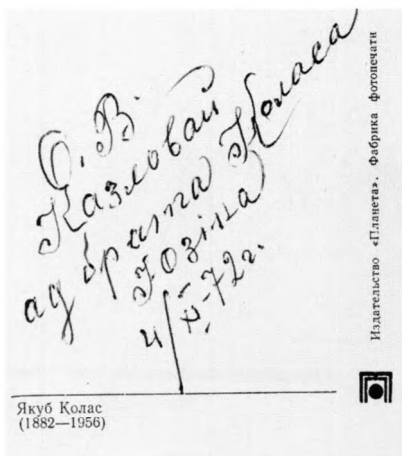
Вольга Васильеўна Казлова

За кафедрой В. В. Казлова. 1-ы ряд (слева направа): К. Р. Хромчанка, А. К. Тарасюк, Д. Я. Бугаёв, М. Б. Яфімава, А. А. Лойка, С. Х. Александрович, М. Р. Ларчанка; 2-й ряд (слева направа): А. І. Цудня, В. А. Лашкевич, В. П. Рагойша, А. М. Шыловіч, В. А. Навумовіч; 3-й ряд (слева направа): В. В. Каладзінскі, Л. В. Карпава, Т. І. Шамякіна

Касманаўт Герман Цітоў у гасцях у калектыве БДУ

*Паштоўка з партрэтам
Якуба Коласа і аўтографам
брата Я. Коласа Юзіка*

*Вязынка. Свята, прысвечанае Янку Купалу. Сярод гасцей Я. Раманоўская,
Р. Барадулін і Я. Янішчыц*

*Ветэраны працы і Вялікай Айчыннай вайны БДУ на чале з рэктарам
А. Н. Сеўчанкам*

*Святкаванне 50-годдзя Белдзяржуніверсітэта.
Ветэраны філалагічнага факультэта БДУ*

Віншаванні юбіляркі В. В. Казловай з нагоды 80-годдзя

*Жаночая кагорта кафедры беларускай савецкай літаратуры. 1975 г.
1-ы рад (злева направа): М. Б. Яфімава, В. В. Казлова, А. М. Шыловіч;
2-і рад (злева направа): І. М. Ключановіч, Л. А. Ламека, Л. Д. Сінькова,
Т. І. Шамякіна; 3-і рад (злева направа): Л. К. Тарасюк, Т. В. Бельская,
В. А. Лашкевіч, Л. У. Карпава*

У гасцях у салігорскіх шахцёраў

Студэнты спецсмінара. 1-ы рад (злева направа): Буркун Таццяна, Філіповіч Таццяна; 2-і рад (злева направа): Бажко Марыя, Каралюк Ларыса, Міцкевіч Ларыса, Баговіч Лідзія, Турко Зінаіда; 3-і рад (злева направа): Гоца Валянціна, Семянюк Людміла, Лысюк Анатоль, Аслюк Віктар, Мядзёлка Жанна, Белая Алена; 4-ы рад (злева направа): Грышкевіч Вольга, Лязоўская Таццяна, Апанасевіч Ірына, Буткевіч Ганна, Арцюх Таццяна

*На паклон да П. У. Броўкі. Вольга Васілеўна Казлова
з групай студэнтаў-завочнікаў. 22 чэрвеня 2001 г.*

*Выпускніцы філфака БДУ, вучаніцы І. Гутарава, І. Мележа, М. Ларчанкі
і Ю. Пшыркова (злева направа): М. П. Ваганова, Я. А. Васілеўская,
Н. М. Эпштэйн, Я. М. Рамановіч, В. В. Казлова*

*Пасяджэнне кафедры гісторыі беларускай літаратуры
сумесна з вядомымі пісьменнікамі
К. Крапівой, П. Броўкам, П. Глебкам,
І. Мележам, І. Навуменкам*

*«Сям'я» кафедры гісторыі беларускай літаратуры.
Юбілейная ўрачыстасць, прысвечаная 60-годдзю В. І. Казлова*

Святкаванне 80-годдзя В. І. Казлова. У першым радзе: С. К. Ляшчэня, А. І. Сцяпанав, В. Ф. Глебава, З. І. Азгур, Е. Я. Казлова, М. Б. Восінава, А. А. Варвашэня

Красавік 1962 г. Дыспут па творы І. Мележа «Людзі на балоце». Злева направа: Л. Акаловіч, А. Лойка, В. Рагойша, Н. Мажэйка, І. Навуменка, М. Пашкевіч, І. Мележ, Л. Станкевіч, В. Жыдліцкі, У. Лазоўскі, В. Казлова, Л. Рокач

Вязынка. На паклон да Янкі Купалы

Філфак БДУ. На сустрэчы з Іванам Шамякіным

Актыўісты грамадскай арганізацыі «БССР — Францыя» прымаюць навуковых супрацоўнікаў з Беларусі. Сярод іх прафесары філфака БДУ А. І. Фіглоўская, А. Ф. Манаенкава. Парыж. 1968.

Студэнты філфака БДУ на практыцы ў Іенскім універсітэце (ГДР). 1962 г.

Надзейная творчая гружба. В. Казлова, А. Казлоў, Т. Бондар

На экспазіцыі Дзяржаўнага літаратурна-мемарыяльнага музея Якуба Коласа. Злева направа: загадчык аддзела навуковай прапаганды музея Марыя Далідовіч, дырэктар музея Зінаіда Камароўская, паэт Сяргей Грахоўскі, Вольга Казлова, выкладчык БДПУ імя М. Танка Мікалай Мацюх. 2000 г.

З Канстанцінам Сіманавым. Прага. 1956 г.

Сустрэча з І. Шамякіным

На спартыўнай размінцы. Усевалад Міхайлавіч Сікорскі — рэктар БДУ са сваімі агнакурнікамі на аспірантуры 1953—1955 гг.

Злева направа: дацэнт Н. П. Сікорская, дацэнт Г. Н. Булацкая, дацэнт В. В. Казлова, дацэнт Т. В. Фамічова, дацэнт В. А. Захарава

На святкаванні 80-годдзя В. В. Казловай. Філфакаўцы і сябры

*У гасцях у Вольгі Казловай (злева направа): В. Сударыкаў, М. Мятліцкі,
Т. Шамякіна, Т. Бельская*

Ганарымся поспехамі кожнага

*У доме Янкі Купалы ўсім утульна і цёпла. Кожнаму яго сябру
калектыў удзячны і зычыць поспехаў у творчай працы*

Студэнты філфака на радзіме Якуба Коласа з братам Коласа Юзікам

а і падзяляе са сваім народам у аднолькавай меры ўсе пакуты, якія выпалі на яго долю. У вершы «У цяжкую часіну» ён піша:

Як пошасць чорная, ўварваўся ён,
Прайшоў разбойніцкай ступою,
І ўсюды кроў, няволю і палон
Пакінуў за сабою.

Янка Купала папярэджаў, на што нацэліўся нямецкі фашызм: «Лютые Гітлер ашалелы, // Яму ў Германіі зацесна, // Яму пад ногі дай свет цэлы, // Хай гіне ў муках свет балесных» («Зноў будзем шчасце мець і волю»). Народны пясняр даў красамоўную характарыстыку таго шляху, якім фашызм прайшоў па Еўропе: «Аграбіўшы, пусціў з жабрацкай торбай Польшчу, // Чэхаславакію, як ястраб, раскляваў на часці, // На Францыю грабеж свой зверскі растапоршчыў, // І сонечную Грэцыю ў цемру запрапасціў. // Нарвежскія крывёй нарвежскай зліў фіёрды, // Як ліпу, Бельгію й Галандыю абчысціў. // Ё ярмо запрог харватаў мірных, сербаў гордых. // Ўсё для сваёй разбойніцкай, грабежніцкай карысці» («Грабежнік»).

Паэт-грамадзянін папярэджаў народы свету аб фашысцкай чуме, якая распаўзлася па Еўропе і пагражала іншым кантынентам. Прямом летапісца ў святле інтэрнацыяналізму ён адлюстроўвае трагедыю Еўропы. Неабходна падкрэсліць, што паэт выказвае ўласціваю беларускаму народу, нават у дні, калі іх саміх спасцігла вялікае гора, гуманістычную заклапочанасць аб выратаванні ад фашызму ўсіх працоўных свету.

Янка Купала праяўляе выключную творчую апэратыўнасць у адлюстраванні гераічнага змагання беларускага народа на часова акупіраванай тэрыторыі. Так, 11 ліпеня 1941 г. у газеце «Известия» (№ 162) быў змешчаны яго артыкул «Узнялася Беларусь» аб магутным партызанскім руху, які разгарнуўся ў яго родным краі, аб усенароднай барацьбе з акупантамі. «Вартую сустрэчу падрыхтавала Беларусь фашысцкім варварам у кожным сваім сяле, у кожным сваім лесе... У занятых ворагам раёнах ствараюцца партызанскія атрады — конныя і пешыя. Вока — за вока, зуб — за зуб адкажам фашыстам, не дадзім ім ні адпачынку, ні тэрміну. Паляццяць у паветра масты, склады і абозы... Пакуль будзе жывы хоць адзін беларус, не будзе на беларускай зямлі спакою фашысцкім захопнікам, горкае іх будзе жыццё — з кожнага дрэва, з кожнага яра будзе сачыць за імі зоркае партызанскае вока» [7, 92—94].

Якуб Колас у вершы «Голас зямлі» таксама з патрыятычным пафасам і вялікім чалавечым хваляваннем паведамляе ўсяму свету аб тым,

што адбываецца на Беларусі. «Шумяць гняўліва твае пушчы, // Тра-суцца помстаю бары, // І дзень твой хмурны змрок расплюшчыць — // Ёсць у цябе багатыры!» — з пачуццём гонару гаворыць Колас.

Пафасам гневу напоўнены заклік Купалы да помсты: «За няволю, за кайданы рэжце гітлерцаў паганых, каб не ўскрэслі век яны», «Кроў — за кроў, а смерць — за смерць», «Вока — за вока, зуб — за зуб!...». Апафеозам творчасці Купалы ваеннага часу гучыць гуманістычная ідэя аб міры і шчасці людзей на зямлі: «Клічу вас я на пабеду, Хай вам шчасцем свецяць дні... Ваша чыстая дарога да свабоды давядзе». Купалаўскія заклікі насычаны гуманістычнасцю і аптымізмам, акцэнтуюць увагу на тых гістарычных задачах, якія павінен быў вырашаць савецкі народ у Вялікай Айчыннай вайне.

У беларускай партызанскай паэзіі ваеннага часу прыкметнай з'явай былі шырокараспаўсюджаныя вершы-заклікі. Гэта заклікі да аб'яднання ўсіх сіл на абарону Бацькаўшчыны, гэта і заклікі да помсты нямецкім акупантам. Так, заклік Максіма Танка напоўнены народным гневамі, прасякнуты страснасцю, насычаны глыбокім сацыяльным зместам: «Не шкадуйце, хлопцы, пораху, // Куль гарачых і гранатаў. // Ўсе, каму свабода дорага, // Падымайцеся на ворагаў, на катаў» («Не шкадуйце, хлопцы, пораху...»). Паэт у сваіх вершаваных творах выказвае веру народную ў Перамогу: «Век живым звяр'ю не вырвацца // І ад помсты не схавацца. // Нашы сілы растуць, шырацца, — // Над Дзвіной стаім, над Прыпяццю. // На варце».

Шэраг цікавых па сваёй задуме і тыпізацыі вершаў-заклікаў мы знойдзем у шматлікіх творах партызанскіх паэтаў, якія былі створаны пад уплывам майстроў мастацкага слова, асабліва Купалы, Коласа, Сіманавы і інш. У зборніку «Лясныя песні: паэзія беларускіх партызан» (1974; 2-е выд.), напрыклад, у вершы паэта-партызана А. Крыштальнага «Забі фашыста» адчуваецца крык душы чалавека, які рвецца ў бой, узброены глыбокім перакананнем у святых абавязках народнага месціўцы:

Бі фашыста, знішчы ката —
Хутэй прыйдзе к табе ў хату
І былое шчасце й радасць,
Забі гітлераўца-гада!

.....
Не заб'еш яго — гадзюку
Сам спазнаеш смерць і муку.

Партызан Я. Прадвесны таксама вельмі дакладна выказаў ідэю свайго твора ў самой яго назве «Да помсты, да расплаты»: «За мукі, за

здзекі, за кроў // Сякерай, вінтоўкай, гранатай // Знішчайце фа-шысцкіх звяроў», — заклікае ён сваіх сяброў па зброі.

Трэба адзначыць, што беларуская паэзія дае разгорнутае тлумачэнне палымным заклікам да помсты, вызначае, што зведалі людзі за час варожай акупацыі, што яны абаранялі, адкуль браліся іх сілы.

Ніл Гілевіч адказвае на гэтыя пытанні вершам «Любоў мая, гордасць і вера», у якім выкрывае цемрашальскі план фашыстаў «Ост», згодна з якім 75 працэнтаў беларускага насельніцтва падлягала знішчэнню і высяленню, а 25 — анямечванню.

Максім Танк у творы «Трасцянец» паведаміў нам аб «фабрыцы смерці», якую фашысты наладзілі пад Мінскам:

Тут, аж па небасхіл далёкі,
Уся зямля на глыбіню магіл
Насычана крывёй ахвяр.
Тут неба ўсё ад захаду да ўсходу
І ў вышыню да самых далніх зор
Асмужана і дымам, і агнём,
Што ўздываўся з піраміды трупаў.

Пятрусь Броўка ў вершы «Помста» выкрывае чорныя справы нямецкіх акупантаў, якія вымушалі наш народ да помсты: «Бягуць рабаўнікі, фашысцкія салдаты. // Сляды гвалтаўнікоў — пажараў чорны дым, // Плач матак і сірот над спаленаю хатай, // Драпежнікаў разгул, давайце помсціць ім».

Паэт Анатоль Вярцінскі ў творах «Рэквіем па кожным чацвёртым» і «Што гэта звiніць, Хатынь?» вельмі канкрэтна і хвалююча вызначыў маштаб народнай барацьбы: «Зямля мая бой прымала ад стара і да мала, // Ад стогадовага Талаша да Казея-малыша. // І падаў, распасцёрты, кожны чацвёрты».

Беларусь не скарылася. Сыны яе і дачкі самаахвярна змагаліся з ворагам, абараняючы заваёвы Вялікага Кастрычніка і сацыялістычнага грамадства.

Ваш дух непахісны сцяг славы ўзнёс

«Высокую арганізаванасць і эфектыўнасць барацьбе савецкіх людзей на акупіраванай гітлераўцамі тэрыторыі надала ўсеабдымная і шматгранная дзейнасць Камуністычнай партыі. Цэнтральны камітэт УКП(б), Савецкі ўрад у першых дакументах, якія вызначалі задачы партыі і народа па адпору агрэсару, далі дакладныя канкрэтныя ўстаноўкі па арганізацыі партызанскай, а таксама падпольнай барацьбы на часова захопленай ворагам тэрыторыі, па стварэнні для кіраўніцт-

ва ёй падпольных партыйных камітэтаў і ячэек у гарадах і іншых населеных пунктах, накіраванні ў іх найбольш стойкіх вопытных камуністаў, гатовых адаць справе перамогі над ворагам усе свае веды, сілы, а калі спатрэбіцца — і жыццё. Заклік партыі, усвядомлены камуністамі, шырокімі працоўнымі масамі, стаў баявой праграмай іх дзейнасці ва ўмовах варожага акупацыі» [1, 16].

Неабходна падкрэсліць, што ўсю беларускую паэзію XX ст., прысвечаную партызанскаму руху, пранізвае думка аб тым, што рух усе-народны разгараўся вялікім полымем помсты пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі.

Аб ролі КПСС у развіцці партызанскага руху вельмі шчыра сказа-лі самі партызаны ў сваіх паэтычных творах. А. Астрэйка ў вершы «Камсамольцам Беларусі» адзначае: «Нам зброю Радзіма скавала, // Нам партыя сілу дала, // Чырвоным салдатам назвала, // За волю на бой павяла». Верш быў напісаны ў партызанскай брыгадзе К. Ф. Пушчына, які ў свой час узначаліў камсамольскі атрад імя Гастэлы, што сфарміраваўся з камсамольцаў-масквічоў, добраахвотнікаў, якія перайшлі лінію фронту і па спецыяльным заданні Цэнтральнага штаба партызанскага руху ваявалі на тэрыторыі Беларусі. У вершы «Камісар» А. Астрэйка вельмі дакладна вызначыў рысы і якасці камуніста-камісара і як чалавека, і як воіна, і як важака мас:

Ён першы ў дыме і гуге,
Хоць смерці маланкі снуюць.
Яго ні асколкі, ні кулі
Ні ў якіх баях не сагнуць.

А ў час перадышак, прывалу
Загляне і ў сэрца, і ў твар.
Ён нашых атак запявала,
Ён бацька і друг — камісар.

У творчасці П. Броўкі ў самым пачатку вайны паэтычна ўвасоблены непаўторны подзвіг партызанскага атрада «Чырвоны Кастрычнік», камісарам якога быў камуніст, сакратар Кастрычніцкага райкама партыі Ціхан Бумажкоў. Ён мабілізаваў свой невялікі на тую пару атрад на цяжкую няроўную па сіле бойку партызан з механізаваным варожым войскам — з танкамі.

Бумажкоў аб гэтым баі на старонках газеты «Правда» пісаў вельмі сціпла і прэзідэнтна. Гэта партызанская аперацыя спыніла на вялікі час рух рэгулярных нямецкіх войскаў на адказным стратэгічным напрамку і засведчыла ворагу, што па Расіі ім не прайсці тым «пераможным маршам», якім яны ішлі па Еўропе.

Пятрусь Броўка ў сваім вершы «Партызан Бумажкоў» скарыстаў гэты гістарычны факт для ўвасаблення ідэі народнай помсты: «Выйшлі край свой бараніць». Паэт паказвае беспрэцэдэнтную партызанскую бітву як сродак абароны, як адказ на агрэсію і тлумачыць падзеі вуснамі саміх народных мсціўцаў:

— Ты чаго па хлеб наш прэш, на, падлюга, кулю з'еш!
Ты забраць наш хочаш сад, паспытай жа, гад, гранат!
Кроў піць хочаш, воўчы сын, на бутэльку, пі бензін!

Гутарковая спакойная і разважлівая народная мова лірычнага гера падсвечвае яго ўнутраны псіхалагічны стан: веру ў непераможную сілу савецкіх людзей, адданасць Бацькаўшчыне.

Неабходна звярнуць увагу, што ў беларускай паэзіі ХХ ст. вялікае месца адведзена мастацкаму ўвасабленню духоўнага багацця і мужнасці савецкага партызана, характарыстыцы велічы яго грамадзянскага подзвігу, разуменню народнымі мсціўцамі свайго патрыятычнага абавязку перад народам і Радзімай. У паэтычным творы «Балада аб чатырох заложніках» А. Куляшоў у чэрвені 1942 г. распавёў свету аб трагедыі-подзвігу сям'і народнага мсціўца Міня Піліпавіча Шмырова, Гера Савецкага Саюза, камандзіра атрада, а затым Першай Беларускай партызанскай брыгады. Яго сястру і чатырох дзяцей, з якіх старэйшай дачцэ было чатырнаццаць год, а малодшаму сыну Мішу — чатыры, фашысты пасадылі за краты заложнікамі, спадзеючыся зламаць волю бацькі, прымусіць яго здрадзіць свайму вышэйшаму абавязку камандзіра, прыйсці да іх і скарыцца, ахвяраваць агульнанароднай справай. Але ворагі жорстка пралічыліся. Шмыроў атрымаў з-за крат ад дачкі Лізы запіску, дзе яна пісала: «Тата, за нас не хвалюйся. Нікога не слухай і да немцаў не ідзі, калі цябе заб'юць, мы бяссільны, і за цябе не адпомсціць, а калі ўб'юць нас, ты за нас адпомсціш».

У «Баладзе аб чатырох заложніках» А. Куляшоў засяродзіў увагу на паводзінах жанчыны, на думках заложнікаў-дзяцей. Праз філасофскае абагульненне, у якім выявілася ўсведамленне патрыятычнага свайго абавязку і абавязку Міня як бацькі і народнага мсціўцы перад Радзімай і народам, паэт раскрыў вытокі ўсенароднага гераізму, паказаў той свет і жар душы, што выпраменьвалі пачуцці мужнасці, ідэю непераможнасці, якімі кіраваўся кожны савецкі чалавек у цяжкую часіну выпрабавання сваіх сіл у барацьбе з ворагам. Жанчына і дзеці загінулі, але не сталі на калені. Мастацкае ўвасабленне іх трагедыі грунтуецца на фактычным матэрыяле. Не знайшлося сярод мясцовага насельніцтва таго, хто б паквапіўся на фашысцкую ўзнагароду — «пяць-

дзесят тысяч марака, хату, надзел зямлі, карову, каня» — таму, хто выдасць Міная. А. Куляшоў на прыкладзе лёсу гэтай сям'і адлюстраву агульнае, што характэрна было для ўсенароднага падзвігу ў час Вялікай Айчыннай вайны.

Народны пісьменнік Якуб Колас у вершы «Бацьку Міная» даў разгорнутую паэтычную характарыстыку асобы партызана. Ён падкрэсліў у вобразе Міная высокія агульначалавечыя якасці, якія зліліся арганічна з своеасаблівымі нацыянальнымі яго рысамі:

Ты — гэта наш край.
Прываблівы, мудры і скромны,
І стойкі, як дуб. —
Не хіліцца дуб перад бурай,
І ты не ўмлеў, —
Пазнала нямецкая скура,
Што значыць твой гнеў.

Якуб Колас не адмяжоўвае цяжкае гора бацькі Міная ад агульна-народнай трагедыі. Яго герой прайшоў праз усе выпрабаванні разам з усімі і цярпаў свае сілы з духоўных народных крыніц. І толькі дзякуючы падтрымцы шырокіх працоўных мас раскрыў свае індывідуальныя здольнасці важака.

Паэтэса Е. Лось у вершы «На магіле бацькі Міная» таксама па-народнаму пясчотна адзначае: «Кладу я кветкі — за пакуты. // Уратаваў ён сотні дзетак, // А вось сваіх не ўратаваў». Яна, як і Я. Колас, схіляе галаву перад бацькам, боль душы якога і сэння адгукаецца ў памяці народнай.

Асоба Шмырова легендарная, і памяць аб ім будзе жыць заўсёды ў гісторыі беларускага народа. Да яго вобразу звярталіся і звяртаюцца прадстаўнікі розных жанраў мастацтва. Яшчэ ў час вайны, калі ён прыбыў на кароткатэрміновую справаздачу ў ЦК КП(б)У у Маскву, да яго прыйшоў мастак Ф. Мадораў з просьбай напісаць партрэт. У абліччы партызана ён перадаў тыповыя рысы, у якіх адсвечваецца духоўны свет і псіхалагічны стан Міная. Партрэт Мадорава пераклікаецца з вершам Я. Коласа сваімі ўнутранымі імпульсамі.

Скульптар З. І. Азгур, Герой Сацыялістычнай Працы, у сваім скульптурным партрэце таксама ўвасобіў М. П. Шмырова, і яго задума пераклікаецца з паэтычнай задумай Я. Коласа. У скульптурным партрэце выразна праступаюць нацыянальныя адзнакі адзення, а ў постаці — нацыянальныя рысы характару: адкрытасць душы, глыбокі роздум, унутраная загартоўка вызначаны скульптарам у знешніх дэталях, жэстах рук, постаці, выразе твару.

Гераічнае ў лёсе партызан, сведчыць беларуская паэзія, крочыла побач з трагічным. Вялікае месца адведзена ў вершах ХХ ст. увекавечанню гераічных спраў камсамольцаў. А. Куляшоў раскрыў духоўныя крыніцы подзвігу камсамольцаў у час Вялікай Айчыннай вайны. У яго вершы «Камсамольскі білет», як у кроплі крынічнай вады, адбіўся непаўторны духоўны партрэт камсамольца саракавых гадоў: яго ідэйныя грамадзянскія перакананні, мужнасць, гераізм, духоўная прыгажосць. Развіццё сюжэта твора трымаецца на апісанні выпрабаванняў камсамольца-юнака ў час допыту яго фашыстамі, калі вораг-кат скарыстаў розныя сродкі: подкуп, пагрозы, катаванні, прысуд да смерці, імкнучыся прымусіць яго адмовіцца ад камсамола, спаліць білет, а значыць, даць мажлівасць ворагу адчуць сябе пераможцам. Але «цвёрда трымаўся юнак на дапросе». Пасля шматлікіх здзекаў фашысты выгналі камсамольца на мороз і «метадычна», не спяшаючыся, аблівалі ледзяною вадою. «Там ён, абліты вадой ледзяною, // К сэрцу рукою білет прыціскаў, // Быццам білет пад сцюдзёнай вадой // Сэрцу юнацкаму стыць не даваў». Перамог ворагаў камсамалец. «Выліты з бронзы і сонцам абліты, // Будзе ён вечна стаяць над зямлёй».

Шлях нашага народа да перамогі быў гераічны, але патрабаваў і цяжкіх ахвяр, аб чым сведчыць верш Я. Коласа «Над магілай партызана». Паэт бачыў, што страшная пашча вайны праглынае незлічоную колькасць людзей, гіне мірнае насельніцтва, салдаты, партызаны, падпольшчыкі. Але за кожнага загінуўшага помсцяць ворагу жывыя. Над магілай юнага партызана прагучала сваяшчэнная клятва лясных змагароў:

Клянёмся табе над магілай,
Наш верны таварыш і брат:
Мы знішчым фашысцкую сілу,
Жывую не пусцім назад!

Жыццесцвярджалны патрыятызм і баявы дух працоўных мас нараджалі шматлікія формы і метады барацьбы з акупантамі. Я. Колас расказвае аб іх у вершы «Засада». Паэта цікавіць не проста стратэгія і тактыка партызан, а як у ёй праяўлялася народная кемлівасць, мудрасць, адзінадушша, згуртаванасць народных мсціўцаў. Колас параўноўвае атрады з «роем надзейных ваяк», іх баявыя аперацыіносяць не стыхійны, выпадковы характар, а прадуманы і запланаваны. З вялікай рызыкай, нечаканасцямі звязана выкананне баявых заданняў. Партызаны дзейнічаюць хаця і не на відавоку, але за імі пільна сочаць ворагі, вартуючы свае стратэгічныя аб'екты. Складанасць партызанскай вайны заключалася ў тым, што ў мсціўцаў кругом быў фронт, ад-

сутнічала адна франтавая паласа. Яны скарыстоўвалі ўсе мажлівыя і нават немажлівыя сродкі для поспеху справы.

У вершы «Партызанскі марш» П. Броўка пералічыў баявыя аперацыі, якія выканалі партызаны ў час свайго баявога маршу:

І ў цёмныя, і ў раннія росы
Ад нашых адважных засад
Лятуць пад адкос мерцвякі-паравозы
І трупы фашысцкіх салдат.
Масты узлятаюць,
Машыны знікаюць
Пад смелым агнём партызан.

Асноўную сутнасць партызанскай «рэйкавай вайны» паэтычна вызначыў М. Танк у сваім вершы. «Рэйкавая вайна» — гэта «загад партызанскага штаба, загад Радзімы, Масквы»:

Гэта — за ноч адну,
Пад кожную рэйку — тол;
Гэта — на бой апошні
Усю Беларусь падняць...

Гэта — пад хмары ўздыбіць
Сталі мільёны тон.

І пакаціўся гром,
Якому век рэхам грымець.

Шматбакова партызанскі свет паказвае П. Броўка ў вершы «Партызанскі тэлеграф», у якім з вялікім лірычным пачуццём і ноткамі добра-зычлівага гумару падмячае «таямніцы» партызанскага тэлеграфа. Прырода стала самым актыўным і бездакорным сувязным. Ва ўсе поры года яна служыла партызанам сваімі сродкамі: безадказнага тэлеграфа.

Партызан... ён браў на службу птушак спевы
І вый ваўчыны ў бары,
Дапамагалі кветкі, дрэвы,
Нажы, рыдлёўкі, тапары.

Нямецка-фашысцкія захопнікі ўсімі сіламі імкнуліся паставіць наш народ на калені, заліць крывёю полямы народнай вайны.

Акупанты распрацоўвалі шматлікія карныя аперацыі, сцягвалі сілы, арганізоўвалі жорсткія блакады, ішлі на подкупы, тэрор. Але пад іх нагамі гарэла зямля, якая для чужынцаў сталася магілай, а для партызан

была родным домам. «Партызанам пасабляе сэрцам родная зямля», — гаворыць П. Броўка ў вершы «Нязлоўны».

У вершах беларускіх паэтаў, прысвечаных Вялікай Айчыннай, вызначаны магутны інтэрнацыянальны характар усенароднай барацьбы. Так, П. Броўка піша ў вершы «Роднае»:

Разам змагаюцца скрозь
І перамогу куюць.
Рускі, грузін, украінец,
Рознай гаворачы мовай,
Любяць аднолькава ўсе
Маці, радзіму маю.

Партызаны ваявалі з ворагам і гарачай зброяй у руках, і натхнёным словам на вуснах. Паўсядзённа яны праводзілі сярод насельніцтва вялікую агітацыйную і выхаваўчую работу. Распаўсюджвалі друкаванае слова аб падзеях на фронце, аб працоўных намаганнях савецкіх людзей у тыле, натхнялі на хутчэйшую перамогу над нямецкім фашызмам. А. Астрэйка ў вершы «Часу нестасе» з гонарам і хваляваннем расказвае пра свае сустрэчы з землякамі: «Праводжу я за сходам сход, // Пакуль задаволен я і гэтым, // Бо слухае мяне народ, // Свайго са Случчыны паэта».

Беларуская паэзія XX ст. багатая вялікім цыклам твораў, прысвечаных гераічнаму подзвігу юных народных мсціўцаў. Гэта творы В. Зубенка «Ветразь баявы», В. Віткі «Балада пра гарніста», А. Вольскага «Юны герой», К. Кірэенкі «Думка пра Марата Казея», В. Лукшы «Песня пра Марата Казея» і інш.

Р. Барадулін у вершах «Бацьку», «Палата мінёраў», «Труба» і інш., А. Сербантовіч у вершы «Міннае поле» засяродзілі ўвагу на тых выпрабаваннях, якія выпалі на долю дзяцей у час вайны.

Жыццё партызанскае своеасаблівае. У ім было ўсё, што і ў звычайным жыцці: поспехі і няўдачы, радасці і гора, знаходкі і страты, дружба, каханне. Гэта старонка знайшла сваё лірычнае ўвасабленне ў шматлікіх творах беларускай паэзіі. У вершы «Партызанская любоў» П. Броўка і засяроджвае ўвагу на тым, што поступ жыцця вайне спыніць немагчыма: «Дні баёў ішлі за днямі, // У якіх пажары, кроў... // Ды жыла і там між намі партызанская любоў». «Нараджалася яна ў полымі, агнём выпрабоўвалася, а «бласлаўлялі камісары // На сумеснае жыццё». Броўка паэтызуе высокую этыку партызанскага кахання, яе маральныя і сацыяльныя асновы.

Ёўдакія Лось у вершы «Партызанскае вяселле» надае вялікую ўвагу тыпізацыі знешніх адзнак партызанскага вяселля:

З вінтоўкамі нявесціны падружкі,
Пры зброі белачубыя дружкі.
Нібыта кулямётныя істужкі,
На сваце-камандзіру ручнікі.

Мастак М. В. Данцыг стварыў сюжэтнае палатно «Партызанскае вяселле», ідэйны змест якога пераклікаецца з вершам Е. Лось. Мастак адлюстравіў у сваёй рабоце прыгажосць вялікага грамадзянскага акту — шлюб, урачыстасць і маральную адказнасць гэтай падзеі ў дні ваеннага ліхалецця, няспынны поступ жыцця.

Неабходна адзначыць, што спадарожнікамі партызанскага нялёгкага жыцця былі задушэўнае слова, гумар, песня, гармонік, аб чым Г. Бураўкін расказаў у вершы «Сэрца партызана»:

Просценькая руская трохрадка
З голасам задумлівым глухім.
У пярэстых, акуратных латках
Кулямі прабітыя мяхі.
Колькі раз зімою на прывалах,
У лясных зацішных буданах
Партызанам сэрцы сагравала
Песняю няхітраю яна.

Беларуская паэзія XX ст. насычана шматгранным матэрыялам, які адлюстроўвае грамадзянска-палітычны змест партызанскага руху, характар і асаблівасці ўсенароднай гераічнай барацьбы з нямецкім фашызмам, інтэрнацыянальны яе пафас, жыццесцвярджальны патрыятызм.

Іх спакойныя сны мы прыкрылі вянкамі густымі

Беларуская паэзія багатая творамі-ўспамінамі аб партызанскім руху на Беларусі, рэха якога раскацілася па ўсёй планеце Зямля. Сустрэча сучасных паэтаў з былымі партызанамі, наведванне новых гарадоў, што выраслі ў былых партызанскіх зонах, лагераў, музеяў баявой славы, абеліскаў, магіл выклікала да жыцця вершы, у якіх жыццесцвярджальна гучыць партызанскае рэха. Е. Лось у творы «Партызанская зямлянка», прысвечаным Герою Савецкага Саюза камандзіру брыгады У. Е. Лабанку, падала лірычны малюнак партызанскіх будняў, іх «мірнага» побыту. Павандраваўшы каля былога партызанскага жылля, яна ўбачыла «на сасне за сем вёрст — як бацян, вартавы», «самакруткі агеньчык ля кузні», «канавязь патаемную» і «шпіталь». Дыхнуў на паэтэсу «жытнёвы душок» ад партызанскай пякарні.

Анатоль Вялюгін у музеі спаткаўся з партызанскай гарматай, якая быццам расказала яму сваю біяграфію і біяграфію сваіх баявых сяброў:

Людскою крывёю іржавее
пасечаны асколкамі лафет.
То партызанская гармата:
замок, здабыты ў завадзі рачной,
і ствол, дзе прозвішча салдата,
забітага ля Брэста раніцой.
Яе сабралі земляробы,
і ў студзені зайгралі перуны.
Прачнуўся Слуцк і Старобін:
З Масквы — здалося ім — прыйшлі сыны!..
Цяпер у цішыні музея
гармата сніць Казлова санны рэйд.

Паэтам авалодалі пачуцці, выкліканыя ўспамінамі аб санным рэйдзе Мінскага партызанскага злучэння. Рэйд узначаліў падпольны абкам партыі на чале з першым сакратаром, камандзірам злучэння, Героем Савецкага Саюза В. І. Казловым. Партызанскі рэйд — адна з характэрных асаблівасцей тактыкі партызанскага руху перыяду Вялікай Айчыннай вайны, заўважае Вялюгін. Народныя мсціўцы разам з насельніцтвам грамілі варожыя гарнізоны, знішчалі стратэгічныя аб'екты, вызвалялі ад ворага тэрыторыю і ўтваралі партызанскія зоны, папаўнялі свае шэрагі новымі байцамі.

Паэт Р. Барадулін у вершы «Партызанскі край» дзеліцца з чытачом пачуццямі, што ахапілі яго, калі ён ступіў на тэрыторыю былога партызанскага аэрадрома, на які зараз «наступае пасляваенны сасоннік». Ён убачыў, як сляды мінулай вайны старанна лечыць прырода. Векавы бор спазнаў на сваім веку багата. Зараз сваімі магутнымі плячамі ён гатовы засланіць малады сасоннік. Хай яго пранізваюць пяшчотныя праменьчыкі сонца, подых міру, а не пякучыя вятры вайны.

Якуб Колас верш «Лясам Беларусі» прысвяціў П. К. Панамарэнку — начальніку Цэнтральнага штаба партызанскага руху. У ім паэт выказаў свае грамадзянскія і чыста чалавечыя пачуцці, якія выклікае ў яго «беларускі наш лес». Пясняр удзячны лесу за «мудрыя сілы», «за ціхія думы, за ясныя мары». Партызанскі бор знайшоў прыгожае пазычнае ўвасабленне ў творчасці Р. Семашкевіча.

Сярод рэліквій, якія мы беражліва захоўваем у музеях, святое месца адведзена партызанскім сцягам. Яны дзяржаўныя сведкі, што апавядаюць пра жывых і пра мёртвых, пра подзвігі і славу. Сцягі захоўва-

юць на сваіх палотнішчах шматлікія раны і сляды людской крыві.
Г. Бураўкін у творы «Ля партызанскіх сцягоў» пытае:

Дзе між імі той самы родны...

Можа, гэты, прабіты куляй?
Край яго парудзеў ад крыві.
Да яго працягнуў руку я,
Поўны шчасця, тут і любові,
Каб узяць яго зноў, як бацька,
Не збаяцца нягоды любой...

Чую раптам:

«Не дакранацца
Да музейнага сцяга рукой!»

.....

Калі нельга рукой —
губамі

Мне дазвольце крануцца яго.

Лётчык-касманаўт двойчы Герой Савецкага Саюза В. І. Севасцянаў пасля наведвання Хатыні ў кнізе ганаровых наведвальнікаў запісаў: «Жыццё чалавека — гэта памяць яго. Памятаць і перадаць будучым пакаленням памяць гераізму і ахвяр у Вялікай Айчыннай вайне вельмі высакародна і важна».

У своеасаблівы цыкл можна вылучыць вершы беларускіх паэтаў, якія прысвечаны канкрэтным асобам, удзельнікам партызанскага руху, гістарычным эпізодам баявых дзеянняў, славутым партызанскім мясцінам і г. д. Так, Г. Бураўкін у «Палескай баладзе» ўславіў гераічны патрыятычны ўчынак Івана Цубы і яго брата Міхала, якія паўтарылі подзвіг Івана Сусаніна. Ворагі прымушалі іх выдаць месца знаходжання партызанскага лагера. Патрыёты цаною ўласнага жыцця выратавалі партызан і мясцовае насельніцтва. Скульптар С. І. Селіханаў увекавечыў герояў у сюжэтным скульптурным помніку, які пераклікаецца з паэтычнымі радкамі Бураўкіна: Цуба «партызан ад нападу збярог, не прадаў нашых родных дарог».

Алег Лойка «Баладу пра неўзарваную гранату» прысвяціў светлай памяці Кузьмы Гнедаша і Клары Давыдзюк — бясстрашных разведчыкаў, якія гераічна загінулі на Слонімскай зямлі 19 чэрвеня 1944 г. У баладзе пра партызанскага камандзіра П. І. Булака Лойка расказаў аб самаахвярным выратаванні ім у час блокады людзей. Ніл Гілевіч у патрыятычнай араторыі «Гарыць, гарыць мая Лагойшчына» стварыў манументальны паэтычны помнік тым, хто аддаў сваё жыццё дзеля Перамогі.

А. Бялевіч у вершы «Смерць Маланні» таксама расказвае аб выключнай мужнасці калгасніцы Маланні Корчык, што не стала на калені перад ворагам, у час страшэннай фашысцкай буры змагалася за жыццё, як за агеньчык свечкі.

Пятрусь Броўка «Думу пра Веру Харужую» прысвяціў легендарнай дачцэ народа, якая з ранніх гадоў юнацтва звязала свой лёс з рэвалюцыйнай дзейнасцю і да апошняга ўздыху моцна трымала ў сваіх руках чырвоны сцяг, аддала сваё жыццё за шчасце ўсіх людзей, за радасць сваіх дзяцей, за свабоду Радзімы. Паэт у вобразе Веры Харужай уславіў подзвіг камуністкі, мужнасць патрыёткі, духоўную і маральную прыгажосць савецкага чалавека.

23 лютага 1944 г. у дзень Савецкай Арміі партызанскі паэт Ф. Ерас-таў пад уражаннем цяжару вайны, які выпаў на долю жанчын, напісаў верш «Патрыёткі Радзімы», у якім распавёў аб баявых поспехах і мужнасці партызанак Надзеі Харчанка і Ларысы Кароткай. Партызанская паэтэса М. Пралеска прысвячае адной з іх, што загінула, як герой, у баі, верш «Надзя Харчанка». Аб тым укладзе, які ўнеслі жанчыны ў разгром нямецкага фашызму, красамоўна сведчаць шматлікія беларускія вершы. Яны міжволі выклікаюць у нашай памяці і непаўторнае мастацкае палатно М. А. Савіцкага «Партызанская мадонна».

З гадамі, што адносяць нас у далячынь ад падзей Вялікай Айчыннай вайны, памяць аб ёй у людзей мацнее. Нашы поспехі не засланяюць ад нас тых дзён, калі савецкія людзі ў жорсткіх баях адстаялі заваёвы Вялікага Кастрычніка.

Партызаны Беларусі самааддана змагаліся з нямецкім фашызмам і аказвалі дзейсную дапамогу Савецкай Арміі ў набліжэнні поўнага разгрому ворагаў.

Не ўсе воіны Савецкай Арміі, партызаны і падпольшчыкі дайшлі да дня Перамогі. 20 мільёнаў савецкіх людзей страціла наша дзяржава ў Вялікай Айчыннай вайне, але яны не забыты.

Пятрусь Броўка падслухаў голас сэрца савецкага чалавека і ў сваім вершы «Героі» перадаў пачуцці і думкі, якія валодаюць кожным з нас:

Шмат вас, героі, за волю змагалася,
Шкода, зарана жыццё абарвалася.
Сэрцу народнаму родныя, блізкія,
Вы пад курганамі, пад абеліскамі.
Славаю ўзвышаны, славаю вечнаю,
Хочацца слова сказаць вам сардэчнае.

Сцяг ваш над роднай зямлёю красуецца,
Сёння вы ў новых
і плошчах і вуліцах.

У час святкавання 60-годдзя Вялікай Перамогі члены міжнароднай арганізацыі ветэранаў Другой сусветнай вайны карысталіся ўсенароднай пашанай, былі надзелены асабістым клопатам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Лукашэнкі, вялікае ўражанне пакінула ў іх адкрыццё Прэзідэнтам архітэктурна-скульптурнага знака-сімвала «Беларусь партызанская» і сумесная з ім вячэра ў імправізаванай салдацкай палатцы. Незабыўныя эмацыянальныя сустрэчы ветэранаў з моладдзю Рэспублікі Беларусь адбыліся ў час свята Перамогі на месцах баявых аперацый партызанскіх атрадаў, брыгад, злучэнняў.

Дзеці, унукі і праўнукі ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны ў час святкавання 60-годдзя Вялікай Перамогі далі клятву: «Верай і праўдай служыць свайму народу, з дня ў дзень клапаціцца аб эканамічным росквіце Рэспублікі Беларусь, умацоўваць яе магутнасць і абараназдольнасць, берагчы як зрэнку вока незалежнасць і высокую грамадзянскую годнасць Беларусі, якая заняла «свой пачэсны пасад між народамі», захоўваць і памнажаць традыцыі дружбы з усімі дэмакратычнымі сіламі свету».

Літаратура

1. Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков: В 3 т. Минск, 1983. Т. 1.
2. Народные герои / Сост. Л. Ф. Торопов. М., 1983.
3. Гісторыя беларускай савецкай літаратуры: У 2 ч. / Пад рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. Мінск, 1981. Ч. I: 1917—1940.
4. Гісторыя беларускай савецкай літаратуры: У 2 ч. / Пад рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. Мінск, 1983. Ч. II: 1941—1980.
5. Купала Я. Публіцыстыка / Рэдкал.: А. Лойка [і інш.]; Падрыхт. тэкстаў і камент. Ж. Дапкюнас, Т. Тарасавай. Мінск, 1972.
6. Мішчанчук М. І. Беларуская літаратура на сучасным этапе: Літ.-крыт. арт. Мінск, 1983.
7. Ганчароў М. І. Мастацтва мужнасці і гераізму. Мінск, 1976.

СКРЫЖАВАННІ ЛЁСУ (ІВАН ВАРВАШЭНЯ І ВАСІЛЬ КАЗЛОЎ)

У Мінску на адным з дамоў, дзе скрыжаваліся праспект Незалежнасці і вуліца Варвашэні, усталявана мемарыяльная дошка ў гонар чалавека, чым імем названа гэтая вуліца, — Івана Дзянісавіча Варвашэні, змагага за незалежнасць і свабоду Беларусі. Сваё дзяцінства і юнацт-

ва сялянскі хлопец правёў у роднай вёсцы Быстрыца, што на Случчыне. Пасля кастрычніцкіх падзей 1917 г. захапіўся культурна-асветніцкай работай сярод насельніцтва: разам з няўрымслівымі сябрамі ладзіў фальклорныя мастацкія вечарыны, прапагандаваў маладнякоўскую паэзію, разгарнуў «змаганне» за новы быт вёскі.

Запаветнай марай сялянскага сына было жаданне набыць прафесійныя веды, якімі ён паспяхова авалодаў за час вучобы ў Мінскім політэхнічным тэхнікуме, а затым у Маскоўскім інстытуце інжынераў чыгуначнага транспарту. Иван Варвашэня імкнуўся спасцігнуць тэхнічныя «сакрэты» чыгункі. Высокая прафесійная падрыхтоўка і грамадзянская актыўнасць спрыялі вылучэнню Варвашэні на адказныя ўчасткі дзяржаўнага будаўніцтва ў Беларусі. Працаваў на Заходняй чыгункі, у Мінскім абласным камітэце КП(б)Б.

З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны сакратару сталічнага камітэта партыі, транспартніку І. Д. Варвашэню давялося вырашаць складаныя пытанні эвакуацыі насельніцтва, тэхнічнага абсталявання заводаў, фабрык, руху франтавых эшалонаў. Разам са сваімі аднадумцамі і паплечнікамі ён разгарнуў барацьбу з ворагам.

Калі пачаў дзейнічаць Мінскі падпольны камітэт, Варвашэня прызначаецца другім сакратаром абкама і адначасова камісарам партызанскага злучэння Слуцкай зоны. Жыццёвы вопыт і прафесійная падрыхтоўка дазволілі Варвашэню тэрмінова прыступіць да ажыццяўлення пастаўленых урадам і партыяй задач. Сярод моладзі ў партызанскіх групах адшукаў кемлівых, тэхнічна адукаваных хлопцаў і падрыхтаваў іх да падрыўных аперацый варожах камунікацый.

Яшчэ ў першы перыяд барацьбы Иван Дзянісавіч багата прыклаў намаганняў для аб'яднання разрозненых патрыятычных груп. Адчувалася пільная патрэба ў арганізацыі падпольнага друку, стварэнні друкарскай базы, і за выкананне гэтай задачы ўзяўся сам камісар злучэння. На Любаншчыне і Старобіншчыне з дапамогай Я. Гарбачова і І. Жаўнова былі здабыты друкарскія станкі. У верасні 1941 г. выйшлі першыя нумары падпольнай газеты «Минский большевик», рэдактарам якой прызначылі Аляксандра Сакевіча. Праз партызанскі друк паспяхова вялася агітацыйна-масавая работа сярод мясцовага насельніцтва. Друк для народа быў хлебам, а для ворага куляю. У час рэйдаў партызанскіх атрадаў у розныя рэгіёны ён адыграў вялікую ролю ў дасягненні поспеху баявой аперацыі. Так, пры ажыццяўленні разгрому гарнізона вёскі Доўгае Старобінскага раёна Варвашэня паклапаціўся выкарыстаць усе сродкі «тактычнай» падрыхтоўкі: «карэспандэнцкую» разведку, псіхалагічную апрацоўку здабытых разведкай атрада Д. Далідовіча языкоў, агітацыйна-масавую работу сярод мясцовага насельніцтва.

Тактыка барацьбы з ворагам увесь час мянялася, набывала новыя формы і метады. Так, рэйдавыя аперацыі пачалі практыкавацца аб'яднанымі сіламі атрадаў розных злучэнняў. Як адзначыў Р. Н. Мачульскі ў мемуарах «Вечны агонь», у Мінскім злучэнні нарадзілася ідэя вялікага рэйду па Мінскай, Палескай і Пінскай абласцях. Штаб распрацаваў план аперацыі. Агульнае кіраўніцтва даручылі першаму сакратару абкама В. І. Казлову. Былі задзейнічаны партызанскія атрады Міншчыны і атрад Васіля Каржа з Піншчыны. Рэйд праходзіў у складаных умовах веснавога разводзя.

Варвашэнню неабходна было падрыхтаваць вялікую колькасць інфармацыйных лістовак, паходную друкарню, радыёпрыёмнікі і для іх батарэйнае сілкаванне. Частку матэрыялу з коннікамі адправілі загадзя па запланаваным маршруце. Былі падрыхтаваны выступоўцы-агітатары для арганізацыі мітынгаў, сустрэч з мясцовым насельніцтвам. У гісторыю партызанскага руху часу Вялікай Айчыннай вайны гэты рэйд увайшоў як адна з класічных аперацый, ажыццёўленых беларускімі народнымі месціўцамі.

26 лістапада 1941 г. бюро Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б прызначыла І. Д. Варвашэнню намеснікам камандзіра аб'яднаных атрадаў. Цяпер ён узначаліў кіраўніцтва прапагандаі і рухам Міншчыны, значна пашырылася кола яго канкрэтных абавязкаў і спраў. На першым плане была агітацыйна-палітычная работа сярод партызан і падпольшчыкаў. Іван Дзянісавіч з групай агітатараў арганізоўваў палітінфармацыі, гутаркі, а пры падрыхтоўцы баявых аперацый забяспечваў партызан неабходным агітацыйным матэрыялам для распаўсюджвання яго сярод насельніцтва. З вялікай адказнасцю ён ставіўся да правядзення «Прысягі беларускага партызана», арганізацыі ў падполлі дзяржаўных свят: Кастрычніка, Першамая, 8 Сакавіка, Дня арміі. Выкарыстоўваліся ўсе сродкі і формы барацьбы супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў, людзі не шкадавалі сіл і жыцця для набліжэння перамогі, вызвалення роднай Беларусі ад ворага.

Поле дзейнасці Івана Дзянісавіча Варвашэні была не толькі Міншчына, але і яе сумежжа, куды наведваўся па спецзаданнях штаба партызанскага злучэння. Садзейнічаў ён і аднаўленню газеты «Звязда», органа Мінскага падпольнага гаркама, якую рэдагаваў У. С. Амелянюк. Шлях «Звязды» — складаны. У гонар газеты і тых, хто не шкадаваў свайго жыцця для выхаду яе ў свет на акупіраванай ворагам тэрыторыі, на пляцы Свабоды ў Мінску пастаўлены гранітны помнік: адлітыя з чыгуну газетныя лісты сведчаць аб мужнасці беларускага народа ў векапомныя дні Вялікай Айчыннай вайны. У асобе Івана Дзянісавіча непаўторна спалучаліся ўнутраная і знешняя прыгажосць. Усе, хто ў экстрэмальных умо-

вах ваеннага часу дзяліў з ім драбок солі і акрайчык хлеба, адзначаюць яго мужнасць і высокую духоўнасць. З-пад густой, добра дагледжанай чупрыны чорных валасоў іскрыўся прыветлівы барвовы позірк вачэй, агеньчык якіх заўсёды зычыў размоўцу-субсяседніку пажаданне добра і поспеху. Ён вылучаўся высокай агульнай інтэлігентнасцю і добрабычлівасцю. Сябры-партызаны гэту якасць вызначалі наступным гумарыстычным удакладненнем: да любой выпадкова сустрэтай у лясным гушчары птушкі альбо да ляснога вожыка ён звяртаўся толькі на Вы.

Пасля вызвалення Мінска ад акупантаў Іван Варвашэня быў на партыйнай рабоце. З 1950 г. — першы сакратар сталічнага гаркама. Праблемы пуску хлебазавода, трамвайнага парка, электрастанцый, заводаў, фабрык, аднаўлення навучальных устаноў, размяшчэння жыхароў, параненых воінаў былі яго першачарговымі задачамі і неймавернымі намаганнямі рашаліся паспяхова. З партызанскай апантанасцю Іван Дзянісавіч кіраваў аднаўленнем Мінска. Ён разумеў, што сталіца з'яўляецца варотамі з Захаду на Усход, і стараўся надаць гораду як мага прыгажэйшы выгляд. Варвашэня жыў заўтрашнім днём, але ўчарашні балюча вярэдзіў яго памяць. Сведчаннем можа быць і дубовая алея, што за чыгуначнай агароджай парку Марата Казея. Ускрай сучаснай вуліцы Янкі Купалы былі пасаджаны маладыя дрэўцы як памяць аб партызанскіх дубах, што ратавалі людзей у час варожых блокад. Дубы і каштаны, якія разрасліся ўздоўж Свіслачы, — сімвалы прыгажосці і мужнасці жыхароў Беларусі. Сучасны прыгожы паркавы масіў, што раскінуты ад праспекта Скарыны да вуліцы Багдановіча, успрымаецца як зялёны помнік Івану Варвашэню, клопатамі і рукамі якога быў закладзены падмурак помнікаў славы сынам Беларусі — Янку Купалу, Максіму Багдановічу, Марату Казею.

Ліхалецце вайны, напружаная дзяржаўная праца, фізічныя і псіхалагічныя перагрузкі заўчасна, на 54-м годзе, перарвалі прыгожую стужку яго жыццёвага шляху. Адвечная цішыня і зеляніна Вайсковых могілак, што па вуліцы Васіля Казлова, пабраціма і баявога сябра Івана Дзянісавіча Варвашэні, атульваюць надмагільны мемарыяльны помнік слыннаму сыну зямлі беларускай.

КРОК У КРОК З МУЖНАСЦЮ (ФЁДАР МАДОРАЎ)

Вялікая Айчынная вайна не застала мастакоў знянацку. Ужо 24 чэрвеня масквічы на сваіх вуліцах прыпынялі хаду каля плаката Кукрыніксаў «Беспощадно разгромим и уничтожим врага», а жыхары Ленінг-

рада паўтаралі словы з плаката В. Сярова «Били, бьем и будем бить!». Плакат І. Таїдзэ «Родина-мать зовет!» стаў патрыятычным заклікам для кожнага грамадзяніна савецкай дзяржавы. У гэтым жа шэрагу і творчая праца народнага мастака РСФСР, стваральніка мастацкай галерэі беларускіх партызан Фёдара Аляксандравіча Мадорава.

Яго творчы лёс, безумоўна, вызначаны месцам нараджэння: сяло Мсцёра Уладзімірскай вобласці — знакаміты цэнтр іканапіснага і адпаведнага прыкладнага мастацтва. Выхадзец са шматдзетнай сям'і рамесніка, Мадораў паспяхова закончыў іканапісную школу, авалодаў набытай прафесіяй і прадоўжыў пошукі ведаў і працы ў Маскве, Казані, Пецярбургу. Цярністы шлях прывёў Фёдара Мадорава ў Пецярбургскую акадэмію мастацтва да славутага настаўніка — У. Я. Макоўскага, які навучыў яго не капіраваць жыццё, а выбіраць самае вострае, характэрнае, што абуджае ў гледача высакароднае пачуццё даверу, захаплення, аптымізму.

У даваенны час, па ініцыятыве П. К. Панамарэнкі, Фёдар Мадораў быў запрошаны ў Беларусь для знаёмства з нацыянальнымі мастацкімі традыцыямі і для творчай працы над сюжэтным палатном «Народны сход у Заходняй Беларусі». Пэндзлю Мадорава належаць таксама эцюды «С. В. Прытыцкі» і «Беларускія жанчыны». Фашысцкая навала не парушыла сувязь мастака з Беларуссю. Ён увекавечыў у мастацкіх палотнах гістарычныя падзеі партызанскай барацьбы на тэрыторыі рэспублікі, стварыў галерэю партрэтаў Герояў Савецкага Саюза, самаадданых змагароў за гонар і незалежнасць Айчыны.

У грозным 1942 г. камандзір Мінскага партызанскага злучэння, першы сакратар абкама КП(б)Б Васіль Іванавіч Казлоў быў выкліканы на першую справадзачу пра дзейнасць падполля і развіццё партызанскага руху ў Беларусі. Аднойчы ў гасцініцу «Масква» зайшоў інтэлігентна апрануты чалавек, прадставіўся мастаком Мадоравым і папрасіў Казлова выкраіць трошкі часу для занатоўкі партрэта. Тут жа, у нумары, мастак эскізна акрэсліў сілуэт, вельмі падобны на постаць майго бацькі, вызначыліся нават асобныя дэталі — форма галавы, чуб густых валасоў, знаёмыя рысы твару. Наступныя сустрэчы ля мальберта былі вельмі кароткія, бо Казлова чакалі справы ваеннага часу.

Памятаю, Мадораў неяк арганізаваў паход групы сваіх новых знаёмых-партызан у складзе Васіля Казлова, Аляксея Бондара, генерал-лейтэнанта Міхала Канстанцінава і іх сем'яў у Трацякоўскую галерэю. Парог знакамітага храма мастацтва пераступалі з вялікім хваляваннем і пэўнай урачыстасцю. Калі дайшлі да экспазіцыі велізарнага сюжэтнага палатна А. А. Дайнекі «Абарона Севастопаля», то з палатна быццам палыхнуў нам у вочы агонь вайны. Здавалася, што мы не

толькі бачым рукапашную схватку матросаў Чарнаморскага флоту з ашалелымі фашысцкімі вылюдкамі, але і чуюм свае і чужыя галасы. Мадораў пільна сачыў за рэакцыяй партызан, жанчын, іхніх дзяцей і ў памяці, напэўна, накідваў новыя штрыхі да іх партрэтаў. Падобныя экспромты-эксперыменты пазнавальнага і выхаваўчага характару славуцы мастак практыкаваў не адзін раз.

Каталог карцін Фёдора Аляксандравіча Мадорава, выдадзены да 75-й гадавіны з дня яго нараджэння, налічвае 37 работ, прысвечаных прадстаўнікам Беларусі, удзельнікам партызанскага руху, падпольшчыкам. У мастацкай галерэі — славуцы людзі, імёны якіх зараз носіць вуліцы гарадоў, заводы, фабрыкі, школы. Сярод іх — К. Арлоўскі, І. Бельскі, Б. Булат, І. Варвашэня, Ф. Дуброўскі, А. Кляшчоў, В. Корж, В. Казлоў, М. Каралёў, М. Канстанцінаў, У. Лабанок, Р. Мачульскі, С. Маркевіч, М. Пакроўскі, М. Ф. Шмыроў (бацька Мінай), В. Талаш, У. Царук і іншыя.

Вялікую ўвагу надаваў Мадораў увекавечванню вобразаў жанчын, якія крок у крок з мужчынамі пракладвалі шлях да Перамогі. Гэта славуца гераіня Ліда Асмалоўская, Тамара Дубоўка, Марыя Осіпава, Таццяна Гаварэнь.

Масквічкі Галя Кірава і Ніна Макарава зусім юнымі па закліку сэрца прыйшлі на дапамогу тым, хто пакутаваў ад фашысцкіх «парадкаў» на Беларусі. Пасля падрыхтоўкі ў спецшколе падрыхтоўкі яны былі аб'яднаны ў групу Казіміра Пушчына, з вялікімі цяжкасцямі перайшлі лінію фронту і прыбылі ў штаб Мінскага партызанскага злучэння, дзе Раман Мачульскі вызначыў ім першачарговыя баявыя задачы. Партызаны-гастэлаўцы зацікавілі Мадорава, і сёння партрэты масквічоў — памяць непарушнай дружбы народаў Расіі і Беларусі, выпрабаванай агнём Вялікай Айчыннай вайны.

Мадораў стварыў шэраг сюжэтных палотнаў, прысвечаных партызанскай барацьбе. Адно з іх — «У штабе партызанскага руху» (1942—1943 гг.). Мне давялося быць сведкай працы Мадорава над эцюдамі і завяршэннем карціны. Работа грунтуецца на вялікім гістарычным матэрыяле, мае заглыблены ўнутраны філасофскі змест.

За сталом над разгорнутымі штабнымі картамі ў цэнтры сядзіць начальнік Цэнтральнага партызанскага штаба генерал-лейтэнант П. К. Панамарэнка. Абмяркоўваецца падрыхтоўка чарговай аперацыі — «Партызанскі канцэрт». Побач з ім Аляксей Бондар — начальнік разведкі Мінскага злучэння. Жэстам рукі і выразам твару ён быццам удакладняе канкрэтны пункт дзейнасці. Сядзячы побач, прыслухоўваецца да яго бацька Мінай, відавочна, што ён хоча дапоўніць план сваімі прапановамі. Пасля дэкладна нахіліўся над сталом камандзір Мінскага злучэння, генерал-маёр

В. Казлоў, выразны позірк якога красамоўна сведчыць: сто разоў адмерай і адзін раз адрэж. Да яго пляча прытуліўся дзед Талаш, акрылены надзеяй на хуткую сустрэчу з роднымі. Перамога не за гарамі — у гэтым перакананы і камандзір брыгады магілёўскіх партызан М. Ф. Каралёў. Ён гатовы да здзяйснення пастаўленых задач, што выяўляе яго постаць, амуніцыя, баявая зброя. Нам з сястрою Тамарай у 60-я гг. пашчасціла ўбачыць гэты твор на Волзе, у мастацкім музеі Ніжняга Ноўгарада.

У аналах мастака Ф. А. Мадорава ёсць сюжэтная работа, адзіная з гісторыі вайны, пра сустрэчу галоўнакамандуючага Савецкай Арміяй Сталіна з партызанамі. Сярод удзельнікаў сустрэчы ад Беларусі прысутнічалі П. Панамарэнка і В. Казлоў. Пададзены ў карціннай выяве гэты факт мае гістарычную аснову, які таксама ўвасоблены ў кінаэпапеі пра вайну рэжысёра Озерава, пададзены ў мемуарах В. Казлова «Людзі асобага складу», пазначаны ў гістарычных дакументах.

Такім чынам, мастак Фёдар Мадораў здолеў пакінуць вялікі след у адлюстраванні героікі ўсенароднай барацьбы на Беларусі. Ён удаа спалучаў у партрэтных працах гістарычны дакумент і рэалістычную праўду, стрыманасць каларыту, прытрымліваўся строгай кампазіцыйнай будовы і дасягнуў непаўторнай партрэтнай мастацкай індывідуалізацыі. За ўвагу да сябе і сваёй творчасці плаціў дабром. У 1944 г. на партрэце майго бацькі Мадораў напісаў: «Дорогому В. Н. Козлову дар мой, в знак искреннего уважения и преданности за твои блестящие партизанские дела в тылу врага! Родина благодарна тебе и никогда не забудет народ твой вклад. Любящий тебя твой мастак Федор Мадоров. Москва 1944 г.».

У пасляваенны час Фёдар Аляксандравіч не парываў цеснай сувязі з Беларуссю, працягваў пачатую ў вайну працу над беларускімі матэрыяламі, арганізоўваў свае мастацкія выставы. Мадораў дапамагаў стварэнню нацыянальнага Беларускага мастацкага музея. Ён адшукваў у калег яго творчага цэху, у калекцыянераў рэдкія экспанаты, якімі папаўняў музей. Яго таленавітыя карціны захоўваюцца ў Мінску, а сам аўтар з гонарам насіў высокае званне заслужанага дзеяча мастацтваў Рэспублікі Беларусь.

ДВОЙЧЫ ГЕРОЙ — ЛЕАНІД БЯДА

Беларуская зямля вылучаецца сваёй прыгажосцю, а яе народ мужнасцю, шчодрасцю, інтэрнацыянальным патрыятызмам. Гэта засведчыў сын украінскага народа двойчы Герой Савецкага Саюза Леанід Ігнатавіч Бяда.

Выхаванец сялянскай сям'і з вёскі Новапакроўка Кустанайскай вобласці Лёня Бяда з юначых гадоў захапляўся авіяцыяй. З вялікай зайздасцю разглядаў форму лётчыкаў. Выпрабоўваў сваю «жужыц» скокамі з высокіх дрэў, у таварыскіх паядынках аднагодкаў. Бацьку хацелі мець у сваёй сям'і сына-настаўніка. Асабліва змагалася за гэту мару маці Марыя Антонаяна. І ён паступіў у настаўніцкі Уральскі інстытут. Студэнтам шмат часу аддаваў аэраклубу, а пасля прызыву ў армію быў залічаны ў Чкалаўскую авіяцыйную школу. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны рваўся на фронт. У жніўні 1942 г. трапіў пад Сталінград у складзе 75-га гвардзейскага штурмавога авіяпалка. Быў паранены ў руку і галаву, але самалёт прывёў на свой аэрадром.

Вельмі хутка авалодаў майстэрствам лётчыка штурмавой авіяцыі. На штурмавіку «Іл-2» наносіў удары па пазіцыях ворага, знішчаў тэхніку на розных камунікацыйных шляхах, сціраў з зямлі фашысцкія аэрадромы, рабіў вылеты ў глыбокі тыл. Адночы быў збіты. Выратаваў аднапалчане. Да вясны 1944 г. на рахунку было 109 паспяховых вылетаў. У час беларускай аперацыі «Баграціён» 26.04.1944 г. атрымаў званне Героя Савецкага Саюза. Гэта ўзнагарода як бы прадвызначыла яму будучую непарывную сувязь з Беларуссцю.

Ваяваў Бяда апантана. Баявому майстэрству па-добраму зайздасцілі сябры, а ворагі малілі Бога не сустрэцца з ім на сваім шляху. За паспяховае выкананне наступных 105 баявых аперацый 26.06.1945 г. Леанід Ігнатавіч атрымаў другую Зорку Героя Савецкага Саюза. Вайну пачаў пад Сталінградам, а закончыў у Германіі. Быў удзельнікам паветранага Парада Перамогі на Чырвонай Плошчы ў Маскве, узначальваючы групу штурмавой авіяцыі.

Пераглядаю сямейны альбом Леаніда Ігнатавіча. Углядаюся ў даваенны фотаздымак трох сяброў-аэраклубнікаў. Апануты ў камбінезоны, светлыя кашулі, на галовах — лётчыцкія шлемафоны з велізарнымі акулярамі — галоўным сведчаннем гонару хлопцаў. Параўноўваю са здымкам удзельнікаў Парада Перамогі. У ніжнім радзе строгі позірк двойчы Героя М. Г. Гарэева, побач з ім двойчы Герой М. Ц. Сцепанішчаў. У верхнім радзе постаць лётчыка, гатовага да баявога вылету, тройчы Героя Савецкага Саюза І. Н. Кажадуба, а побач сціпла стаіць маладзенькі, падцягнуты, з іканастасам баявых узнагарод на кіцелі двойчы Герой Савецкага Саюза Л. І. Бяда. На грудзях герояў сярод шматлікіх узнагарод ордэн Аляксандра Неўскага, якім адзначаліся асаблівыя заслугі афіцэрскага саставу.

Майстэрства і веды, набытыя ў час вайны, Бяда ўдасканальваў у пасляваенны перыяд. У 1950 г. закончыў паветраную акадэмію,

у 1957-м — Акадэмію Генштаба і прадоўжыў службу ў Чырванасцяжнай Беларускай ваеннай акрузе. Двойчы выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР, быў дэпутатам гарадскога і абласнога саветаў. Пры выкананні дэпутацкіх абавязкаў адкрыліся новыя рысы асобы Леаніда Бяды. У час складаных сельскагаспадарчых работ, выкліканых умовамі надвор'я, аказваў калгасам тэхнічную дапамогу, аб'ядноўваў, так бы мовіць, праблемы зямлі і неба ў адзін дзяржаўны клопат. Дэпутацкую працу ён арганічна спалучаў з вайсковымі інтарэсамі. Шматлікія яго выхаванцы пільна ахоўваюць паветраныя рубяжы СНД, добрасумленна служаць у беларускім авіяатрадзе, працуюць у Мінскім авіякаледжы, шчыруюць на ніве мірнай працы; высока нясуць гонар роднай айчыны беларускія касманаўты Пётр Клімук і Уладзімір Кавалёнак.

Трагічная выпадковасць пры выкананні службовага абавязку ў 1976 г. абарвала жыццё легендарнага лётчыка-героя XX ст. Асоба двойчы Героя Савецкага Саюза Леаніда Бяды ўвекавечана ў назвах вуліц г. Мінска, Ліды, у манументе-помніку г. Кустаная. Леанід Ігнатавіч быў ганаровым грамадзянінам Кустаная, Ліды, Бетэга (ПНР). На Усходніх могілках Мінска яму пастаўлены помнік, створаны вядомым скульптарам Іванам Міско.

«...ЖЕЛАЯ БЫСТРЕЙШЕГО РАЗГРОМА»

В годы войны миллионы советских людей отдавали для фронта, для Победы свои сбережения, заработанные деньги, стипендии... Юноши и девушки советской столицы, например, собирали средства, на которые было построено звено боевых самолетов «Московский студент».

Свой вклад на строительство авиазвена внесла и студентка Ольга Козлова — дочь прославленного командира белорусских партизан Василия Ивановича Козлова. В письме к Сталину Ольга выразила чувства, руководившие тогда ею.

«Дорогой Иосиф Виссарионович!

Я, студентка московского нефтяного института, воспитанная советской школой, люблю свою родину, партию, комсомол, который вырастил, воспитал и дал мне счастливую жизнь. Воодушевленная успехами Красной Армии на фронтах отечественной войны и желая быстрее разгрома немецких захватчиков, вношу на строительство звена боевых самолетов «Московский студент» все свои сбережения — 1000 рублей. Этим самым я помогу нашей Красной Армии и славным партизанам, в числе которых находится мой отец, нанести быстрее и сокрушительный удар.

Дорогой Иосиф Виссарионович!

Я, студентка московского нефтяного института
воинственная советской школы, люблю свою
родину, партию, комсомола, который вырос из
воинства и дал мне счастливую жизнь.
Воздушная победа Красной Армии на
фронте отечественной войны и, желая
быстрейшего разгрома немецких захватчиков
внушу на строем левого звена борьбы
самолетов "Московский студент" все свои
сбережения - 1000 рублей. Этих денег я
помогу нашей Красной Армии и
славным партизанам, в числе которых
находится мой отец, нанесет быстрый
и сокрушительный удар.
Буду, что все студенты Москвы
примут горячее участие в создании
этого Сталинского звена.

г. Москва Козлова Ольга Васильевна

6/1-42

НЕФТИНОЙ ИНСТИТУТ

СТУДЕНТКЕ товарищу Ольге Васильевне КОЗЛОВОЙ

Благодарю Вас, Ольга Васильевна, за Вашу заботу
о воздушных силах Красной Армии.

Примите мой привет и благодарность Красной Армии.

И. Сталин

Думаю, что все студенты Москвы примут горячее участие в создании этого Сталинского звена.

г. Москва. Козлова Ольга Васильевна.

6/I-42».

И вот ответ Верховного Главнокомандующего И. В. Сталина

«Нефтяной институт

Студентке товарищу Ольге Васильевне Козловой.

Благодарю Вас, Ольга Васильевна, за Вашу заботу о воздушных силах Красной Армии.

Примите мой привет и благодарность Красной Армии.

И. Сталин».

УРОКІ ЎВЕКАВЕЧАННЯ ПАМЯЦІ ЎДЗЕЛЬНІКАЎ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

У гісторыі народаў ёсць даты, на якія ніколі не спусціцца змрок часу. У Беларусі да ліку такіх адносіцца свята Вялікай Перамогі савецкіх народаў над нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Урачыста мы адзначылі 60-годдзе Перамогі, цяжкую франтавую падрыхтоўку да якой пачалі ў спякотную нядзелю 22 чэрвеня 1941 г., калі ваеннаслужачыя пагранічных застаў трымалі гераічную абарону дзяржаўных граніц СССР ад вераломнага нападу фашысцкага вермахта Трэцяга рэйха. Словы Наркома замежных спраў СССР В. М. Молатава з паведамленнем аб пачатку вайны «Наша справа справядлівая. Вораг будзе разбіты. Перамога будзе за намі!» набылі ключавы сэнс у жыцці кожнага. Яны пранізвалі змест мастацкіх плакатаў-заклікаў, публіцыстычных артыкулаў, радыёзвароты, пісьмы з фронту, паэзію і прозу.

Для знішчэння фашысцкай чумы, якая навісла над нашай радзімай, ураду краіны саветаў неабходна было аб'яднаць у адзіны кангламерат усе эканамічныя, матэрыяльныя рэсурсы дзяржавы, духоўныя сілы народа і падпарадкаваць іх гераічнай барацьбе з ворагам.

Першы шквал бамбёжкі фашысцкага агрэсара абрушыўся на Мінскі чыгуначны вакзал і на суседні з ім універсітэцкі гарадок. Арганізаванай эвакуацыі універсітэта не атрымалася. Студэнты і выкладчыкі занялі сваё месца ў шэрагах абаронцаў Радзімы. У рэспубліцы разгарнуўся ўсенародны партызанскі рух.

2 чэрвеня 1942 г. у Маскве бюро ЦК КП(б)Б разгледзела на сваім пасяджэнні пытанне аб аднаўленні БДУ і звярнулася за падтрымкай да ўрада СССР. 15 мая 1943 г. СНК СССР выдаў пастанову аб аднаўленні работы Беларускага дзяржаўнага універсітэта ў Падмаскоўі на

чыгуначнай станцыі Сходня. Тэарэтычна і практычна пачалося адраджэнне Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Рэктару Парфёну Пятровічу Савіцкаму была даручана справа дзяржаўнай важнасці: за кароткі тэрмін сабраць выкладчыкаў і распачаць работу са студэнтамі. Пасля цяжкага франтавага ранення і шпітальнага лячэння быў выкліканы на Сходню Міхась Рыгоравіч Ларчанка, былы супрацоўнік Акадэміі навук БССР, і прызначаны дэканам філалагічнага факультэта і загадчыкам кафедры беларускай літаратуры. Вядомы арганізатар партызанскага руху на Браншчыне беларус Іван Васільевіч Гутараў, былы навуковы супрацоўнік АН БССР, узначаліў кафедру рускай літаратуры.

На Сходні я сустрэла і франтавіка-адраджэнца БДУ, будучага народнага пісьменніка Беларусі, лаўрэата Ленінскай прэміі Івана Паўлавіча Мележа. Пасля цяжкага ранення ён быў залічаны студэнтам для завяршэння адукацыі, распачатай у 1939 г. у Маскоўскім інстытуце гісторыі, філасофіі і літаратуры, і адначасова прызначаны на пасаду выкладчыка вайскавай справы ўніверсітэта. Зімою Іван Паўлавіч у прамерзлым памяшканні амаль нятопленага класа-аўдыторыі выкладаў курс вайскавай падрыхтоўкі, тлумачыў ідэалогію і тактыку вермахта, а як толькі прыгрэла сонейка, Мележ павёў сваё дзявочае войска на муражок займацца страявой падрыхтоўкай. Дзяўчаты адна перад адной стараліся бездакорна выконваць усе каманды лейтэнанта Мележа. Канфузы атрымоўваліся толькі з каманды «Кругом!» і «Бягом!». Студэнцкі абутак рознага памеру і паходжання не заўсёды падначальваўся камандзе выкладчыка і груз у веснавой твані.

Маёй першачарговай задачай студэнткі філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта быў абавязак паспяхова за кароткі тэрмін у складаных Сходненскіх умовах авалодаць прафесійнымі ведамі, падрыхтавацца да працы ў вызваленых ад ворага раёнах Беларусі.

У Сходненскі перыяд вучобы мой бацька, камандзір Мінскага партызанскага злучэння, Герой Савецкага Саюза Васіль Іванавіч Казлоў даручыў мне наладзіць пошукі сем'яў беларускіх партызан, якія ў час эвакуацыі рассыпаліся па ўсёй тэрыторыі Саюза. Беларускі штаб партызанскага руху імкнуўся аказаць ім матэрыяльную дапамогу. Я трымала сувязь з работнікамі Цэнтральнага партызанскага штаба Пятром Абрасімавым, узбагачалася звесткамі ад вайскоўцаў і партызан у час наведвання беларускай зямлячкай сталоўкі, што размяшчалася ў горадзе Маскве па вуліцы Арбацкай. Мая паштовая скрынка знаходзілася ў нумары 310 гасцініцы «Масква», у якім на пэўны час

размясцілася наша сям'я. Першыя поспехі пошуку прынеслі вялікую радасць. Адшукала сям'ю сакратара Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б Івана Варвашэні, намесніка камандзіра злучэння Іосіфа Бельскага, наладзіла сувязь з сям'ёю камандзіра партызанскага атрада «Беларусь» Мікалая Пракопавіча Пакроўскага, рэдактара Старобінскай падпольнай газеты Івана Жаўнова, начальніка партызанскага спецатрада Арцэмія Васілеўскага. За паспяховую працу атрымала асабістую падзяку і вельмі каштоўны для часу вайны падарунак — гадзіннік — ад сакратара ЦК КП(б)Б Панцеляймона Панамарэнкі.

Вестка аб існаванні ў Маскве незвычайнай партызанскай пошты разнеслася па розных раёнах краіны. Мая паштовая скрынка з дня ў дзень запаўнялася паштоўкамі, а затым пачалі прыходзіць для пасылкі ў падарунак партызанам кісеты махоркі, самасаду, шкарпэтки. Куфэрак з лістамі ваеннага часу, як дарагую памяць, захоўваю па сёння і зрэдку выкарыстоўваю эпістальны матэрыял у сваіх публіцыстычных і навуковых працах. Так, у зборніку «Наша Перамога», выдадзеным РВУ «Літаратура і мастацтва» ў 2004 г. і прысвечаным 60-годдзю вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх акупантаў, у нарысах, прысвечаных партызанскаму мастаку Фёдару Мадараву, беларускаму самародку партызану Васілю Талашу, арганізатару ўсенароднай барацьбы партызану Івану Варвашэні, камандзіру Мінскага партызанскага злучэння Васілю Казлову, двойчы Герою Савецкага Саюза лётчыку Леаніду Бядзе падала матэрыял, які часткова пачэрпнула з архіва маёй партызанскай пошты часу Вялікай Айчыннай вайны.

Пасля вызвалення Беларусі ад акупантаў мая пошукавая праца прадоўжылася і набыла новыя формы. На кватэру сакратара абкома КП(б)Б, а з 1948 г. старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР В. І. Казлова прыходзілі лісты службовага зместу (заявы, просьбы, пытанні, пошукі і інш.). Студэнцтва БДУ з маёю дапамогаю звярталася таксама да яго з рознымі пытаннямі і просьбамі. Я беражліва перадавала бацьку сабраны матэрыял і адчувала, што яго хваляюць і клопоццяць праблемы жыцця ўніверсітэцкага калектыву.

В. І. Казлоў кантраляваў і садзейнічаў пастаяннай сувязі партыйных і савецкіх органаў з камсамольскімі арганізацыямі ВНУ. У зале пасяджэнняў Вярхоўнага Савета ён ладзіў рэгулярныя сустрэчы з камсамольскім, партыйным і прафсаюзным актывам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, на якіх выступаў з дакладамі па бягучых актуальных грамадска-палітычных і эканамічных праблемах жыцця. На сустрэчах уздымаліся надзённыя пытанні, а затым вырашаліся ў рабочым дзяржаўным парадку. Падчас самастойнай выкладчыцкай

і куратарскай выхаваўчай працы са студэнтамі БДУ, шэфскага клопату аб будаўнічых атрадах, я выкарыстала бацькоўскую школу работы з людзьмі, моладдзю, часта звярталася да яго за практычнымі парадамі і дапамогай.

Пасля заканчэння вайны пачалася дзяржаўная падрыхтоўка да правядзення выбараў у Вярхоўны Савет СССР, БССР і мясцовыя саветы. Студэнцтва актыўна ўключылася ў гэту адказную палітычную кампанію, з патрыятычным натхненнем і грамадзянскай адказнасцю моладзь працавала агітатарамі, выконвала шматлікія даручэнні выбарчых камісій, праводзіла вялікую грамадска-палітычную і культурна-масавую работу сярод насельніцтва. Грамадзянскія клопаты моладзі зліваліся з дзяржаўнымі ў адзінае рэчышча. Выкладчыкі і студэнты БДУ жылі адною сям'ёю. У дні свят 8 Сакавіка, Савецкай Арміі, 1 Мая са сваіх харчовых картак арганізоўвалі незабыўныя сумесныя вячэры-складчыны. Традыцыі братэрства бацькоў-ветэранаў мінулай вайны станоўча ўплывалі на агульную атмасферу БДУ пасляваеннага часу. Вайна балюча крывавіла ў біяграфіі кожнага студэнта, наглядна паўставала з руін народнай гаспадаркі.

Пазней, калі сама стала выкладчыцай, у час лекцыйных заняткаў, аналізуючы мастацкае ўвасабленне гістарычных падзей Вялікай Айчыннай вайны ў творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Міхася Лынькова, Івана Шамякіна, Янкі Брыля, Івана Мележа, Васіля Быкава, Івана Навуменкі і інш., я імкнулася засяродзіць увагу на асаблівасцях гістарызму твораў, вызначыць праблему гераічнага і трагічнага ў лёсе народа, звярнуць увагу на вобразы прататыпаў літаратурных герояў (К. С. Заслонава, І. Д. Чарняхоўскага, М. П. Шмырова, Д. П. Бумажкова, В. І. Казлова і інш.). Для паглыбленай прафесійнай падрыхтоўкі выпускнікоў універсітэта распрацавала спецкурсы «Партызанскі свет у беларускім вершы», «Мастацкае ўвасабленне Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай літаратуры», праграму спецсемінара «Асаблівасці гістарызму ў мастацкім адлюстраванні Вялікай Айчыннай вайны ў творах беларускай прозы». На лекцыях і практычных занятках абавязкова вывучаліся навейшыя навуковыя даследаванні, прысвечаныя гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, мемуарныя творы палкаводцаў, ветэранаў, зборнікі да юбілейных дат Перамогі. Пасля вывучэння тэарэтычных навуковых прац аб вайне і кансультацый студэнты атрымлівалі індывідуальныя заданні па зборы ўспамінаў, публікацый, фотаматэрыялаў, лістоў, рэліквій часу вайны, якія выкарыстоўвалі ў курсавых і дыпломных работах.

Вялікую карысць для паглыбленага вывучэння падзей Вялікай Айчыннай вайны прыносяць практычныя заняткі на плошчах Дзяржаў-

нага музея Вялікай Айчыннай вайны. Арганізаваныя на базе музея навуковыя канферэнцыі, сустрэчы з ветэранамі, даследаванне архіўных матэрыялаў садзейнічаюць грунтоўнаму храналагічнаму вывучэнню кульмінацыйных вайсковых аперацый ваеннага часу, аналітычнаму аналізу гістарычных падзей, уплываюць на развіццё студэнцкай навукова-даследчай працы.

Набыўшы вопыт на практычных аўдыторных занятках, у перыяд педагагічнай практыкі, студэнты мэтанакіравана падключаюцца да збору матэрыялаў аб вайне для пашырэння экспазіцый школьных музеяў. Сярод прыкладаў музей Героя Савецкага Саюза В. І. Казлова ў 122-й школе Мінска, музей Героя Савецкага Саюза П. М. Машэрава, музей Героя Савецкага Саюза М. П. Шмырова ў Мінску, збор і афармленне матэрыялаў аб Вялікай Айчыннай вайне ў СШ № 5 г. Салігорска, Навасадскай СШ Барысаўскага раёна, Жлобінскай школе № 8 і інш. З гэтымі школамі сумесна з калектывам філалагічнага факультэта я трымаю пастаянную сувязь, аказваю метадычную дапамогу. Неаднаразова праводзіла для настаўнікаў выязныя калектыўныя кафедральныя кансультацыі па гісторыі беларускай літаратуры.

Трывала ўвайшоў у біяграфію моладзі трэці працоўны семестр, які ажыццяўляецца студэнцкімі будаўнічымі атрадамі. Па выніках працы атрадам прысвойваецца імя славутых сыноў і дачок рэспублікі, герояў мінулай вайны, герояў працы. У свой час будатрады дзейнічалі на шырокіх прасторах былога СССР і плённа спалучалі фізічную працу з палітыка-выхаваўчай і грамадскай дзейнасцю, у якой вялікае месца адводзілі знаёмству мясцовага насельніцтва з эканамічнымі дасягненнямі Беларусі, з развіццём нацыянальнай культуры, поспехамі літаратуры і мастацтва. Я і сёння трымаю цесную сувязь з будаўнічымі атрадамі, з моладдзю з БРСМ.

Другая сусветная вайна была афарбавана крывёю воінаў-інтэрнацыяналістаў. Воіны розных народаў свету паклалі свае цагліны ў п'е-дэстал Перамогі над фашызмам. У час замежнай азнямяляльнай практыкі студэнты філфака адшукалі шмат цікавых матэрыялаў аб воінах, якія змагаліся на тэрыторыі Беларусі. Так, у час наведвання Балгарыі адбылася сустрэча моладзі БДУ з аднагодкамі Лілі Карастаянавай, дачкі балгарскага народа, што загінула ў гераічным змаганні за свабоду беларускага народа. Зерне славянскага адзінства, пасеянае на нашай зямлі балгаркай Ліляй Карастаянавай у час Вялікай Айчыннай вайны, прарасло ў мірныя дні кветкай дружбы нашай сям'і з балгарскай рэвалюцыянеркай, паплечніцай Георгія Дзімітравы Кацяй Богушавай, з дацэнтам Сафійскага ўніверсітэта імя Охрыцкага Лідзіяй Тарзійскай.

У Славакіі мы падтрымліваем пастаянную цесную сувязь з сям'ёй Героя Савецкага Саюза Яна Налепкі, начальніка штаба 101-га славацкага палка, арганізатара антыфашысцкай групы, якая пачала свой зорны шлях за незалежнасць сваёй радзімы ў шэрагах народных мсціўцаў Беларусі.

Беларускі народ беражліва захоўвае памяць аб войнах-інтэрнацыяналістах, якія ахвяравалі сваё жыццё ў імя знішчэння фашысцкага захопніцкага ярма. Аб гэтым сведчыць і мемарыяльная дошка на плошчы Свабоды ў Мінску, прысвечаная нямецкаму антыфашысту, Герою Савецкага Саюза Фрыцу Шменкелю.

У час святкавання 60-годдзя Вялікай Перамогі члены міжнароднай арганізацыі ветэранаў Другой сусветнай вайны карысталіся ўсенароднай пашанай, былі надзелены асабістым клопамат Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Аляксандра Лукашэнкі, вялікае ўражанне пакінула ў іх адкрыццё Прэзідэнтам архітэктурна-скульптурнага знакасімвала «Беларусь партызанская» і сумесная з ім вячэра ў імпрэзаванай салдацкай палатцы. Незабыўныя эмацыянальныя сустрэчы ветэранаў з моладдзю Рэспублікі Беларусь адбыліся ў час свята Перамогі на месцах баявых аперацый партызанскіх атрадаў, брыгад, злучэнняў. Райвыканкам Любанскага раёна (старшыня Валерый Іванавіч Грыбанаў) сумесна з грамадскасцю добра ўпарадкаваў мемарыяльны комплекс гісторыі мінулай вайны — «Партызанскі востраў Зыслаў» — месца дыслакацыі штаба Мінскага партызанскага злучэння, пляцоўку першага партызанскага аэрадрома. Там, на Міншчыне, пакінуў свой глыбокі след партызанскі атрад імя М. Ф. Гастэлы. На востраве Зыслаў адбылася сустрэча насельніцтва Любаншчыны з шэфамі — пабрацімамі з Гатчынскага раёна Ленінградскай вобласці, Паўлава-Пасадскага раёна Маскоўскай вобласці, Някрасаўскага раёна Яраслаўскай вобласці, Фрунзенскага раёна горада Мінска. На мітынгу была прынята рэзалюцыя аб умацаванні і далейшым развіцці шэфскай працы гэтых раёнаў на карысць народаў Расіі і Беларусі.

Дзеці, унукі і праўнукі ветэранаў Вялікай Айчыннай вайны ў час святкавання 60-годдзя Вялікай Перамогі далі клятву: «Верай і праўдай служыць свайму народу, з дня ў дзень клапаціцца аб эканамічным росквіце Рэспублікі Беларусь, умацоўваць яе магутнасць і абараназдольнасць, берагчы як зрэнку вока незалежнасць і высокую грамадзянскую годнасць Беларусі, якая заняла «свой пачэсны пасада між народамі», захоўваць і памнажаць традыцыі дружбы з усімі дэмакратычнымі сіламі свету.

ВЯЛІКАЯ ПЕРАМОГА Ў ЛЁСЕ ВЫКЛАДЧЫКАЎ КАФЕДРЫ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ XX ст.

У двары галоўнага корпуса Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, непадалёку ад бронзавых помнікаў славутым людзям нашай зямлі Еўфрасінні Полацкай, Кірылу Тураўскаму, Міколу Гусоўскаму, Францыску Скарыну, Сымону Буднаму, Васілю Цяпінскаму замаскіраваны зелянінай стаіць сціплы з бетону і крошкі знак-сімвал памяці студэнтам і выкладчыкам універсітэта — удзельнікам Вялікай Айчыннай вайны. Ідэйны змест помніка ўвасоблены праз мастацкую дэталю — аўтамат Калашнікава, уціснуты ў расколіну ромба. Дэталю «зброі» навяла мяне на думку расказаць аб войнах, у чых руках была яна, якой мэце служыла і якімі шляхамі калектыў кафедры беларускай літаратуры XX ст. БДУ ішоў да Перамогі.

Цяжка ўспамінаць спякотную нядзелю 22 чэрвеня 1941 г. Вайна грывнула нечакана для насельніцтва савецкай дзяржавы. Выхаваныя вайскавай дактрынай даваеннага часу, мы былі перакананы, што калі давядзецца ваяваць, то толькі на чужой тэрыторыі. Першы шквал бомбавых удараў фашысцкага агрэсара абрушыўся на Мінск, у тым ліку на чыгуначны вузел, на вакзал і на суседні з ім універсітэцкі гарадок. Арганізаванай эвакуацыі БДУ не атрымалася. Студэнт філфака Іван Кудраўцаў у сваіх пісьменніцкіх успамінах пісаў аб сумесных мытарствах-вандраваннях з рэктарам БДУ Парфенам Пятровічам Савіцкім па прыфрантавых раёнах Беларусі і Расіі. Бежанцы і эвакуіраваныя беларусы, як зярняткі са спелага коласа, рассыпаліся па велізарнай тэрыторыі дзяржавы, розных франтах і партызанскіх злучэннях.

2 чэрвеня 1942 г. Бюро ЦК КП(б)Б разглядала на сваім пасяджэнні ў Маскве пытанне аб аднаўленні БДУ і звярнулася за падтрымкай да ўрада СССР. 15 мая 1943 г. СНК СССР прыняў пастанову «Аб аднаўленні работы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта». Дзякуючы клопатам урада БССР і матэрыяльнай дапамозе Штаба партызанскага руху Беларусі ў кастрычніку месяцы на станцыі Сходня пад Масквой у драўляным памяшканні былой школы расчыніліся дзверы для студэнтаў і выкладчыкаў БДУ.

Пачалося ўзнаўленне работы вышэйшай навучальнай установы. Вестка аб гэтых падзеях ускалыхнула насельніцтва як на прасторах Саюза, так і ў акупіраванай ворагам Беларусі. Рэктару БДУ П. П. Савіцкаму была даручана справа дзяржаўнай важнасці. Яго арганізатарскія здольнасці, набытыя на гаспадарчай мірнай працы і памножаныя на дальнабачнасць, камунікабельнасць, працоўную самаадданасць,

дазволілі яму ў кароткі тэрмін двухпавярховую драўляную прыгарадную школу Падмаскоўя ператварыць у будынак для 300 чалавек.

Адным з першых сярод франтавікоў пасля цяжкага ранення і працяглых шпітальных лекаў усклаў на сябе абавязкі дэкана філалагічнага факультэта, загадчыка кафедры беларускай мовы і літаратуры капітан савецкай арміі Міхась Рыгоравіч Ларчанка, былы старшы навуковы супрацоўнік Акадэміі навук БССР. Не залячыўшы раны, хаваючы ад студэнтаў свае фізічныя пакуты, не акцэнтуючы ўвагу на роздумах аб лёсе сям'і, што засталася на акупіраванай ворагам тэрыторыі, Міхась Рыгоравіч пачаў збіраць кагорт студэнтаў, раскіданых па тэрыторыі Савецкага Саюза. М. Р. Ларчанка быў надзелены выразнай нацыянальнай ментальнасцю. Кожнага, хто пераступаў парог яго сціплага кабінета, ён сустракаў добразычлівай усмешкай, уважліва ставіўся да просьбаў, прапаноўваў парады-паслугі. Міхась Рыгоравіч хараша чытаў лекцыі па ўсіх перыядах гісторыі беларускай літаратуры, быццам бы веў студэнтаў па шляхах мінулага Беларусі, адчыняў ім духоўныя скарбонкі свайго народа.

У час вайны М. Р. Ларчанка, карыстаючыся архівамі і бібліятэкамі Масквы, нарыхтоўваў матэрыялы для навуковых даследчых прац, прысвечаных ідэям славянскай супольнасці, братэрству і адзінству народаў, заклаў асновы сваёй навуковай школы, з якой выйшлі знакамітыя людзі Беларусі. Словы ўдзячнасці і прызнання свайму настаўніку яны выказалі ў зборніку «Імёнаў слаўнае аблічча», падрыхтаваным Алесем Бельскім. М. Р. Ларчанка за баявыя заслугі быў адзначаны шматлікімі дзяржаўнымі ўзнагародамі. Сярод іх у музеі факультэта ёсць медалі «50 год Узброеных Сіл СССР» і «60 год Узброеных Сіл СССР».

У калектыве БДУ вылучаўся Іван Васільевіч Гутараў — бранскі партызан, маёр Узброеных Сіл СССР, на тую пару выкладчык кафедры рускай літаратуры. Ён зачароўваў студэнтаў энцыклапедычнымі ведамі, метадыкай выкладання, творчымі сустрэчамі і сяброўскімі сувязямі з рускімі пісьменнікамі А. Фадзеевым, М. Шолахавым, Ф. Панфёравым і інш. Іван Васільевіч у час вайны чытаў лекцыі наездамі з партызанскага краю, узначальваў партыйную арганізацыю Саюза пісьменнікаў СССР. Ён абараніў доктарскую дысертацыю, у якой даследаваў арсенал сродкаў вуснай народнай творчасці, матэрыялы партызанскага друку, якія служылі мсціўцам зброяй у барацьбе з акупантамі, вызначыў жыццесцвярджальную сілу, духоўнае і творчае багацце беларускага народа перыяду вайны. У Дзяржаўным музеі Вялікай Айчыннай вайны Рэспублікі Беларусь экспануюцца яго цікавыя дакументы і ўзнагароды, а сярод іх самыя высокія — ордэны Леніна

і Чырвонага Сцяга, якімі ён быў адзначаны за ўдзел у партызанскай барацьбе з акупантамі.

Да плеяды франтавікоў-адраджэнцаў БДУ таксама належыць Іван Паўлавіч Мележ. Хмара вайны навісла над ім у час вайсковай службы ў Закарпацці. І. П. Мележ зведаў горыч адступлення, прайшоў праз жорсткія баі, быў двойчы цяжка паранены і пасля доўгага лячэння адпраўлены ў тыл. Прачытаўшы звестку аб аднаўленні працы БДУ, хутка праклаў да яго шляхі і быў залічаны студэнтам для завяршэння адукацыі, якую распачаў у 1939 г. у Маскоўскім інстытуце гісторыі, філасофіі і літаратуры. Адначасова ён выкладаў ваенную справу. Пад яго камандаваннем і мне давялося асвойваць курс маладога байца. Зімою Іван Паўлавіч, нягледзячы на холад у памяшканні класа-аўдыторыі, выкладаў студэнтам (сярод якіх былі ў асноўным дзяўчаты) курс розных вайсковых уставаў, тлумачыў стратэгію і тактыку вермахта. Як толькі прыгрэла сонейка, І. П. Мележ павёў сваё дзявочае войска на муражок, дзе мы пачалі займацца страявой падрыхтоўкай. Дзяўчаты стараліся бездакорна выконваць усе каманды. Канфузы здараліся толькі з камандамі «Кругом!» і «Бягом!». Ногі, абутыя ў рознага памёру калёшы, валёнкі, дабітыя салдацкія боты, атопкі, не заўсёды падпарадкоўваліся камандзе, і студэнткі ружавелі ад сваёй «вайсковай» нязграбнасці. Лейтэнант І. П. Мележ далікатнай манерай паводзін, усмешлівым добрабычлівым позірмам трымаў у палоне ўсю тагачасную універсітэцкую жаночую раць, але да пары — да прыезду яго маладой жонкі, прыгажуні з немаўляткам-дачужкай.

Пасля вяртання БДУ ў Мінск мы разам з Іванам Паўлавічам сустрэлі Перамогу. Народны пісьменнік Беларусі, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўнай прэміі доўгі час працаваў на кафедры беларускай літаратуры XX ст. У склад гэтай кафедры пэўны час уваходзілі выкладчыкі мовы, і адзін з іх — Міхаіл Іванавіч Жыркевіч, дэмабілізаваны па хваробе і ўзросце. Вялікі вопыт жыцця ён імкнуўся перадаць моладзі праз розныя практычныя парады. Знешне патрабавальны, а ў душы клапатлівы, як бацька, Міхаіл Іванавіч аберагаў нас у час паездак на станцыю Хімкі для набыцця хлеба па картках для ўсяго ўніверсітэта, а таксама ў час нарыхтоўкі лесу ў мясцовым лясніцтве для ацяплення памяшкання. М. І. Жыркевіч вельмі даступна, сродкамі ўласнай метадыкі адкрываў нам сакрэты беларускай арфаграфіі, агучваў мелодыю роднай беларускай мовы. Пасля Перамогі над фашысцкімі захопнікамі дацэнт, заслужаны дзеяч навукі М. І. Жыркевіч плённа, з вялікай аддачай узначальваў кафедру беларускай мовы і літаратуры. Яго вобраз як прататып знайшоў мастацкае ўвасабленне ў творчых працах вучняў Івана Курбекі, Рыгора Семашкевіча, Івана Кудраўцава і інш.

Я паведала кароткія звесткі пра адраджэнцаў-выкладчыкаў першай філфакаўскай хвалі БДУ. Але ж была і другая, і трэцяя. Па біяграфіях членаў кафедры беларускай літаратуры XX ст. можна напісаць дакладную гісторыю Вялікай Айчыннай вайны. Так, разам з намі працаваў удзельнік Сталінградскай бітвы Леанід Антонавіч Царанкоў. Аднойчы, пасля чарговай сустрэчы са сваімі аднапалчанамі, уразіў нас падарункам: прывёз садацкі кісет, абпалены ў час той бітвы і напоўнены зямлёй, перамешанай з металічным шротам. Высокай кваліфікацыі метадыст сярэдняй і вышэйшай школы сціплы Л. А. Царанкоў у падарунак новым пакаленням напісаў некалькі школьных падручнікаў, пакінуў шматлікія літаратуразнаўчыя працы, метадычныя распрацоўкі, паклаў сваю цагліну ў падмурак п'едэсталу Вялікай Перамогі на плошчы ў цэнтры Мінска.

Прадстаўнік другога ветэранскага пакалення — Леў Міхайлавіч Шакун. Сваю вайсковую біяграфію пачаў падлеткам, прайшоў школу партызанскага руху, зведаў гераічнае і трагічнае ўсенароднай барацьбы з ворагам. Выхаванец інтэлігенцкага асяроддзя, з сям'і настаўнікаў, ён пасля Перамогі абраў шлях умацавання роднай мовы, дарогу адраджэння гістарычных каранёў нацыянальнай культуры. Л. М. Шакун, прафесар, доктар навук, заслужаны работнік вышэйшай школы, стварыў сваю лінгвістычную школу, якая плённа працуе на філалагічным факультэце, прызнана за мяжой. Яго навуковая спадчына — залаты фонд філалагічнай навукі Рэспублікі Беларусь.

Партызанскі рух на Беларусі цесна пераплятаўся з барацьбой падпольшчыкаў. Дзве гэтыя плыні, напоўненыя народным гnevам, і спрыялі барацьбе з ворагам, у якой актыўны ўдзел прымаў Іван Якаўлевіч Навуменка — акадэмік НАН Беларусі, заслужаны дзеяч навукі, народны пісьменнік, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі. Яго юнацтва прайшло пад ветразем падпольнай дзейнасці па знішчэнні акупантаў. Грамадзянская сталасць Івана Якаўлевіча фарміравалася ў франтавых акапах на роднай і чужой землях. За баявыя заслугі ён узнагароджаны ордэнамі Айчыннай вайны II ступені, Чырвонай зоркі і медалямі.

На пасадзе загадчыка кафедры беларускай літаратуры філалагічнага факультэта І. Я. Навуменка багата зрабіў для актывізацыі навуковай дзейнасці студэнтаў, прымаў удзел у стварэнні новых праграм па гісторыі літаратуры. Па літаратурнай творчасці Івана Якаўлевіча можна вывучаць біяграфію яго пакалення. Навуковая і творчая дзейнасць І. Я. Навуменкі адзначана ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, Кастрычніцкай Рэвалюцыі, медалём Францыска Скарыны.

Шлях філфакаўцаў БДУ да Перамогі адлюстраваны ў старонках жыцця Сцяпана Хусейнавіча Александровіча, якому давялося ваяваць

на Каўказе ў складзе горна-стралковага вайсковага злучэння. У адной з баявых аперацый ён трапіў у палон. Выратавала салдацкая загартоўка, вера ў перамогу над фашысцкімі пачварамі. Сцяпан Александровіч знайшоў сілы і вырваўся з-за калючага дроту, адолеў цяжкі шлях па акупіраванай ворагам тэрыторыі і прадоўжыў барацьбу з фашыстамі ў асяроддзі партызан і падпольшчыкаў. Аб яго мужнасці сведчыць высокая ўзнагарода — ордэн Славы III ступені.

Сучаснае літаратуразнаўства з удзячнасцю чэрпае веды па гісторыі беларускай літаратуры, крытыцы, мастацтве з навуковых прац прафесара, доктара філалагічных навук, заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь С. Х. Александровіча.

Адразу пасля дэмабілізацыі ў 1945 г. прыйшоў працаваць ва універсітэт франтавік Юльян Сяргеевіч Пшыркоў — сын слаўнай сялянскай сям'і, з якой выйшлі палкоўнік авіяцыі Піліп Сяргеевіч, капітан першага рангу Мікалай Сяргеевіч. Доктар філалагічных навук, прафесар Ю. С. Пшыркоў — выхаванец ленінградскай школы вучоных — у сваіх лекцыях і даследаваннях раскрыў ідэйна-эстэтычную глыбіню творчасці Я. Коласа, уклад песняра ў развіццё нацыянальнай літаратуры. Ю. С. Пшыркоў сабраў пад сваё крыло творчую моладзь, заснаваў навуковыя студэнцкія гурткі, падрыхтаваў вялікую кагорту выпускнікоў філфака для працы ў Акадэміі навук БССР.

Знаёмства з удзельнікамі Вялікай Айчыннай вайны, членамі кафедры беларускай літаратуры XX ст., сведчыць аб тым, што яны змагаліся на франтах, у партызанскіх злучэннях, групах падпольшчыкаў, сваімі ратнымі і працоўнымі подзвігамі наблізілі Дзень Перамогі, збераглі і памножылі духоўнае багацце нацыі, высока трымалі сцяг адзінства народаў СССР, умуравалі ў манумент Перамогі адшліфаваныя жорсткай вайной свае, нацыянальныя цагліны.

Раздзел V

КАРАНІ РАДАСЛОЎНАЙ

ВУЗЕЛЬЧЫКІ ЛЁСУ

У сям'і жыхара вёскі Заграддзе Жлобінскага раёна, якую ў час Вялікай Айчыннай вайны напаткаў лёс Хатыні, Івана Трафімавіча Казлова, па вулічнай мянушцы Лугаўца, у пачатку XX ст. гадавалася чатыры сыны: Фёдар, Васіль, Уладзімір, Павел і дачка Маша. Старэйшага Фёдара, як і прынята было ў народзе, стараліся вывесці ў людзі, паставіць на такі шлях, на якім ён мог бы не толькі сам трымацца на нагах, але і дапамагаць бацькам гадаваць малодшых братоў.

Вёска Заграддзе па ландшафце нагадвала бугор. Адным канцом яна ўпіралася ў чыгунку, што злучала поўдзень і захад Расійскай імперыі, а другім — у лугавыя поймы рэчкі Беліца, спускалася ў прыгожы луг, які быў надзейным кармільцам малазямельнай сям'і Івана Трафімавіча Казлова. Лугаўцамі іх прызвалі за пастаянны папасак членаў сям'і дарамі лугу: у веснавую галадуху ратавала поліўка з адскочыўшага пасля зімы шчаўя. У час выпасу жывёлы вабіў смачны дзіцячы ласунак — ружовыя пасачкі-сярэдзінкі балотнага аеру, на смак крышачку салодкага. Летам асартымент дароў узбагачаўся ягадамі дзікіх ажынаў, малінаў, восенню адорваў арэшнік, каліна цешыла каляровай прыгажосцю і абяцала прысмакі да зімы, а журавіны папаўнялі сціплыя харчовыя прыпасы сям'і. Рака Беліца, чыстая, як сляза, таксама карміла і паіла мясцовы люд. А Лугаўцам яна была надзейнай памочніцай у гаспадарскіх справах. Абмывала летам і зімою. Маці Марута вазіла з хлопцамі на раку паласкаць бялізну пасля попелавай жлукты-лазні ў чыгунах вясковай печы. Рэха ад лёскату драўлянага праніка, якім адбельвалі бялізну, неслася па рэчцы круглы год.

Хата Казловых, збудаваная прадзедам, стаяла на пагорку і нагадвала забытую Богам сіраціну. Маленькія вокны, мазаічна зашклёныя з рознага памеру кавалачкаў пазелянеўшага ад часу шкла, сведчылі аб свавольствах падшыванцаў Івана і Маруты Казловых. Асабліва зімою жэўжыкі-Лугаўцы пакутавалі ад жадання пакоўцаца разам з вяско-

вай дзятвою з гары пад іх вокнамі. Валёнкі былі адны на трох хлопцаў, імі ж карысталіся па чарзе і астатнія сямейнікі. Выбягалі на «кучу малу» — вязковую зімовую гульню і ў лапціках, а падчас азарту — у закручаных на ногі анучах.

У гэтым сямейным гурце атрымаў першыя ўрокі жыцця мой бацька Васіль Іванавіч Казлоў.

Галоўнымі заповятамі для ўсіх пакаленняў Казловых былі заповяты беспярэчнага паслушэнства бацькам, пакланенне і абарона іх аўтарытэту, клопат пра малодшых, асабліва аб адзінай у сям'і дзяўчынцы — Машы. Ёй было дазволена ўсё...

Дзед мой Іван Трафімавіч карміў-трымаў сям'ю так званымі адыходнымі заробкамі: працаваў на будаўніцтве мастоў, рамонце чыгуначнага палатна, ставіў новыя зрубы хат і гаспадарчых пабудоў. Летам увесь час быў у людзях. А зімою вяртаўся дамоў, шорнічаў, падшываў валёнкі, займаўся рамонтам чужога абутку. Ён мог дазволіць сабе пафарсіць нейкі час у адрамантаваных храмавых чужых ботах. Гаспадарка ляжала на плячах жонкі Марыі Іванаўны, па-вясковаму Маруты. Сваім аптымізмам яна была роўняй мужу. Штогодні паход на заробаткі ў людзі станоўча ўплываў на развіццё дзедавага кругагляду. На зімку Іван вяртаўся ў вёску своеасаблівым прапагандыстам здабытых новых вестак дэмакратычна-палітычнага характару. Хата Лугаўцоў ператваралася ў вясковы дыскусійны клуб, стаяла яна наводшыбе, наводдаль ад чужога вока. Яна была адчынена для старых і маладых. Тут дазволена было насмактацца казіных ножак тытуню з самасаду, прызначыць калектыўныя папрадкі кудзелі, воўны, а ў дні святочныя дазвалялі моладзі паскакаць да ўпаду пад гармонік. Марута не шкадавала падлогі, якая дажывала свой век, і не было за што турбавацца. Моладзь любіла яе за добрасардэчную кантактнасць, за пявучы голас, за карагодлівасць характару. Сярод сваіх аднавяскоўцаў яна вылучалася хуткай рэакцыяй на ўсе новыя сацыяльна-палітычныя павевы часу. Без усялякай аглядкі на ўзрост яна прымала актыўны ўдзел у вясковых сходках, зборышчах, прыстасоўвала свой знешні выгляд да пафасу кастрычніцкіх падзей: магла ўпрыгожыць куксу валасоў чырвонай стужкай, змайстраваць і прышчапіць на халадайку чырвоны банцік. У паводзінах для вясковага этыкету была жанчынай раскаванай. Памятаю — у час акучвання бульбы смела падстаўляла свае сухарлявыя плечы пад сонечную спякоту, а галаву хавала ў маю гарадскую белую дзіцячую панамку.

У бабулі Маруты на жэрдачцы каля палаццяў ва ўсе поры года вісеў пакуначак белых гарбузікаў і арэхаў — «энзэ»-гасцінчык для ўнучкі, а летам частавала кукурузнымі кіяхамі, вішнямі і садавінай.

Марута трымала сваіх сыноў у строгасці. Гаспадарка была слабая: кароўка непародзістая, свінні не вяліся. Яйкі мяняла ў вясковага гандляра Мэндаля на соль і мыла. Але Лугаўцы не скардзіліся на свой лёс і паводзілі сябе сярод аднавяскоўцаў з пачуццём роўных сярод роўных.

Маці, як казалі б цяпер, клапацілася пра імідж сваіх сыноў. Помніцца пра тое, як яна апранала іх. Аднойчы купіла скупую меру корту на порткі сынам. Прынесла пашыць вясковаму майстру-шаўцу Бэрку. Змераўшы матэрыял, ён засведчыў, што яго не хапае. Марута пярэчанні адмяла і прымусіла сваімі довадамі Бэрку выканаць «заказ». Хлопцы атрымалі падштанікі-дудкі, якія распаўзліся на іх за адзін тыдзень. Марута богатварыла сваіх сыноў, і было за што! Кволую гаспадарку цягнула з іх дапамогай, але ад школы не адпрэчвала. Лічыла за гонар мець вучняў у хаце.

З велізарнейшым пачуццём удзячнасці расказваў бацька пра сваю першую настаўніцу Вольгу Сцяпанаўну Багдановіч. Працавала яна ў школьным пакойчыку адразу з чатырма групамі дзяцей рознага ўзросту, падзеленых на чатыры класы. Кожная група займала некалькі парты ў адным з куткоў пакоя. Заданні атрымлівалі разлічаныя на ўзрост, а затым здавалі настаўніцы індывідуальнае іх выкананне. Каля Вольгі Сцяпанаўны была выгараджана чыстая маснічная пляцоўка, куды дзецям самавольна нават у час перапынку не дазвалялася ступаць. Гразі на іх лапцях было дастаткова. Падлогу мылі штодзень дзяўчынкі, а печ-грубку даглядалі хлопцы. Вучні любаваліся прыгажосцю і далікатнасцю настаўніцы, захапляліся яе ўборамі і лічылі за шчасце прынесці ёй вядро вады, вязанку дроў, кош бульбы.

Школа, народная асвета і настаўніцтва для В. Казлова былі пашанотнымі з дзён маленства. Жыццё падаравала яму нечаканы выпадак — пасля ваеннага ліхалецця і адлегласці ў 30 год адшукаць падчас службовай камандзіроўкі на Гомельшчыну Вольгу Сцяпанаўну Багдановіч, настаўніцу Заградскай школы пад Жлобінам. Яна адчыніла яму акно ў вялікі свет. У мірны час паспеў папрацаваць Казлоў з былой настаўніцай на ніве дэпутацкай. На пасадзе Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР, уручыў за вялікія заслугі перад Радзімай сваёй былой настаўніцы ўрадавую ўзнагароду — ордэн Леніна.

З пачаткам Першай сусветнай вайны закончыў Казлоў першую ступень сваёй адукацыі.

Кожны з членаў сям'і Казловых быў надзелены адметнымі рысамі характару, індывідуальнымі здольнасцямі. З раннях год пасяліўся ў маю памяць вобраз брата бацькі Уладзіміра. Па ўспамінах маці, Ефрасінні Яфімаўны, Валодзя быў маёй пяшчотнай нянькай. Ён вельмі ўважліва паставіўся да яе — першай нявесткі ў сям'і Казловых — і з замілаван-

нем адносіўся да немаўляткі-пляменніцы Волечкі. Так, у час жніва Фрося не магла лішні раз кінуць серп і суняць плач дачушкі, што пяклася пад сонцам у таганах на полі. Валодзя быў і на падхваце, і на варце. Ён першы кідаўся да дзіцяці, пачуўшы яго плач, мяняў мокрыя пляюшкі, паіў вадзічкай, гатаваў суслу альбо браў пляменніцу на рукі і прыкладаў яе губкі да пупліка сваіх мужчынскіх грудзей. Немаўлятка ад пустаго чмокання стамлялася і засынала.

Гады праз два, восенню, калі скарадзілі бульбяное поле, дзядзька Валодзя кідаў на барану, якую цягнулі коні, жмут-падсцілку сухога бульбяніку і з рызыкай для сябе, пляменніцы і яе маці садзіў на верх бараны сваю любіміцу Вольку.

У Валодзі, як і ў яго бацькі, былі залатыя рукі. Першыя цацкі майго дзяцінства змайстраваныя ім. Вясковыя дзеці летам з шумам вазілі мяне і каталіся самі на чатырохкалёснай драўлянай калясцы, змайстраванай дзядзькам. Зімою маці праз усю вуліцу цягнула прыгожа аздобленыя рознымі конікамі саначкі, таксама зробленыя для пляменніцы рукамі і фантазіяй Валодзі. Драўляны сярпок, грабелькі для вызвалення ад трэсак і саломы жэўжыка-ручайка, што вясною і ў час дажджу весела імчаў з гары каля дома Лугаўцоў у пойму ракі, таксама яго клопат. На Вялікдзень Валодзя падараваў цуда-яйка, запоўненае цяжкім рэчывам, дзюбачкай якога я хітра ў час гульні ў біткі збірала ў прыпол сукенкі выйгрыш ад сваіх аднагодак.

Светлы вобраз дзядзькі Валодзі захаваю ў сваёй памяці да канца жыцця. Прыйдзе час, і мой бацька Казлоў Васіль Іванавіч сплоціць доўг брата Уладзіміру за яго пяшчоту да дачкі. У Вялікую Айчынную вайну ў час адной з карных аперацый над насельніцтвам Малевіцкага сельскага савета фашысцкія забойцы на вачах родных дзяцей расстралялі Уладзіміра Іванавіча. Пасля перамогі над ворагам бацька забярэ пад сваю апеку яго дзяцей: Алену, Мішу і Валодзю.

Другой даверанай асобай майго маленства быў малодшы сын Казловых — Павел. Па складзе свайго характару ён быў рызыкаўна-романтычным падшыванцам. Хлопца вабілі вандроўкі па чужых садах, экскурсіі па жлобінскім базары, фантазія палёту чалавека ў паветры. Як і яго продкі-дзяды, імкнуўся падлетак паўтарыць подзвіг палёту ў неба. Павел падвязваў пад пахі жмуты гусіных крылаў, узбіраўся на страху хлява, распраўляў рукі і кідаўся ўніз, спадзеючыся паляцець, як птушка. Вынікам былі фізічныя траўмы, шматлікія крапіўныя пухіры і маміны паскі на спіне.

Аднойчы каля ваколіцы суседняй вёскі Малевічы сеў аэраплан. Дачуўшыся пра гэта, Павел кінуў без дагляду адну ў хаце ў падвешанай на кручку да столі калысцы дзяўчынку і шугануў да тэхнічнага дзіва —

самалёта. Пляменніца паўтарыла эксперымент палёту дзядзькі. У жыцці ёй давядзецца выканаць яго яшчэ не раз: у час ратунку ад пажару, які адбыўся на сустрэчы з моладдзю Мінска першага пасляваеннага Новага года, а таксама на крутых віражах дарог Балгарыі, Чэхіі...

Бацькі-Лугаўцы зацягнулі туга папругкі ўсіх сямейнікаў і ўсімі праўдамі і няпраўдамі дапамаглі старэйшаму сыну Фёдару ўладкавацца на працу ў чыгуначнае дэпо, дзе ён стараннасцю і кемлівасцю з цягам часу ўскараскаўся на паравоз і прайшоў усе службовыя прыступкі, хаця і небездакорна...

Сыну Уладзіміру бацькі даверылі лёс сваёй невялікай гаспадаркі. З вялікім стараннем ён апрацоўваў шнурок бацькоўскай зямлі, з казёнага лугу «пазычаў» сена на зіму для каровы, як паслужлівы майстра, карыстаўся любоўю аднавяскоўцаў. Складам характару, здольнасцямі, узаемаадносінамі з роднымі дзядзька нагадвае мне зараз Антося, героя Коласавай «Новай зямлі». Паміж імі я ўгадваю вельмі багата тыпалагічнага падабенства беларусаў, «цягнуўшых ярэмца хлебарабаў».

Наблізілася Першая сусветная вайна, якая прынесла вялікія выпрабаванні сям'і Казловых. Каля вёскі праходзіла чыгуначнае палатно, якое злучала поўдзень і захад Расіі. Па рэйках пакаціліся вагоны рознага колеру, запоўненыя песнямі салдат розных дзяржаў. Хлопцы зайздросцілі тым, каго забралі ў войска. Узрост Васіля, Валодзі і Паўла не абцяжылі ім гэтай радасці.

Кастрычніцкія падзеі вельмі хутка дасягнулі Жлобіна, а прыграднае Заграддзе стала яго правым флангам. За вялікую грамадзянскую актыўнасць дзеда майго Івана абралі старшынёю сялянскага камітэта, пра што В. Казлоў падрабязна паведаў у сваёй кнізе «Верны да канца» (М., 1970). Але шлях яго патрыятычнай дзейнасці абарваўся вельмі рана. Жлобінскі стратэгічны плацдарм пераходзіў з рук у рукі супрацьлеглых палітычных сіл і армій. Польскія легіянеры арыштавалі Івана Трафімавіча, жорстка здзекаваліся з яго і падарвалі фізічны стан, да яго падабраўся тыф, які скасіў майго дзеда Івана ў 1920 г.

Васілю Казлову было адзінаццаць гадоў, калі пачалася Першая сусветная вайна. У вёсцы Заграддзе яе называлі «германскай». З вучобай было скончана. Пачалася новая паласа жыцця ў вясковага падлетка. Старэйшы брат Фёдар быў уладкаваны на працу ў дэпо і стаяў на сваіх нагах, трэба было неадкладна думаць, дзе і каму патрэбны ў гэты час Васіль.

Аб сваім дачасным сталенні пад уплывам вайны (знаёмства і размоў з салдатамі розных дзяржаў), што па чарзе шнуравалі праз вёску Заграддзе (кайзераўцы, аўстрыякі, палякі...), Казлоў падрабязна расказаў у сваёй кнізе «Верны да канца». З яго ўспамінаў я памятаю, што

дняваў і начаваў ён на чыгуначным раз'ездзе каля вёскі і, як губка, упітваў розныя палітычныя тлумачэнні гістарычных падзей. У новай іпастасі ён убачыў і сваю маці Марыю. У час усенароднага гора без чужой падказкі яна арганізавала збор харчовай дапамогі салдаткам і іх дзецям-сіротам, уладкоўвала на часовы прытулак сем'і бежанцаў, даглядала параненых і скалечаных салдат, эшалоны з якімі запоўнілі ўсе запасныя раз'езды. Параіўшыся з бацькамі, Васіль вырашыў шукаць месца працы на чыгунцы. З дапамогай знаёмага бацькі — тэхніка-будаўніка Пятра Асмалоўскага — Казлоў разам з сябрамі-аднагодкамі Фёдарам Чубаравым і Міхейкам былі залічаныя ў рабочыя майстэрні чыгуначнага дэпо. Кожны з іх наблізіўся да заповітнай мары: Васіль — зарабіць на боты з блішчастымі галянцішчамі і пінжак, Фёдар хацеў наесціся ад пуза баранкаў з макам, Міхей — купіць кніжку з прыгожымі малюнкамі машын, паравозаў, ровараў.

Так пачалася доўгая, але шчаслівая чыгуначная дарога Васіля Казлова, якая прывяла яго ў сталіцу рэспублікі — Мінск...

Перабудову жыцця, выкліканую Вялікім Кастрычнікам, сям'я Казловых-Лугаўцоў прыняла з радасцю. Станоўча ўплывалі на аднавяскоўцаў землякі-матросы з крэйсера «Аўрора» Аляксей Гаранкоў і Павел Сідоркін. Васіля пацягнула ў кагорту іх аднадумцаў, якія марылі трапіць у Камітэт рэвалюцыйнай аховы, а там рукой падаць і на спецыяльнік-бранапоезд.

«Без бацькі жыць нам стала значна цяжэй. Час быў суровы і голодны... Я працягваў працаваць слесарам, зарабляў нядрэнна. У нашай сям'і склаўся такі парадак: маці вялікую надзею ўскладвала не на старэйшага Фёдара, а на мяне. Я гэта адчуваў і, прызнаюся, ганарыўся даверам мамы. Што б яна ні задумала здзейсніць: купіць сястры паркалаю на суценку, адрамантаваць падгніўшы хлёў, паклапаціцца пра сена на зіму для каровы, — заўсёды даверліва радзілася са мною. Усведамляючы, што на маіх плячах уся сям'я, я палучку і хлебны паёк, які нам, рабочым, выдавалі раз у месяц, поўнасю аддаваў маці» (Казлоў В. І. Верны да канца).

У 1923 г. з рабочай і сялянскай беднаты Заграддзя і суседніх вёсак утварыліся маладзёжныя групы, асновай якіх паслужылі камсамольскія ячэйкі, куды ўступіў Казлоў. Адкрыўся новы гарызонт грамадскай работы, пра якую ён падрабязна раскажа ў сваіх мемуарах. Шматлікія пачынанні тых часоў перараслі ў новым грамадстве ў своеасаблівыя завяздзёнкi: ліквідацыя непісьменнасці, мастацкая самадзейнасць, шэфства, інтэрнацыянальныя святы.

Жыццё ішло сваёй чарадою. 1924-ы год рыхтаваў Казлову прыемныя перамены. Ён і Фрося Байкачова вучыліся ў адным класе, разам гулялі на вечарынках, заглядваліся адзін на аднаго, да рання заседж-

валіся на чужых прызбах, небеспадстаўна раўнавалі адзін другога да прыгажунь і архарайцаў з суседніх вёсак. Закаханыя рашылі прасіць у бацькоў згоды на шлюб. Ажыццявіць гэты намер было няпроста. Сям'я Казловых ведала працавітую шчырніцу з доўгай залатою ўвесь істай касою валасоў Фросю, гарэзлівую дачку Байкачовых, па вулічнай мянушцы — Валёнкаў. Сям'я мела сярэдні дастатак, добрую гаспадарку, не адзін пчаліны рой, рэдкасных парод сад, у які Васіль разам з сябрамі лазіў, а потым вечарамі частаваў Байкачовых дзяўчат іх жа грушамі. Бацькам Фросі хацелася мець за зяця хлопца з добрым гаспадарчым дастаткам для будучай асновы сям'і з патрыярхальнымі поглядамі. Бацька Яфім займаў пазіцыю сярэдзіны, а маці Акуліна, будучы жанчынай упартай, спрабавала паўплываць на задуму дачкі, але вынікаў не дабілася. Франя, так паважна звалі Фросю старэйшыя, была роўняй па характары маці: ад свайго намеру не адступіла. Пасля пэўнага зговару камсамольцаў — сяброў Васіля — вырашылі спраўляць іх вяселле па новым, прыдуманым імі ж «рытуале». Мясцовая камсамольская ячэйка на чале з Рыгорам Байкачовым ператварыла вяселле ў свята новага часу. Пасля роспісу ў сельскім савеце ўпрыгожаны чырвоным сцягам воз абмінуў царкву і накіраваўся да памяшкання школы, што размясцілася ў адной з панскіх забудов. Чуткі аб тым, што ў вёсцы Заграддзе адбудзецца мітынгавае вяселле, сабралі на гэту падзею вялікую грамаду гледачоў з вёсак Малевічы, Навікі і нават Казімерова і інш. Рыхтавалі маладых сямейнымі гуртамі родзічаў. Сёстры Фросі, Алена і Марына, паклапаціліся аб традыцыйных нацыянальных уборах маладой (вянок, вэлюм), бацькі раскашэліліся на невялікія абновы, сяброўкі ахвяравалі свае завушніцы, занізкі, рознакаляровыя стужкі.

У хаце жаніха — Васіля — прыгатаванні былі значна спакайнейшыя і бяднейшыя. Сябры пазычылі маладому на вяселле чаравікі пад штаны навыпуск, скураную з прыгожай спражкай папругжку, модны картуз з лакавым брылём і зорачкай. У школе маладых пасадзілі за стол, упрыгожаны абрусам з чырвонага паркалю і цікавай формы бутэлькай з вялікім шкляным пуплікам-коркам (графінам). Прысутным карцела даведацца, што за напой у гэтай бутэльцы і хто будзе прычашчаць ім маладых. Рэй вясельны вёў лідэр мясцовай моладзі, вялікага аўтарытэту юнак, Грыша Байкачоў. Ён зойме ў біяграфіі Казлова своеасаблівае светлае месца...

Пасля яго ўрачыстай прамовы маладым падарылі кветкі і дарагі для таго часу падарунак — адрэз саціну маладой на сукенку.

Вяселле нарабіла многа шуму, выклікала рознага характару водгукі. Горкія рэплікі сыпаліся за бязбожжа і чырвоны сцяг на возе ма-

ладых. Невеста сціснула ўсе пачуцці ў далоні працавітых сваіх рук, трымцела ад напружання і моўчкі прасіла ў Бога блашчавання. Пражыла ў згодзе з Усявышнім усё жыццё. Далей вяселле пайшло традыцыйным шляхам.

Праз год, у 1925-м, у хаце Маруты наступілі вялікія перамены. Спатрэбілася, як цяпер прынята казаць, жылая плошча для народжанай у маі месяцы першай унучкі, імя якой, Вольга, выбрала цётка Маша. Нянек у малой было дастаткова, і тым не менш дзіцячаму носіку пападала не адзін раз...

З ранняга дзяцінства ўрэзаўся ў памяць адзін хатні малюнак. Час ад часу мой бацька прыносіў вялізныя лісты паперы, запоўненыя чорнымі літарамі. Познім вечарам пасля работы збіраліся суседзі, падвешвалі лямпу-газоўку і расцілалі лісты на шчарбатым стале. Усе прысутныя садзіліся вакол паперы, і бацька ўголас тлумачыў нешта, углядаючыся ў чорныя літары гэтага абруса-паперы. Пазней я даведалася, што папера гэта называлася «Праўда». Забываючы наперад, скажу, што, будучы вучаніцай 8-га класа Чэрвеньскай сярэдняй школы № 1, я па гэтай газеце вучыла чытаць і пісаць непісьменную Марыю Іванаўну Казлову, старшыню жаночага камітэта, актывістку Малевіцкага сельскага савета Жлобіншчыны — маю бабулю Маруту. Вучаніцай яна была вельмі стараннай. Бабуля спісвала некалькі старонак сшытка друкаванымі літарамі з газеты «Праўда» і, калі я вярталася са школы, падавала мне на праверку. Памятаю, заданне выконвала яна не седзячы за сталом, а схіліўшыся над ім. Відаць, падводзіў зрок, і разам з гэтым поза-манера «вучаніцы» сведчыла аб яе настойлівасці авалодаць граматай, апраўдаць давер настаўніцы Волькі.

На сямейных вечарах-успамінах бацька вельмі часта звяртаўся да дзён службы ў Чырвонай Арміі.

У 1925 г. ён быў прызваны ў інжынерна-тэхнічныя войскі, размешчаныя за 40 км ад Ленінграда ў г. Араніенбауме (цяпер г. Ламаносаў). Вясковы хлопец з Беларусі апынуўся ў горадзе муз і мастацтва сусветнага значэння, закладзенага ў пачатку XVIII ст. У час экскурсій выхавальчага характару ўпершыню пачуў імёны славутых архітэктараў Фантана, Растрэлі. Але не імёны выклікалі ў яго пачуццё захаплення, а іх тварэнні — палацы, садова-паркавыя ансамблі, «Кітайскі палац», «Катальная горка». Сустрэчы і гутаркі з мясцовымі жыхарамі, апантанымі патрыётамі свайго горада, узбагачалі дапытлівага чырвонаармейца гістарычнымі звесткамі пра ўзнікненне горада, пра будаўнічыя клопаты высокіх, царскага паходжання, асоб, такіх як Меншыкаў, вялікія княжны Алена Паўлаўна і Кацярына Міхайлаўна і інш. Захапляла чырвонаармейца легенда пра Пятра I, які пасадзіў на гэтай зямлі тры

дубкі і залажыў дуброву, водарам якой дыхаў беларус на поўныя грудзі. Аб уплыве эстэтычнай араніенбаумскай — ламаносаўскай аўры на Казлова і яго сяброў-саслужыўцаў сведчыць фотаздымак той пары. Яго кампазіцыя наступная: у два рады размясціліся чатыры чырвонаармейцы, апранутыя ў напрасаваныя, з падшытымі каўнерыкамі і чыгуначнымі эмблемамі ў пятліцах, гімнасцёркі, штаны-галіфэ, надзьмутыя, як шары, і запраўленыя ў добра наглянцаваныя высокія хромавыя боты на абцасах, відаць, пазычаныя для фота... Казлоў сядзіць у элегантным, лёгкага пляцення, крэсле і трымае рукі на вялікай, пакладзенай на калені, кнізе-фаліянце. Кніга са школьных дзён была яго сяброўкай-спадарожніцай. За сваё жыццё ён сабраў не адну бібліятэку для сям'і, для працы работнікаў Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР.

Хочацца нагадаць клопаты Казлова аб Фросі, маладой жонцы і маці гадавалай дачушкі ў час службы ў арміі. Бацька пасылаў ёй лісты вельмі часта. Былі яны вялікага памеру, за што сяброўкі называлі лісты абрусамі. Салдаткі па-добраму зайздросцілі таму гонару, які надаваў бацька дачушцы, звяртаючыся ў лістах да яе з наступнымі азначэннямі: «...дарагая мая наследніца», «радасць мая — дачушка», «надзея мая...», а свае першыя новенькія крамныя «парцянкі» пераслаў дачушцы для сукенкі на зіму.

Праз гады В. Казлоў выношваў жаданне пабыць у Араніенбауме. У перыяд выканання абавязкаў намесніка старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР (1950—1960 гг.) падчас адной са службовых камандзіровак у Ленінград ён наведаў горад свайго вайскавай службы.

Вярнуўся Казлоў з арміі з багатымі тэхнічнымі ведамі, шырокім палітычным кругаглядам, моцным фундаментам агульнаадукацыйнай падрыхтоўкі. Беларусь на пачатку 20-х гг. мінулага стагоддзя гаіла раны Першай сусветнай вайны, рубцы грамадзянскіх вихур. Было паўсюднае беспрацоўе. Усё гэта не прынесла доўгачаканай радасці дэмабілізаванаму Васілю Казлову. Трэба было пачынаць жыццё спачатку...

ПОМНЯЦЬ БАЦЬКУ МАЙГО...

Адна з цэнтральных вуліц Мінска сягоння носіць імя Васіля Іванавіча Казлова. На гэтай самай вуліцы размешчаны і Мінскі электратэхнічны завод, які таксама носіць імя В. Казлова.

Пакаленням 1940—1960 гг. асоба Казлова добра знаёмая дзякуючы яго асабістаму ўкладу ў арганізацыю партызанскага руху на Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны, дзякуючы клопатам па аднаўленні

народнай гаспадаркі пасля выгнання ворага з роднай зямлі і далейшым умацаванні і росквіце Беларусі.

У грозным 1942 г. В. І. Казлову за гераічны ўклад у развіццё ўсенароднай барацьбы беларускага народа з нямецка-фашысцкімі захопнікамі было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Ён увайшоў у склад першай тысячы герояў СССР. Нумарны знак яго геройскай зоркі быў 714.

Разам з усім народам здабыўшы перамогу, В. Казлоў, не пакладаючы рук, пачаў дзейсна працаваць на мірнай ніве рэспублікі. Вызначыўся арганізатарскімі здольнасцямі, удумлівым вырашэннем складаных праблем аднаўленчага перыяду. У 1948 г. быў абраны Вярхоўным Саветам БССР на пасаду Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета рэспублікі. Пасада патрабавала празорлівасці, забеспячэння адзінства дзяржаўнай, партыйнай і савецкай работы.

Школа, народная асвета і настаўніцтва для В. Казлова былі святынямі з дзён маленства. Жыццё падаравала яму выключны выпадак: пасля ваеннага ліхалецця і адлегласці ў 30 гадоў адшукаць падчас службовай камандзіроўкі на Гомельшчыну Вольгу Сцяпанаўну Багдановіч — сваю першую настаўніцу, якая адкрыла хлапчуку акно ў вялікі свет. У мірны час В. Казлоў паспеў папрацаваць з былой настаўніцай на дэпутацкай ніве, а на пасадзе Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета ўручыць ёй дзяржаўную ўзнагароду — ордэн Леніна.

Сувязь з прадстаўнікамі народнай асветы ў В. Казлова была рознабаковай. Памятаю яго просьбу — даручэнне рэдакцыям газет «Звязда» і «Советская Белоруссия» дасылаць школьныя матэрыялы, што траплялі ў іх паштовыя скрынкі. Пры падрыхтоўцы да разгляду на пасяджэнні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР і пленума Бюро ЦК КПБ пытанняў адукацыі, патрыятычнага выхавання моладзі і іншых ён акунаўся ў шматлікую навуковую літаратуру, кансультаваўся са спецыялістамі-практыкамі, аналізаваў публіцыстычныя матэрыялы. Пасля ваеннай разрухі Васіль Казлоў узяў пад уласную шэфскую апеку дзіцячы дом № 8 у г. Мінску, дзіцячы садок у г. Барысаве. У яго архіве захоўваюцца рэліквіі, лісты двухбаковай сувязі з гэтымі калектывамі.

Васіль Іванавіч не пакідаў без увагі вышэйшую школу. Сувязь трымаў праз непасрэдныя кантакты, сустрэчы з выкладчыкамі розных ВНУ. Так, рэктар Беларускага політэхнічнага інстытута Міхаіл Дарашэвіч (яго імя таксама носіць адна з вуліц Мінска) у час аднаўлення і будаўніцтва навучальных карпусоў, зруйнаваных вайной, для вырашэння тэрміновых пытанняў наведваў В. Казлова без усялякай папярэдняй дамоўленасці, мог звярнуцца да яго па тэлефоне ў позні час.

Рэктар Белдзяржуніверсітэта, няўрымслівы, празорлівы, нястомны Антон Сеўчанка, карыстаючыся правам земляка, таксама неадна-

разова абмяркоўваў пытанні будаўніцтва студэнцкага інтэрната, га-лоўнага корпуса, вылучэння членаў калектыву на ганаровыя і дзяржаўныя ўзнагароды. Трэба прызнацца, што і я здабыла з фонду Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета не адну матэрыяльную дапамогу для студэнтаў філфака.

Адметнай рысай дзяржаўнай працы Васіля Казлова былі рэгулярныя сустрэчы-гутаркі ў зале пасяджэнняў Вярхоўнага Савета БССР з калектывам БДУ. Журналіст Мікалай Марушкевіч адзначаў: «Сустрэчы з ім прыносілі глыбокае задавальненне, давалі зарад нейкай асаблівай бадзёрасці, аптымізму нават у такіх выпадках, калі даводзілася выслухоўваць сур'ёзную крытыку...».

Бацька вельмі ўважліва ставіўся і да маёй педагагічнай працы, з кожнай камандзіроўкі ў Маскву прывозіў рэдкія выданні, навінкі літаратуры, разгорнутыя праграмы новых тэатральных пастановак.

Глыбокі след у біяграфіі В. Казлова пакінулі яго дзяржаўныя і асабістыя сувязі з прадстаўнікамі культуры, мастацтва, літаратуры.

Даваенная гаспадарчая праца на пасадзе дырэктара машынна-трактарнай станцыі, сакратара Старобінскага раённага і Мінскага абласнога камітэтаў партыі падаравала В. Казлову мажлівасць жыць і працаваць побач з прататыпамі герояў твораў пісьменнікаў Аркадзя Чарнушэвіча, Аляксея Кулакоўскага, Максіма Лужаніна, Васіля Віткі. У час вайны ў Мінскім партызанскім злучэнні разам з бацькам ваяваў паэт Анатоль Астрэйка. У вершах зборніка «Служэцкі пояс», выдадзеным у партызанскіх умовах, ён адлюстравваў асаблівае ўсенароднае барацьбы з нямецкімі акупантамі. Апошні факсімільны зборнік паэта падарваў Казлову з наступным аўтографам: «Васілю Іванавічу Казлову, прэзідэнту Беларускай рэспублікі, арганізатару партызанскага руху з любоўю. Анатоль Астрэйка 12.VIII.64 г.». Гэта было апошняе іх спатканне.

У час ліхалецця мінулае вайны Казлоў выратаваў жыццё прадстаўнікам не аднаго пакалення будучых стваральнікаў духоўнага багацця народа. Партызанскім крылом прыкрыў і выратаваў ад фашысцкіх карнікаў будучага беларускага драматурга і кінасцэнарыста Анатоля Дзялендзіка і яго маці Веру Іванаўну — першую сувязную і разведчыцу групы В. Казлова.

У архіве бацькі захоўваецца вялікая колькасць лістоў і фатаграфій, падзякі ад работнікаў культуры.

Так, народныя артысткі Беларусі спявачкі Вялікага Дзяржаўнага тэатра оперы і балета БССР Рыта Млодак і Соф'я Друкер звярталіся ў час вайны да партызанскага камандзіра з просьбай адшукаць след сваіх дзяцей, што па розных прычынах апынуліся ў акупіраваным ворагам Мінску. Такі ж самы лёс напаткаў і сям'ю народнага артыста

тэатра імя Янкі Купалы Уладзіміра Уладамірскага. Сын яго Барыс трапіў у складаную сітуацыю падчас вайны ў тэатры Мінска. Васіль Казлоў вельмі ўважліва высветліў тагачасныя калізіі маладога артыста і здолеў вярнуць яму імя і сямейны асяродак.

Дзяржаўны клопат пра работнікаў народнай асветы ў бацькі быў прадыхаваны пачуццём чалавечнасці. Так, настаўніца беларускай мовы і літаратуры сярэдняй школы № 3 г. Мінска Надзея Максімаўна Эпштэйн страціла ў вайну бацькоў і ўсіх родных. Праз увесь горад з прамерзлай драўлянай кватэры-каморкі штодзень дабіралася на працу ў школу. Працавала творча, самааддана (сярод яе выхаванцаў ёсць акадэмікі, народныя артысты, спецыялісты народнай гаспадаркі). Казлоў паспрыяў перасяленню настаўніцы ў нармальнае жылло і далей не пакідаў яе без увагі.

У Васіля Іванавіча хапала сіл і цеплыні душы для дзяцей з сем'яў удоў вайны: Капіталіны Міхайлаўны Васілеўскай, Анастасіі Антонаўны Пракаповіч, Яфіміі Паўлаўны Байкачовай, Марыі Іванаўны Новікавай і іншых, дзяцей якіх ён таксама ўзяў пад сваё асабістае крыло. З названых сем'яў Беларусь атрымала высокаадукаваных спецыялістаў асветы, народнай гаспадаркі, навукі, узброеных сіл.

Адразу пасля вайны ў складзе савецкай дэлегацыі Казлоў удзельнічаў у ЗША ў рабоце трэцяга славянскага кангрэса. На адной з сустрэч амерыканскі спявак Поль Робсан прадставіў Васіля Казлова як героя-партызана СССР і ў гонар савецкай дэлегацыі праспяваў песню кампазітара Дунаеўскага «Широка страна моя родная». Ахоплены пачуццём салідарнасці і ўдзячнасці, Казлоў, апрануты ў форму генерал-маёра Савецкай Арміі з геройскай зоркай на кіцелі, падняўся на сцэну, імгненна апынуўся ў абдымках негрыянскага спевака, горача яго расцалаваў, а ўкраінскі драматург Аляксандр Карняйчук паднёс яму кветкі. У тую пару правы неграў у ЗША моцна ўшчамляліся і адрозніваліся ад правоў белых. У амерыканскай прэсе з'явіліся злыя каментарыі гэтай сустрэчы з рэплікамі: «Белы ўляпіў пацалунак чорнаму» і ўдакладненнямі аб «происках» беларускага партызана ў ЗША. Візіт дэлегацыі быў скарачаны, але тое, што паспелі пабачыць, засталася добрым успамінам.

На пасадзе Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР і адначасова намесніка Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР В. І. Казлову давялося яшчэ не адзін раз наведваць замежныя дзяржавы, выконваць даручэнні Саюзаўнага ўрада. Ён лёгка наладжваў кантакты з дзяржаўнымі дзеячамі і простымі людзям. В. Казлоў адзначаны замежнымі дзяржаўнымі ўзнагародамі, і сярод іх адзіны ў рэспубліцы баявы італьянскі медаль Гарыбальдзі.

Своеасаблівае месца ў біяграфіі Казлова займаюць старонкі штодзённых турбот пра стан нацыянальнай літаратуры, работу Саюза пісьменнікаў, змест матэрыялаў часопісаў, умовы працы пісьменнікаў.

У памяшканні былога Вярхоўнага Савета БССР побач з кабінетам Старшыні Прэзідыума з дапамогай спецыялістаў і памочнікаў Фёдара Міхеева і Івана Жалудзенкі Васіль Казлоў з усіх куткоў свету сабраў багатую, рознабаковага зместу службовую бібліятэку. Паводле сведчання намесніка Старшыні Прэзідыума Валянціны Клачковай, матэрыялам бібліятэкі карысталіся работнікі, дэпутаты. Бывала, пасля ўручэння дзяржаўных узнагарод Казлоў запрашаў на «экскурсію» ў бібліятэчны пакойчык і хваліўся рэдкімі выданнямі, частаваў гарбатай. Не ведаю, які лёс напаткаў бібліятэку пасля смерці бацькі і прыходу новых старшынь, спікераў.

Службовае сяброўства з народным пісьменнікам Якубам Коласам вырасла на дэпутацкай глебе, калі той быў абраны намеснікам Старшыні Вярхоўнага Савета БССР. Яны дружна ішлі ў адной кагорце. Я. Колас як дэпутат удзельнічаў у пасяджэннях сесіі Вярхоўнага Савета, якая збіралася некалькі разоў на год. Прэзідыум працаваў штодзень, рыхтаваў праекты законаў, пастановы, указы, бягучыя пытанні для пасяджэнняў.

Казлоў, адзначаў М. Марушкевіч у манаграфіі «Сэнс яго жыцця», «дабіваўся таго, каб кожны закон выходзіў з Вярхоўнага Савета адшліфаваным з такой скрупулёзнасцю і дакладнасцю, на якую толькі здольны ўсебакова падрыхтаваны чалавек. І не кожнаму падабалася гэтая патрабавальнасць».

Васіль Казлоў актыўна абапіраўся на дапамогу і жыццёвы вопыт Якуба Коласа. Неаднаразова яны ў складзе дэлегацый выязджалі на розныя форумы, пасяджэнні, сесіі і ўрачыстасці ў брацкія рэспублікі.

Якуба Коласа цікавілі матэрыялы аб партызанскім руху. У сваім дзённіку ён адзначаў 19 мая 1947 г.: «Злажыў анкету, каб сабраць матэрыял аб партызанах. Шмат чаго не ведаю з таго, як ваявалі, як жылі партызаны, якая дарога вяла людзей у партызаны. Заяджаў да Васіля Казлова, гутарылі. Потым быў у Сацункевіча. Сустрэў гарачы водгук» (Я. Колас, том XIII. Мінск, 1964, с. 497). Якуб Колас натхніў В. І. Казлова на напісанне партызанскіх мемуараў, дапамог распрацаваць план кнігі «Людзі асобага складу».

Назіраючы за ўмовамі працы і жыцця Якуба Коласа і яго паплечнікаў-пісьменнікаў, Казлоў прыняў рашэнне: даваенны недабудаваны дом адпачынку Прэзідыума Вярхоўнага Савета ў Каралішчавічах пад Мінскам перадаць Саюзу пісьменнікаў Беларусі.

Асобную старонку ў біяграфіі Казлова складае яго сяброўства з Аляксеем Кулакоўскім. Свой грамадзянскі шлях яны пачыналі ў вёс-

цы Кулакі, што на Салігоршчыне. Абодва — ветэраны вайны. Ім карцела паведаць свету пра тое, чым і як жыла Беларусь у дні векапомных, як адолела грозны шлях Вялікай Айчыннай вайны. Гэта ідэя была пакладзена ў аснову іх сумеснай творчай працы над кнігай «Людзі асобага складу» (1967), якая была потым выдадзена ў Кітаі, ГДР, Польшчы, Чэхаславакіі.

Ні час, ні падзеі не сціраюць з маёй памяці ўражанняў і пачуццяў, народжаных сяброўствам бацькі з народным пісьменнікам Беларусі Міхасём Лыньковым. Творы пісьменніка пра грамадзянскую вайну, працу чыгуначнікаў, пра станаўленне калгасаў і яго героі яшчэ ў даваенны час былі вядомымі і любімымі ў нашай сям’і.

Пасля вызвалення Мінска ад акупантаў Міхась Лынькоў часта наведваў абласны камітэт партыі, а потым Прэзідыум Вярхоўнага Савета, дзе ўважліва працаваў з архіўнымі матэрыяламі мінулай вайны, частка якіх пэўны час захоўвалася ў Казлова. Распачалася вялікая творчая праца пісьменніка над раманам «Векапомныя дні», прататыпам аднаго з герояў якога, Саколіча, з’яўляецца бацька. Сіл не шкадавалі абодва, нават адпачынак прымяркоўвалі на адзін час, каб насыціць рукапіс багатымі жыццёвымі фактамі. М. Лынькоў гэтым творах праклаў сцежку для распрацоўкі праблемы гістарызму ў беларускай літаратуры.

Бацька захапляўся творчасцю Кандрата Крапівы і не адзін раз з драматургам прысутнічаў у тэатры імя Янкі Купалы на спектаклях па яго п’есах. Уважліва сачыў за станаўленнем творчасці Івана Шамякіна, высока цаніў яго ўклад у распрацоўку тэмы ўсенароднай барацьбы з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. У творах Янкі Брыля ён тонка ўлавіў мастацкую індывідуальнасць празаіка і мне дапамог засяродзіцца на даследаванні яго творчасці.

З Максімам Танкам В. Казлоў працаваў поплич. Абодва яны ўзначальвалі кіруючыя органы Вярхоўнага Савета рэспублікі. Яднала іх не толькі дзяржаўная служба, але і адзін погляд на развіццё нацыянальнай культуры, творчы рост маладых талентаў.

Народны паэт Максім Танк пры апошнім развітанні з В. Казловым сказаў: «Жыццё Васіля Іванавіча было цесна звязана з жыццём народа, з яго надзеямі і марамі, з яго барацьбой і працоўнымі подзвігамі...». Сваю родную Беларусь «...ён любіў любоўю сейбіта, рабочага, воіна-героя і нястомнага рупліўца-гаспадара... Наша жывая памяць і ўдзячнасць за ўсё, што ён зрабіў для свайго народа і Радзімы, будзе трывалым помнікам яму».

Народная ўдзячная памяць сыну беларускай зямлі Герою Савецкага Саюза Казлову Васілю Іванавічу выяўлена ў палотнах мастакоў — Фёдара Мадорава, Мікалая Гусева, Яўгена Ражкова, у скульптурных

працах Заіра Азгура, Аляксея Глебава, у літаратурных творах Міхася Лынькова, Аляксея Кулакоўскага, Анатоля Астрэйкі, Рыгора Барадуліна, Міколы Мятліцкага. Яго імя носяць школы і вуліцы Мінска, Салігорска, Жлобіна. А я з сям'ёй живу ў доме, на якім месціцца барэльеф майго бацькі, палітыка і дзяржаўнага дзеяча. Каля яго заўсёды ляжаць жывыя кветкі. Памяць пра бацьку і ёсць самая высокая яму ўзнагарода. А нам, дзецям, ён перадаў у спадчыну сваё годнае імя. Гэтым сённяшні род Казловых асабліва даражыць.

ДАКУМЕНТЫ АРХІВА

Глубокоуважаемая Ефросинья Ефимовна!

Судьба дала гасцелловцам счастливую возможность близко познакомиться с Василием Ивановичем Козловым. Его имя широко известно и добрая память о нем живет не только в Белоруссии, но и далеко за ее пределами.

Но мы высоко ценим также нашу дружбу с прекрасной семьей Василия Ивановича — с Вами, дорогая Ефросинья Ефимовна и Вашими дочерьми Ольгой Васильевной, Тамарой Васильевной, которых Вы воспитали вместе с Василием Ивановичем, передав им прекрасные Ваши и Василия Ивановича черты характера и высокую человечность.

Мы со всей искренностью говорим Вам об этом, дорогая Ефросинья Ефимовна, в день Вашего семидесятилетия.

Сердечно поздравляем Вас, дорогая Ефросинья Ефимовна, с днем рождения.

Желаем Вам всего самого доброго — здоровья, успехов и долгих, долгих лет жизни.

*По поручению гасцелловцев, бывшие партизаны
Московского комсомольского отряда им. Гастелло —
Павлович Э. В., Кирова Г. А., Климков В. Г., Макарова Н. С.,
Симонов Н. И.*

Уважаемые Ольга Васильевна и Тамара Васильевна!

Примите искренние и теплые поздравления с прекрасным весенним праздником — Днем 8 Марта.

Жизненная позиция каждой женщины отличается преданностью семье, трудолюбием, терпимостью и мудростью. Благодаря этому в наших домах уютно и тепло — в них живут Вера, Надежда и Любовь.

Заслуживает глубокого уважения Ваше активное участие в делах страны, воспитании подрастающего поколения, сохранении нравственных ценностей общества.

Пусть этот день принесет Вам добро и благополучие, исполнение самых сокровенных желаний и задумок, успех и удачу, сопутствующих во всех Ваших начинаниях!

Пусть первые весенние лучи согревают Ваш дом теплом, нежностью и лаской.

*С уважением
председатель Любанского районного
исполнительного комитета В. И. Грибанов*

Уважаемые Ольга Васильевна и Тамара Васильевна Козловы!

От имени Солигорского городского исполнительного комитета примите слова искренней благодарности за большую поддержку, активную общественную работу и личный вклад в создание и сохранение героико-патриотического наследия, связанного с жизнью и деятельностью в период Великой Отечественной войны Героя Советского Союза Василия Ивановича Козлова.

Благодаря вам были собраны уникальные материалы, отражающие непобедимый дух поколения наших дедов и отцов, их убежденность и самоотверженный труд на благо родного Отечества. Вы с достоинством осуществляете свою миссию, являясь живым источником воспоминаний и соединяющим звеном между двумя эпохами. Благодаря созданному 24 года назад военно-патриотическому музею имени В. И. Козлова, была воспитана не одна достойная смена подрастающего поколения. В год 60-летия освобождения Республики Беларусь от немецко-фашистских захватчиков историческая летопись Солигорска пополнилась еще одним значимым событием — присвоением средней школе № 5 имени В. И. Козлова. Мы по праву гордимся, что имя Великого Героя связано с историей Солигорской земли. Спасибо за Ваш неоценимый вклад, за неиссякаемую энергию и оптимизм в утверждении принципов чести и долга, идеалов добра и справедливости.

Желаю вам крепкого здоровья, бодрости и благополучия, мира, счастья и жизненных сил для осуществления всех своих замыслов.

*Председатель Солигорского городского
исполнительного комитета
М. М. Омелянчук*

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ОРДЕНА ОКТЯБРЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ
МУЗЕЙ ВЕЛИКОЙ ОКТЯБРЬСКОЙ
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ
Ленинград, ул. Куйбышева, д. 4

Благодарственное письмо

г. Минск, пр. Ленина, дом 28, кв. 24
О. В. Козловой

Уважаемая товарищ! Ольга Васильевна!

Дирекция приносит Вам искреннюю благодарность за любезно Вами переданные в дар музею ценнейшие реликвии, связанные с жизнью и деятельностью Вашего отца, видного партийного и государственного деятеля, Героя Советского Союза Козлова Василия Ивановича.

Ученый совет музея рассмотрел все материалы, принял решение включить их в основной фонд музея. Одновременно сообщаем Вам, что фотографии, документы, вещи, отражающие партийную, государственную деятельность и участие Василия Ивановича Козлова в Великой Отечественной войне экспонируются в большом мраморном зале / Зал № 2 / музея. Желаем Вам, Ольга Васильевна, и Вашей семье доброго здоровья, благополучия и творческих успехов в Вашем благородном труде по подготовке советских специалистов.

Директор музея (Л. А. Швецов)
18 авг. 1982 года

**ПАЭТЫЧНЫЯ ТВОРЫ,
ПРЫСВЕЧАНЫЯ В. В. КАЗЛОВАЙ**

РЫГОР БАРАДУЛІН

ВУЛІЦА БАЦЬКІ

Вольга, дачка Васілёва,
Па Салігорску ідзе
Новай вуліцаю Казлова,
Нібыта школьніцай кагадзе.

Вуліца генерала ляснога
Брала пачатак
З патайных, лясных
Сцежак,
Дзе Перамога
Гаварыць прывыкла ўслых.
Там,
Дзе драбінка солі
Пераважвала пуды.

Як маладзела тады
Наваколле
Ад партызанскай хады!

Вуліца прэзідэнта
Рэспублікі-партызанкі
Тут,
Дзе вырывала цярплівасць дэнка
У таўстарэбрай кадзі пакут.

Маем сёння соль і да солі,
Як у газетах пішуць.
Зірні —
Вольга Казлова
Ідзе паволі
Вуліцай бацькі
У лепшыя дні.

Горад узнік,
Каб мог і мурожна,
І намалотна
Штодзень наш расці.
Гэта адказна,
Гэта трывожна —
Вуліцай бацькі
Ісці па жыцці.

Шчырніцай рупнай роднага слова,
Што не загіне нідзе,
Вольга, дачка Васілёва,
Вуліцай Васіля Казлова,
Вуліцай бацькі ідзе.

ПЕРШЫ КАФЕДРЫ НАШАЙ СВІТАНАК...

Вользе Васільеўне Казловай

Агульнага ў нас — дастаткова:
Мы — з Ларчанкі, мы — з Пшыркова,
Мы — з БДУ, мы — з філфаку,
І лёс нас лучыў аднакаў...

Дзянькі ж маладыя, дзе вы,
Дзе Вы — адной каралевай,
Дзе кожны з нас — каралевіч —
Навуменка, Лойка, Гілевіч —
Званчэй спяваў салаўёў,
Што крытык нат Бугаёў
І знаўца пітык Рагойша
Тых спеваў не бачылі ў горшах!..

А час бег, і больш — без калізій —
З Яфімавай, пры Алісе,
І Люб ужо дзве, Тані — ў пары,
І Люд дзве, як квет на папары,
І віціем ходзіць Віця,
Вус думны стаў Хромчанка віці,
Іванавічам стаў Павел, —
Філфак не пазнаць ласкавы! —
Ды ўсім Вы ўсё Азъ, Букі, Ведзі,
Як маці і першая лэдзі
У рэі, у рэі, у рэі
Першы кафедры нашай світанку,
А любоў першая — не старэе,
Не йржавее да дзён астанку!..

23 верасня 1995 г.

О, Дэкане, дай заданне, —
Адказаць Лойка — у стане!..
Ларыса Аляксандраўна:
— Знайдзіце ў «Слоўніку філфака»
Ключавыя словы!..

Лойка:
— Студэнт... Прэзідэнт... Дачка...
Знак Рака...
Любоў... Пашана... Вольга...
Казлова...
Самыя ключавыя словы!..

МІКОЛА МЯТЛІЦКІ

БОЛЬ РАДЗІМЫ

Вользе Васільеўне Казловай

Не табе, а радзіме баліць.
Боль яе непамерна вялікі.
Спрабавалі яе спапяліць.
Чула ў сечах варожыя пікі.

Руйнавалі — ступала-жыла,
Несла сэрца, адчаем сцятае,
Як па міннаму полю, прайшла
Праз стагоддзе дваццатае.

Колькі кінута болю пазнак —
Мінамётамі, дзідамі, стрэламі.
Ды ўваскросшая з сечаў, аднак,
Ім на згубу, з нашчадкамі стрэлася.

Глянёў у неба жывое яе,
Што блакіту дасветнага поўнае, —
Жаўруком непрыкметным пяе
Памяць болю таго безназоўнага.

І схіліся парой у журбе
Над пазнакамі прошласці скутае.
Знай адно, што сягоння ў цябе
Зло планеты нацэлена лютае.

Прамаўляе драпежнае зло —
Чорнай кнігі старонкі адгортвае —

Каб радзімы ў цябе не было,
Каб ляжала ў пажарышчы мёртвая.

Кожным мігам быцця даражы —
Над радзімай злу зубы не выскаліць.
Перш у сэрцы яе зберажы, —
І яна для наступнасці выстаіць.

Болем гойным душу наталіць,
Продкаў бачачы светлыя лікі.
Не табе, а Радзіме баліць.
Боль яе непамерна вялікі.

11 верасня 2007 г.

ИНЕССА КРЮК

ОЛЬГА

Козловой Ольге Васильевне

Она шла по дорогам столетья
Со своею родною страной —
Пахло снегом и летом,
Пахло грозной войной.

А идти помогали примеры
Героической жизни отца,
Прибавляя к надежде и вере
Силу упорно идти до конца.

Педагогом от бога, —
Называют коллеги тебя.
Красоту материнского слога
Навсегда завещала судьба.

...И служит призванию
Шестьдесят долгих лет...
Сколько их, дарований,
Ольга вывела в свет.

Внушала языком своим гордиться,
Беречь слова родного языка,
Чтоб чистота могла их сохраниться,
Как вода живая с родника.

И мова Ольгина плывет
На белорусском радио,
В воспоминаниях живет
И красотой всех радует.

Жил бы отец твой герой,
От врагов защищавший Отчизну.
Горд он был бы тобой —
Имя достойно несешь по жизни.

г. Минск, 2009 г.

Раздзел VI

СЛОВЫ ПАШАНЫ І ЎДЗЯЧНАСЦІ

ТАЦЦЯНА ШАМЯКІНА

ЧАЛАВЕК ГІСТАРЫЧНАГА ВОПЫТУ ЖЫЦЦЯ

Біяграфія Вольгі Васільеўны Казловай небанальная ўжо таму, што расла яна ў знакамітай сям'і. Бацькі — простыя беларусы сялянскага паходжання — толькі дзякуючы волі, працавітасці, таленту ўзняліся да вяршынь улады ў рэспубліцы.

Бацька — адзін з самых знакамітых людзей Беларусі: у гады Вялікай Айчыннай вайны — першы сакратар Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б, камандзір Мінскага партызанскага злучэння, Герой Савецкага Саюза (1942). Пасля вайны Васіль Іванавіч Казлоў з'яўляўся Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР. Гэта пры ім, пад яго кіраўніцтвам, ударнымі, неверагодна хуткімі тэмпамі аднаўлялася ўшчэнт разбураная фашысцкімі акупантамі рэспубліка. Яго верная на ўсё жыццё спадарожніца — жонка Ефрасіння Яфімаўна — не была дзелавой жанчынай у сучасным разуменні, не шыкавала на дыпламатычных прыёмах, ніколі не імкнулася выглядаць першай пані краіны, заўсёды вызначалася выключнай сціпласцю ў знешнім выглядзе і ў паводзінах, але ў гэтым якраз і выяўлялася яе сялянская мудрасць.

Слухаць Вольгу Васільеўну, гутарыць з ёю — адно задавальненне: яе гаворка ясная, адкрытая, дакладная. У лекцыях складаныя палажэнні яна перадае ў свабоднай манеры, але пры гэтым заўсёды лагічна, паслядоўна і даходліва. Выкладчыца часта ўжывае параўнанні і метафары, пастаянна звяртаецца да гумару. Яна рэдка карыстаецца жэстамі, але дзякуючы паўзам і мадуляцыям голасу — багатага, сакавітага — яе гаворка заўсёды гучыць выключна эмацыянальна. Вольга Васільеўна заўсёды ўважліва, удумліва і спачувальна выслухае суразмоўцу, дасць разумную параду. Народная, успрынятая ад бацькоў мудрасць Вольгі Васільеўны, памножаная на адукаванасць, інтэлігентнасць і дыпламатычнасць, дазваляе ёй быць цалкам самастойнай у поглядах, у ацэнках людзей і асоб.

Акрамя таго, В. Казлова мае гістарычны вопыт жыцця, яна — жывы летапіс эпохі і нашага ўніверсітэта, найстарэйшага ў рэспубліцы. У 1943 г., калі большая частка Беларусі была акупіравана немцамі, 18-гадовая Вольга Казлова разам з групай дзяцей беларускіх партызанаў пачала вучыцца ў БДУ, які тады размяшчаўся на станцыі Сходня пад Масквой. Сама Вольга Васільеўна піша пра ўніверсітэт таго перыяду: «Узначальваў беларускую ўстанову — асяродак зямляцтва ваеннага часу — дырэктар Парфен Пятровіч Савіцкі, гісторык па спецыяльнасці. У яго асобе спалучалася ўсё, што неабходна было мець кіраўніку, у якога, як і ў многіх, не было ні кала ні двара, ні роднага неба над галавою. Саграваў і падтрымліваў беларускую дыяспару клопат рэспубліканскага ўрада, які таксама прытуліўся ў сталіцы. Брацкая дапамога Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта і іншых ВНУ ўдыхнула ў БДУ жыццё, паставіла яго на ногі. Дэканам філалагічнага факультэта быў прызначаны Міхась Рыгоровіч Ларчанка, цяжка паранены франтавік. Шчырасцю, цеплынёй натхняў ён студэнцкую моладзь на пераадоленне нягодаў ваеннага часу. Чытаў Ларчанка ўсе лекцыйныя курсы па гісторыі беларускай літаратуры. Займаўся «тэхнічным» вынаходніцтвам — уласнымі спевамі дэманстраваў розныя песенныя жанры вуснай народнай творчасці. Мацярынскім крылом атуляла маладая выкладчыца гісторыі беларускай мовы Марыя Андрэеўна Жыдовіч, сям'ю якой вайна раскідала па ўсім свеце. З партызанскага фронту прыляцеў Іван Васільевіч Гутараў, які на лекцыях па гісторыі рускай літаратуры сваёй эрудыцыяй і красамоўствам зачароўваў. Французскую мову і этыкет інтэлігентнасці выкладала высокакваліфікаваны спецыяліст Вераніка Нікандраўна Андрэева. Група маскоўскіх прафесараў і выкладчыкаў таксама чытала лекцыі і праводзіла практычныя заняткі. Шчыраваў на філфаку будучы аўтар падручніка па роднай мове, удзельнік не адной вайны, знешне строгі, але светлы чалавек Міхаіл Іванавіч Жыркевіч. За межы СССР натхнёна вёў у сваіх лекцыях па гісторыях розных краін выкладчык Хануцін. Вайсковую ж справу выкладаў Іван Паўлавіч Мележ...».

Падчас вучобы Вольга Казлова па заданні бацькі займалася пошукам і наладжваннем сувязей паміж раскіданымі вайной сем'ямі партызанаў і падпольшчыкаў для аказання ім дапамогі Цэнтральным штабам партызанскага руху Беларусі. Гэта таксама характарызуе той лад і тых людзей: здавалася б, ці да таго было — кожны дзень пагражала смяротная небяспека, а Васіль Казлоў клапаціўся пра сем'і сваіх партызанаў...

Адразу пасля вызвалення Беларусі ў 1944 г. ўніверсітэт вярнуўся ў Мінск. Тады ж прыехала сюды і Вольга Васільеўна. Універсітэцкі гарадок быў амаль цалкам разбураны. Размясціліся ў ацалелым двух-

павярховым цагляным корпусе фізмата. Разам з усімі В. Казлова працавала на руінах па аднаўленні карпусоў універсітэта. Кіраваў будаўнічымі атрадамі зноў-такі былы салдат Іван Мележ. «А вечарамі збіраліся на двары ці ў актавай зале і пад музыку віртуоза-акардэаніста, былога лётчыка, студэнта-журналіста Рыгора Булацкага і дэмабілізаванага салдата, студэнта-першакурсніка, майстра ігры на хворым ад вайны раялі Мішы Цікоцкага — сына славутага кампазітара Яўгена Цікоцкага, вытанцоўвалі да рання полькі, вальсы, выкручвалі факстроты і танга». Ужо намнога пазней, калі рэктарам універсітэта быў Антон Сеўчанка, чалавек знешне вельмі рацыянальны, прама-тычны, Вольга Казлова разам з іншымі выкладчыцамі арганізавала факультэцкі самадзейны хор, які так спадабаўся рэктару-фізіку, што ён аказаў яму ўсямерную дапамогу. З таго хору фактычна і пачаліся шматлікія самадзейныя мастацкія калектывы універсітэта. Сёння па ўзроўні яны не саступаюць прафесіяналам.

На працягу жыцця В. Казлова сустракалася з многімі выдатнымі людзьмі — дзяржаўнымі і партыйнымі дзеячамі, пісьменнікамі, вучонымі, мастакамі. Сама яна як літаратар і навуковец сфарміравалася пад уплывам сваіх настаўнікаў — Івана Гутарава і незабыўнага Міхася Ларчанкі, якога, безумоўна, памятаюць філолагі шматлікіх пакаленняў. Вольга Васільеўна называе гэтага чалавека сваім хросным бацькам. Міхась Рыгоравіч прыняў яе ў БДУ, калі быў дэканам (можна сказаць, перацягнуў на філфак, бо яна ўжо вучылася ў нафтавым інстытуце ў Маскве), пасля ўзяў да сябе ў аспірантуру, а ў 1951 г. пусціў, як яна сама піша, «у самастойнае выкладчыцкае плаванне». Міхась Рыгоравіч стварыў на філфаку унікальную кафедру беларускай літаратуры і на працягу многіх гадоў умацоўваў яе маладымі выкладчыкамі, якіх сам вывучыў у аспірантуры.

Традыцыі Міхася Ларчанкі, які ўзначальваў кафедру беларускай літаратуры на працягу дваццаці васьмі гадоў, працягвала Вольга Васільеўна, калі сама стала загадчыкам той самай кафедры. Час яе кіравання — 1972—1985 гг. — бяспрэчна, залаты век кафедры, незабыўныя, шчаслівыя гады... Кафедра была цэнтрам вывучэння не толькі беларускай літаратуры, але і фальклору, методыкі выкладання літаратурознаўчых дысцыплін. Тады тут працавалі вядучыя беларускія навукоўцы, дактары навук, прафесары Іван Навуменка, Алёга Лойка, Сцяпан Александровіч, Дзмітрый Бугаёў, Ніл Гілевіч, дацэнты Маргарыта Яфімава, Валянціна Лашкевіч, Уладзімір Навумовіч, Інга Ключановіч, Кузьма Хромчанка, Вячаслаў Рагойша, Любоў Тарасюк, Таццяна Шамякіна... Большасць з іх з'яўляліся адначасова і сябрамі Саюза пісьменнікаў БССР, на той час выключна аўтарытэтной, уплывовай арганіза-

цы. На працягу ўсяго тэрміна кіраўніцтва В. Казловай кафедра ня-
зменна займала першае месца ў сацыялістычным саборніцтве сярод
іншых кафедраў факультэта.

Вольга Васільеўна не толькі працягвала выдатныя традыцыі сваіх
папярэднікаў — Міхася Ларчанкі і Івана Навуменкі, але і ўсталёўвала
новыя, надзвычай плённыя, якія жывуць і сёння. Адной з іх стала цес-
нае супрацоўніцтва выкладчыкаў кафедры з літаратурнымі музеямі —
Янкі Купалы і Якуба Коласа, а таксама з музеем Вялікай Айчыннай
вайны. Вольга Васільеўна з'яўлялася членам вучоных саветаў назва-
ных музеяў.

Яшчэ адна цікавая традыцыя, якая ўзнікла і прыжылася толькі на
нашай кафедры, — выязныя пасяджэнні ў школах Мядзела, Салігорска,
Слоніма, Нясвіжа, Чэрвеня, дзе абмяркоўваліся падручнікі па гісторыі
беларускай літаратуры, праводзіліся кансультацыі для нашых бы-
лых выпускнікоў і адначасова ацэньвалася іх выкладчыцкая дзейнасць,
вывучаўся метадычны досвед, улічваліся заўвагі і прапановы настаў-
нікаў. Члены кафедры заўсёды актыўна працавалі (і працуюць) на шко-
лу, на працягу дзесяцігоддзяў выдалі вялікую колькасць падручнікаў
і навучальных дапаможнікаў.

Традыцыі па арганізацыі сустрэч з пісьменнікамі і іншымі цікавымі
людзьмі прадоўжыла Вольга Васільеўна. Колькасць такіх сустрэч пры ёй
была асабліва вялікая. А як хораша, цёпла, па-хатняму — гарбатай і ка-
вай — яна ўмела прыняць пісьменнікаў пасля выступлення! Уласным фо-
таапаратам яна зафіксавала вечары-сустрэчы з Кандратам Крапівой,
Максімам Танкам, Янкам Брылём, Піменам Панчанкам, Васілём Быка-
вым, Аляксеем Дударавым, Янкам Маўрам, Яўгеніяй Янішчыц. У 2003 г.
яна знялася ў фільме пра Івана Шамякіна, прычым выступала ў кіна-
стужцы як вядучая. В. Казлова стварыла архіў дакументаў, якімі шчодро
дзялілася і дзеліцца з навукоўцамі, супрацоўнікамі музеяў, педагогамі.

Яна першая пачала арганізоўваць на кафедры выставы, прысве-
чаныя юбілейным датам беларускіх пісьменнікаў, і тыя выставы фак-
тычна выконвалі ролю тэхнічных сродкаў навучання.

З часу кіравання В. Казловай усталявалася трывалая традыцыя па-
стаяннага ўдзелу членаў кафедры ў шматлікіх навуковых канферэн-
цыях, што праходзілі ў ВНУ рэспублікі, у АН БССР. Навукоўцы кафед-
ры пачалі часта выязджаць за мяжу для ўдзелу ў міжнародных канфе-
рэнцыях, для працы ў архівах, бібліятэках, для чытання курсаў лекцый.
Сама Вольга Васільеўна чытала лекцыі ў Варшаўскім, Сафійскім,
Іенскім універсітэтах, атрымлівала гарачыя падзякі ад студэнтаў
і кіраўніцтва названых навучальных устаноў. В. Казлова ўдзельнічала
ў міжнародных кангрэсах славістаў у Маскве і Кіеве, была членам прэ-

зідума славістаў БССР. Яна актыўна падтрымлівае сувязі з расійскімі пісьменнікамі. У яе архіве фота, лісты, кніжкі з аўтографамі ад Канстанціна Сіманавы, Цімура Гайдара, Агніі Барто, Зіната Ішмаева і інш.

Менавіта ў тыя гады, калі кафедрай кіравала Вольга Казлова, у краіне асабліва шырока святкаваліся юбілеі выдатных беларускіх пісьменнікаў. Члены кафедры актыўна ўдзельнічалі ва ўсіх юбілейных мерапрыемствах і пад кіраўніцтвам Вольгі Васільеўны выдавалі калектыўныя зборнікі: «Святло яго душы» (1979), «Песні беларускай валадар» (1981), «Творчая спадчына Янкі Купалы і Якуба Коласа і развіццё славянскіх моў і літаратуры» (1982) і інш.

Сама Вольга Казлова абараніла кандыдацкую дысертцыю па прозе Якуба Коласа і на працягу жыцця працягвала займацца яго творчасцю. Яшчэ адна яе тэма — мастацкае ўвасабленне подзвігу народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Па названых тэмах яна вядзе спецсемінары, чытае спецкурсы, кіруе курсавымі і дыпломнымі работамі, а ў прынцыпе з'яўляецца нястомным прапагандыстам творчасці вялікага беларускага класіка і пісьменнікаў ваеннай тэмы. Вольга Васільеўна — адзін з аўтараў двухтомнай «Гісторыі беларускай савецкай літаратуры» (1982, 1999), хрэстаматыі па беларускай прозе 20-х гг. XX ст. (1996, 1997). У якасці дапаможнікаў для універсітэтаў народнай культуры В. Казлова выдала працы «Міхась Лынькоў» (1959), «Партызанскі свет у беларускім вершы» (1984), «Беларуская паэтычная Ленініяна» (1986), «Наша перамога» (2004) і інш.

Усе гады выкладання ў БДУ Вольга Казлова актыўна займаецца выхаваўчай працай, і гэта не фармальная работа, а заўсёды — індывідуальная і ад душы. Яна многія гады была куратарам акадэмічных груп, кіравала педпрактыкай, была членам парткама, прафкама. Яе вопыт пераймалі прафесары П. Ткачоў, В. Рагойша, В. Красней, дацэнты Т. Кавалёва, Дз. Фёдараў і інш. Вольга Васільеўна карысталася і карыстаецца асаблівай любоўю студэнтаў.

Вольга Васільеўна — як, можа, ніхто іншы з нашай кафедры — не шкадавала сіл, выступаючы на прадпрыемствах, заводах, у бібліятэках, школах. І сёння яна надзвычай актыўна супрацоўнічае з музеямі — у Маскве, Мінску, Салігорску, Жлобіне, садзейнічала адкрыццю некалькіх новых музеяў. Яе унікальны вопыт правядзення заняткаў у музеях і мемарыяльных мясцінах (у Хатыні, Вязынцы, Нясвіжы) паступова асвойваюць супрацоўнікі цяперашняй кафедры беларускай літаратуры і культуры — спадкаемцы былой кафедры беларускай літаратуры XX ст. Вольга Васільеўна па-ранейшаму працягвае выступаць перад насельніцтвам, распавядаючы ўжо новым пакаленням школьнікаў, дый іх бацькам, а таксама настаўнікам пра партызанскі рух, пра свайго баць-

ку, пра гераізм савецкіх людзей у гады Вялікай Айчыннай вайны і яго ўвасабленне ў выдатных творах беларускай літаратуры пра вайну — ледзь не найлепшае, што вызначае беларускую літаратуру ў свеце.

Бадзёрасці, аптымізму, заўсёднай дапытлівасці Вольгі Васільеўны спрыяе, на маю думку, яе выключная блізкасць і любоў да зямлі. Колькі памятаю, яна заўсёды прыносіла на кафедру і факультэт вазоны з прыгожымі кветкамі, прывучала нас па-мастацку аздабляць кафедру, аўдыторыі. Яна — заўзятая агародніца, працягвае працаваць на лецішчы, без гадавання раслін проста не ўяўляе свайго існавання. Гэта надзвычай беларуская рыса, наша, крэўная...

Нельга не адзначыць увагу Вольгі Васільеўны да людзей, вечную яе зацікаўленасць у лёсах сваіх вучняў і калег, яе імкненне да агульнай гарманізацыі жыцця — інакш не скажаш.

Справядліва, што навукова-асветніцкая і грамадская дзейнасць В. Казловай адзначана шматлікімі ўзнагародамі: яна — заслужаны дзеяч вышэйшай школы Беларусі, узнагароджана некалькімі ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета Беларусі, медалямі «За доблесную працу», «За працоўную доблесць», «Ветэран працы» і інш.

2005

З ЮБЛЕЙНЫХ ВІНШАВАННЯЎ

Дорогая Ольга Васильевна!

Ректорат, партком, местный комитет Белорусского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени В. И. Ленина сердечно поздравляют Вас со славным юбилеем — 50-летием со дня рождения и 25-летием научно-педагогической деятельности.

За время работы на филологическом факультете Вы зарекомендовали себя высококвалифицированным специалистом-филологом, снискавшим авторитет и всеобщее уважение своим добросовестным трудом, безукоризненной честностью и принципиальностью, высокими душевными качествами человека.

В своей трудовой деятельности Вы умело сочетаете большую научно-исследовательскую работу с общественной, много лет поддерживаете тесную связь со школой, с предприятиями города Минска и республики. Ваши научные и учебно-методические труды, проникнутые духом современности и партийности, имеют как теоретическое, так и практическое значение.

Большое внимание Вы уделяете вопросам коммунистического воспитания студентов, умело, с истинным педагогическим мастерством,

форміруете у будучых спецыялістаў-філолагаў высокія ідэйна-політычныя і прафесійныя якасці.

Рукаводзіма Вамі кафедра беларускай літаратуры адрозніваецца добраю работаспосібнасцю, творчай энтузіязнасцю, упэўнена дэрыж пераважства ў сацыялістычным спаборністве паміж кафедрамі філалагічнага факультэта.

Дарогая Ольга Васільевна!

У дзень Вашага юбілея жадаем Вам, камуністу, ученому, педагогу новых дерзанняў, творчых пошукаў, смелых свэршэнняў у бласродным труде па камуністыцескому выхаванню падрастаючага пакалення, у развіцці саветскай філалагічнай навуцы.

Крепкаго Вам здарова і большага асобнага счасця!

Рэктар Белгосуниверситета им. В. И. Ленина

профессор Сикорский В. М.

Секретарь парткома доцент Дугарева Т. Е.

Председатель месткома доцент Рогин И. Г.

Паважаная, дарагая Вольга Васільеўна!

Дэканат, партыйнае і прафсаюзнае бюро, студэнты і выкладчыкі філалагічнага факультэта БДУ імя У. І. Леніна сёння віншуюць Вас, нашу выхаванку, сумленнага і прынцыповага камуніста, загадчыцу кафедры беларускай літаратуры, з юбілеем — з Вашым светлым прамыністым поўднем.

Больш як трыццаць гадоў Вашага жыцця, паважаная Вольга Васільеўна, звязана з універсітэтам, з нашым філалагічным факультэтам. З іх амаль дваццаць пяць аддадзена ганаровай справе навучання і выхавання моладзі.

За гады работы ва універсітэце Вы сталі дасканалым спецыялістам сваёй справы, вядомым даследчыкам скарбаў роднай беларускай літаратуры. Шмат гадоў плённа, з добрай творчай аддачай працуеце Вы над пытаннямі мастацкага майстэрства Якуба Коласа, над вывучэннем праблематыкі творчасці Міхася Лынькова. Гэтыя даследаванні, а таксама напісаныя Вамі метадычныя дапаможнікі для студэнтаў маюць несумненнае тэарэтычнае і практычнае значэнне, узбагачаюць нашу навуку.

Вы трымаеце самую цесную сувязь са школай, часта выступаеце перад настаўнікамі Беларусі, прымаеце ўдзел у настаўніцкіх канферэнцыях, у метадычных аб'яднаннях, выезджаеце ў іншыя гарады і раёны.

Неацэнны плён уносіце Вы ў справу выхавання студэнтаў. Сваёй самаадданай працай і прынцыповасцю, патрабавальнасцю і добразыч-

лівасцю Вы станоўча ўплываеце на фарміраванне ў іх лепшых маральных якасцей чалавека камуністычнага будучага.

Вы захавалі камсамольскую няўрымслівасць і апантанасць, маладую натхнёнасць і баявітасць, таму ў любой Вашай рабоце няма абыякавасці і фармалізму. Ёсць натхнёнасць, жывая ініцыятыва, непрымірымасць да недахопаў, вялікі неспакой за поспех справы і глыбокая павага да людзей.

Шмат энергіі і сілы аддаеце Вы кафедры беларускай літаратуры, якую ўзначальваеце. Мэтанакіравана і ўпэўнена працягваеце яе лепшыя традыцыі, ствараеце новыя, беражліва падтрымліваеце атмасферу творчай акрылёнасці, добразычлівасці, высокай патрабавальнасці.

Мы ганарымся Вамі, глыбока паважаем Вас як вучонага, педагога, як чалавека вялікай душэўнай шчодрасці і жаноцкай абаяльнасці.

Жадаем Вам, дарагая Вольга Васільеўна, здароўя і новых плённых поспехаў. Яснага Вам, залатога жніва!

Хай прамяняцца шчасцем Вашыя леты!

Дарагая Вольга Васільеўна!

Калектыў кафедры беларускай літаратуры сардэчна віншуе Вас, першую за ўсю гісторыю кафедры загадчыцу-жанчыну, са слаўным юбілеем!

З Вамі, дарагая Вольга Васільеўна, чалавекам вялікай душэўнай шчодрасці і добразычлівасці да калег, сяброў, студэнтаў, нам добра і спорна працуецца. У Вас — заўсёды шчырае слова, парада, усмешка, спагадлівасць. Вы ўмееце згуртаваць калектыў, заўважыць лепшае, ярчэйшае, падтрымаць ініцыятыву, маладосць, творчасць, вызначыць перспектыву, здольны сваёй энергіяй натхніць на поспехі іншых.

Жадаем жа Вам, Вольга Васільеўна, найлепшага здароўя і плённых творчых поспехаў у працы.

*Навуменка І. Я., Александровіч С. Х., Ларчанка М. Р., Лойка А. А.,
Бугаёў Дз. Я., Гілевіч Н. С., Рагойша В. П., Ключановіч І. М.,
Навумовіч У. А., Семашкевіч Р. М., Хромчанка К. Р., Царанкоў Л. А.,
Шамякіна Т. І., Яфімава М. Б., Каладзінскі В. В., Шыловіч А. М.,
Жыхевіч Л. І., Карпава Л. У.
1975 г.*

Дорогая Ольга Васильевна!

Коллектив кафедры русской советской литературы в день Вашего золотого юбилея и 25-летия научно-педагогической деятельности об-

ращается к Вам с самыми сердечными пожеланиями крепкого здоровья, большого человеческого счастья и творческих успехов в Вашем благородном труде.

В этот знаменательный день нам не хочется говорить, как принято на юбилеях, о пройденном лети. Нам хочется думать о многолети предстоящем. Мы знаем о той неиссякаемой энергии, которую Вы вложили в наше общее дело воспитания и подготовки филологов Белоруссии, но мы уверены, что многое у Вас еще впереди.

Коллектив нашей кафедры испытывает к Вам чувство глубокого уважения не только как видному литературоведу, опытному педагогу, но и чувство дружбы к своему коллеге, если позволите, сверстнику, т. е. человеку той же версты, как называли славяне возраст. Это не просто слова, это отражение Вашей молодой души и Вашей энергичной деятельности, которая является свидетельством самой настоящей молодости.

Как филологи, мы высоко ценим Ваши исследования о Коласе, Лынькове, Ваши выступления в печати по актуальным проблемам советской литературы, Вашу деятельность по руководству кафедры белорусской литературы.

Нас восхищает Ваша педагогическая деятельность. И, говоря откровенно, по-хорошему завидуем Вашей популярности у студентов. Мы знаем, что в любви студентов к нашей советской литературе есть частица переданного Вами чувства, частица Вашего кипения. И немалая частица. Думается, что Ваши ученики подаренное Вами тепло пронесут через всю жизнь и передадут своим ученикам. А это ли не счастье педагога?! И как же этому счастью не позавидовать!

Мы рады приветствовать Вас, дорогая Ольга Васильевна, рады пожелать Вам всего самого лучшего, самого светлого, солнечного! Всяческих Вам щедрот от жизни, от собственного таланта!

Члены кафедры русской советской литературы БГУ

Паважаная Вольга Васільеўна!

Рэктарат, партком, прафком, камітэт камсамола Беларускага ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга Дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна сардэчна і шчыра віншуюць Вас з нагоды Вашага слаўнага юбілею — 60-годдзя з дня нараджэння.

Сорак год Вашага жыцця непарыўна звязаны з Беларускім дзяржаўным ўніверсітэтам імя У. І. Леніна. Тут Вы былі студэнткай, закончылі ўніверсітэт у 1948 годзе, прайшлі шлях ад аспіранткі да загадчыка кафедры. У сценах роднага ўніверсітэта Вы сталі членам нашай роднай Камуністычнай партыі, абаранілі кандыдацкую дысертцыю, сталі дацэнтам.

Дванаццаць гадоў узначальваеце Вы кафедру беларускай літаратуры. Шмат увагі надаеце Вы павышэнню прафесійнага майстэрства, ідэйна-палітычнага росту выкладчыкаў і студэнтаў, умацаванню сувязей вышэйшай школы з АН БССР і іншымі ВНУ рэспублікі.

Кафедра беларускай літаратуры з году ў год трымае першыństwo ў сацыялістычным спаборніцтве ва ўніверсітэце і на факультэце, узнагароджвалася граматамі, ганаровымі вымпеламі рэктарата, парткома, прафкома.

Вы паспяхова кіруеце напісаннем курсавых, дыпломных работ, плённа працуеце са студэнтамі і аспірантамі, у тым ліку і з замежнымі стажорамі, выкладчыкамі і аспірантамі. Неаднаразова выязджалі Вы чытаць лекцыі па гісторыі беларускай літаратуры ў Варшаўскі, Іёнскі, Сафійскі ўніверсітэты. Пад Вашым кіраўніцтвам падрыхтаваны шэраг кандыдатаў навук.

Ваша навуковая работа звязана з даследаваннем скарбаў роднай літаратуры, творчасці Я. Купалы, Я. Коласа, М. Лынькова, П. Броўкі, Я. Брыля. Вам належыць шмат навуковых артыкулаў, Вы — адзін з аўтараў двухтомнай гісторыі беларускай савецкай літаратуры. Аўтар шэрагу метадычных дапаможнікаў па напісанні дыпломных і курсавых работ, а таксама работ «Міхась Лынькоў», «Партызанскі свет у беларускім вершы», «Назіранні над майстэрствам Якуба Коласа» і інш.

Як прынцыповы камуніст, Вы актыўна ўдзельнічаеце ў рабоце на факультэце і ва ўніверсітэце. Вы з'яўляліся куратарам студэнцкай групы, выбіраліся ў партбюро і прафбюро філфака, партком і прафком БДУ. Вы з'яўляецеся членам Рэспубліканскага метадычнага аб'яднання выкладчыкаў беларускай літаратуры ВНУ, членам каардынацыйнага савета па пытаннях літаратуры пры АН БССР, членам праўлення рэспубліканскага таварыства «Веды», намеснікам старшыні секцыі літаратурнага тэатра і мастацкага чытання грамадскага мастацкага савета Міністэрства культуры БССР, членам рэдкалегіі «Весніка БДУ», членам вучоных саветаў БДУ і філалагічнага факультэта, савета музея Янкі Купалы і інш.

Будучы паслядоўнай наследніцай слаўных традыцый старэйшага пакалення, Вы, як дачка нацыянальнага героя беларускага народа — Васіля Іванавіча Казлова, — шмат сіл, энергіі, часу і натхнення аддаеце патрыятычнаму выхаванню студэнтаў і моладзі, часта выступаеце перад імі з лекцыямі, гутаркамі, успамінамі пра бацьку, прымаеце ўдзел у вечарах, сустрэчах, «Уроках мужнасці», іншых мерапрыемствах.

Ваша шматгранная плённая дзейнасць высока адзначана партыяй і ўрадам. Вы ўзнагароджаны медалямі «За доблесную працу», «За працоўную доблесць», «Ветэран працы», трыма ганаровымі Граматамі Вярхоўнага Савета БССР. Вам нададзена ганаровае званне заслужанага

работніка вышэйшай школы БССР, ударніка камуністычнай працы за 1984 год.

Жадаем Вам, паважаная Вольга Васільеўна, моцнага здароўя, нястомнасці, творчых пошукаў і здзяйсненняў, радасці ў штодзённых жыццёвых клопатах.

*Рэктар БДУ імя У. І. Леніна, акадэмік АН БССР Л. І. Кісялеўскі
Сакратар парткома, доктар фізіка-тэхнічных навук М. І. Дзямчук
Старшыня прафкома, дацэнт У. Т. Шалатонін*

Паважаная Вольга Васільеўна!

Дэканат, партбюро, прафбюро, увесь калектыў філалагічнага факультэта БДУ імя У. І. Леніна, усе Вашы калегі горача і шчыра віншуюць Вас са слаўным 60-годдзем!

Мы рады ў гэты дзень сардэчна вітаць Вас, загадчыцу кафедры беларускай літаратуры, кандыдата філалагічных навук, дацэнта, заслужанага работніка вышэйшай школы БССР, выдатнага педагога, чалавека нястомнага грамадзянскага гарэння.

Сорак год Вашага жыцця, шаноўная Вольга Васільеўна, непарыўна звязаны з Беларускім дзяржаўным універсітэтам, з філалагічным факультэтам, які Вы скончылі ў 1948 годзе, дзе вучыліся ў аспірантуры, абаранілі кандыдацкую дысертацыю, уступілі ў Камуністычную партыю.

Амаль дванаццаць гадоў узначальваеце Вы кафедру беларускай літаратуры, пад Вашым кіраўніцтвам на кафедры ўмацоўваюцца ранейшыя, ствараюцца новыя традыцыі, падтрымліваецца атмасфера творчага пошуку, узаемнай павагі і даверу. Шмат увагі ўдзяляеце Вы павышэнню прафесійнага майстэрства выкладчыкаў, пытанням педагогічнай практыкі студэнтаў, умацаванню кантактаў з АН БССР і іншымі навучальнымі ўстановамі рэспублікі. Вялікая заслуга Ваша ў тым, што кафедра беларускай літаратуры з году ў год трымае першынство ў сацыялістычным спаборніцтве, узнагароджваецца штогод граматамі, ганаровымі вымпеламі.

Мы цэнім Ваш педагогічны талент, уменне ўсхваляваць студэнцкую аўдыторыю, раскрыць непаўторную сілу і мастацкую дасканаласць роднай беларускай літаратуры, багацце, мілагучнасць і прыгажосць роднай мовы. Надзвычай карыснымі для студэнтаў з'яўляюцца распрацаваныя Вамі семінары, адзін з іх прысвечаны праблеме ўваблення тэмы Вялікай Айчыннай вайны ў беларускай літаратуры.

Вы паспяхова кіруеце напісаннем курсавых, дыпломных работ, плённа працуеце з замежнымі стажорамі-выкладчыкамі і аспірантамі.

Неаднаразова выязджалі Вы чытаць лекцыі па гісторыі беларускай літаратуры ў Варшаўскі, Іенскі, Сафійскі ўніверсітэты.

З даследаваннем скарбаў роднай літаратуры звязаны і асноўны кірунак Вашай навуковай работы. Вы сказалі сваё слова пра творчасць Я. Купалы, Я. Коласа, М. Лынькова, П. Броўкі, Я. Брыля. Вам належыць шмат артыкулаў, Вы — адзін з аўтараў двухтомнай гісторыі беларускай савецкай літаратуры, аўтар шэрагу метадычных дапаможнікаў па напісанні дыпломных і курсавых работ, а таксама работ «Міхась Лынькоў», «Партызанскі свет у беларускім вершы», «Назіранні над майстэрствам Якуба Коласа» і інш.

Мы ведаем Вас, дарагая Вольга Васільеўна, як прынцыповага камуніста, які паслядоўна праводзіць у любой справе партыйную лінію, з вялікай адказнасцю і натхненнем выконвае кожнае даручэнне партыі. Увогуле, без грамадскай дзейнасці Вы не ўяўляеце свайго жыцця. Шмат ініцыятывы і мудрай дзелавітасці выявілі Вы, працуючы ў якасці куратара студэнцкай групы, у складзе партбюро і прафбюро філфака, парткома і прафкома БДУ. Вы з'яўляецеся членам Рэспубліканскага метадычнага аб'яднання выкладчыкаў беларускай літаратуры ВНУ, членам каардынацыйнага савета па пытаннях літаратуры пры АН БССР, членам праўлення Рэспубліканскага таварыства «Веды», намеснікам старшыні секцыі літаратурнага тэатра і мастацкага чытання грамадскага мастацкага савета Міністэрства культуры БССР, членам рэдкалегіі «Весніка БДУ», членам вучоных саветаў БДУ і філалагічнага факультэта, музея Янкі Купалы і інш.

Шмат часу і натхнення аддаеце Вы патрыятычнаму выхаванню студэнтаў і моладзі, часта выступаеце перад імі з лекцыямі, прымаеце ўдзел у вечарах, літаратурных сустрэчах. Вы — часты госьць у школах рэспублікі. Сваім шэфам лічаць Вас вучні СШ № 3, 122, 42 г. Мінска, № 5 і № 2 г. Салігорска, № 8 г. Жлобіна, якая носіць імя Вашага бацькі, беларускага нацыянальнага героя, Васіля Іванавіча Казлова. З мацярынскай увагай адносіцеся Вы да філфакаўскага будаўнічага атрада «Буравеснік» імя В. І. Казлова.

Ваша шматгранная плённая дзейнасць адзначана шматлікімі ўзнагародамі: медалямі «За доблесную працу», «За працоўную доблесць», «Ветэран працы», трыма ганаровымі Граматамі Вярхоўнага Савета БССР, Вам нададзена ганаровае званне заслужанага работніка вышэйшай школы БССР, ударніка камуністычнай працы.

Неацэннай узнагародай з'яўляецца, безумоўна, тая ўдзячнасць, якую носяць у сваіх сэрцах Вашы былыя студэнты, што працуюць сёння па ўсёй савецкай краіне.

Разам з гэтым віншаваннем прыміце, паважаная Вольга Васільеўна, і нашу глыбокую ўдзячнасць Вам, самаадданаму працаўніку, за

Вашу плённую шматбаковую дзейнасць, за Вашу нястомнасць, за чалавечнасць!

Новых Вам пошукаў, новага плёну, здароўя і бадзёрасці на доўгія гады!

*Дэкан філалагічнага факультэта дацэнт А. А. Воўк
Сакратар партбюро М. Р. Прыгодзіч
Сакратар прафбюро У. А. Навумовіч*

Дарагая наша Вольга Васільеўна, наш паважаны кіраўнік і шаноўная калега!

Прыміце шчырае вітанне з нагоды Вашага юбілею. Не ўяўляем без Вас нашай слаўтай кафедры, факультэта, універсітэта: Вы неад'емны ад усяго гэтага і ад жыцця кожнага з нас.

Мусіць таму, што нарадзіліся Вы ў сонечным маі, так многа ў Вашым сэрцы цеплыні, чалавечнасці, спагады. Прыміце разам з віншаваннем нашу шчырую ўдзячнасць за тое, што Вы побач з намі, што з Вамі заўсёды лёгка. Шчодрасць Вашага сэрца, Ваш талент падтрымаць чалавека, акрыліць яго надзеяй, адчуць яго боль і радасць заўсёды прываблівае, з'яўляецца лепшай аздобай Вашага чалавечага аблічча.

Больш як 40 гадоў лёс Ваш звязаны з універсітэтам, і ўжо амаль 12 з іх Вы ўзначальваеце нашу кафедру. Вядзецца рэй упэўнена, мудра, з дзяржаўным разгарненнем, з улікам тых задач, якія ставіць час.

Нам імпануе Ваша камуністычная прынцыповасць, уменне спалучыць высокую патрабавальнасць з добразычлівасцю, здольнасць згуртаваць, аб'яднаць у адно цэлае, у жыццяздольны калектыў нас, такіх розных і ўвогуле няпростых.

Шчырнидай рупнай роднага слова назваў Вас Рыгор Барадулін, і мы цэнім гэтую Вашу захопленасць беларускай літаратурай, уменне раскрыць студэнтам яе найдаражэйшыя скарбы. Тысячы Вашых выпускнікоў, якія сёння працуюць па ўсёй нашай краіне, з нязменнай любоўю і ўдзячнасцю ўспамінаюць Вас, таленавітага педагога, нясуць з сабой святло той духоўнасці, якой Вы ўзбагацілі іх.

Мы вучымся ў Вас грамадзянскай натхнёнасці, гатоўнасці прыняць чынны ўдзел у любой справе, якая ідзе на карысць людзям. Шмат часу ўдзяляеце Вы патрыятычнаму выхаванню студэнтаў, школьнікаў, рабочых, калгаснікаў. Вы заўсёды «на перадавой лініі агню». З гонарам несяце Вы эстафету свайго бацькі, чалавека з легенды, Героя Савецкага Саюза.

Сваё слова сказалі Вы ў навуцы пра Я. Купалу, Я. Коласа, М. Лынькова, Вам належыць шэраг метадычных прац, літаратуразнаўчых выданняў. Плённа працуеце Вы і як прапагандыст, адзін з найбольш актыўных членаў таварыства «Веды».

У любую справу, паважаная Вольга Васільеўна, уносіце Вы маладую неўтаймаваную захопленасць, і таму ў Вашай рабоце і педагога, і кіраўніка кафедры няма фармалізму, абыхавасці, а ёсць тое, што пакідае назаўсёды ў душах людзей след, што ўзвышае, узбагачае, абавязвае.

Жадаем Вам, дарагая Вольга Васільеўна, каб заўсёды ўрадлівай была Ваша ніва, каб яна шчодро каласілася новым плёнам, поспехамі, няхай ніколі не гасне ў вачах Вашых малады прывабны агеньчык, а з вуснаў не сыходзіць шчаслівая ўсмішка!

Вашы ўдзячныя калегі-кафедральцы

Дарагая Вольга Васільеўна!

Мы, супрацоўнікі кафедры беларускай мовы, Вашы блізкія калегі, сардэчна віншваем Вас, вучонага і педагога, сумленнага працаўніка, чалавека найсвятлейшай душы, з Вашым слаўным юбілеем.

Ваша святая, шаноўная Вольга Васільеўна, важная падзея ў жыцці ўсяго філалагічнага факультэта. Мы ведаем Вас як аўтара многіх навуковых прац, прысвечаных надзённым пытанням беларускага літаратуразнаўства. Вашы даследаванні з'яўляюцца каштоўным скарбам, які дапамагае адчуць і зразумець цудоўную сілу, хараство і веліч жывого слова, яны вучаць цаніць і паважаць родную літаратуру, духоўную культуру і гісторыю народа, вучаць горача любіць свой край.

Звыш дзесяці гадоў Вы ўзначальваеце кафедру беларускай літаратуры, якая ўвесь час пад Вашым мудрым кіраўніцтвам з'яўляецца нязменным пераможцам сацыялістычнага спаборніцтва на факультэце, адным з лепшых педагагічных калектываў ва ўніверсітэце.

Шмат гадоў Вы нястомна прапагандуеце родную літаратуру ў сценах філалагічнага факультэта. Менавіта тут па-сапраўднаму праявіўся Ваш талент педагога і арганізатара. Вашы лекцыі і практычныя заняткі — яркія ўзоры прафесійнага майстэрства, урокі дабраты і чалавечнасці. Сваёй улюблёнасцю ў працу Вы заслужылі вялікі аўтарытэт сярод студэнтаў і выкладчыкаў, набылі прызнанне: па праву Вы носіце ганаровае званне заслужанага работніка вышэйшай школы БССР.

Шчыра радуемся шматграннасці Вашага таленту. Нас нязменна падкупляе Ваша адкрытая прынцыповасць, Ваш заўсёды баявы дух, Ваш нестрачаны зарад бадзёрасці і аптымізму. Ёсць нешта сімвалічнае ў тым, што нарадзіліся Вы, дарагая Вольга Васільеўна, у цудоўны майскі дзень. Вясновае сонца багата надзяліла Вас душэўным цяплом, якое Вы шчодро раздаеце людзям.

Дык прыміце ў дзень Вашага юбілею нашы самыя шчырыя віншаванні і пажаданні.

У добры час Вам, юбіляр, у новы шлях,
Хай джымі заўсёды будуць крылы,
Такой жа хочам бачыць абаяльнай Вас
І верым: юбілей памножыць Вашы сілы.

Кафедра беларускай мовы БДУ імя У. І. Леніна

Дорогая Ольга Васильевна!

Сотрудники кафедры русского языка поздравляют Вас с юбилеем!

Мы давно знаем Вас и как умного, чуткого руководителя, и как интересного лектора, и известного литературоведа, а главное, как прекрасного человека. Вы всегда умеете найти нужные и добрые слова, поддержать в трудную минуту и словом и делом не только членов своей кафедры, но и коллег по факультету. Ваши деловые качества удачно сочетаются с чисто человеческими. Простота, сердечность, искренность, отзывчивость — вот те черты, которые привлекают к Вам и студентов, и преподавателей нашего факультета. Поражает Ваше умение работать с молодым задором, ответственно и с глубоким интересом заниматься самыми разнообразными вопросами нашей общественной жизни. Пусть на долгие годы сохраняются в Вас эта молодость духа, болевитость, Ваша человечность и простота! Крепкого Вам здоровья, счастья, радости творческого труда!

*Попова Г. В., Германович И. К., Шуба П. П., Плещенко Т. П.,
Тихомирова Е. А., Дубограева М. П., Кохно В. Ф., Долбик Е. Е.
1985 г.*

Дарагая Вольга Васільеўна!

Сардэчна віншuem Вас, даўняга і шчырага нашага сябра, нястомнага прапагандыста беларускай літаратуры з Днём нараджэння.

Ваша шчырая прапаганда купалаўскага слова — вынік самаададнай працы на ніве беларускай культуры.

Ваша натхнёнае слова, слухныя парады выдатнага знаўцы роднай мовы і літаратуры заўсёды дапамагаюць у рабоце вучонага савета музея, членам якога Вы з'яўляецеся на працягу многіх гадоў.

Вы сталі ініцыятарам аднаго з лепшых свят на купалаўскай зямлі — традыцыйных злётаў студэнтаў-філолагаў на радзіме паэта ў Вязынцы.

Мы ўдзячны Вам за актыўны ўдзел у купалаўскіх святах, палыманую прапаганду творчай спадчыны беларускага песняра.

Жадаем Вам і надалей несці ў сэрцы агеньчык любові да роднай бацькаўшчыны і яе культуры.

Моцнага Вам здароўя, бадзёрасці, маладосці, плёну ў працы!

З павагай супрацоўнікі Літаратурнага музея Янкі Купалы

Шаноўнай Вользе Васільеўне Казловай, майстру вуснага і пісьмовага слова, заслужанаму педагогу, што моладзь рыхтуе ў дарогу, чалавеку ў грамадстве знанаму, аўтарытэту прызнанаму, лепшаму сябру Дома дзядзькі Якуба, — прыязна і любя ў дзень юбілейны паклон калектыў шле музейны.

Няхай мінаюць Вас напацці,
На службе, дома — nelaды.
Жывіце ў дужасці і ў шчасці
Усе далейшыя гады!

25.05.2000 г.

Музейцы-колесаўцы

Дарагая Вольга Васільеўна!

У гэты святочны, урачысты дзень Вашага юбілею дазвольце засведчыць Вам нашу шчырую павагу, удзячнасць і любоў.

Мы ведаем Вас як таленавітага вучонага, мудрага педагога, сардэчнага і чулага чалавека. Вашы даследаванні творчасці Якуба Коласа, Міхася Лынькова, праблем беларускай прозы вызначаюцца змястоўнасцю, высокай ідэйнасцю, навуковай глыбінёй. Вы выхавалі шмат пакаленняў вучоных, педагогаў. Многія супрацоўнікі Інстытута літаратуры — Вашы былыя студэнты, якія на ўсё жыццё захоўваюць у душы вялікую ўдзячнасць за Ваш педагогічны талент, мацярынскі клопат і ўвагу. Вы цікавіцеся лёсам кожнага студэнта, знаходзячы падыход да іх сэрцаў з уласцівай Вам тактоўнасцю, строгасцю і дабрынёй. Вашы лекцыі поруч з цікавым і глыбокім навуковым матэрыялам заўсёды нясуць у сабе выхаваўчы, маральна-этычны момант, становяцца не толькі крыніцай ведаў, але і павучальнымі ўрокамі жыцця.

Шмат год узначалываючы кафедру беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, Вы з'ядналі калектыў вучоных-выкладчыкаў, стварылі ў ім дзелавую, творчую атмасферу, дзякуючы чаму кафедра дасягнула вялікіх навуковых і педагогічных поспехаў.

Мы бачым у Вашай асобе сапраўднага інтэлігента, грамадскага дзеяча, унёсшага вялікі ўклад у развіццё нацыянальнай літаратуры і культуры.

Супрацоўнікі Інстытута літаратуры імя Я. Купалы АН БССР гарача і сардэчна віншуюць Вас, дарагая Вольга Васільеўна, з юбілеем і жадаюць

Год незлічоных, шчодрых і шчаслівых,
На творчыя адкрыцці ўрадлівых,
На цеплыню сяброўскую багатых,
А Ваша свята — гэта й наша свята!

Май 1995 г.

Шаноўная Вольга Васільеўна!

Вы звязалі свой лёс з філалогіяй, а гэта значыць, з прафесіяй, якая пачынаецца са слова «люблю», і Ваша жыццёвая дарога асвечана гэтым светлым пачуццём. Гэта не хвілінны настрой — гэта лад думак, гэта асаблівы душэўны склад і спосаб светаўспрымання.

Ваша душа і сэрца належаць роднаму краю, беларускаму народу, яго напеўнаму гаючаму слову. У цяжкія гады ваенных нягод Вы засведчылі сваю вернасць абранаму шляху, калі на далёкай падмаскоўнай станцыі Сходня спасцігалі таямніцы нацыянальнага і сусветнага «краснага пісьменства».

Дзесяцігоддзі працы на філалагічным факультэце БДУ, які стаў для Вас не проста alma mater, але другім родным домам, сталі для нас — Вашых калег — вялікай школай гуманнасці і чалавечнасці, патрабавальнасці і спагады. Вашыя словы, думкі, Ваш вопыт, памножаныя на дзесяткі выпускаў і тысячы выпускнікоў філалагічнага факультэта, разышліся па школах, вучылішчах, інстытутах, універсітэтах нашай роднай Беларусі. Так праз Вашых вучняў множыцца любоў у сэрцах дзяцей Беларусі да сакавітага народнага слова, да спрадвечных духоўных каштоўнасцей.

Ад усяго сэрца, ад шчырай душы зычым Вам яшчэ многіх гадоў творчага запалу і няўрымслівасці духу!

*Дэкан філалагічнага факультэта
прафесар І. С. Роўда
25 мая 2005 г.*

МІХАСЬ ТЫЧЫНА — ВОЛЬЗЕ КАЗЛОВАЙ

Шаноўная Вольга Васільеўна!
Я не вельмі вялікі пясняр,
Але гэтую оду прыміце у дар:

* * *

«А праўда мне ўсяго даражэй!» —
Сказаў любімы класік Ваш.
Сцяжынай веў Вас век прыгожай,
Агучваў Перамогі марш.

Нам кожная сустрэча з Вамі —
Урокам мудрай дабрыні,
Палётам над часамі, над гадамі
У недасяжнай вышыні.

У коле моладзі заўсёды
Вам зычу йсці далей, далей,
Найлепшай нам узнагародай
Ваш светлы, ўзнёслы юбілей!

24.05.05 г.

АЛЕГ ЛОЙКА

3 ДНЁМ 8 САКАВІКА

Вользе Васільеўне

Красу Казловай —
Жэст і слова,
Што без паловы
Ненапалову
Ў сваёй красе,
Вітайце ўсе!..

1996 г.

ВЯЧАСЛАЎ РАГОЙША

ЭКСПРОМТ (НА САЛФЕТЦЫ) ДЛЯ ВОЛЬГІ КАЗЛОВАЙ

Даўно не грашыў я радком
вершаваным,
Ды сёння зноў грэшны
на свяце на званым,
Бо сёння ў нас светлы,
святые юбілей

І трэба мяняць нам алей
на ялей.

Дык хто ж Вы такая, Вольга
Казлова?
Вы — шчырая ўсмешка
і добрае слова,
Вы — справаў пачатак
і думак абнова,
Вы — кафедры нашай
мацунак-аснова,
Вольга Казлова!

А што пажадаць Вам,
Вольга Казлова?
Працуйце і доўга, і паспяхова
Пад крыламі матчынай
роднае мовы!
Няхай ні хваробы,
ні злыя намовы
Вас не крануцца,
Вольга Казлова!

Жывіце стагоддзе
у свеце нягоршым,
У краі у родным,
і лепшым і большым!
Да ста год жывіце!
Вашы Рагойшы.

23.09.95 г.

АЛЕСЬ БЕЛЬСКІ

ЮБІЛЕЙНАЯ АЗБУКА

34 зычэнні Вользе Васільеўне Казловай
з нагоды слаўнага юбілею.

Зычу Вам:
а) аптымізму;
б) бадзёрасці;
в) весялосці;

г) гарэння;
 д) духоўнай трывучасці;
 дж) джэнтльменскіх адносінаў мужчын;
 дз) дзяржаўнай узнагароды;
 е) Евангелле ад Вольгі;
 ё) ёмкіх думак;
 ж) жалезнай вытрымкі;
 з) здароўя моцнага;
 і) ісці толькі наперад;
 й) й дамагацца мэты;
 к) каралеўнай надалей пачуваць сябе;
 л) любові;
 м) мадрыгалаў ад паэтаў;
 н) новых адчуванняў і натхнення;
 о) одуму філасофскага;
 п) плёну навуковага і пенсіі большай;
 р) работы шмат і рознай;
 с) спрыяння Бога і ўсіх святых;
 т) том успамінаў;
 у) узаемнай прыязнасці з людзьмі;
 ў) таксама ўпэўненасці ў сабе;
 ф) футра цёплага і фантастычна
 зайздроснага выгляду;
 х) хлеба і да хлеба;
 ц) цуду і царскіх шчадротаў;
 ч) чароўнасці і ўсяго чыстага;
 ш) шчасця ў дзецях і ўнуках;
 ы) быць далей ад тых, хто ыкае і хныкае;
 ь) мяккага і лагоднага стаўлення начальства;
 э) энергіі незгасальнай;
 ю) юнацкіх сімпатый;
 я) яркіх уражанняў і яшчэ
 шмат чаго добрага і людскага.

25.05.2000 г.

ВАЛЕНТИНА ПОЛИКАНИНА — ОЛЬГЕ КОЗЛОВОЙ

Хоть правила жизни меняем,
 Пред истиной
 падаем ниц.

Коль правдою не полиняем,
То нам не сойти со страниц.

Хоть время нас сделает глуше,
Но кто-то живой, не спеша,
Вновь будет читать
наши души
И нас на ходу воскрешать.

Мы сбудемся
снова и снова,
В печатный уйдя чернозем,
В ответе
за каждое слово,
Которое произнесем.

2007 г.

ВЕРШ КАЛЕКТЫВА СШ № 5 г. САЛІГОРСКА

Вользе Васільеўне Казловай

Край світае ад шахцёрскіх яркіх
Зорачак, што бачаць свет здаля.
Дарагая наша юбілярка,
Кланяецца шчыра Вам зямля,
Дзе ў маленстве басанож хадзілі
Па квятучым лузе нацянькі,
Дзе Вас роснай раніцай будзілі
Пеўні ціхай вёскі Кулакі.

Тут заўжды сустрэнуць Вас па-брацку,
Дабрыні і солі ў нас — запас.
Тут і сёння ўдзячна помняць бацьку
Васіля Іванавіча ў нас.
Горад наш шахцёрскі адмысловы,
Да сталіцы нам рукой падаць.
Мы назвалі вуліцай Казлова
Вуліцу найлепшую бадай.

Роднае у гэтай назве штосьці,
Дарагое сэрцу навякі.

Мілая Васільеўна, у госці
Вас чакаюць Вашы землякі.
Прыязджайце к нам любой парою,
Мы ад сэрца рады Вам заўжды.
Вам жадаем добрага здароўя,
Успамінаў светлых, маладых.

ЛАДА АЛЕЙНИК

ВОЛЬГА КАЗЛОВА: ЧАЛАВЕК І НАСТАЎНИК

У яе жыцці гэты год асаблівы, надзвычай знамянальны. Вольга Васільеўна сустрэла адразу два ўрачыстыя юбілеі — уласнае 80-годдзе і 60-годдзе Вялікай Перамогі. Пра гэтую жанчыну можна з поўнай адказнасцю сказаць: яна прысвяціла жыццё служэнню Радзіме, а пераважная большасць пражытых год непарыўна, крэўнай сувяззю знітавана з філалагічным факультэтам БДУ.

Нават лаканічныя звесткі з бібліяграфічнага даведніка «Навукоўцы кафедры беларускай літаратуры ХХ стагоддзя БДУ» красамоўна сведчаць пра яе плённую дзейнасць: «У 1943 годзе паступіла на філалагічны факультэт БДУ, які аднавіў сваю работу на станцыі Сходня пад Масквой. У час вучобы па заданні бацькі, першага сакратара Мінскага падпольнага абкама КПБ, камандзіра Мінскага партызанскага злучэння, Героя Савецкага Саюза В. І. Казлова, займалася пошукамі і наладжваннем сувязей раскіданых вайной сем'яў партызан і падпольшчыкаў для аказання ім дапамогі Цэнтральным штабам партызанскага руху Беларусі. Пасля вызвалення Мінска разам з калектывам БДУ вярнулася ў Мінск, працягвала вучобу, працавала на аднаўленні горада. У 1948—1951 гг. вучылася ў аспірантуры пры кафедры беларускай літаратуры БДУ. З 1951 года — дацэнт, з 1972 года — загадчык кафедры беларускай літаратуры, з 1985 года — дацэнт гэтай кафедры. Узнагароджана трыма Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета БССР, медалямі...». Гэта — знамянальныя вехі яе слаўнага шляху. Але ж, як вядома, найбольш аб'ектыўна характарызуюць Чалавека тыя людзі, што побач крочылі з ім па жыцці...

ЗМЕСТ

Слова да чытача	3
Раздзел I. У агні Вялікай Айчыннай	5
Прырода лірычных адступленняў у трылогіі Я. Коласа «На ростанях»	13
Дружба, загартаваная ў гарніле вайны і кузні мірнай працы	23
Эпістальная спадчына Якуба Коласа перыяду Вялікай Айчыннай вайны	28
Споведзь сябру (Якуб Колас — Янку Купалу)	36
Сцежкамі прататыпаў трылогіі Якуба Коласа «На ростанях»	41
Раздзел II. Класікі і сучаснікі	44
Міхась Лынькоў	44
Янка Брыль	67
Праўду сэрцам правяраючы	95
«Сэрцу майму ты да скону — Радзіма!»	101
Самародак зямлі беларускай	108
Пазытыўная універсіяда (другая палова XX ст.)	111
Раздзел III. Партрэты	119
Постаць майго хроснага бацькі Міхася Рыгоровіча Ларчанкі	119
Леў Шакун як заснавальнік міжнародных філфакаўскіх сувязей БДУ	128
Рупліўца школы фалькларыстыкі (Вера Захарава)	132
Такім мы яго памятаем (Іван Шамякін)	139
Клопаты і хваляванні загадчыка кафедры гісторыі беларускай савецкай літаратуры І. Я. Навуменкі	151
«На камні, жалезе і золаце...» (Заір Азгур)	155
Універсітэцкі шлях Івана Паўлавіча Мележа	158
Дыпламатычны вектар Пятра Андрэевіча Абрасімава	167
Сталічны аўтограф былога салдата (Іван Жыжаль)	171
Раздзел IV. Рэха Вялікай Айчыннай вайны ў гісторыі Беларусі	174
Партызанскі свет у беларускай лірыцы XX ст.	174
Скрыжаванні лёсу (Іван Варвашэня і Васіль Казлоў)	190
Крок у крок з мужнасцю (Фёдар Мадораў)	193
Двойчы герой — Леанід Бяда	196
«...Желая быстэйшага разгрома»	198
Урокі ўвекавечання памяці ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны	200
Вялікая перамога ў лёсе выкладчыкаў кафедры гісторыі беларускай літаратуры XX ст.	206
Раздзел V. Карані радаслоўнай	211
Вузельчыкі лёсу	211
Помняць бацьку майго... ..	219
Дакументы архіва	225
Пазытыўныя творы, прысвечаныя В. В. Казловай	227
Раздзел VI. Словы пашаны і ўдзячнасці	233
Шамякіна Т. Чалавек гістарычнага вопыту жыцця	233
З юбілейных віншаванняў	238

Навуковае выданне

Казлова Вольга Васільеўна

НА СКРЫЖАВАННЯХ ЛЁСУ

Зборнік прац

Адказы за выпуск *Т. Я. Янчук*

Мастак *М. Я. Шкурнін*

Тэхнічны рэдактар *К. У. Хвагіна*

Камп'ютэрная вёрстка *К. У. Хвагінай*

Карэктар *В. С. Ярмак*

У афармленні вокладкі выкарыстаны фотаздымак К. Хвагінай.

Падпісана ў друк 26.10.2009. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.

Гарнітура Балтыка. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 14,88+1,86 укл.

Ул.-выд. арк. 14,6+1,74 укл. Тыраж 200 экз. Заказ 632.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства

«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».

ЛИ № 02330/0494361 ад 16.03.2009.

ЛП № 02330/0494178 ад 03.04.2009.

Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, г. Мінск.

Для мяне Вольга Казлова — гэта сонечнасць, ласкавасць, цеплыня і шчырасць. Гэта пявучая, меладычная беларуская мова, якую б слухаў і слухаў. Яна сваімі паэтычнымі прамовамі заўсёды кранае да слёз... Вольга Васільеўна, таксама як і яе бацькі, простая, мудрая, інтэлігентная, яе ўсё хвалюе, яна ўсім цікавіцца... Яна заўсёды шчыруе, аб нечым клапаціцца, арганізоўвае цікавыя сустрэчы з моладдзю. Яна неабыхавая да ўсяго.

Марыя Захарэвіч, народная артыстка БССР

Вольга Васільеўна — педагог-прафесіянал, удумлівы, чулы Настаўнік з вялікай літары. Сёння мне хочацца сказаць Вользе Васільеўне: «Учителі! Перед именем твоим позволь смиренно преклонить колени!»

*Ірына Саковіч, заслужаны настаўнік
Рэспублікі Беларусь*

Асабліва хочацца адзначыць наступную рысу Вольгі Васільеўны як педагога — незвычайную абаяльнасць і добразычлівасць, нейкую асаблівую мацярынскую дабрыню ў вачах і лагоднай усмешцы, з якой яна заўсёды ўваходзіла ў студэнцкую аўдыторыю ці выступала перад байцамі будаўнічага атрада «Буравеснік» імя В. І. Казлова. І сёння сустрэчы з Вольгай Васільеўнай заўсёды радуюць: захапляюць яе аптымізм і бадзёрасць, уменне бачыць прыгожае, уменне радавацца жыццю ва ўсіх яго праявах і ісці ўпоравень з часам, жаданне працаваць і быць карысным, патрэба шчодро дзяліцца ўласным вопытам.

*Аляксандр Лукашанец, прафесар,
дырэктар Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі*

Сваім прыкладам яна вучыла нас дзейснаму даbru, уважлівым і беражлівым адносінам да людзей. Для мяне, як і для многіх іншых выпускнікоў філалагічнага факультэта, Вольга Васільеўна — Настаўнік не толькі ў прафесіі, але і ў жыцці, на якога так хацелася б быць падобным...

*Таццяна Кавалёва, дацэнт кафедры
замежнай літаратуры філалагічнага
факультэта БДУ*

ISBN 978-985-476-734-5

9 789854 767345

В. В. Казлובה

Историческая география